

Hazer Dana

Elhami Isufi

Ferim Gashi

GJEOGRAFIA

8

GJEOGRAFIA

8

GJEOGRAFIA

8

Përmbajtje

TEMA 1: KONTINENTI I AZISË

I.1	VEÇORITË E PËRGJITHSHME GJEOGRAFIKE TË AZISË – KONTINENT I KONTRASTEVE TË SHUMTA.....	6
I.2	RELIEVI I KONTINENTIT TË AZISË	9
I.3	VEÇORITË KLIMATIKE, HIDROGRAFIKE DHE BIOGJEOGRAFIKE.....	12
I.4	POPULLSIA DHE VEÇORITË SHOQËRORE TË AZISË	17
I.5	KARAKTERISTIKAT E ZHVILLIMIT EKONOMIK DHE NDARJA RAJONALE	20
I.6	AZIA JUGPERËNDIMORE – VEÇORITË NATYRORE	23
I.7	AZIA JUGPERËNDIMORE – VEÇORITË SHOQËRORE DHE EKONOMIKE	26
I.8	TURQIA, ARABIA SAUDITE DHE IRANI	29
I.9	AZIA JUGORE – VEÇORITË NATYRORE	35
I.10	AZIA JUGORE – VEÇORITË SHOQËRORE-EKONOMIKE	38
I.11	INDIA DHE PAKISTANI	40
I.12	AZIA JUGLINDORE – VEÇORITË NATYRORE	43
I.13	AZIA JUGLINDORE – VEÇORITË SHOQËRORE-EKONOMIKE	46
I.14	INDONEZIA, MALAJZIA DHE SINGAPORI.....	48
I.15	AZIA LINDORE – VEÇORITË NATYRORE.....	53
I.16	AZIA LINDORE – VEÇORITË DEMOGRAFIKE DHE EKONOMIKE	56
I.17	KINA – VEÇORITË GJEOGRAFIKO-NATYRORE SI DHE SHOQËRORE-EKONOMIKE	59
I.18	JAPONIA, KOREJA E JUGUT DHE KOREJA E VERIUT.....	65

TEMA 2: KONTINENTI I AFRIKËS

2.1	AFRIKA – EMRI, POZITA, KUFIJTË DHE MADHËSIA.....	71
2.2	PËRTHYESHMËRIA BREGDETARE DHE RELIEVI I AFRIKËS	74
2.3	FAKTORËT KLIMATIKË, HIDROGRAFIA DHE BOTA BIMORE E SHTAZORE	77
2.4	KARAKTERISTIKAT DEMOGRAFIKE, ZHVILLIMI EKONOMIK DHE NDARJA POLITIKE	82
2.5	AFRIKA VERIORE – SPECIFIKAT NATYRORE DHE SHOQËRORE-EKONOMIKE	87
2.6	REPUBLIKA ARABE E EGJIPTIT DHE MAROKU	92
2.7	AFRIKA PERËNDIMORE – VEÇORITË NATYRORE DHE SHOQËRORE-EKONOMIKE.....	97
2.8	AFRIKA QENDRORE-EKUATORIALE – VEÇORITË NATYRORE DHE SHOQËRORE-EKONOMIKE.....	103
2.9	AFRIKA LINDORE - VEÇORITË NATYRORE DHE SHOQËRORE-EKONOMIKE	107
2.10	TANZANIA.....	112
2.11	AFRIKA JUGORE – VEÇORITË NATYRORE	115
2.12	ZHVILLIMI SHOQËROR-EKONOMIK I AFRIKËS JUGORE	118
2.13	REPUBLIKA E AFRIKËS SË JUGUT	121

TEMA 3: KONTINENTI I AMERIKËS

3.1	KONTINENTI I AMERIKËS – VEÇORITË E PËRGJITHSHME GJEOGRAFIKE	126
3.2	VEÇORITË NATYRORE TË KONTINENTIT TË AMERIKËS	129
3.3	KOLONIZIMI I AMERIKËS, POPULLSIA DHE ZHVILLIMI EKONOMIK	132
3.4	AMERIKA VERIORE – POZITA GJEOGRAFIKE DHE VEÇORITË NATYRORE	135
3.5	AMERIKA VERIORE – VEÇORITË SHOQËRORE-EKONOMIKE	141
3.6	SHBA, VEÇORITË NATYRORE	145
3.7	SHBA, POPULLSIA DHE SPECIFIKAT EKONOMIKE	148
3.8	KANADAJA – VEÇORITË NATYRORE, POPULLSIA DHE ZHVILLIMI EKONOMIK	154
3.9	AMERIKA E MESME – POZITA GJEOGRAFIKE DHE VEÇORITË NATYRORE.....	159
3.10	AMERIKA E MESME, VEÇORITË SHOQËRORE-EKONOMIKE	163
3.11	MEKSIKA.....	167
3.12	AMERIKA JUGORE – VEÇORITË NATYRORE.....	171
3.13	AMERIKA JUGORE, VEÇORITË SHOQËRORE-EKONOMIKE	177
3.14	BRAZILI DHE ARGJENTINA.....	182

TEMA 4: KONTINENTI I AUSTRALISË DHE OQEANIA

4.1	AUSTRALIA – VEÇORITË E PËRGJITHSHME GJEOGRAFIKE	192
4.2	ELEMENTET NATYRORE TË AUSTRALISË.....	194
4.3	POPULLSIA, ZHVILLIMI EKONOMIK DHE NDARJA RAJONALE E AUSTRALISË.....	198
4.4	OQEANIA – KARAKTERISTIKAT E PËRGJITHSHME GJEOGRAFIKE	202

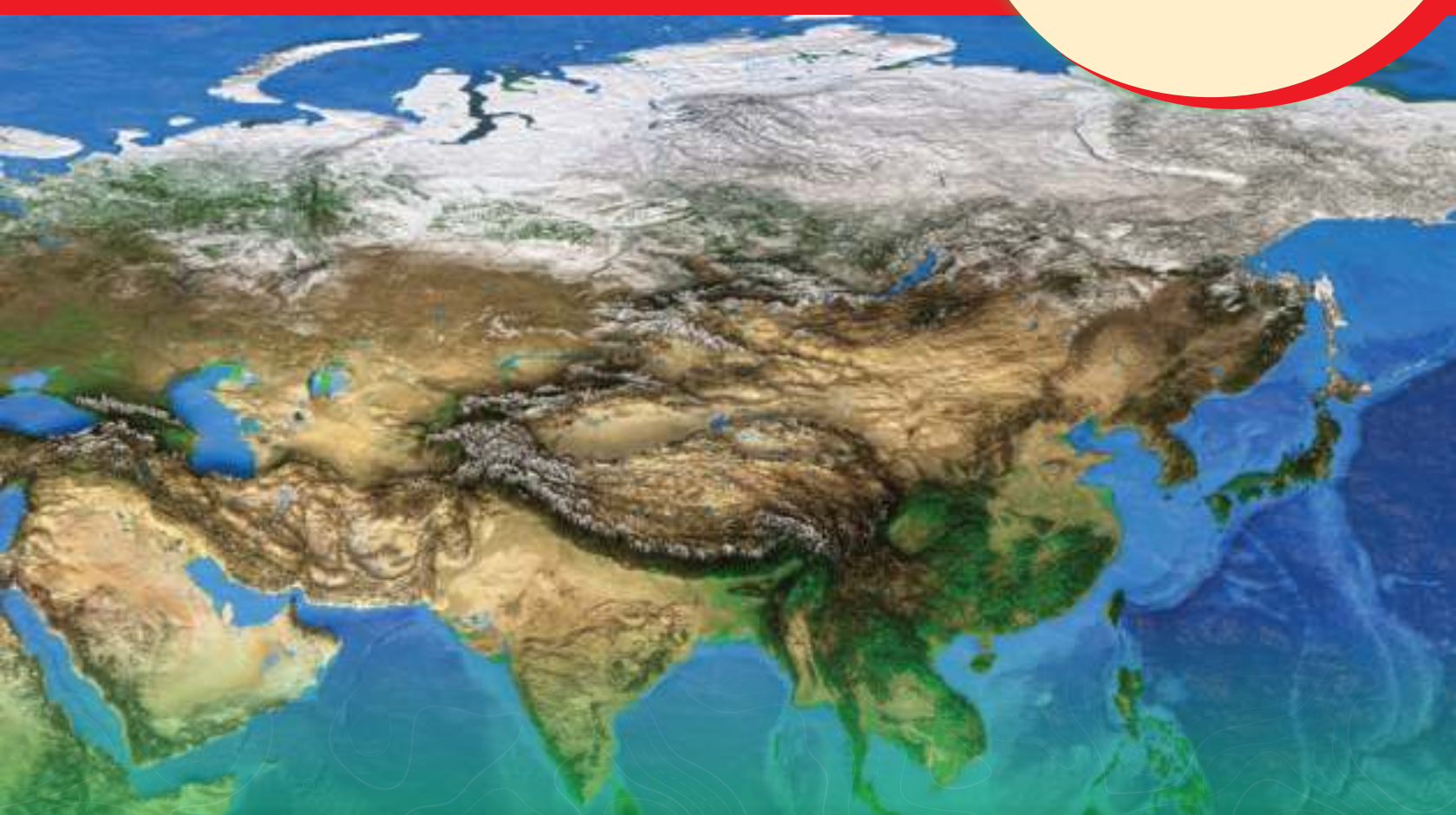
TEMA 5: VISET POLARE (ARKTIKU DHE ANTARKTIDA)

5.1	VISET POLARE – ARKTIKU DHE ANTARKTIDA (VEÇORITË E PËRGJITHSHME GJEOGRAFIKE)	206
5.2	USHTRIM NË PËRFORCIM TË REZULTATEVE – AUSTRALIA DHE OQEANIA; VISET POLARE	209

TEMA 6: PROCESET DHE TIPARET GLOBALE SHOQËRORE-EKONOMIKE DHE MJEDISORE

6.1	MIGRIMET DHE PROBLEMET E RRITJES SË POPULLSISË GLOBALE	212
6.2	DIFERENCIMI I ZHVILLIMIT EKONOMIK MES RAJONEVE TË NDRYSHME TË BOTËS	215
6.3	PASURITË NATYRORE DHE KONSUMI PREJ POPULLATËS NË RAPORT ME MJEDISIN.....	217
	FJALOR SHPJEGUES	220
	REFERENCA	224

TEMA 1: KONTINENTI I AZISË

- Kontinenti i Azisë paraqet njësi territoriale dhe rajonale hapësinore me tipare të veçanta natyrore e shoqërore-ekonomike. Në këtë kontinent, trajtohen në mënyrë të përmblodhur karakteristikat kryesore me të cilat identifikohet si rajon i nivelit më të lartë. Aty trajtohen aspektet e përgjithshme natyrore dhe socio-ekonomike në nivel të kontinentit, rajonit dhe në nivel global.
- Azia njihet si kontinent i kontrasteve të shumta natyrore dhe shoqërore-ekonomike. Ajo veçohet për nga sipërfaqja e madhe, kontraste të shumta në relief, klimë, hidrografi, biodiversitet të llojllojshëm, si dhe specifika të shumta demografike, kulturo-historike, sociale, ekonomike e politike.
- Ky kontinent njihet si djep i civilizimeve e shpikjeve të lashta, vendlindje e besimeve monoteiste dhe atraksioneve të shumta të monumenteve kulturore dhe historike.
- Ndërveprimi i faktorëve natyrorë dhe socio-ekonomikë siguron një lidhje të rëndësishme në plotësimin e njëri-tjetrit dhe, si rrjedhojë, në kontinentin e Azisë vërehen transformime të shumta në aspektin natyror, social, ekonomik dhe mjedisor.
- Përmes këtyre përmbajtjeve mësimore, nxënësi/ja synon t'i arrijë rezultatet e të nxënës që janë të përcaktuara. Ai/ajo do të jetë në gjendje të dijë, njohë, përshkruajë dhe bëjë krahasime, dallime të ndryshme, të gjykojë, analizojë, vlerësojë e interpretojë të gjitha proceset, qofshin ato natyrore apo socio-ekonomike, kulturore-historike e politike.
- Bazuar në rezultatet e të nxënës, kontinenti i Azisë është përmblodhur në 19 njësi mësimore, ndarë në katër rajone që trajtohen në kuadër të këtij kontinenti.

Nxënësi/ja:

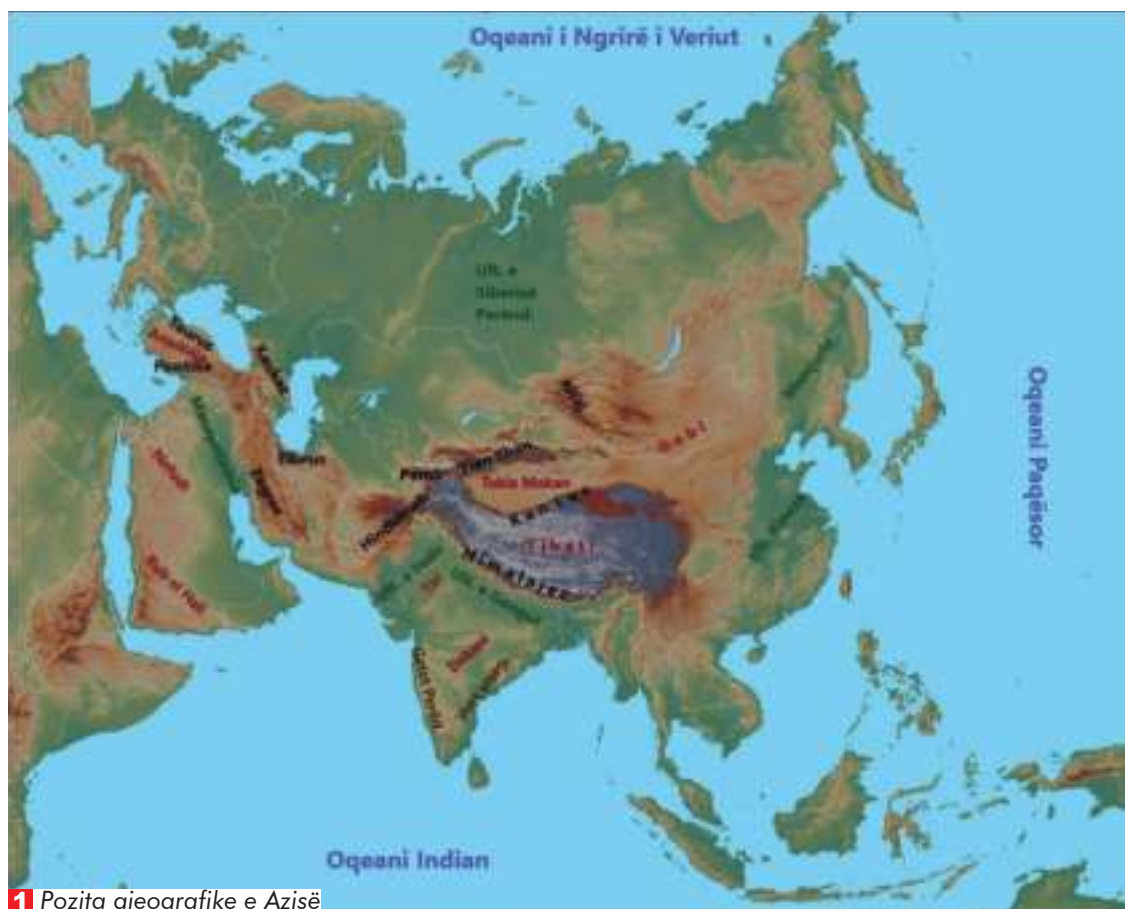
- *përkufizon shtrirjen e kontinentit të Azisë në raport me kontinentet e tjera;*
- *analizon pozitën gjeografike të kontinentit të Azisë;*
- *identifikon në hartë, format kryesore të përthyeshmërisë bregdetare të Azisë.*

Fjalë kyçe

- kontinenti më i madh
- Evroazia
- Bota e Vjetër
- pozita gjeografike
- përthyeshmëria bregdetare

Azia është kontinenti më i madh në botë, me një sipërfaqe prej mbi 44 milionë kilometrash katrorë ($44\,579\,000\text{ km}^2$). Kontinenti aziatik mbulon pothuajse një të tretën e sipërfaqes tokësore të planetit (29,5 %). Krahësuar me Evropën, Azia është 4,5 herë më e madhe. Emri Azi është i lashtë dhe ka një origjinë që shpjegohet në mënyra të ndryshme. Grekët e përdorën këtë emër për të përcaktuar tokat që ndodheshin në lindje të atdheut të tyre. Besohet se emri mund të rrjedhë nga fjala asiriane ASU, që do të thotë “lindje” ose “vendet në lindje të diellit”. Së bashku me Evropën, ajo formon kontinentin evroaziatik, e cila në literaturën gjeografike quhet “Bota e Vjetër”.

Kontinenti i Azisë kufizohet me Evropën në anën perëndimore. Ky kufi kalon përmes maleve Urale dhe lumit Ural, pastaj në liqenin Kaspik, përmes maleve Kaukaz, Detit të Zi, ngushticës së Bosforit, detit Marmara, ngushticës së Dardaneleve deri në detin Mesdhe. Në jugperëndim, Azia ndahet nga kontinenti i Afrikës nga kanali i Suezit, Deti i Kuq, ngushtica Bab-el-Mandeb (e njohur si Porta e Vajtimit) dhe gjiri i Adenit. Në jug kufizohet me Oqeanin Indian. Në juglindje i afrohet shumë Australisë përmes Arkipelagut të Malajit, ku e ndajnë deti Timor dhe Arafur. Në lindje kufizohet me Oqeanin Paqësor. Në verilindje, nga kontinenti i Amerikës e ndan ngushtica e Beringut (84 km). Ndërsa në veri kufizohet me Oqeanin e Ngrirë të Veriut (fig. 1).

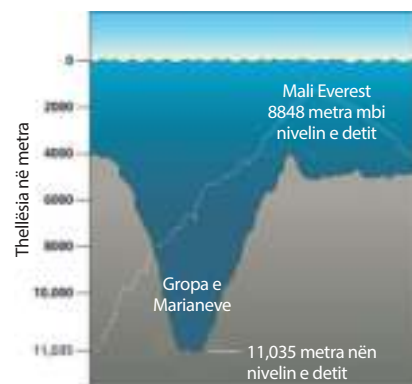

1 Pozita gjeografike e Azisë

2 Gjatësia perëndim-lindje dhe gjerësia veri-jug

Kontinenti i Azisë ka këtë shtrirje hapësinore: shtrihet në drejtimin perëndim-lindje për 8200 km, në mes të Kepit Baba në Azinë e Vogël, që gjendet në gjatësinë gjeografike lindore $+26^\circ$ dhe Kepit të Dezhnevës në Ngushticën e Beringut në gjatësinë gjeografike perëndimore -169° (figura 2). Kjo hapësirë kaq e madhe ka bërë që Azia të ketë ndryshime të mëdha të zonave kohore; nëse në Stamboll është ora 12:00 (ditë), në kepin e Dezhnevës është natë, përkatësisht ora 22:00. Kurse shtrirja veri-jug është 8500 km, nga Kepi Çeljuskin në Gadishullin Tajmir në gjerësinë gjeografike veriore 77° , që është edhe pika më ekstreme veriore në Azi, ndërsa ajo jugore është në Kepin Tanjung Piai në Gadishullin e Malajit në gjerësinë gjeografike veriore 1° .

Në Azi, krahas maleve të larta – mali Everest me lartësinë më të madhe në botë (8848 m) – gjendet edhe humnera më e thellë oqeanike, Gropa e Marianeve me rreth 11 000 m thellësi. Diferenca vertikale në mes të këtyre dy pikave ekstreme është afro 20 km (figura 3).

3 Mali Everest dhe Gropa e Marianeve, diferenca vertikale mes këtyre dy pikave ekstreme

Detyrë:

Në atlas ose në hartën e murit gjeni detet, gadishujt, gjiret, ngushticat, ishujt më të mëdhenj në Azi dhe tregoni se çfarë rëndësie kanë ato.

Kontinenti i Azisë është kontinent i viseve të ftohta, por edhe i atyre tropikale, pyjeve të pashkelura dhe shkretëtirave, masave të vjetra kontinentale dhe atyre më të reja, zonave të qëndrueshme dhe atyre sizmike, si dhe me aktivitete vullkanike.

Azia ka si pikat më të larta, ashtu edhe ato më të ulëta në sipërfaqen e Tokës, ka vijën bregdetare më të gjatë se çdo kontinent tjetër, në përgjithësi u nënshtrohet ekstremeve më të gjera klimatike në botë dhe, për rrjedhojë, prodhon format më të ndryshme të bimësisë dhe jetës së kafshëve në planet.

Me ngushticën e Beringut, Azia i afrohet Amerikës Veriore, me Arkipelagun e Malajit kontinentit të Australisë, me kanalin Suez kontinentit të Afrikës, me Bosforin dhe Dardanelet kontinentit të Evropës. Kjo ka bërë që Azia të ketë pozitë të mirë gjeografike, duke mundësuar lidhje të mira komunikuese, ekonomike, kulturore e politike me botën.

3 Kontinenti i Azisë parë në një glob

E veçanta e kontinentit të Azisë përcaktohet jo vetëm nga pozita e saj, por edhe nga shumë elemente të kompleksit gjeografik. Azia ka dalje në tri oqean: Oqeanin e Ngjirë të Veriut, Oqeanin Paqësor dhe Oqeanin Indian. Madje, përmes detit Mesdhe, ajo lidhet edhe me Oqeanin Atlantik. Bregdeti i Azisë është i pasur me shumë gadishuj, gjire, ngushtica e ishuj. **Gadishujt** më të mëdha janë: gadishulli i Indokinës, i Indisë, ai Arabik dhe i Azisë së Vogël. **Gjiret** më të mëdha janë: gjiri i Persisë, i Bengalit, i Siamit (Tajlandës) dhe i Tonkin. **Ngushticat** më të mëdha janë: Beringu, Bosfori, Dardanelet, Bab-el-Mandeb, Malaji, Sunda etj. **Ishujt** më të mëdhenj janë: Sumatra, Borneoja, Celebesi, Java, Filipinet, Tajvani, Siri-Lanka, ishujt e Japonisë, Qiproja etj.

Pyetje dhe detyra

- 1 Pse kontinenti i Azisë quhet kontinent i kontrasteve të shumta? Arsyetoni.
- 2 Duke vështruar hartën e botës, diskutoni për pozitën gjeografike të Azisë në raport me kontinentet e tjera.
- 3 Në atlas dhe në hartën e murit gjeni detet, gadishujt, gjiret, ngushticat, ishujt më të mëdhenj në Azi, dhe tregoni se çfarë rëndësie kanë ato.

Nxënësi/ja:

- *krahason kontrastet e shumta në relievin e Azisë;*
- *dallon format kryesore të relievit në kontinentin e Azisë.*

Azia është kontinenti i kontrasteve më të mëdha relievore në planetin tonë. Ajo karakterizohet nga forma të llojlojshme të relievit, të cilat janë formuar nga lëvizjet tektonike dhe të modeluara (ndryshuara) nga forcat e jashtme. Në Azi dallohen forma relievore shumë të mëdha si për nga sipërfaqja, ashtu edhe për nga lartësia, siç janë: Himalajet (malet më të larta në botë), Tibeti (rrafshnaltat më e madhe në botë), shkretëtirat e gjera, ndërsa ultësirat janë më të pakta dhe periferike. Në Azi gjendet pika më e lartë në botë, mali Everest (+8848 m); nga ana tjetër, kemi pikën më të ulët në nivelin e detit, Detin e Vdekur (-430 m) – dhe kjo tregon se diferencat në lartësi janë shumë të mëdha. Lartësia mesatare e relievit është 950 m ose 3 herë më e lartë se e Evropës.

Fjalë kyçe

- ▶ malet
- ▶ rrafshnaltat
- ▶ shkretëtira
- ▶ ultësirat
- ▶ Himalajet
- ▶ Tibeti

1 Pamje nga Himalajet

Malet kanë shtrirje harkore që shkon në drejtimin perëndim-lindje, nga brigjet e detit Egje e deri në brigjet e Oqeanit Paqësor. Për shkak të shtrirjes së madhe, ato përbëjnë një pengesë natyrore qoftë për depërtimin e masave ajrore apo edhe për komunikim mes pjesëve të ndryshme të kontinentit. Vargu i maleve në pjesën perëndimore fillon nga malet **Pontike** dhe **Taurus** në Turqi, vazhdojnë me malet **Elburz** dhe **Zagros** (Iran), në pjesën qendrore dhe jugore të Azisë dallojmë malet **Hindukush**, **Karakorum**, **Pamir**, **Tienshan**, **Altaj**, **Kunlun**, si dhe vargmalet më të larta në botë, **Himalajet** me pikën më të lartë në botë, **Malin Everest** (8848 m), i cili gjendet mes Nepalit dhe Kinës. Vendasit e quajnë malin **Çomolungma**. Të gjitha këto male janë të mbuluara me borë dhe akull të përhershëm. Në Himalaje gjenden më shumë se 110 maja malore që e kalojnë lartësinë 7300 m mbi nivelin e detit.

2 Pamje e rrafshnaltës së Tibetit

Detyrë:

Analizoni hartën në vijim dhe, nga ato që u cekën më lart, gjeni së bashku më mësimdhënësin format kryesore të relievit në hartën e murit ose në atlas.

Rrafshnaltat në Azi shtrihen kryesisht mes vargjeve malore. Për shkak se janë të rrethuara nga masive të larta malore, ato në shumicën e rasteve janë të izoluar nga bota. Mes maleve Taurus dhe Pontike shtrihet rrafshnaltja e njohur **Anadolia** (Turqi); mes maleve Elburz dhe Zagros shtrihet **rrafshnaltja e Iranit**, mes maleve Gatet Lindore dhe Perëndimore shtrihet rrafshnaltja e **Dekanit** (Indi); dhe mes maleve Kunlun dhe Himalajeve shtrihet rrafshnaltja më e lartë në botë, ajo e **Tibetit** (Kinë).

Lartësia e rrafshnaltës së Tibetit është rreth 4500 m mbi nivelin e detit dhe quhet ndryshe “kulmi i botës”. Është rajon shumë i izoluar, si pasojë e kursorave malore përreth. Në këtë rrafshnaltë jeton një grup i veçantë etnik, tibetianët.

Një tipar i veçantë i relievit në Azi është se territore të mëdha janë **shkretëtira** me reliev tipik eolik. Ato karakterizohen nga reshjet e ulëta, vegjetacioni i pakët dhe janë të pabanuara. Të tilla janë shkretëtirat Nefud dhe Rub-el-Hali në Gadishullin Arabik, mandej Shkretëtira e Madhe e Kripur në Iran, shkretëtira Tar në Indi, shkretëtira Karakum dhe Kizilkum në Kazakistan, Uzbekistan dhe Turkmenistan, shkretëtira Taklamakan në Kinën perëndimore, shkretëtira Gob në pjesët veriore të Kinës dhe Mongolisë etj.

Shkretëtirat në Azi janë nën ndikimin e klimës së thatë dhe janë vende të vështira për të jetuar, për shkak të kushteve të ashpra të klimës, mungesës së ujit dhe temperaturave të larta. Megjithatë, ato janë shtëpia e disa komuniteteve dhe kulturave të rëndësishme dhe kanë një biodiversitet të pasur të specieve të adaptuara për kushtet ekstreme të jetesës.

Ultësirat në kontinentin e Azisë kanë shtrije më të kufizuar dhe me pozitë periferike. Ultësirat më të mëdha janë: Mesopotamia (Azia Jugperëndimore), Hindustani (Azia Jugore), ajo e Kinës Lindore dhe Mançuria (Azia Lindore). Karakterizohen nga toka pjellore, dendësia e madhe e popullsisë dhe nëpër to kalojnë lumenjtë më të mëdhenj të Azisë. Këto hapësira janë vatra e civilizimeve të lashta të njerëzimit. Disa pjesë të kontinentit të Azisë preken nga aktivitetet sizmike, si tërmetet dhe vullkanet. Rajonet që preken më së shumti nga këto aktivitete janë: Azia Lindore dhe Juglindore (Unaza e Zjarrtë e Paqësorit) dhe Azia Jugperëndimore (zona sizmike mesdhetare).

3 Harta fiziko gjeografike e Azisë

Pyetje dhe detyra

- 1** Evidentoni pikat më të larta dhe më të ulëta të kontinentit të Azisë.
- 2** Numëroni disa nga format kryesore të relievit në Azi.
- 3** Cilat pjesë të Azisë preken nga aktivitetet sizmike? Hulumtoni në internet.
- 4** Duke u bazuar në numrat e dhënë në hartë, shënoni format e relievit:

1. Rrafshnaltat _____
2. Rrafshnaltat _____
3. Rrafshnaltat _____
4. Malet _____
5. Malet _____
6. Malet _____

7. Shkretëtira _____
8. Shkretëtira _____
9. Shkretëtira _____
10. Ultësira _____
11. Ultësira _____
12. Ultësira _____

Nxënësi/ja:

- vlerëson rolin e relievit në klimë, ujëra dhe shtrirjen e botës bimore e shtazore;
- shpjegon faktorët klimatikë që ndikojnë në llojllojshmërinë e klimës në Azi;
- dallon tipat klimatikë në hapësirën e kontinentit;
- tregon ujëmbledhësit kryesorë dhe lumenjtë që u takojnë këtyre ujëmbledhësve;
- analizon shtrirjen gjeografike të zonave vegjetative.

Fjalë kyçe

- ▶ faktorët klimatikë
- ▶ tipat klimatikë
- ▶ lumenjtë
- ▶ liqenet
- ▶ detet
- ▶ oqeanet
- ▶ xhunglat
- ▶ savanat
- ▶ stepat

Kontinenti i Azisë ka një klimë të llojllojshme. Në të dominojnë gati të gjithë tipat klimatikë të sipërfaqes së Tokës. Kjo shumëllojshmëri është e kushtëzuar nga shtrirja e madhe gjeografike, shtrirja e vargjeve malore në drejtimin perëndim-lindje, lartësia mbidetare, ndikimi i deteve dhe i oqeanëve. Sipërfaqja e madhe territoriale e kontinentit shtrihet në tre brezat klimatikë, si: brezi i nxehtë klimatik, brezi mesatar klimatik, dhe brezi i ftohtë klimatik.

Klimat tropikale

- Pyjet e shiut
- Tokat barishtore
- Gjysmë të thata
- Shkretinore

Klimat subtropikale

- Subtropicale e lagësht
- Shkretinore

Klimat mesatere

- Mesatere
- Subarklike
- Tokat barishtore
- Shkretinore

Klimat polare

- Tundra polare

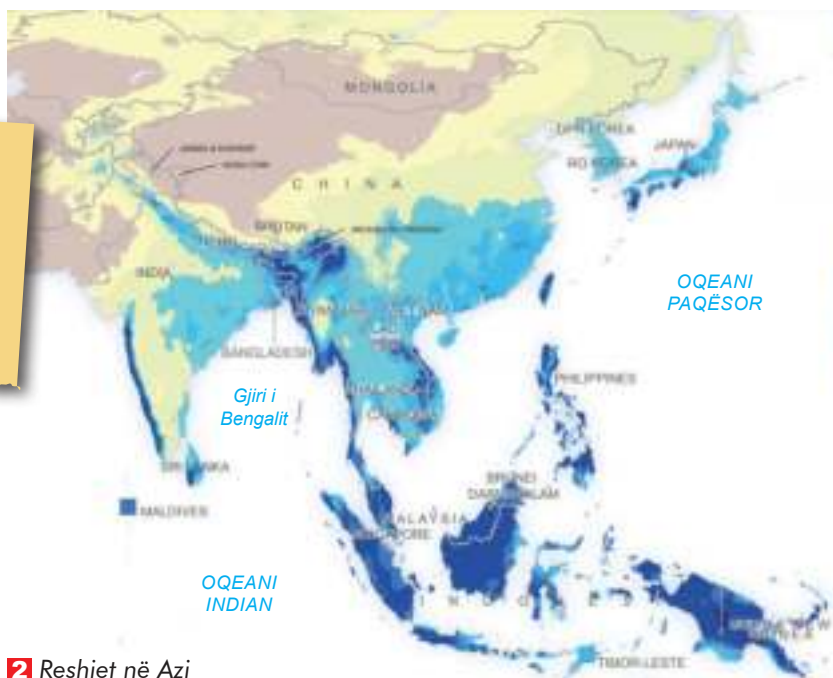
Klimat malore

- Malore (varion nga lartësia)

Detyrë

Analizoni hartën dhe së bashku më mësuesin/en, tregoni shtrirjen rajonale të tipave të klimës së Azisë dhe tregoni rrjedhën e tyre.

1 Shtrirja e tipave klimatikë të Azisë

Reshjet vjetore

- Nën 254 mm
- 254 - 508 mm
- 508 - 1016 mm
- 1016 - 1524 mm
- 1524 - 2032 mm
- 2032 - 2540 mm
- 2540 - 5080 mm
- Mbi 5080 mm

Detyrë

Analizoni hartën dhe së bashku më mësuesin/en tregoni se cilat rajone të Azisë kanë më shumë reshje.

2 Reshjet në Azi

Në kontinentin e Azisë vërehen diferenca të mëdha si në temperatura, ashtu edhe në reshje atmosferike. Temperatura më e ulët është shënuar në Siberinë Lindore, në Omjakon, -70°C , ndërsa ajo më e larta në krahinën Sind të Pakistanit, në Xhakobabad, $+53^{\circ}\text{C}$. Reshjet më të larta janë regjistruar në stacionin meteorologjik Çerrapunxhi të krahinës Asam (Indi) me 12 000 mm. Sasia më e vogël e reshjeve është në shkretëtirat arabike apo ato të Azisë Qendrore prej 10-50 mm, që në disa raste shkojnë deri në 150 mm në vit.

Tipat klimatikë ndryshojnë nga viset polare deri tek ato ekuatoriale. Në viset polare dhe subpolare dominon klima e ftohtë polare. Në gjerësitë mesatare dominon klima e theksuar kontinentale me karakteristika të veçanta, siç janë verat e shkurta dhe të freskëta dhe dimrat e gjatë dhe me temperatura të ulëta. Në Azinë Jugperëndimore dominojnë disa tipa klimatikë. Pranë bregdetit dominon klima mesdhetare, në pjesët e brendshme klima kontinentale, subtropikale-shkretinore, në male ajo malore. Në pjesët jugore, juglindore dhe lindore të Azisë, pranë oqeanëve, dominon klima musonike tropikale dhe ekuatoriale.

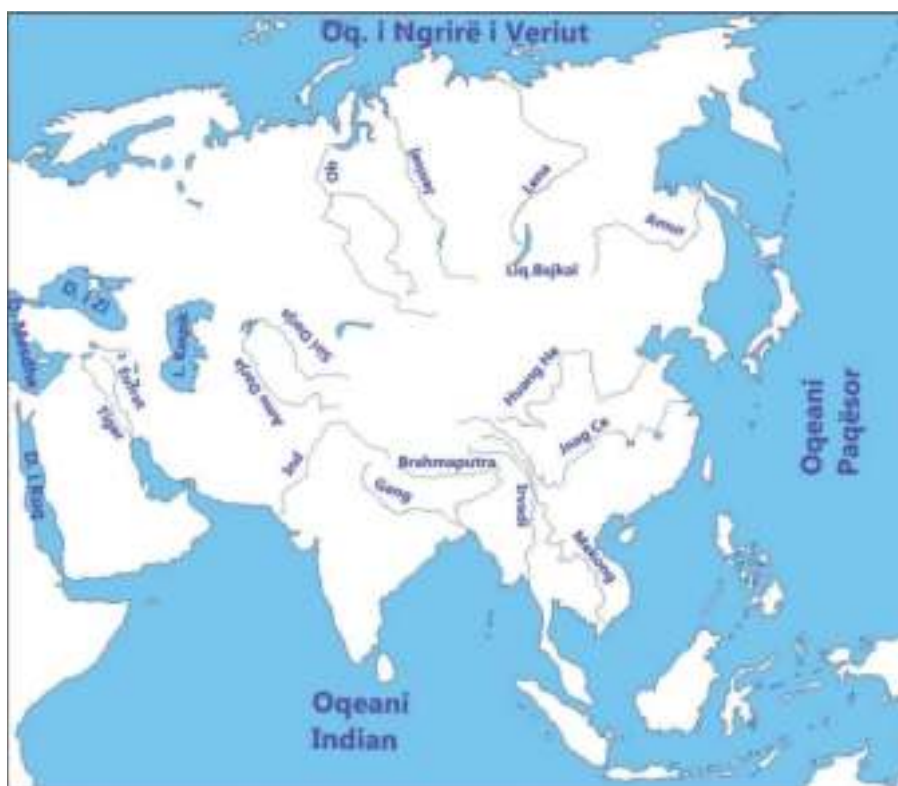
► Hidrografia

Azia është kontinent me pasuri të mëdha ujore, si: lumenj, liqene, dete dhe oqeanë që e rrethojnë. Faktori reliev ka ndikuar që lumenjtë e Azisë të shkojnë në drejtime të ndryshme. Ata derdhen në katër pellgje detare: në Oqeanin e Ngrirë të Veriut, Oqeanin Paqësor, Oqeanin Indian dhe në detin Mesdhe. Në Azi kemi lumenj me rrjedhje të brendshme (endoreike) që derdhen në liqene apo humbasin në shkretëtira.

Lumenjtë më të njohur që derdhen në Oqeanin e Ngrirë të Veriut janë: Obi, Jenisei, Lena dhe Kolina. Këta lumenj karakterizohen nga ngrirja në pjesën më të madhe të vitit. Në Oqeanin Paqësor derdhen këta lumenj të njohur: Amuri, Huanheja, Janceja, Mekongu, që karakterizohen si lumenjtë më të gjatë të Azisë. Në oqeanin Indian derdhen këta lumenj kryesorë: Irvadi, Menami (Çao Praja), Gangu, Brahmaputra, Indi, Tigri dhe Eufrati. Karakteristikë e këtyre lumenjve është pasuria e madhe me ujë, sepse burojnë nga malet e larta. Në Mesdhe derdhen më pak lumenj të Azisë, janë më të shkurtër dhe me pak ujë, por janë jetikë për popullsinë vendase. Më të njohurit janë Kizel Irmak dhe Jeshi Irmak në Turqi.

Prej lumenjve endoreikë, dallojmë Amu Darja dhe Sir Darja, që derdhen në liqenin Aral, lumi Jordan që derdhet në Detin e Vdekur, ndërsa lumi Tarim humbet në shkretëtirën Taklamakan.

Kontinenti i Azisë njihet për liqenin më të madh në botë për nga sipërfaqja, liqenin Kaspik, si dhe liqenin më të thellë në botë, liqenin Bajkal (1620 m). Liqene të tjera të njohura janë: Arali, Balakashi, Deti i Vdekur etj.

3 Harta e lumenjve në Azi

Detyrë
Analizoni hartën dhe së bashku më mësuesin/en tregoni rrjedhën e lumenjve të Azisë.

A e dini se:**Deti Kaspik**

Me një sipërfaqe prej 371 000 km², deti Kaspik është liqeni më i madh në botë. Është një liqen endoreik, me ujë të njelmët dhe një nga lumenjtë kryesorë të tij është Vollga.

Liqeni Bajkal

I vendosur në Rusi, liqeni Bajkal është me origjinë tektonike dhe ka një sipërfaqe prej 31 722 km². Është liqeni më i madh me ujë të ëmbël në botë, si dhe liqeni më i thellë në të gjithë Azinë. Ai përmban mbi 20% të ujërave të ëmbla sipërfaqësore të planetit Tokë.

Liqeni Balakash

Është liqen endoreik me sipërfaqe 16 996 km². Ushqehet nga të paktën shtatë lumenj dhe është i ndarë në dy pjesë nga gadishulli Sarjesik. Në përfundim të tij, ujërat janë të ëmbla dhe të cekëta, ndërsa në lindje janë të njelmëta dhe të thella.

► Bota bimore dhe shtazore

Bota bimore e kontinentit të Azisë është e lidhur me shumëllojshmërinë e klimës, relievit dhe gjerësisë gjeografike, e cila mbulon një zonë nga Oqeani i Ngjirë i Veriut deri në ekuator, në jug. Kjo shpjegon llojllojshmërinë e zonave të vegjetacionit aziatik. Në pjesën veriore të kontinentit të Azisë janë të përhapura tundrat, ndërsa në jug të saj tajgat. Në pjesët qendrore stepat dhe shkretëtirat, në viset bregdetare të detit Mesdhe bimët mesdhetare, ndërsa në atë jugore savanat dhe pyjet e pashkelura që quhen xhungla.

Bota shtazore është shumë e pasur, ku mund të veçojmë elefantët, tigrit, shpezë të ndryshme, arinjtë polarë etj.

Detyrë
Analizoni hartën dhe së bashku më mësuesin/en tregoni shtrirjen e zonave natyrore të vegjetacionit.

4 Bota bimore e kontinentit të Azisë

► Shtrirja e zonave natyrore të vegjetacionit

5 Pyjet e shiut

6 Tundra e Arktikut, gadishulli i Kolës, Rusi

7 Arinjtë polarë jetojnë pranë Detit Arktik.

8 Tigri i Bengalit në Parkun Kombëtar Bandavgar, Madja-Pradesh, Indi.

9 Pyll halor siberian

10 Shkretëtira e Gobit. Deveja është një kafshë shtëpiake e rëndësishme në shkretëtirë.

11 Gjatë musonit veror, në rajonet me klimë musonike bien shumë reshje. Kjo çon shpesh në përmbytje në pjesë të caktuara të Azisë.

12 Elefantët në savanën aziatike.

13 Gjatë musonit dimëror, rajonet me klimë musonike nuk kanë pothuajse asnjë reshje. Kjo bën që bimët të thahen për shkak të mungesës së ujit.

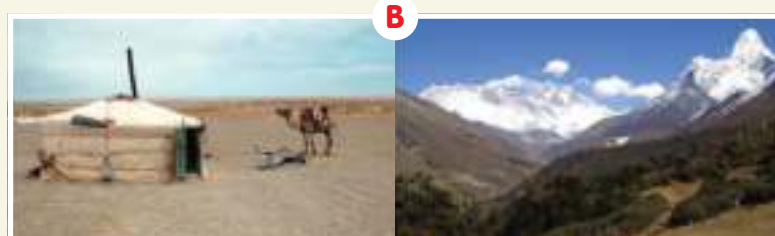
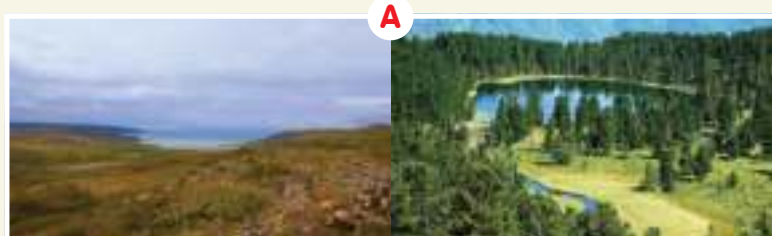

14 Pamje nga pyjet e shiut në Tajlandë

15 Bimë rezistente ndaj thatësirës që rriten në rezervatin Repetek në shkretëtirën juglindore të Karakumit, Turkmenistan.

➤ Analizoni dhe interpretoni fotografitë

Pyetje dhe detyra

- 1** Cilët faktorë klimatikë kanë ndikuar në shumëllojshmërinë e tipave klimatikë në Azi?
- 2** Në hartën mece të Azisë, shënoni emrat e lumenjve dhe liqeneve kryesore.

- 3** Tregoni tipat klimatikë, të cilëve u përgjigjet ky lloj vegjetacioni në Azi.

Klimës _____

Klimës _____

Klimës _____

Nxënësi/ja:

- krahason numrin e madh të popullsisë së Azisë me kontinentet e tjera;
- analizon karakteristikat kryesore të popullsisë, si: dendësinë, shtimin natyror, strukturat dhe migrimet.

TË DHËNA KARAKTERISTIKE:

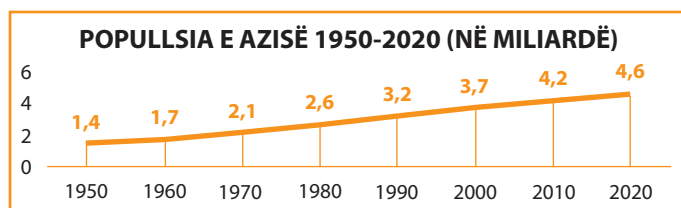
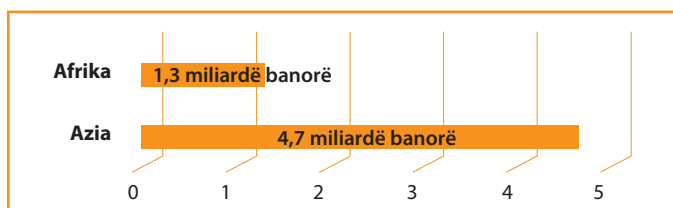
- Popullsia aktuale e Azisë është 4 744 487 289 (në fillim të vitit 2023).
- Në Azi jeton 59,8% e gjithë popullsisë së botës.
- Asnjë kontinent tjetër nuk ka banorë më shumë se Kina.
- Dendësia e popullsisë në Azi është 106 banorë/km².
- Moshë mesatare në Azi është 32 vjeç.
- Qytetet më të mëdha në botë janë: Tokio, Delhi, Shanghai, Daka.

Fjalë kyçe

- mbipopullimi
- shtimi natyror
- plakja e popullsisë
- emigrimi

► Shpërndarja e popullsisë

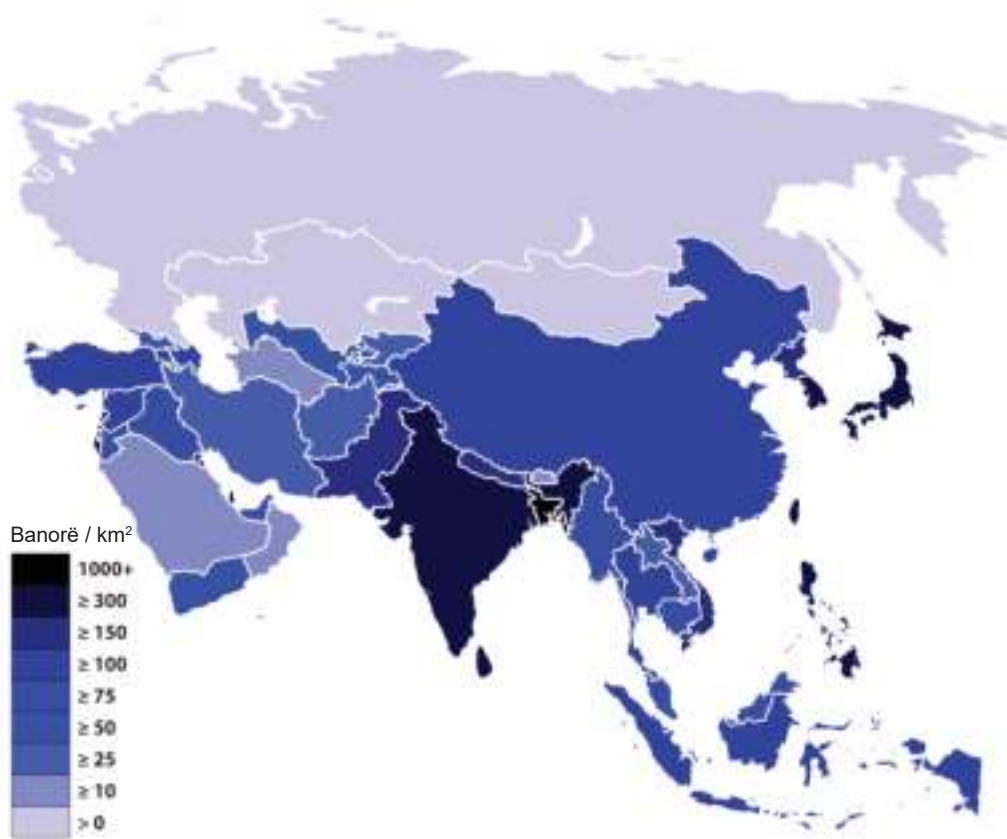
Popullsia në këtë kontinent ka shënuar rritje të lartë, sidomos nga viti 1950 e deri më sot. Shpërndarja e popullsisë në kontinentin e Azisë ka dallime shumë të mëdha. Kushtet natyrore janë faktori kryesor i shpërndarjes jo të barabartë të popullsisë. Popullsia është e përqendruar kryesisht në viset më të ulëta fushore dhe në luginat e lumenjve.

1 Rritja e popullsisë së Azisë sipas viteve**2** Krahasimi i numrit të popullsisë me kontinentet e tjera.

Në pjesën jugore të Azisë kemi dendësinë më të madhe me 380 banorë/km², Azia Juglindore ka 145 banorë/km² dhe Azia Lindore 135 banorë/km². Ndërsa në viset e larta malore, në shkretëtira dhe në pjesën veriore të kontinentit kemi hapësira të mëdha që janë të pabanuara apo kanë dendësi të vogël.

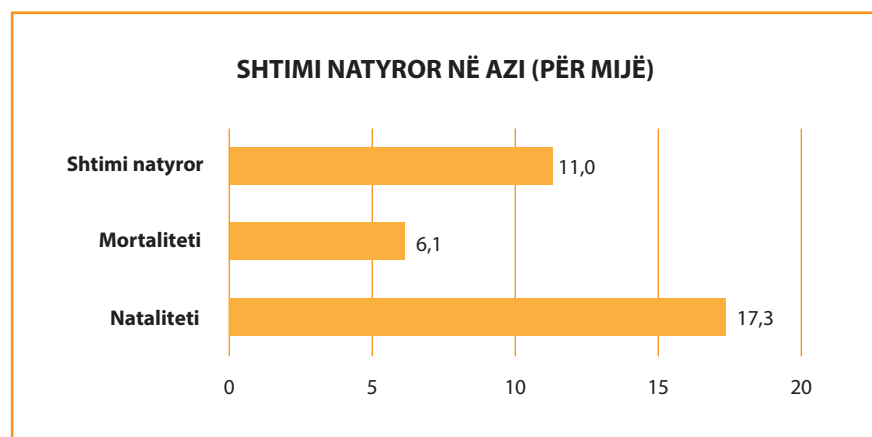
3 Shanghai**4** Tokio

Në pjesët e kontinentit ku dendësia është më e madhe, gjenden edhe shtetet që kanë numrin më të madh të popullsisë, si: India e Bangladeshi rreth lumenjve Gang e Brahmaputra, pastaj Kina Lindore, Japonia etj. Në këto shtete ndodhen edhe qytetet më të mëdha të kontinentit dhe të botës, si: Shanghai me 29 milionë banorë e Pekini me 19 milionë (në Kinë); Nju-Delhi me 28 milionë e Mumbai me 19 milionë (në Indi); Tokioja me 27 milionë e Osaka me 19 milionë banorë (në Japoni) etj.

3 Dendësia e popullsisë në Azi

Në shtetet që kanë shkallë të ulët zhvillimi, shkalla e natalitetit dhe shtimit natyror është më e lartë, si në Afganistan, Jemen, Palestinë, Pakistan, Taxhikistan etj. Nëse marrim mesataren e shtimit natyror për gjithë kontinentin, Azia ka natalitet 17,3 për mijë dhe mortalitet 6,1 për mijë – si rrjedhojë kemi një shtim natyror me 11,2 për mijë.

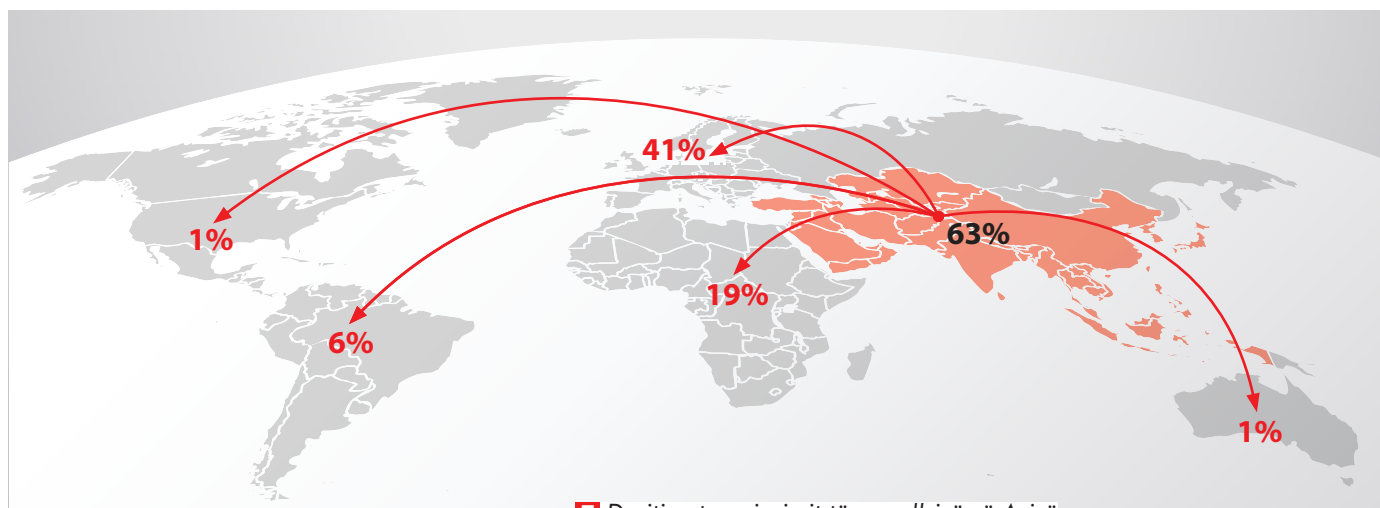

4 Shtimi natyror i popullsisë së Azisë (për mijë)

► Shtimi natyror i popullsisë

Azia shënoi një rritje shumë të lartë të popullsisë që nga viti 1950, por vitet e fundit ritmi i rritjes ka rënë. Nga viti 1950 deri në vitin 2020 (për 70 vite), popullsia u rrit me 3,2 miliardë banorë, që do të thotë se popullsia e Azisë u rrit afërsisht me 45,7 milionë çdo vit. Shteti që aktualisht ka rritje më të madhe të popullsisë është India dhe mendohet se, shumë shpejt, do ta kalojë edhe Kinën për nga numri i popullsisë. Shtimi natyror në këtë kontinent ka dallime të mëdha sipas shteteve. Në shtetet me shkallë të lartë zhvillimi ekonomik e shoqëror ka një shkallë më të ulët nataliteti dhe shtimi natyror. Këto shtete janë: Japonia, Singapori, Kuvajti etj.

Një fenomen mjaft i theksuar në kontinentin e Azisë është shkalla e lartë e emigrimit. Në vitin 2020, kishte mbi 46 milionë emigrantë që kanë migruar në kontinente të tjera, kryesisht në Amerikë dhe Evropë. Në Amerikën Veriore në vitin 2020 migruan 17,5 milionë banorë dhe në Evropë 23 milionë. Kjo shkallë e lartë migrimi po ndikon edhe në numrin e përgjithshëm të popullsisë dhe, për këtë arsye, në dekadën e fundit kemi rritje më të vogël të popullsisë në Azi.

5 Drejtimet e migrimit të popullsisë së Azisë

► Strukturat e popullsisë

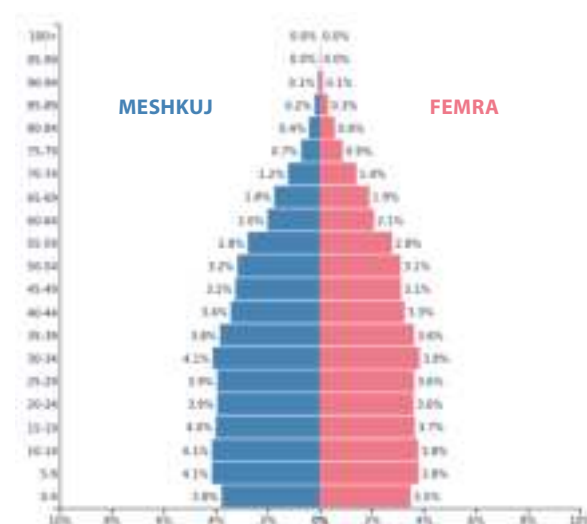
Bazuar në rënien e shtimit natyror dhe migrimin e popullsisë, në kontinentin e Azisë ka filluar të ndryshojë edhe struktura e popullsisë. Piramida e popullsisë sipas moshës është ngushtuar dukshëm në bazë, krahasuar me periudhat e mëhershme kohore. Kryesisht dominojnë grup-moshat e reja dhe ato të mesme. Moshat nën 15 vjeç përbëjnë rreth 24% të popullsisë, ndërsa ato mbi 65 vjeç përbëjnë rreth 8% të saj.

Kontinenti i Azisë konsiderohet djepi i civilizimeve më të hershme, si ato të sumerëve, babilonasve, asirëve, persëve, kinezëve etj. Ka larmi të madhe popujsh, por dallohen tri grupe kryesore racore: ajo mongoloide (e verdhë), evropiede (e bardhë) dhe ekuatoriale (negrite). Raca kryesore dhe më e përhapur në Azi është ajo mongoloide, që përbëhet nga kinezët, japonezët, koreanët, turkmenët, uzbekët, turqit, mongolët etj. Këta popuj janë të përqendruar në Azinë Lindore dhe Qendrore.

Raca evropiede përbëhet nga arabët, iranianët, afganët, izraelitët, hindusët etj. Kjo racë është e përhapur në rajonet perëndimore dhe jugore. Raca ekuatoriale jeton në jug të Indisë, Siri-Lankës dhe Indonezisë.

Larmia e racave shoqërohet edhe me larmi të gjuhëve. Në Azi fliten gjuhë dhe dialekte të shumta, si: gjuha kineze, vietnameze, japoneze, koreane, arabe, persiane, turke etj.

Azia është vendi i lindjes së feve më të mëdha në botë, si: islamizmi, krishterimi, budizmi, hinduizmi, judaizmi, që kanë luajtur rol shumë të madh në zhvillimin e qytetërimeve, në organizimin e jetës shoqërore dhe ekonomike. Krahas besimeve fetare, në Azi janë të njohura edhe shumë kultura dhe qytetërime të hershme, si: japoneze, kinike (kineze), hinduse, persiane, islamike, ortodokse etj. Në këto qytetërime kishte organizime të rëndësishme shoqërore, si dhe janë bërë edhe shumë zbulime, si: mulliri me erë, letra dhe teknika e shtypit, baruti, busulla, mëndafshi etj.

6 Piramida e popullsisë së Azisë

Pyetje dhe detyra

- 1 Cilat pjesë të kontinentit të Azisë kanë përqendrim më të madh të popullsisë?
- 2 Në Azi dallohen tri raca kryesore të popullsisë. Shkruani emrat e disa popujve që u takojnë këtyre racave.
- 3 Tregoni disa nga civilizimet e hershme në kontinentin e Azisë.

Nxënësi/jja:

- identifikon pasuritë natyrore të kontinentit të Azisë;
- argumenton zhvillimin ekonomik të rajoneve të Azisë në raport me pasuritë natyrore;
- dallon grupimet kryesore politike, ekonomike dhe ndarjen rajonale.

Fjalë kyçe

- ▶ mineralet
- ▶ pyjet
- ▶ tokat punuese
- ▶ ujërat
- ▶ diferencat e zhvillimit ekonomik
- ▶ ndarja rajonale

► Pasuritë natyrore të Azisë

Kontinenti i Azisë ka pasuri të mëdha natyrore. Dallohet për rezervat e naftës, gazit natyror e qymyrit. Sipërfaqet e mëdha të tokave pjellore, pyjeve dhe kullosave janë një pasuri e rëndësishme për zhvillimin e bujqësisë, blegtorisë e pylltarisë. Azia dallohet edhe për rezerva të mëdha ujore në nivel botëror, si dhe për shumë burime minerare.

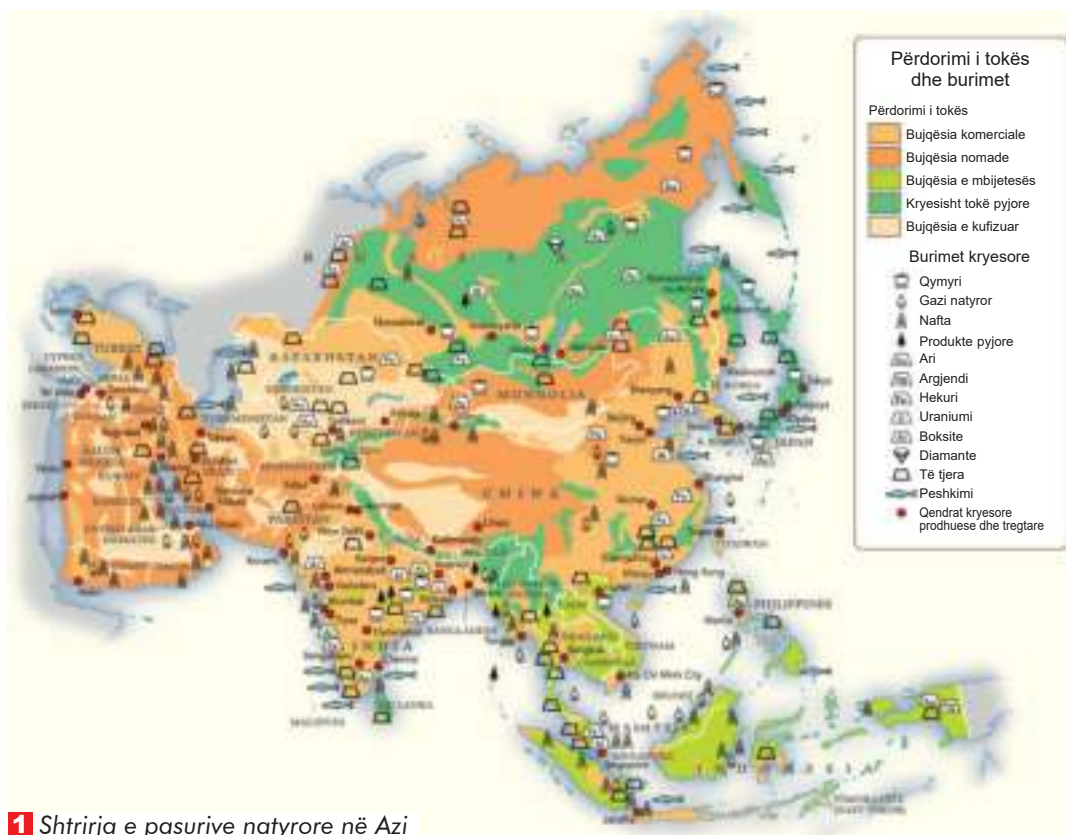
Nafta dhe gazi natyror – 65% e rezervave botërore gjenden në këtë kontinent dhe janë ndër pasuritë më të rëndësishme. Nodohen kryesisht në Azinë Jugperëndimore (Arabi Saudite, Irak, Iran, Kuvajt, Katar, Oman dhe Emiratet e Bashkuara Arabe).

Ka edhe rreth Kaukazit dhe liqenit Kaspik, në Kinë, Indonezi etj.

Qymyri – Azia është e pasur me rezerva qymyri. Kryesisht shtrihen në Siberi, Azinë Qendrore, Kinë, Indi etj.

Burimet minerare – Azia është e pasur me minerale hekuri, nikeli, bakri, boksi, kromi, plumbi, zinku, ari, uranumi, mangani etj.

Burimet ujore – Lumenjtë e Azisë janë një nga resurset shumë të rëndësishme natyrore që shërbejnë për prodhimin e energjisë. Rezervat ujore janë mbi 35% të rezervave botërore. Lumenjtë më të rëndësishëm për energji janë: Jance, Huanhe, Ind, Gang, Eufrat, Tigër etj. Ata janë shumë të rëndësishëm edhe për ujitjen e tokave bujqësore dhe shumë sipërfaqeve të thata.

1 Shtrirja e pasurive natyrore në Azi

➤ Zhvillimi ekonomik

Pasuritë e mëdha natyrore të kontinentit të Azisë kanë ofruar kushtet për zhvillim ekonomik mjaft të larmishëm. Azia Lindore konsiderohet pjesa më e zhvilluar ekonomike dhe industriale e botës pas Amerikës Veriore. Shtetet aziatike kanë shumëllojshmëri aktivitetesh ekonomike, ku më kryesoret janë: bujqësia, industria, transporti e turizmi.

Bujqësia – është veprimtaria ekonomike bazë e popullsisë së Azisë. Kushtet natyrore, si: tokat bujqësore, kushtet klimatike, pasuritë ujore etj., kanë mundësuar që bujqësia e Azisë të jetë mjaft e zhvilluar. Është prodhuesja më e madhe në botë e kulturave të grurit, orizit, pambukut, kauçikut, çajit, mëndafshit etj. Dallohet edhe për lloje të ndryshme të frutave tropikale dhe subtropikale.

Blegtoria – është veprimtari shumë e vjetër ekonomike dhe ka ndryshuar me kalimin e kohës. Në këtë kontinent gjendet numri më i madh i gjedhëve, deleve, derrave, shpezëve etj. Prodhimtaria blegtorale është e lartë, por vështirë t'i plotësojë nevojat e popullsisë për shkak të numrit të madh të banorëve.

Pylltaria – Rreth 30% e territorit të Azisë është e mbuluar me pyje, çka mundëson zhvillimin e pylltarisë. Pyjet shtrihen në Azinë Jugore, Juglindore dhe Lindore, si dhe në brezin e tajgave në Azinë Veriore. Në viset tropikale, pyjet nuk shfrytëzohen mjaftueshëm për shkak të qasjes së vështirë.

Peshkimi – veprimtari ekonomike shumë e zhvilluar, sidomos në Kinën Lindore dhe Japoni. Këto dy shtete shfrytëzojnë hapësirat ujore në Detin e Verdhë dhe Detin e Japonisë për peshkim dhe e kanë burim kryesor të ushqimit.

Industria – Degët më të zhvilluara të industrisë janë: metalurgjia, industria kimike, e drurit, e letrës, tekstile, ushqimore, e makinave, kompjuterike, elektronike etj. Shtetet e kontinentit të Azisë, si: Japonia, Kina, Koreja e Jugut, India, Indonezia, Singapori, Turqia, Izraeli etj., kanë shënuar një rritje të shpejtë të zhvillimit industrial. Në disa degë të industrisë, sidomos në teknologji, kanë dominim në tregun botëror. Ndërsa shtete me shkallë të ulët zhvillimi industrial janë: Nepali, Bangladeshi, Butani, Laosi, Mongolia etj.

Transporti – Krahas zhvillimit të hovshëm ekonomik dhe industrial, janë zhvilluar të gjitha llojet e transportit modern. Transporti rrugor dhe hekurudhor është mjaft i rëndësishëm për qarkullim, sidomos brenda kontinentit, si për njerëzit, ashtu edhe për mallrat. Modernizimi i këtij lloj transporti ka mundësuar një qarkullim shumë të shpejtë dhe komod. Transporti detar është zhvilluar gjithashtu në mënyrë mjaft të hovshme. Porte të shumta detare mundësojnë qarkullimin e mallrave dhe të njerëzve.

Transporti ajror është gjithashtu mjaft i zhvilluar dhe ka lidhje të shumta brenda shteteve të Azisë, si dhe me kontinente të tjera. Si prodhuese të mjeteve transportuese njihen Japonia, Kina, Indonezia, Koreja e Jugut, Turqia etj. Këto shtete janë të njohura për prodhimin e automjeteve, anijeve, trenave modernë, aeroplanëve.

2 Plantacionet e orizit në Kinë

3 Kina po udhëheq botën me shërbimet e trenave super-të shpejtë

Turizmi – Ka shënuar rritje të vazhdueshme, bazuar në vlerat e shumta të trashëgimisë natyrore dhe kulturore. Vendet më të vizituara janë: Kina, India, Japonia, Singapori, Turqia, Izraeli, Indonezia, Arabia Saudite etj. Këto vende janë të njohura për destinacionet turistike të bukuri natyrore, monumenteve kulturore-historike, trashëgimisë kulturore etj.

➤ Grupimet ekonomike dhe politike të Azisë

Bazuar në marrëdhëniet ekonomike dhe politike të shteteve të Azisë, si dhe me qëllim rritjen e bashkëpunimit, janë formuar organizata të ndryshme ekonomike, politike e ushtarake. Ndër organizatat më të rëndësishme mund të përmendim:

OPEC (Organizata e shteteve eksportuese të naftës) – Qëllimi i saj është të bashkërendojë dhe unifikojë politikat e naftës ndërmjet vendeve anëtare, në mënyrë që të sigurojë çmime të drejta dhe të qëndrueshme për prodhuesit e naftës.

Lidhja Arabe – U formua në vitin 1945 nga shtetet arabe të Azisë dhe Afrikës, me qëllim bashkëpunimin ekonomik, politik, social e kulturor mes shteteve anëtare.

APEC – është një forum ekonomik rajonal, i themeluar në vitin 1989 nga 21 shtete anëtare të Azisë dhe Paqësorit. Ka për qëllim promovimin e tregtisë së lirë dhe integrimin ekonomik rajonal.

ASEAN – Organizata për bashkëpunim politik, ekonomik dhe kulturor e Kombeve të Azisë Juglindore u krijua më 8 gusht 1967, në Bangkok, Tajlandë.

ACD – Organizatë ndërqeveritare për promovimin e bashkëpunimit aziatik në nivel kontinental, e themeluar në vitin 2002.

➤ Rajonet e Azisë

Në bazë të veçorive natyrore dhe shoqërore, kontinenti i Azisë ndahet në gjashtë rajone kryesore:

Azia Jugperëndimore, Azia Jugore, Azia Juglindore, Azia Lindore, Azia Qendrore dhe Azia Veriore. Azia Qendrore dhe Veriore janë trajtuar së bashku me kontinentin e Evropës, ndërsa rajonet tjera do të trajtohen në vazhdim.

Në hartë identifikohen rajonet e kontinentit të Azisë.

4 Rajonet e kontinentit të Azisë

Pyetje dhe detyra

- 1 Tregoni disa nga pasuritë natyrore sipërfaqësore dhe nëntokësore të kontinentit të Azisë.
- 2 Për cilat prodhime bujqësore është i njohur kontinenti i Azisë?
- 3 Cilat janë grupimet politike dhe ekonomike të kontinentit të Azisë?
- 4 Krahasoni zhvillimin ekonomik mes shteteve të kontinentit të Azisë.
- 5 Në hartën e dhënë, shënoni me ngjyra të ndryshme gjashtë rajonet e kontinentit të Azisë.

Nxënësi/ja:

- *tregon rolin dhe rëndësinë e pozitës gjeografike të AJP-së, si rajon mes kontinenteve të “Botës së Vjetër”;*
- *identifikon format kryesore të përthyeshmërisë dhe relievit në Azinë Jugperëndimore;*
- *analizon karakteristikat klimatike, hidrografike dhe të botës së gjallë në këtë rajon.*

1 Shtrirja gjeografike e Azisë Jugperëndimore**Detyrë**

Analizoni hartën e murit ose atlasin për ato që u përmendën më sipër dhe bëni përkufizimin e Azisë Jugperëndimore, si dhe gjeni ngushticat dhe kanalet kryesore.

2 Pamje nga shkretëtirat arabe**3** Shtrirja gjeografike e Mesopotamisë**Fjalë kyçe**

- Lindja e Afërme
- Gadishulli Arabik
- Lindja e Mesme
- Deti i Vdekur
- Gjiri Persik
- Anadolia
- Mesopotamia
- Tigri
- Eufrati
- oaza

Azia Jugperëndimore ka një sipërfaqe afër 6,9 milionë km² ose 28% të sipërfaqes së Azisë. Përfshin Gadishullin e Azisë së Vogël (Turqinë), Gadishullin Arabik (që nga evropianët njihet si “Lindja e Afërt”) dhe Iranin e Afganistanin (që nga evropianet quhet “Lindja e Mesme”). Azia Jugperëndimore shtrihet midis Detit Mesdhe në perëndim dhe kufirit lindor të Afganistanit, Detit të Zi në veri dhe gjirit të Adenit në jug. Në këtë rajon gjenden rrugë detare me rëndësi strategjike, si ngushtica e Bosforit, Kanali i Suezit dhe Ngushtica e Hormuzit. Azia Jugperëndimore ndahet nga Afrika Veriore nga një çarje mes pllakës tektonike afrikane dhe asaj arabe, të cilat i largohen njëra-tjetrës. Mbi këtë çarje tektonike të krijuar rreth 12 milionë vjet më parë, shtrihet Deti i Kuq.

► Kushtet natyrore të rajonit – Relievi

Në Azinë Jugperëndimore dallojmë forma të ndryshme relievi, si: male të larta, rrafshnalta, shkretëtira dhe ultësira. Në pjesën veriore, në formë vargësh, shtrihen malet e larta duke filluar nga malet Pontike dhe Taurus në Azinë e Vogël, malet Kaukaz mes Detit të Zi dhe atij Kaspik, malet Elburz, Zagros dhe Kopet-Dag në Iran, si dhe malet Hindukush në Afganistan. Rrafshnaltat më të njohura janë ajo e Anadolisë në Turqi, pastaj ajo e Armenisë dhe rrafshnalta e Iranit. Gadishulli Arabik ka një reliev kryesisht në formë rrafshnalte, ku gjenden tri shkretëtira të njohura: në veri, shkretëtira e Sirisë, shkretëtira e madhe Nefud dhe shkretëtira Rub-el-Hali. Në mes të këtyre formave relievore gjendet fusha e Mesopotamisë, e cila vazhdon në jug drejt Gjirit Persik. Ajo përbëhet prej shtresave aluvionale dhe është mjaft pjellore.

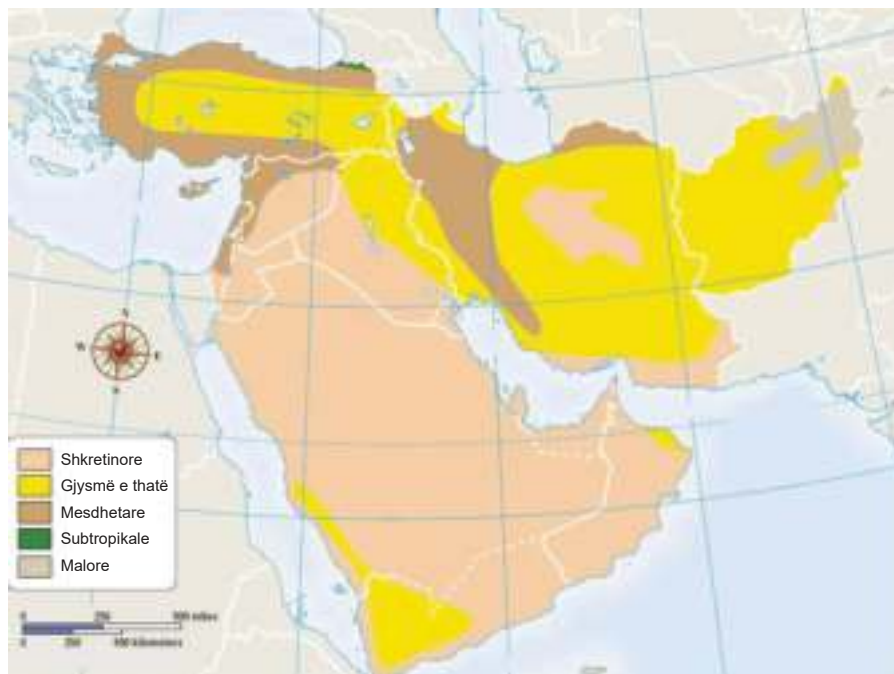

4 Pamje nga malet Taurus

5 Pamje nga Malet Pontike

➤ Karakteristikat klimatike të Azisë Jugperëndimore

6 Karakteristikat klimatike të Azisë Jugperëndimore

Në pjesën më të madhe të këtij rajoni mbizotëron klima e thatë subtropikale, ndonëse shfaqen disa dallime mes pjesës jugore të Gadishullit Arabik dhe pjesës veriore të Azisë së Vogël. Në pjesët e larta të maleve Taurus, Maleve Pontike, Kaukaz, Elburz etj., mbizotëron klima malore, me verë të shkurtër e të freskët dhe me dimër të gjatë e reshje bore. Në pjesën e rrafshnaltës së Anadolisë, Armenisë dhe Iranit mbizotëron klima kontinentale stepore, me dimra të ftohtë dhe vera të nxehta e të thata (ku reshjet atmosferike nuk janë më shumë se 250 mm/vit). Gadishulli Arabik karakterizohet nga klima subtropikale shkretinore e thatë dhe me temperatura të larta. Zonat përgjatë bregdetit të Detit Mesdhe kanë klimë mesdhetare, e cila është më e përshtatshme

për jetesë. Në Azinë Jugperëndimore, klima karakterizohet nga katër stinë të dalluara të vitit, ku temperaturat mesatare sillen rreth 18°C dhe reshjet rreth 800 mm. Dimri është i butë dhe me reshje, ndërsa vera është e nxehtë dhe me pak reshje.

➤ Karakteristikat ujore

Azia Jugperëndimore është pothuajse tërësisht e rrethuar nga masa ujore. Mungesa e reshjeve ndikon në varfërinë e përgjithshme të ujërave sipërfaqësore në këtë rajon të Azisë; shumica e zonave kanë më pak se 450 mm reshje në vit. Për shkak se pjesa më e madhe e rajonit është e thatë, ka pak lumenj që rrjedhin gjatë gjithë vitit. Dy nga lumenjtë më të rëndësishëm të këtij rajoni janë Tigri dhe Eufrati. Ata burojnë nga malet e Turqisë, rrjedhin nëpër fushën e Mesopotamisë dhe, para se të derdhen në Gjirin Persik, bashkohen në Basra të Irakut, nga edhe merr emrin lumi Shat-el-Arabi. Nga lartësitë e maleve të Libanit buron lumi Jordan (një lumë i vogël), që derdhet në Detin e Vdekur.

DETI I VDEKUR

- Sipërfaqja: 1010 km katror;
- liqen i kripur; prania e madhe e kripës ka bërë që të mungojë bota e gjallë, nga e ka marrë edhe emrin;
- është i vendosur në kufijtë e Palestinës, Izraelit dhe Jordanisë (fig. 8);
- është pika më e ulët e ujit në botë; bregdeti i tij është nën nivelin e detit 395 m;
- është formuar si rezultat i lëvizjeve tektonike.

7 Pamje nga Deti i Vdekur

8 Shtrirja gjeografike e Detit të Vdekur

Deti i Vdekur ndodhet në rajonin ku sipërfaqja e Tokës është fundosur – dhe fundi i liqenit po fundoset ende, deri në 33 cm në vit, një ritëm tepër i shpejtë. Lumi që e ushqen me ujë të ëmbël këtë liqen është lumi Jordan, me mbi 6,5 milionë tonë ujë të freskët

► Shtrirja e botës bimore dhe shtazore në Azinë Jugperëndimore

Në pjesën më madhe të rajonit mbizotëron stepa e thatë si formacion bimor dhe fizionomia gjysmëshkretinore. Aty ku ka mundësi ujitjeje të tokave apo në oaza, bota bimore është më e vrullshme dhe e llojllojshme. Kjo zonë shtrihet nga Gjiri i Persisë në fushën e Mesopotamisë së ujitur, kalon rrëzës së Rrafshnaltës së Anadolisë dhe vazhdon në bregdetin e Detit Mesdhe.

Zonë tjetër e vegjetacionit është bregdeti i Detit Mesdhe, e cila karakterizohet nga vegjetacioni mesdhetar me lloje tipike të pyjeve, makjeve e dushqeve me gjelbërim të përhershëm. Prej kulturave mesdhetare rriten agrumet, si: fiku, limoni, palma, ulliri etj.

Në viset në të cilat dominon stepa, është zhvilluar blegtoria nomade, në oazat dhe sipërfaqet e ujitura dhe në viset me lagështi është zhvilluar lavërtaria e në disa zona të kufizuara, pylltaria. Prej shtazëve, më të veçantat janë devetë, delet dhe dhitë.

Pyetje dhe detyra

- 1 Tregoni rëndësinë e pozitës gjeografike të Azisë Jugperëndimore.
- 2 Pse Deti i Vdekur ka marrë këtë emër?
- 3 Numëroni disa nga format kryesore të relievit të Azisë Jugperëndimore.
- 4 Cila nga klimat në Azinë Jugperëndimore është më e përshtatshme për jetesë? Arsyetoni.
- 5 Cilat janë kafshët karakteristike që jetojnë në shkretëtirat e Azisë Jugperëndimore?

Nxënësi/ja:

- përshkruan karakteristikat kryesore demografike të Azisë Jugperëndimore;
- debaton për qytetet më të njohura kulturore dhe religjioze të Azisë Jugperëndimore dhe identifikon zonat turistike;
- arsyeton raportin e pasurive natyrore dhe zhvillimit ekonomik në këtë rajon.

Fjalë kyçe

- ▶ arabët
- ▶ izraelitët
- ▶ persët
- ▶ Meka
- ▶ Medina
- ▶ Jerusalemi
- ▶ Stambolli
- ▶ nafta
- ▶ gazi natyror
- ▶ Gjiri Persik

Popullsia dhe veçoritë shoqërore

Në Azinë Jugperëndimore jetojnë mbi 400 milionë banorë. Ka një popullsi shumë të larmishme sa u përket racave, kombeve, gjuhëve dhe kulturave.

Nr.	Shteti	Popullsia (2023)	Sipërfaqja në km ²	Dendësia (banorë/km ²)	Kryeqyteti
3	Irani	86 916 785	1 628 797	53	Teherani
1	Turqia	86 793 972	783 562	111	Ankara
2	Iraku	42 741 457	434 128	98	Bagdadi
7	Afganistani	41 375 600	652 864	63	Kabuli
4	Arabia Saudite	36 299 316	2 149 690	17	Riadi
5	Jemeni	31 657 170	528 076	60	Sana
6	Siria	18 693 121	185 180	101	Damasku
8	Jordania	10 476 529	88 794	118	Amani
9	Emiratet e Bashkuara Arabe	10 214 781	83 600	122	Abu-Dabi
10	Izraeli	9 026 459	20 918	431	Jerusalemi
11	Libani	6 745 986	10 452	645	Bejruti
12	Omani	5 472 053	309 980	17	Maskati
13	Territoret Palestineze	5 433 101	6 020	902	Jerusalemi
14	Kuvajti	4 443 248	17 818	249	Kuvajt-Siti
15	Katari	3 014 818	11 627	259	Doha
16	Bahrejni	1 872 372	778	2406	Manama
17	Republika e Qipros	1 230 917	5 896	208	Nikozia
	Gjithsej	402 407 685	6 918 180	58	

Tabela. Të dhënat e shteteve të Azisë Jugperëndimore (2023)

Pjesa më e madhe e popullsisë së Azisë Jugperëndimore i takon racës së bardhë, si: arabët, izraelitët, persët (iranianët), afganët, kurdët. Në Azinë e Vogël jetojnë turqit, që i takojnë racës së verdhë. Pjesën më të madhe të popullsisë së këtij rajoni e përbëjnë arabët dhe më pas vinë turqit, iranianët, afganët etj. Në pjesën veriore të Azisë Jugperëndimore jetojnë turqit, armenët, kurdët. Arabët jetojnë në pjesën e Gadishullit Arabik, ndërsa iranianët e afganët në pjesën lindore. Në pjesën perëndimore (mesdhetare) jetojnë hebrenjtë.

Kurdët janë rreth 30 milionë banorë dhe nuk kanë shtetin e tyre, por janë të shpërndarë në disa shtete të tjera, si: Turqia, Siria, Irani dhe Iraku. Territori ku ata synojnë ta formojnë shtetin e tyre, quhet Kurdistan. Bazuar në këtë shpërndarje të popujve, kemi edhe dominimin e gjuhëve dhe kulturave. Në veri dominon gjuha dhe kultura turke, kurde dhe armene. Në pjesën e Gadishullit Arabik dominon gjuha dhe kultura arabe, ndërsa në pjesën lindore, gjuha dhe kultura perse dhe afgane.

Njihet edhe si rajoni i dy besimeve fetare, krishterimit dhe islamizmit. Këtu gjenden edhe qytetet e njohura religjioze, si: Meka, Medina dhe Jerusalemi. Besimi islam është më i përhapur te popullsia e Azisë

Jugperëndimore dhe ndahet në dy sekte: sunitët (arabët dhe turqit) dhe shiat (iranianët dhe irakianët). Të krishterët jetojnë kryesisht në Qipro dhe Liban, ndërsa ata hebrenj në Izrael. Në aspektin politik, ky rajon nuk ka qenë i qetë dhe vazhdon të ketë tensione dhe konflikte. Problemi i Palestinës me Izraelin, lufta e kurdëve, lufta në Afganistan, Siri etj., janë nga krizat që po tërheqin vëmendjen e gjithë botës.

1 Meka

2 Jerusalemi

Zhvillimi ekonomik

Pasuritë natyrore – Azia Jugperëndimore është rajoni më i njohur për rezervat e naftës. Vlerësohet se aty gjenden rreth 50% të rezervave botërore. Dallohen shtetet rreth Gjirit Persik, si: Arabia Saudite (shteti me rezervat dhe prodhimin më të madh), Irani, Iraku, Kuvajti, Emiratet e Bashkuara Arabe, Katari.

Pos rezervave të naftës, ky rajon është i pasur edhe me gaz natyror, qymyr, krom, bakër, hekur, zink, plumb, mangan.

Bujqësia – ka qenë historikisht degë e rëndësishme ekonomike, mirëpo kushtet natyrore, siç janë temperaturat e larta, mungesa e reshjeve dhe hapësirat e mëdha me shkretëtira, e kanë kushtëzuar këtë veprimtari. Kohët e fundit ka njohur zhvillim të madh bujqësia, krahas zhvillimit të teknologjisë, ujitjes, masave agroteknike etj. Prodhimet bujqësore janë: gruri, orizi, panxharsheqeri, ulliri, agrumet, hudhra, duhani, pambuku etj.

Blegtoria – rajoni është i njohur për kultivimin e deveve dhe bagëtisë së imët (deleve e dhive). Kanë një blegtori nomade, ku dallohen beduinët (banorët e shkretëtirave).

Industria – rezervat e mëdha të naftës kanë luajtur një rol të madh në zhvillimin e industrisë. Me zbulimin e fushave të mëdha të naftës dhe përdorimin e “arit të zi”, zhvillimi ekonomik i këtij rajoni ka njohur ngritje të dukshme. Janë ndërtuar naftësjellës, qendra për përpunimin e naftës, rrugë bashkëkohore, aeroporte etj. Azia Jugperëndimore ka shënuar rritje edhe në industrinë ushqimore, tekstile, kimike e metalurgji.

Të ardhurat për kokë banori janë shumë të larta dhe disa shtete renditen ndër vendet e para në botë, si: Katari, Kuvajti, Emiratet e Bashkuara Arabe, Arabia Saudite, Bahrejni, Izraeli etj.

Shteti	Të ardhurat USD/banor
Arabia Saudite	75,704
Kuvajti	66,386
Bahrejni	50,931
Izraeli	39,121
Iraku	18.025
Irani	17,661

Tabela. Të ardhurat për banor në dollarë

3 Riale, monedha të Arabisë Saudite.

Transporti – Janë të zhvilluara të gjitha llojet e transporti, si ai rrugor, detar e ajror. Përfshijmë, në disa pjesë ku dominojnë shkretëtirat, transporti nuk është i zhvilluar. Pjesa bregdetare karakterizohet nga porte të njohura detare, që mundësojnë lidhje të mira me pjesë të ndryshme të botës. Ndër portet më të njohura janë: Stambolli, Izmiri, Antalia (Turqi), Xhedahu (Xhida, Arabi Saudite), Adeni (Jemen), Abu Dabi (Emiratet e Bashkuara Arabe) etj.

4 Plazh në Dubai, Emiratet e Bashkuara Arabe.

Turizmi – bazuar në pozitën gjeografike dhe trashëgiminë e pasur, sidomos kulturore, ky rajon ka shumë të zhvilluar turizmin bregdetar dhe atë kulturor. Vendet e shumta bregdetare dhe bukuritë natyrore, në njërin anë, dhe monumentet e njohura kulturore, në anën tjetër, kanë mundësuar zhvillim të lartë të turizmit. Rajoni njihet për numrin e madh të vizitorëve për arsye pelegrinazhi, si: Meka, Medina, Jerusalemi. Qytetet më të njohura kulturore e turistike janë: Dubai, Stambolli, Doha, Abu Dabi, Antalia, Izmiri etj.

Pyetje dhe detyra

- 1 Cilët popuj jetojnë në Azinë Jugperëndimore?
- 2 Tregoni shtetet e Azisë Jugperëndimore që njihen si prodhuesit më të mëdhenj të naftës.
- 3 Në qoftë se do të kishit një ofertë turistike, cilat qytete të Azisë Jugperëndimore do të vizitonit?
- 4 Çfarë kanë të përbashkët këto dy qytete të Azisë Jugperëndimore?
 - a) Janë qytete të shenjta fetare.
 - b) Kanë porte detare.
 - c) Janë qytete industriale.
 - d) Janë qytete të modës.

☐ Meka

☐ Jerusalemi

Nxënësi/ja:

- *analizon ngjashmëritë dhe dallimet e veçorive gjeografike mes këtyre tri shteteve;*
- *krahason specifikat e popullatave mes këtyre shteteve;*
- *diskuton për zhvillimin e degëve ekonomike të secilit shtet.*

- Lloji i qeverisjes: Republikë presidenciale
- Kryeqyteti: Ankara
- Monedha: Lira turke (TRY)
- Popullsia (2023): 86 793 972
- Dendësia: 111 banorë/km²
- Sipërfaqja e përgjithshme: 783 562 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 1132 m
- Pika më e ulët: Deti Mesdhe 0 m
- Pika më e lartë: Mali Ararat 5137 m

TURQIA

Pozita gjeografike – Turqia shtrihet në dy kontinente, ndodhet në pjesën lindore të kontinentit evropian dhe në pjesën perëndimore të kontinentit aziatik. Pjesa më e madhe e saj shtrihet në kontinentin e Azisë. Sipërfaqja e përgjithshme është 783 562 km². Rreth 3% e sipërfaqes së Turqisë është në Evropë. Zona e saj evropiane, Traka është 24 378 km². Zona aziatike e Turqisë (Azia e Vogël) quhet Anadoll dhe mbulon 759 184 km katrorë.

Turqia ka dalje në detet Mesdhe, Egje, Marmara dhe Detin e Zi. Turqia është urë lidhëse mes Azisë dhe Evropës. Nëpër brigjet e saj kalojnë rrugë të rëndësishme që lidhin kontinente të tjera. Rëndësi të madhe kanë ngushticat Bosfor dhe Dardanele.

Kushtet natyrore

Relievi – Turqia është një vend kryesisht malor, pjesa më e ulët e saj është përreth bregdeteve.

Pjesën më të madhe të relievit të Turqisë e zënë rrafshnaltat e Anadolisë, e cila ka lartësi mesatare 900-1500 m. Kjo rrafshnaltë në pjesën lindore kalon në rrafshnaltën e Armenisë. Në pjesën lindore të saj gjendet pika më e lartë, mali Ararat (majë vullkanike) me 5165 m. Rrafshnaltat e Anadolisë në veri mbyllet nga Malet Pontike, ndërsa në jug nga malet Taurus. Pjesa evropiane e Turqisë është e ulët dhe përfshin ultësirën e Trakës lindore me lartësi rreth 200 m.

Klima – është kryesisht subtropikale, në bregdet mesdhetare dhe në brendësi kontinentale, ndërsa në viset malore ka klimë tipike malore.

Reshjet ndikohen fuqishëm nga relievi, totalët vjetorë prej 305-406 mm janë karakteristike

Fjalë kyçe

- Anadolia
- Bosfori
- Stambolli
- mesdhetar
- turqit
- arabët
- persët
- nafta
- gazi natyror
- Gjiri Persik

Detyrë

Bashkë me mësimdhënësin/en, analizoni në hartën e murit ose në atlas pozitën gjeografike dhe bëni kufizimin e Turqisë.

për pjesën më të madhe të brendshme, ndërsa pjesët më të larta të vargmaleve Pontike dhe Taurus marrin më shumë se 1000 mm. Temperaturat janë më të larta në pjesën bregdetare, ndërsa në pjesën e brendshme amplituda e temperaturave është më e lartë.

Hidrografia – Kushtet klimatike kushtëzojnë një rrjet të varfër të lumenjve. Ata pak lumenj që janë, e kanë burimin në pjesën e lartë të Turqisë, prej nga derdhen në detet e afërme në drejtime të ndryshme. Lumenj të tillë cilësohen me shtrat të ngushtë dhe të thellë; janë të shpejtë dhe kanë sasi të madhe uji. Lumenjtë Tigër dhe Eufrat i kanë burimet në rrafshnaltën e Anadolisë. Ndërsa lumenj të mëdhenj që derdhen në detin Mesdhe janë: Kizil Irmak dhe Jeshil Irmak. Në rrafshnaltën e Anadolisë ndodhen një numër i konsiderueshëm liqenesh, ku më të mëdhenjtë janë liqenet Tuz dhe Van.

2 Otisi

3 Ashja

Bota e gjallë – Bimësia është mjaft e larmishme. Shumëllojshmëria e botës bimore është e lidhur ngushtë me relievin, klimën dhe dherat. Në pjesën bregdetare të Mesdheut mbizotërojnë shkurret mesdhetare, ndërsa pjesa e brendshme e Anadolisë është më e thatë dhe me vegjetacion stepash. Turqia është shumë e pasur me shpendë dhe kafshë të egra (ujq, dhelpra, derra, mace të egra, kastorë, kunadhe, çakej, hiena, arinj, drerë, gazela e dhi).

Popullsia – Turqia është shteti i dytë për nga popullsia në Azinë Jugperëndimore, pas Iranit. Aty jetojnë mbi 86 milionë banorë dhe viset më të populluara janë ato bregdetare të Detit të Zi, Marmarasë, Egjeut dhe ngushticës së Bosforit, ku është përqendruar popullsia dhe qytetet më të mëdha. Vetëm në Stamboll jeton rreth 20% e popullsisë së Turqisë. Qytete të tjera të mëdha janë: Ankaraja (kryeqytet), Bursa, Gaziantepi, Adanaja, Konja, Antalia etj.

Shtimi natyror – ka shënuar rënie graduale vitet e fundit deri në 10,9 për mijë (2020). Moshë mesatare e popullsisë është 31,5 vjeç. Rreth 75% e popullsisë jeton në qytete.

Struktura etnike e popullsisë – Turqit përbëjnë rreth 80% të popullsisë, kurdët rreth 19%. Pakica të tjera janë: armenët, shqiptarët, grekët, arabët etj. Në Turqi, një numër i madh i popullsisë është me prejardhje shqiptare (rreth 5 milionë).

Pasuritë natyrore – Zhvillimi ekonomik i Turqisë është i mbështetur në pasuritë e shumta dhe të llojllojshme natyrore, si: qymyri, hekuri, ari, kromi, magnezi, sqfuri, toka e punueshme, pasuritë ujore energjetike dhe bregdeti i zhvilluar për turizëm.

Bujqësia – së bashku me blegtorinë, janë degë të rëndësishme ekonomike dhe mjaft të zhvilluara. Kultivohen duhani, ullinjtë, agrumet, panxharsheqeri,

4 Fabrikë prodhimi makinash, Bursa

pambuku, çaji, luledielli, perimet etj. Blegtoria dallohet për mbarështimin e gjedhëve, deleve, dhive etj.

Industria – Ka të zhvilluar industrinë prodhuese, ku veçohen: metalurgjia, industria tekstile, kimike, elektronike, ushqimore etj. Ndër qendrat më të industrializuara të Turqisë janë: Stambolli, Ankaraja, Izmiri, Adanaja etj.

Transporti – Turqia ka të zhvilluara të gjitha llojet e transportit. Është urë lidhëse mes Perëndimit dhe Lindjes. Është po ashtu qendër e rëndësishme në transportin ajror për lidhje me të gjitha vendet e botës. Ka mjaft të zhvilluar edhe transportin rrugor, hekurudhor e detar.

Turizmi – Një nga veprimtaritë më të rëndësishme ekonomike të Turqisë është edhe turizmi. Ka një shumëllojshmëri potencialesh turistike, me atraksione të shumta natyrore dhe monumente kulturore e historike. Vende të njohura turistike për turistët e mbarë botës dhe si qendra kryesore mund të përmendim Stambollin, Antalian, Çanakalanë, Kapadokian etj.

ARABIA SAUDITE

- Lloji i qeverisjes: Monarki absolute
- Kryeqyteti: Riad
- Monedha: Riali saudit (SAR)
- Popullsia (2023): 36 299 316
- Dendësia (banorë/km²): 17
- Sipërfaqja e përgjithshme: 2 149 690 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 665 m
- Pika më e ulët: Gjiri Persik 0 m
- Pika më e lartë: Xhebel-Ferva 3002 m

Pozita gjeografike – Arabia Saudite është shteti më i madh i rajonit të Azisë Jugperëndimore. Përfshin afro 80% të Gadishullit të Arabisë. Kufizohet me: Jordaninë, Irakun, Kuvajtin, Katarin, Emiratet e Bashkuara Arabe, Omanin dhe Jemenin. Në pjesën perëndimore, ka dalje në Detin e Kuq, ndërsa në atë lindore në Gjirin Persik.

Klima – Mbizotëron klima shkretinore e thatë dhe shumë e nxehtë. Reshjet sillen rreth 100 mm në vit, por ka raste kur nuk bie asnjë pikë shi për vite të tëra.

Hidrografia – është shumë e varfër dhe mungojnë rrjedhjet e përhershme sipërfaqësore. Për këtë vend, janë tipike vadet, shtretërit e tharë të lumenjve që krijohen gjatë periudhës së shkurtër të shirave.

Bota e gjallë – është e varfër dhe kryesisht e përfaqësuar nëpër oaza ku rriten palmat, bananet, hurmat etj. Ndërsa, prej kafshëve, më tipike është deveja.

Popullsia – Në Arabinë Saudite jetojnë rreth 36 milionë banorë (2023). Vendi ka dendësi të vogël, me rreth 17 banorë/km², për shkak të shtrirjes së gjerë të shkretëtirave në Gadishullin Arabik. Përqendrimi më i madh i popullsisë është rreth bregdetit të

Detyrë

Analizoni në hartën e murit ose në atlas, pozitën gjeografike të Arabisë Saudite.

Detit të Kuq dhe Gjirit Persik. Shtimi natyror ka shënuar rënie vitet e fundit, duke arritur në 15,9 për mijë (2020). Rreth 74% e popullsisë janë arabë; pakicat e tjera janë afroaziatikë. Gjuha zyrtare është arabishtja dhe besimi zyrtar është ai islam. Qytetet më të njohura janë: Riadi, Medina, Meka, Xhedahu (Xhida) etj.

1 Peizazh shkretëtire pranë Riadit

2 Malet Tuvajk

Relievi – Pjesën më të madhe të territorit të këtij shteti e përbëjnë shkretëtirat, si Nefudi i Madh dhe i Vogël, shkretëtira Rub el Hali në jug. Relievi është kryesisht në formë rrafshnalte, me lartësi mesatare rreth 500 m.

Zhvillimi ekonomik – Burimet natyrore të Arabisë Saudite janë faktorë përcaktues të zhvillimit ekonomik. Nafta është pasuria kryesore; ajo përbën rreth 16% të rezervave botërore dhe është shpallur pasuri kombëtare. Ky shtet ka rolin kryesor në OPEC dhe është eksportuesi më i madh i naftës. Pos naftës dhe gazit natyror, ka edhe pasuri tjera, si: ar, argjend, bakër, zink, plumb, hekur etj. Degët e ekonomisë janë: industria ushqimore, tekstile, kimike, e materialit ndërtimor, elektronike etj. Për shkak të kushteve jo të favorshme natyrore, bujqësia është më pak e zhvilluar dhe kryesisht kultivohen hurmat, gruri, elbi, perimet etj. Ndërsa blegtoaria është e orientuar në mbarështimin e deveve, deleve, dhive, kuajve e shpezëve.

Arabia Saudite ka një transport rrugor mjaft të zhvilluar dhe modern, ndërsa ai ujor është i zhvilluar në Detin e Kuq dhe Gjirin Persik. Ka numër të madh vizitorësh, sidomos gjatë periudhës së pelegrinazhit. Për nga sistemi shtetëror, është mbretëri.

3 Punëtorë duke mirëmbajtur një tubacion naftë

4 Industria tekstile, Hail

IRANI

- Lloji i qeverisjes: Republikë teokratike
- Kryeqyteti: Teheran
- Monedha: Rial (IRR)
- Popullsia (2023): 86 916 785
- Dendësia (banorë/km²): 53
- Sipërfaqja e përgjithshme: 1 628 797 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 1305 m
- Pika më e ulët: Deti Kaspik -28 m
- Pika më e lartë: Damavand 5604 m

Pas Arabisë Saudite, Irani është shteti i dytë për nga sipërfaqja në rajon, me 1,6 milionë km². Irani është një vend i Lindjes së Mesme, që kufizohet me Irakun, Turqinë, Armeninë dhe Azerbajxhanin. Në veri ka dalje në detin Kaspik dhe kufizohet me Turkmeninë, Afganistanin dhe Pakistanin në lindje. Në jugperëndim ka dalje në Gjirin Persik dhe gjirin e Omanit.

Në qendër ndodhet Rrafshnaltat Iraniane, me vargmale të mëdha malore, si: Zagrosi në perëndim, Elburzi në veri përgjatë bregut të Detit Kaspik, si dhe malet e Khorasanit në verilindje. Këto male dhe rrafshnaltat e lartë krijojnë një hapësirë të thatë.

Detyrë
Analizoni në hartën e murit ose në atlas pozitën gjeografike të Iranit.

1 Malet Zagros

2 Malet Elburz

Klima është kontinentale në pjesën më të madhe të territorit, vera është e thatë dhe e nxehtë, ndërsa dimri karakterizohet nga temperatura të ulëta. Reshjet ndryshojnë mes viseve malore në veri, ku janë më të shumta se në pjesën perëndimore dhe qendrore të shtetit, ku janë më të pakta. Hidrografia është e varfër; prej lumenjve, më i njohuri dhe më i madhi është lumi Karun që derdhet në Gjirin Persik.

Pjesa më e madhe e pyjeve shtrihen në rajonin e Kaspikut, ku dominojnë pyjet gjetherënëse, si: ahu, bliri, elfi, arra, frashëri dhe shkoza. Pjesa e brendshme është më e thatë dhe me vegjetacion më të varfër, ku dominojnë shkurret. Nga llojet e kafshëve, në vend gjenden ariu, hiena, derri i egër, dhia e egër, gazela etj.

Popullsia – Me rreth 87 milionë banorë (2023), Irani është shteti me numrin më të madh të popullsisë në këtë rajon të Azisë. Iranianët përbëjnë rreth 60% të popullsisë. Popuj të tjerë janë: azerët, kurdët, arabët, turqit, turkmenët etj. Shtimi i popullsisë është 10 për mijë dhe mosha mesatare e popullsisë, 32 vjeç. Persishtja është gjuhë zyrtare; besimi zyrtar është islami. Shkalla e analfabetizmit është e lartë. Qytetet më të njohura janë Teherani, Busheri, Shirazi, Isfahani, Tebrizi etj.

3 Punëtorët në një fasoneri tekstili, Teheran

Zhvillimi ekonomik – Pasuritë natyrore më të rëndësishme janë nafta dhe gazi natyror. Pjesa më e madhe e tyre gjenden rreth Gjirit Persik. Irani është vendi i dytë në botë për gaz natyror dhe i katërti për rezerva naftë. Ka edhe pasuri tjera, si: qymyr, hekur, plumb, zink, bakër etj.

Bujqësia është degë mjaft e rëndësishme. Në vend kultivohen gruri, elbi, misri, orizi, frutat, hurmat, agrumet, rrushi, perimet, ullinjë, çaji etj. Blegtoria dallohet në mbarështimin e deleve, dhive, gjedhëve, kuajve, deveve, shpezëve. Degët kryesore të ekonomisë janë nxjerrja dhe përpunimi i naftës, industria energjetike, metalurgjia, industria tekstile, ushqimore, ndërtimore etj.

Ka të zhvilluara të gjitha llojet e transportit, hekurudhor, automobilistik, ajror dhe detar.

Pyetje dhe detyra

- 1 Analizoni rolin e pozitës gjeografike të Turqisë si urë lidhëse mes Evropës dhe Azisë.
- 2 Cilat janë veçoritë kryesore të relievit dhe të klimës në Turqi, Arabi Saudite dhe Iran?
- 3 Cilat janë disa nga degët kryesore ekonomike në këto tri shtete?
- 4 Çfarë konsiderohet si pasuri kombëtare e Arabisë Saudite dhe pse?
- 5 Pse është kaq i zhvilluar turizmi në Turqi dhe çfarë roli luan ai në zhvillimin ekonomik?
- 6 Plotësoni tabelën e dhënë, duke krahasuar disa nga karakteristikat kryesore të veçorive natyrore dhe shoqërore të tri shteteve të Azisë Jugperëndimore.

	Turqia	Arabia Saudite	Irani
pozita gjeografike			
relievi			
klima			
ujërat			
bota bimore dhe shtazore			
popullsia			
zhvillimi ekonomik			

Nxënësi/jja:

- *përshkruan pozitën gjeografike dhe përthyeshmërinë bregdetare të Azisë Jugore;*
- *dallon tri format kryesore të Azisë Jugore (malet në veri, ultësirën e Hindustanit dhe Rrafshnaltën e Dekanit);*
- *analizon veçoritë klimatike, hidrografike dhe biogeografike të Azisë Jugore.*

Fjalë kyçe

- pozita jugore
- relievi
- musonet
- Indi
- Gangu
- xhunglat
- savanat
- shkretëtira Tar
- Himalajet
- pllaja e Dekanit

1 Harta fiziko-gjeografike e Azisë Jugore

Pozita gjeografike

Azia Jugore zë një sipërfaqe afro 4,5 milionë km², dhe përfshin gadishullin e Indisë, ishullin Siri-Lanka, si dhe disa ishuj të vegjël në jugperëndim dhe në perëndim të saj. Azia Jugore quhet ndryshe edhe nënkontinenti indian, për shkak të masës së madhe tokësore dhe në formë trekëndëshi që zë India në këtë rajon. Në veri kufizohet me malet Hindukush dhe Himalaje që përbëjnë kufirin natyror ku rajoni ndahet nga pjesa tjetër e Azisë. Në jug ka dalje në ujërat e Oqeanit Indian. Në lindje, rajoni ndahet nga Azia Juglindore prej maleve dhe pyjeve të dendura. Në perëndim, rajoni ndahet nga Azia Jugperëndimore nga malet e larta Hindukush.

Vija bregdetare e Azisë Jugore është pak e përthyer, me përjashtim të disa gjireve detare, ishujve e ngushticave. Prej gjireve, më i njohuri në pjesën perëndimore është gjiri i Bombeit, ndërsa në anën lindore gjendet gjiri i madh i Bengalit. Në juglindje gjendet ishulli më i madh i këtij rajoni, Siri Lanka (Cejlioni), i cili ndahet me ngushticën Palk nga gadishulli i Indisë. Në jugperëndim gjenden dy grupe ishujsh të vegjël: Lakadivet dhe Maldivet. Portet më të rëndësishme detare në Azinë Jugore janë: Karaçi, Bombei, Madrasi, Kalkuta dhe Kolomboja.

Kushtet natyrore

Relievi – Në aspektin e relievit, në hapësirën e Azisë Jugore dallohen tri njësi: relievi malor në veri, pllajat në jug dhe ultësira e gjerë në qendër. Në pjesën veriore të këtij rajoni shtrihen Himalajet, që janë malet më të larta në botë (maja më e lartë është mali Everest me 8848 m). Himalajet janë male të reja, të cilat pësojnë vazhdimisht lëvizje tektonike ngritëse. Ato janë një seri vargmalesh (të jashtme, të mesme dhe të brendshme), me lugina shumë të bukura, me gjatësi rreth 2500 km nga veriperëndimi në juglindje dhe me një gjerësi 150-400 km nga veriu në jug. Këto male janë të mbuluara me borë dhe me akullnaja të përhershme; kjo ka bërë që shumë lumenj të mëdhenj t'i kenë burimet në këto male.

Në jug të Himalajeve shtrihet ultësira më e madhe aluvionale e këtij rajoni, ultësira e Indo-Gangut, që është e ulët dhe nuk i kalon 100 m mbi nivelin e detit. Ultësira e Indo-Gangut karakterizohet nga toka të mira pjellore dhe dendësi e madhe e popullsisë. Në jug të ultësirës së Indo-Gangut shtrihet pllaja e Dekanit, e cila kufizohet në perëndim me Gatet Perëndimore, ndërsa në lindje shtrihet deri në Gatet Lindore.

Detyrë

Analizoni hartën e dhënë dhe gjeni format kryesore relievo dhe të përthyeshmërisë bregdetare.

2 Mali Everest

3 Himalaje

4 Nepal

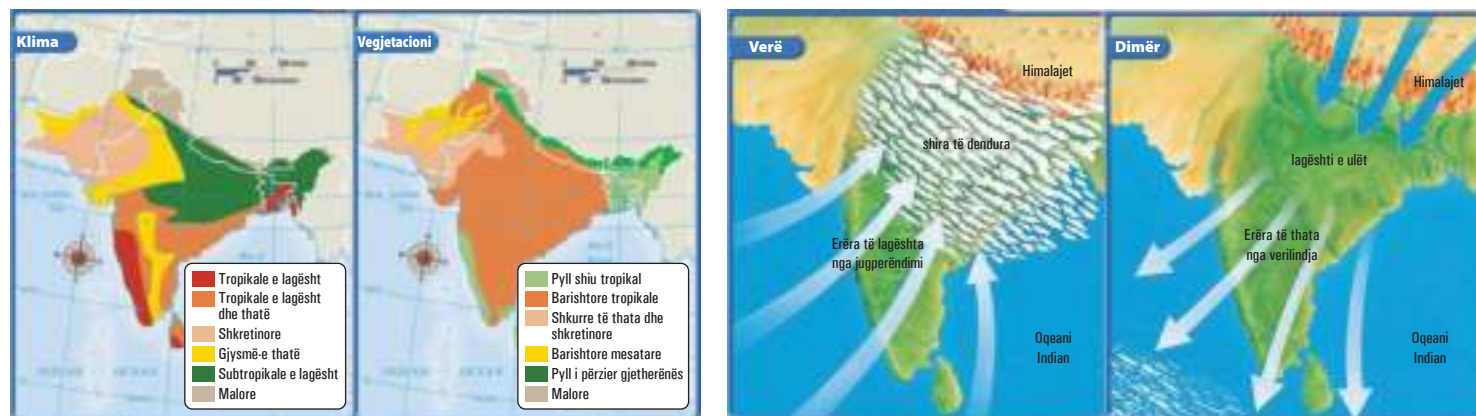
Detyrë

Analizoni hartën dhe krahasoni lidhjen e tipave klimatikë me llojet kryesore të bimësisë.

Klima – Shtrirja masive e Himalajeve shërben si mburojë natyrore e rajonit ndaj masave ajrore të ftohta të veriut të Azisë. Në Azinë Jugore dominon kryesisht klima musonike, e cila dallohet për kontrastet midis dimrit dhe verës. Në dimër, drejt Oqeanit Indian fryn erë e ftohtë dhe e thatë nga pjesa kontinentale, ndërsa në verë, drejt Indisë fryjnë erërat e ngrohta dhe të lagështa të Oqeanit Indian, duke sjellë reshje të mëdha shiu. Shirat musonike depozitojnë në ajër sasi të mëdha lagështie, shumica e të cilave bie si reshje bore në Himalaje.

Klima musonike është faktori kryesor natyror i Azisë Jugore, e cila e dallon si njësi të veçantë rajonale. Musonet kanë rëndësi të madhe për zhvillimin e bimëve dhe për jetën e njerëzve. Vit i begatshëm është kur musoni vjen në kohë, ndërsa kur vonohet, është vit i thatë dhe me pasoja të rënda për bujqësinë.

Në Azinë Jugore ka gjashtë zona kryesore klimatike, siç mund ta shihni në hartë, në figurën 5. Zonat malore kanë klimë të ftohtë.

5 Klima dhe vegetacioni në Azinë Jugore

Zona e lagësht tropikale gjendet përgjatë brigjeve perëndimore dhe lindore të Indisë dhe në Bangladesh. Temperaturat janë të larta dhe reshjet janë të mëdha. Në stacionin meteorologjik Çerrapunxhi të Indisë verilindore janë regjistruar reshjet-rekord botëror brenda një viti – 12 000 mm. Siri-Lanka jugore ka gjithashtu klimë të lagësht tropikale, ndërsa veriu është tropikal, i lagësht dhe i thatë.

Zona gjysmë e thatë – një rajon me temperatura të larta dhe reshje të pakta shiu – gjendet në skajin veriperëndimor të Fushës së Indit dhe në një pjesë të pllajës së Dekanit. Zona e shkretëtirës mbulon pjesën më të madhe të luginës së poshtme të lumit Ind, në tokat kufitare të Indisë perëndimore dhe Pakistanit jugor. Në pjesën më të thatë të kësaj zone, shkretëtirën Tar, bie shumë pak shi – mesatarisht 250 mm në vit. Në periudhën e musoneve verore, gadishulli i Indisë kalon deri në 7-8 valë shiu dhe vape.

Sasitë e mëdha të reshjeve shkaktojnë vërshime dhe dëmtojnë fushat me kultura bujqësore, ndërsa sasia e vogël e reshjeve shkakton thatësi dhe uri mes popullatës.

5 Përmbytjet nga reshjet e shumta në Indi

Hidrografia – Në Azinë Jugore, lumenjtë më të mëdhenj dhe më të rëndësishëm janë: Indi, Gangu dhe Brahmaputra, që burojnë nga Himalajet dhe derdhen në Oqeanin Indian. Lumi Gang, për besimtarët hindusë, është një lumë i shenjtë. Pse mendoni?

Lumi Brahmaputra bashkohet me Gangun dhe formojnë deltën gjigante të Gang-Brahmaputrës, e njohur ndryshe si delta e Bengalit, më e madhja në botë.

Gjatë periudhës së shirave, këta lumenj shkaktojnë përmbytje, sidomos lumi Brahmaputra, i cili përmbyt fushat e Bangladeshit.

Bota e gjallë – Tipat klimatikë të shumëllojshëm dhe format e larmishme të relievit kanë kushtëzuar një bimësi të bujshme në Azinë Jugore (fig. 5). Në Azinë Jugore rriten pyjet e shiut, që njihen ndryshe edhe si xhungël. Pjesa veriperëndimore e rajonit është e thatë dhe dominojnë stepat, gjysmëshkretëtirat dhe bimësia e shkretëtirave.

Sipas disa shënimeve, në Indi janë zbuluar rreth 21 000 lloje bimësh, më shumë se në çdo pjesë tjetër të botës. Karakteristikë tjetër është edhe rritja e shumë bimëve mjekësore. Në zonat bregdetare dhe në ato detare rriten lloje të ndryshme reptilësh, gjarpërinjsh, amfibësh, shpendësh, gjitarësh, peshqish etj. Në pyje hasim edhe kafshë të rralla, si: luani i Azisë, rinoceronti, tigri, dreri, elefanti etj.

Pyetje dhe detyra

- 1** Përshkruani tri format kryesore të relievit në Azinë Jugore.
- 2** Analizoni rolin e klimës musonike në jetën dhe veprimtarinë e popullsisë së Azisë Jugore.
- 3** Cilat lloje të botës bimë dhe shtazore rriten në Azinë Jugore?
- 4** Vendorsni në hartë shkronjat që u korrespondojnë elementeve gjeografike të mëposhtme:

Shënoni me A malet Himalaje.
Shënoni me B rrafshnaltën e Dekanit.
Shënoni me C ultësirën e Indit.
Shënoni me D ultësirën e Gangut.

Shënoni me A lumin Brahmaputra.
Shënoni me B lumin Gang.
Shënoni me C lumin Ind.

Nxënësi/ja:

- shpjegon specifikat kryesore të popullsisë në Azinë Jugore;
- identifikon karakteristikat e ekonomisë së Azisë Jugore.

Fjalë kyçe

- ▶ hindu
- ▶ mbipopullim
- ▶ shtim i lartë
- ▶ çaj
- ▶ pambuk
- ▶ pasuri natyrore

Popullsia dhe veçoritë shoqërore

Azia Jugore është rajoni më i madh në Azi për nga popullsia. Aty jetojnë mbi 1,8 miliardë banorë dhe dendësia është 454 banorë/km². Vetëm në këtë rajon, jeton rreth 24% e popullsisë së të gjithë botës. Shpërndarja e popullsisë ndryshon shumë mes vendeve të rajonit. Pjesa më e madhe është e përqendruar në luginat e lumenjve, ultësirat dhe zonat bregdetare. Zonat malore, ato shkretinore dhe xhunglat musonike kanë dendësi shumë të ulët.

Nr.	Shteti	Popullsia (2023)	Sipërfaqja në km ²	Dendësia (b/km ²)	Kryeqyteti
1	India	1 416 765 300	2 973 190	476	Nju-Delhi
2	Pakistani	232 814 400	770 880	302	Islamabadi
3	Bangladeshi	169 136 500	130 170	1299	Daka
4	Nepali	30 587 900	143 350	213	Katmandu
5	Siri-Lanka	21 652 950	62 710	245	Kolombo
6	Butani	794 700	38 117	20	Timfu
7	Maldivet	566 879	300	1889	Male
	Gjithsej	1 872 318 629	4 118 717	454	

Tabela. Të dhënat për shtetet e Azisë Jugore

1 Tempull hindu në Penang, Malajzi

Shtimi natyror i popullsisë vitet e fundit ka shënuar rënie graduale, por mbetet ende i lartë. Popullsia jeton kryesisht në vendbanime rurale dhe merret me bujqësi. Në qytete jeton rreth 36% e popullsisë. Ka popullsi të re dhe mosha mesatare është 27,6 vjeç. Këtu gjendet edhe shteti i dytë në botë për nga numri i popullsisë (India).

Ky rajon është populluar shumë herët dhe këtu janë shfaqur civilizimet më të hershme të njerëzimit. Banorët e parë të këtyre vendeve njihen dravët dhe vedët, të vendosur kryesisht në luginat e lumenjve të mëdhenj si Indi. Këtu kanë lindur praktikat e para bujqësore dhe rajoni është origjinë e disa bimëve, si: orizi, pambuku, kallamsheqeri, rrushi etj.

Rajoni njihet gjithashtu si hapësirë e kulturave të hershme të njerëzimit, e organizimit dhe planifikimit të qyteteve. Sistemi urban ishte i organizuar qysh herët me rrugë në formë shahu, me struktura funksionale dhe të ndara në lagje banimi, me shërbime publike, me sisteme ujësjellësi etj. Gjatë historisë, rajoni i Azisë Jugore u përball me migrime e pushtime të shumta dhe sot kemi një larmi të madhe gjuhësh, kulturash e fesh nga më të ndryshmet. Shumica e popullsisë i takon racës së bardhë. Aty fliten mbi 250 gjuhë, me shumë dialekte. Shumica e gjuhëve i përkasin grupit të gjuhëve indoevropiane, ndërsa një pjesë flasin gjuhët dravidike. Azia Jugore dallohet për besimet fetare. Hinduizmi është besimi kryesor për mbi 80% të popullsisë dhe kjo fe ka ndikim në kulturën dhe jetën e popullsisë. Besimet e tjera të përhapura në këtë rajon janë islamizmi, budizmi dhe krishterimi.

Ekonomia e Azisë Jugore

Zhvillimi ekonomik është i bazuar në pasuritë natyrore, të cilat janë të shumëllojshme. Rajoni ka pasuri naftë, gypmyrguri e gazi natyror. Gjithashtu, është i pasur me minerale, si: hekur, bakër, krom, ar, boksitë, uranum etj. Pasuri natyrore mjaft të rëndësishme për zhvillimin ekonomik konsiderohen edhe tokat e punueshme, pyjet, kullotat dhe pasuritë ujore.

Këto pasuri natyrore ofrojnë mundësi për zhvillim ekonomik të larmishëm. Bujqësia është veprimtaria kryesore ekonomike, por ka dallime mes shteteve të ndryshme. Në disa shtete më pak të zhvilluara dominon bujqësia tradicionale, ndërsa në disa shtete të tjera, më të zhvilluara ka modernizim më të madh. Janë vende kryesisht agrare, ku rreth gjysma e fuqisë punëtore merret me bujqësi. Rajoni dallohet për prodhimin më të madh të orizit në botë, me rreth 35%. Njihet edhe për shumë kultura të tjera bujqësore, si: gruri, misri, çaji, pambuku, kallamsheqeri, kikiriku, duhani, arra e kokosit etj. Blegtoria është e përqendruar më shumë në rrafshnaltën e Dekanit dhe zonat e stepave, por nuk ka shkallë të lartë zhvillimi. Rajoni ka numrin më të madh të gjedhëve në botë dhe numër të madh delesh e dhish. Besimi mbizotërues në popullatë, hinduizmi, nuk e lejon përdorimin e mishit të gjedhëve, pavarësisht se popullsia në disa rajone përballet me urinë.

2 Uzinë metalurgjike, Kinë

3 Rafineri naftë, Indonezi

Industria është e përqendruar më së shumti në metalurgji, përpunim të naftës, prodhimin e makinave, industrinë kimike, tekstile, ushqimore, farmaceutike, në elektroindustri etj.

Transporti është i zhvilluar me shumë rrugë automobilistike dhe hekurudha. I zhvilluar është edhe transporti detar dhe ajror. Ka shumë porte dhe aeroporte që mundësojnë lidhjen e rajonit me vende të ndryshme të botës. Portet dhe qytetet kryesore në Azinë Jugore janë: Karaçi, Bombei, Madrasi, Kalkuta, Nju-Delhi, Hajdarabadi, Lahora, Daka, Katmanduja etj.

Vlerat e shumta të trashëgimisë natyrore e kulturoro-historike kanë ndikuar në zhvillimin e turizmit. Rajoni ka shumë qendra të vizituara dhe India dallohet për shumë lloje turizmi. Himalajet, viset bregdetare, monumentet historike, qytetet kanë nxitur kureshtje ndër vizitorët e shumtë nga e gjithë bota. Qytetet më të vizituara janë: Nju-Delhi, Mumbai (Bombei), Kalkuta, Agra etj.

Pyetje dhe detyra

- 1** Çfarë e veçon Azinë Jugore për nga numri i popullsisë?
- 2** Evidentoni grupet kryesore etnike dhe besimet fetare në Azinë Jugore.
- 3** Për prodhimin e cilave kulturave bujqësore njihet Azia Jugore dhe a i plotësojnë ato nevojat e popullatës?
- 4** Gjeni në hartë portet kryesore të Azisë Jugore.

Nxënësi/ja:

- tregon dallimet dhe ngjashmëritë natyrore mes këtyre dy vendeve fqinje;
- arsyeton nivelin e ndryshëm ekonomik-shoqëror mes Indisë dhe Pakistanit.

Fjalë kyçe

- Oqeani Indian
- grykëderdhjet aluvionale
- Indi dhe Gangu
- hindutë
- islamizmi
- Taxh-Mahali
- pambuku

INDIA

Pozita gjeografike – India është një gadishull i madh, i vendosur në Azinë Jugore. Është vendi i dytë më i populluar, ndërsa për nga sipërfaqja është vendi i shtatë më i madh në botë. Ka pozitë qendrore në Oqeanin Indian, midis Azisë Jugperëndimore dhe Azisë Juglindore. Kufirin verior e mbyllin malet Himalaje, në jug ka dalje të gjerë në Oqeanin Indian, në pjesën perëndimore laget nga ujërat e Detit Arabik dhe në lindje ka gjirin e Bengalit. Vendi ka kufij tokësorë me Pakistanin në veriperëndim, Kinën, Nepalin dhe Butanin në veri, kufizohet me Bangladeshin dhe Birmaninë në perëndim.

- Lloji i qeverisjes: Republikë parlamentare federale
- Kryeqyteti: Nju-Delhi
- Monedha: Rupia indiane (INR)
- Popullsia (2023): 1 416 765 300
- Dendësia (banorë/km²): 576
- Sipërfaqja e përgjithshme: 2 973 190 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 621 m
- Pika më e ulët: Oqeani Indian 0 m
- Pika më e lartë: Kançenxhonga 8586 m

Nga Himalajet rrjedhin tre lumenjtë kryesorë të Indisë. Kujtoni se cilët janë ata lumenj? Këta tre lumenj të mëdhenj formojnë një fushë të gjerë: rrafshin e Indo-Gangut. Pikërisht në këtë fushë ndodhet kryeqyteti Nju-Delhi. Kjo fushë formon zemrën e vërtetë historike të vendit, ku gjenden vendet e lashta të qytetërimit indian. Sa i përket pjesës jugore të Indisë, ajo është pjesërisht e përbërë nga pllaja e madhe e Dekanit.

Popullsia – Me mbi 1,4 miliardë banorë, India është shteti i dytë më i madh në botë. Aty jeton 17,7% e gjithë popullsisë së botës. Shtimi natyror është rreth 10 për mijë (2020). Popullsia është e përqendruar kryesisht në luginën e lumit Gang, rrafshnaltën e Dekanit dhe viset bregdetare. Mosha mesatare e popullsisë është 28,4 vjeç. Vendi ka shkallë të ulët urbanizmi dhe në qytete jeton 35% e popullsisë.

Shteti i Indisë dallohet për llojllojshmëri të popujve, gjuhëve, kulturave dhe besimeve. Ka mijëra grupe të vogla etnike dhe fisnore. Gjuhët kryesore janë: hinduishtja, bengalishtja, marati, tamile, urdu etj. Si popuj më të vjetër konsiderohen vedët, dravët dhe hindusët. Besimi kryesor në Indi është hinduizmi, në rreth 80% të popullsisë, islamizmi në rreth 14% dhe, në një numër më të vogël, janë edhe besimtarët e budizmit dhe krishterimit.

Ekonomia – India ka pasuri të mëdha dhe të shumëllojshme natyrore. Pasuritë minerare janë: hekuri, kromi, bakri, zinku, plumbi, ari, argjendi, boksiti etj. Ka sipërfaqe të mëdha me toka të punueshme, pyje, pasuri ujore dhe rezerva naftë. Bujqësia është dega kryesore e ekonomisë, bazuar në sipërfaqet e mëdha të punueshme dhe klimën e favorshme. E megjithatë, bujqësia nuk arrin t'i plotësojë nevojat e popullsisë së vendit, për shkak se është bujqësi ekstensive, mënyra e punimit të tokës është ende primitive dhe përdoren kryesisht kafshët. Për prodhimin e disa kulturave bujqësore, India renditet ndër vendet e para në botë: pambuku (vendi i parë në botë), orizi, gruri dhe çaji (vendi i dytë në botë), pastaj njihet për prodhimin e misrit, elbit, kallamsheqerit, duhanit, kikirikut, kauçukut etj. Në blegtori dallohet për rritjen e dhive dhe deleve. Është vendi i parë në botë për numrin më të madh të gjedhëve, por kjo degë e bujqësisë është ekstensive dhe prodhimtaria nuk është shumë e lartë.

Degët më të zhvilluara të industrisë janë: metalurgjia, industria e ndërtimit të makinave, ajo kimike dhe e naftës. Industri të tjera me rëndësi janë ato tradicionale, artizanale, e tekstilit, ushqimore. Kohët e fundit kemi edhe zhvillimin e industrisë elektronike dhe teknologjisë. Qendrat kryesore industriale janë: Mumbai, Nju-Delhi, Kalkuta, Bangalori etj. Janë të zhvilluara të gjitha llojet transportit, si: rrugor, hekurudhor, ajror e detar. India ka mbi 5 milionë kilometra rrugë automobilistike dhe mbi 70 000 kilometra hekurudha.

Monumentet e shumta kulturore dhe historike kanë ndikuar në zhvillimin e turizmit. Vendet më të vizituara janë: Taxh-Mahali në Agra (një nga 7 mrekullitë e botës), tempulli Menakshi në Madurai, shkallaret e puseve në Gujarat (UNESCO) etj. India ishte për një kohë të gjatë, deri pas Luftës II Botërore, nën ndikimin e kolonializmit britanik. Udhëheqës shpirtëror për çlirimin e Indisë ishte Mahatma Gandhi. Është shtet federal parlamentar, që përfshin 28 shtete dhe 9 territore.

1 Taxh-Mahali

PAKISTANI

Pakistani zë pjesën veriperëndimore të Azisë Jugore. Veçori kryesore të relievit të Pakistanit janë malet Hindukush dhe Himalajet në veri; duke shkuar më në jug, ato zëvendësohen me vargmalet e Iranit dhe të Afganistanit. Malet kryesore në kufi me Iranin dhe Afganistanin janë ato Sylejman me 3450 m. Zona e ulët, e rrafshët e Pakistanit zë krahun lindor përgjatë luginës së lumit Ind. Lumi më i madh dhe më i rëndësishëm në Pakistan është Indi. Buron në malet e larta të Himalajeve dhe derdhet në Detin e Arabisë. Kjo ka bërë që në luginën e lumit Ind në Pakistan dhe në atë të Gangut në Indi të gjenden fushat më të mëdha aluvionale të kontinentit të Azisë.

Detyrë
Analizoni në hartë ose atlas format kryesore të relievit.

- Lloji i qeverisjes: Republikë parlamentare federale
- Kryeqyteti: Islamabad
- Monedha: Rupi pakistaneze (PKR)
- Popullsia (2023): 232 814 400
- Dendësia (banorë/km²): 302 (56th)
- Sipërfaqja e përgjithshme: 770 880 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 900 m
- Pika më e ulët: Deti Arabik 0 m
- Pika më e lartë: Mali K2 (Godwin-Ostin) 8611 m

Kushtet klimatike në pjesën perëndimore janë të thata dhe me temperatura të larta; si rezultat, është krijuar edhe shkretëtira Tar. Në lindje, klima është e lagësht tropiko-musonike dhe në malet e larta, e ftohtë.

Popullsia – Pakistani ka mbi 230 milionë banorë dhe dendësia e popullsisë është mbi 30 banorë/km². Përqendrimi i popullsisë është më i madh në një shtrirje të gjerë të degëve të shumta të lumit Ind. Dendësia më e vogël e popullsisë është në malet e larta në veri dhe në shkretëtirën Tar në pjesën lindore. Ka rritje të lartë të popullsisë, me rreth 20 për mijë (2020) dhe dominojnë kryesisht moshat e reja. Mosha mesatare e popullsisë është rreth 22 vjeç. Në qytete jeton rreth 35% e popullsisë. Në Pakistan jetojnë këto etni: punxhabët, pashtunët, saraikët, sindët, muhaxhirët etj. Gjuhët kryesore janë: punxhabi, sindi, saraiki, urdu etj. Besimi zyrtar është islami me rreth 96% të popullsisë dhe besime të tjera janë hinduizmi dhe krishterimi.

Ekonomia – Pakistani ka sipërfaqe të mëdha toke të punueshme, naftë e gaz natyror, pasuri ujore dhe minerale, si: hekur, bakër, krom etj.

2 Fabrikë tekstili, Islamabad

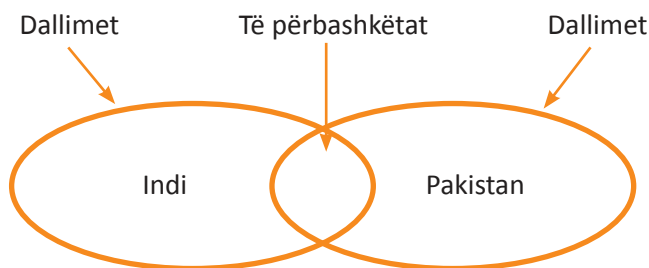
3 Fabrikë këpucësh, Lahore

Veprimtaria kryesore ekonomike është bujqësia, ku është e angazhuar mbi 40% e fuqisë punëtore. Kultivohen kryesisht orizi, pambuku, kallamsheqeri, misri, patatet, duhani etj. Blegtoria është gjithashtu veprimtari e rëndësishme – rriten gjedhë, dele, dhi, buallica, deve dhe shpendë.

Industria është degë më e re dhe është e orientuar në prodhimin e energjisë, bazuar në burimet ekzistuese të naftës, gazit natyror, qymyrit, energjisë atomike dhe hidrike. Degët e industrisë janë: tekstile, ushqimore, farmaceutike, e instrumenteve kirurgjikale, të letrës, materialeve ndërtimore, industrisë së sheqerit etj. Qytetet që konsiderohen si qendrat më të mëdha industriale, janë: Islamabadi, Karaçi, Lahora, Faizalabadi, Multani etj. Pakistani ka të zhvilluar të gjitha llojet e transportit – rrjeti hekurudhor ka rreth 12 000 km gjatësi. Transporti ajror është zhvilluar vazhdimisht dhe sot ka një rol të rëndësishëm në ekonomi.

Pyetje dhe detyra

- 1** Përcaktoni në hartë pozitat gjeografike të Indisë dhe Pakistanit. Krahasojini mes tyre këto pozita gjeografike.
- 2** Cilat janë gjuhët dhe besimet kryesore në Indi?
- 3** Analizoni veçoritë kryesore ekonomike të këtyre dy shteteve.
- 4** Shënoni dallimet dhe të përbashkëtat mes shtetit të Indisë dhe atij të Pakistanit.

Nxënësi/ja:

- vlerëson rëndësinë e pozitës gjeografike dhe të përthyeshmërisë bregdetare të Azisë Juglindore;
- përshkruan njësitë relievore dhe aktivitetet sizmike që ndodhin në këtë rajon;
- krahason veçoritë klimatike, hidrografike dhe të botës së gjallë mes pjesës kontinentale dhe asaj ishullore të AJL-së.

Nënrajone kryesore:

- rajoni gadishullor, i përbërë nga Vietnami, Kamboxhia, Laosi, Tajlanda dhe Mianmari (Burma);
- rajoni ishullor, i përbërë nga Malajzia, Singapori, Indonezia, Brunei dhe Filipinet.

Fjalë kyçe

- gadishuj
- ishuj
- gjire
- ngushtica
- vullkane
- tërmete
- tajfune
- pyjet e shiut

Pozita gjeografike e rajonit

Azia Juglindore është një rajon i copëzuar. Shtrihet midis Azisë Jugore dhe Oqeanit Indian në perëndim, Australisë në juglindje, Oqeanit Paqësor në lindje dhe Azisë Lindore në veri. Përbëhet prej dy njësive kryesore: gadishullit të Indokinës dhe Malajit, si dhe pjesës ishullore të arkipelagut të Malajit. Këto dy njësi zënë një sipërfaqe afro 4,3 milionë km² (17% të territorit të kontinentit të Azisë – është rajoni më i vogël). Pozita mes dy masave të mëdha tokësore, si dhe mes dy masave të mëdha ujore, bën që rajoni të ketë pozitë gjeografike mjaft të favorshme dhe strategjike. Shumë rrugë që kalojnë nga kontinenti i Azisë në drejtim të Australisë, po ashtu nga Oqeani Indian në drejtim të Oqeanit Paqësor, kalojnë përmes Azisë Juglindore, gjë që e bën këtë rajon një nyjë strategjike të rrugëve të rëndësishme detare dhe ajrore. Ngushticat më të rëndësishme nëpër të cilat kalojnë rrugët detare që lidhin Oqeanin Indian me atë Paqësor, janë ngushtica e Malajit dhe e Sundës (me Singaporin dhe Xhakartën si porte). Diferencat e këtij rajoni shfaqen në shumë elemente natyrore, si në reliev, klimë, hidrografi dhe në botën organike.

Azia Juglindore është rajoni me bregdetin më të përthyer në kontinentin e Azisë. Është i pasur me gadishuj, gjire, ngushtica, ishuj etj. Gadishujt më të mëdhenj janë i Indokinës dhe i Malajit. Gjiret më të mëdha janë: Gjiri i Bengalit, Gjiri i Siamit dhe Gjiri i Tonkin. Ngushticat më të rëndësishme janë ajo e Malajit dhe e Sundës. Ishujt më të mëdhenj janë: Sumatra, Borneoja, Celebesi, Java, Filipinet etj. Portet më të rëndësishme janë: Singapori (një ndër portet më të mëdha në botë), Bangkok, Xhakarta, Jangoni (Ranguni), Ho Shi Mini (Sajgoni).

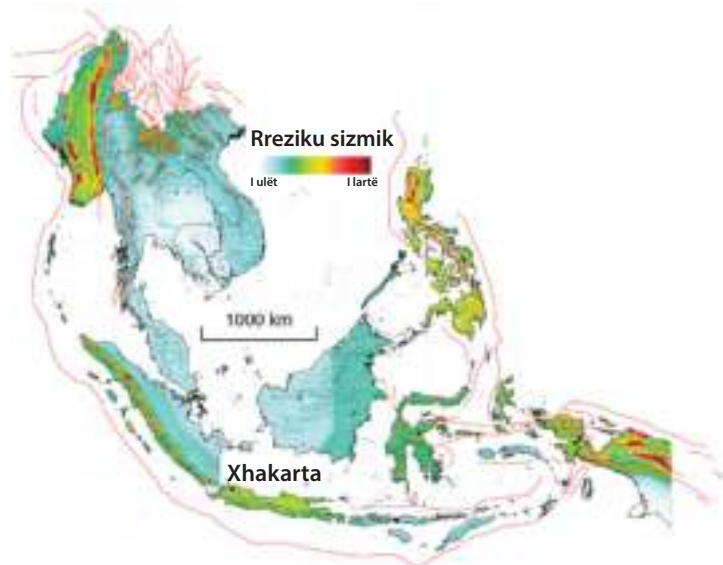
1 Azia Juglindore

Detyrë
Analizoni hartën dhe diskutoni për ndikimin e tërmeteve në këtë rajon.

Kushtet natyrore

Relievi – Azia Juglindore është rajon kryesisht i relievit malor, i vullkaneve dhe tërmeteve të shpeshta. Relievi përbëhet nga male dhe rrafshnaltat, të cilat e ndajnë nga pjesa tjetër e Azisë. Malet kryesore janë malet Kunlun dhe Himalajet, që gjenden në Gadishullin e Indokinës.

E veçanta e relievit të Gadishullit të Indokinës është shtrirja meridionale e vargmaleve dhe luginave të thella lumore. Arkipelagu i Malajit është një ndër zonat më të paqëndrueshme në botë. Në këtë rajon ndodhin qindra tërmete dhe vullkane, sidomos në ishujt e Javës, Sumatrës dhe në Filipine. Tërmetet shkaktojnë cuname të mëdha.

2 Harta e rreziqeve nga tërmetet

3 Vullkani Majon

Fakte:

Vullkani Majon (Filipine) është një nga vullkanet më aktivë të Tokës. Në këtë imazh, të marrë gjatë një shpërthimi në vitin 2009, hiri shfaqet duke rënë në një rënë anë të malit.

4 Vargmalet Kunlun

Klima – është e ngjashme me atë të Azisë Jugore. Erërat e musoneve përcaktojnë karakterin themelor të klimës. Klima në Azinë Juglindore ka diferenca në reshje dhe në temperatura mes pjesës kontinentale të Gadishullit të Indokinës dhe asaj ishullore të arkipelagut të Malajit. Në Gadishullin e Indokinës mbizotëron klima musoniko-tropikale me dy sezona, vera, e lagësht e me shumë reshje dhe dimri, më i thatë e me pak reshje. Reshjet arrijnë në 1500-2000 mm në vit. Në Arkipelagun e Malajit mbizotëron klima ekuatoriale musonike, me temperatura të larta gjatë gjithë vitit, me reshje të shumta prej 2000-5000 mm. Ky rajon është edhe nën ndikimin e erërave të njohura si tajfune.

Hidrografia – Rajoni ka një rrjet të dendur lumenjsh, të cilët rrjedhin në drejtim të jugut dhe formojnë delta me toka pjellore. Pjesa më e madhe e tyre derdhen në Oqeanin Paqësor. Lumenjtë në Gadishullin e Indokinës burojnë në malet e larta të Himalajeve dhe Kunlunit, furnizohen nga shkrirja e borës, janë të pasur me ujë dhe kanë potencial të madh energjetik. Në pjesën e poshtme, lumenjtë janë të lundrueshëm. Më të mëdhenjtë janë Mekongu, Menami (Çao-Praja), Salveni dhe Irvadi. Në Arkipelagun e Malajit, lumenjtë janë të shkurtër.

Detyrë

Gjeni në hartën e murit ose atlas lumenjtë që u përmendën më sipër.

Bota e gjallë – Rajoni i Azisë Juglindore, me lagështi dhe temperatura të larta, dallon për shumëllojshmëri të florës dhe faunës. *Gadishulli i Indokinës* ka bimësi të bujshme në pyje. Pyjet më të dendura gjenden në viset e lagështa bregdetare dhe në male. Në viset e thata, të brendshme, ato rrallohen dhe varfërohen, duke kaluar në formacione savanash.

Rajoni i Azisë Juglindore ka një faunë të pasur tokësore dhe ujore, ku dallojmë reptilët, amfibët dhe shpendë të ndryshëm, tigri i Indonezisë, elefanti i Borneos, balenat, peshkaqenët. Aty gjenden edhe shumë specie të rralla, si: rinoceronti, orangutangu etj.

5 Lumi Mekong

7 Tigri i Indonezisë

8 Elefanti i Borneos

9 Rinoceronti

10 Orangutangu

Pyetje dhe detyra

- 1** Vlerësoni rëndësinë e pozitës gjeografike të Azisë Juglindore.
- 2** Cilat janë dallimet në klimë dhe në botën bimore e shtazore të gadishullit të Indokinës dhe arkipelagut të Malajit?
- 3** Hulumtoni në internet rreth aktiviteteve sizmike që ndodhin në Azinë Juglindore.
- 3** Sipas numrave në hartën e dhënë, shënoni gadishujt dhe ishujt kryesorë të Azisë Juglindore.

1. Gadishulli _____
2. Gadishulli _____
3. Ishulli _____
4. Ishulli _____
5. Ishulli _____
6. Ishulli _____
7. Ishujt _____
8. Ishulli _____

Nxënësi/ja:

- diskuton rreth specifikave etnike, fetare dhe kulturore të AJL-së;
- tregon resurset ekonomike të Azisë Juglindore dhe nivelin ekonomik të shteteve.

Fjalë kyçe

- ▶ tajlandezë
- ▶ bamarë
- ▶ vietnamezë
- ▶ indonezianë
- ▶ malajzianë
- ▶ racë e verdhë
- ▶ racë negrite
- ▶ minerale
- ▶ pyje
- ▶ zhvillim ekonomik

Popullsia dhe veçoritë shoqërore

Azia Juglindore është rajoni i tretë më i madh në botë, pas Azisë Jugore dhe asaj Lindore. Aty jetojnë mbi 686 milionë banorë dhe dendësia e popullsisë është 158 banorë/km². Shpërndarja e popullsisë është e pabarabartë. Popullsia jeton kryesisht rreth viseve bregdetare, pranë luginave lumore dhe deltave të lumenjve. Dendësinë më të madhe e ka Arkipelagu i Malajtit, ndërsa më të voglën Gadishulli i Indokinës. Shtimi natyror ka shënuar rënie të vazhdueshme dekadat e fundit (në vitin 2020 ishte 10,6 për mijë). Mosha mesatare e popullsisë është 30 vjeç dhe në qytete jeton afro 50% e popullsisë. Rajoni ka popullsi të përzier për shkak të shumë faktorëve, natyrorë dhe historikë. Popullsia e këtij rajoni përbëhet nga rreth 300 grupe etnike e gjuhësore të ndryshme.

1 Shtetet e Azisë Juglindore

Në gadishullin e Indokinës, në pjesën perëndimore, jetojnë bamarët, në pjesën qendrore tajlandezët, ndërsa në lindje vietnamezët. Janë kryesisht popuj të racës së verdhë. Në arkipelagun e Malajtit jetojnë indonezianët, malajzianët (popuj të racës negrite) dhe filipinasit (popull i racës së verdhë). Lëvizjet e shumta të popullsisë drejt bregdetit dhe drejt perëndimit kanë ndikuar në përzierjen e popullsisë vendase me atë mongole, kineze, arabe, evropiane etj. Popujt e Azisë Juglindore praktikojnë fe të ndryshme, si: islamizmi, budizmi, krishterimi etj. Feja më e përhapur është islamizmi, me rreth 40% të popullsisë, ku dallohet Indonezia si shteti me shumicën më të madhe të popullsisë islame në botë.

Ekonomia

Rajoni i Azisë Juglindore është i pasur me shumë minerale, si: kallaj, boksit, nikel, hekur, krom, bakër, zink, plumb etj. Tajlanda, Malajzia dhe Indonezia janë prodhuesit më të mëdhenj të kallajit me rreth 50% të prodhimtarisë botërore. Ky rajon është i pasur edhe me naftë, gaz natyror, pyje, kullota, toka të punueshme, pasuri ujore etj. Bujqësia ka një rol shumë të rëndësishëm, pasi sigurohen të ardhura të konsiderueshme dhe shtetet e rajonit janë

vende eksportuese të disa prodhimeve bujqësore. Për eksportin e orizit, çajit, duhanit e kauçukut, ato zënë vend të rëndësishëm në nivel botëror. Eksportojnë edhe kallamsheqer, kafe, kakao, pambuk, palmë vaji, palmë kokosi etj. Orizi është kultura kryesore bujqësore dhe është edhe ushqimi kryesor i popullsisë.

Nr.	Shteti	Popullsia (2023)	Sipërfaqja në km ²	Dendësia (b/km ²)	Kryeqyteti
1	Indonezia	281 390 600	1 811 570	155	Xhakarta
2	Filipinet	113 577 100	298 170	380	Manila
3	Vietnami	99 658 180	310 070	321	Hanoi
4	Tajlanda	70 266 400	510 890	137	Bangkoku
5	Mianmari	55 391 850	653 290	84	Jangoni
6	Malajzia	33 500 670	328 550	101	Kuala-Lumpuri
7	Kamboxhia	17 353 800	176 520	98	Pnom-Peni
8	Laosi	7 565 750	230 800	32	Ventiana
9	Singapori	5 974 600	700	8 535	Singapori
10	Timori Lindor	1 388 320	14 870	93	Dili
11	Brunei	448 850	5,270	85	Bandar Seri Begavani
	Gjithsej	686 516 120	4 340 700	158	

Tabela. Të dhënat për shtetet e Azisë Juglindore

2 Minierë sipërfaqësore qymyri

3 Minierë ari, Tajlandë

Industria është bërë degë mjaft e rëndësishme vitet e fundit, sidomos në Singapor, Malajzi, Indonezi e Tajlandë. Janë zhvilluar disa degë të industrisë, si: metalurgjia, industria kimike, tekstile, e këpucëve, automobilave, elektronike, e kompjuterëve etj. Shtetet e Azisë Juglindore që kohët e fundit kanë njohur një bum ekonomik, janë: Indonezia, Malajzia, Singapori, Vietnami.

Vendet e rajonit i kanë të zhvilluara të gjitha llojet e transportit; rajoni është edhe shumë i vizituar nga turistët e gjithë botës. Zhvillimit të turizmit i kanë ndihmuar bukuritë e shumta natyrore, trashëgimia e pasur kulturore e historike, monumentet, qytetet etj.

Pyetje dhe detyra

- 1 Tregoni disa nga veçoritë e popullsisë së Azisë Juglindore.
- 2 Cilat nga shtetet e Azisë Juglindore kanë dëshmuar zhvillim të hovshëm ekonomik? Tregoni arsyet.
- 3 Për prodhimin e cila kulturave bujqësore njihet Azia Juglindore?

Nxënësi/ja:

- *analizon veçoritë natyrore dhe demografike të Indonezisë, Malajzisë dhe të Singaporit;*
- *arsyeton zhvillimin e lartë ekonomik të këtyre shteteve të Azisë Juglindore në raport me pasuritë natyrore të tyre.*

Fjalë kyçe

- ▶ ishujt indonezianë
- ▶ ishujt malajzianë
- ▶ tërmete
- ▶ cunane
- ▶ klimë ekuatoriale
- ▶ klimë tropikale
- ▶ xhungla
- ▶ zhvillim i lartë ekonomik
- ▶ pasuri natyrore
- ▶ port

INDONEZIA është shteti më i madh në Azinë Juglindore si për sipërfaqen, ashtu edhe për numrin e popullsisë. Indonezia përbëhet nga më shumë se 3000 ishuj, që quhen Arkipelagu i Malajit. Sot, gjithnjë e më shumë, është futur në përdorim termi Arkipelagu i Indonezisë. Gjendet në udhëkryqet më të rëndësishme të botës. Është urë lidhëse natyrore mes Oqeanit Indian dhe Oqeanit Paqësor, mes Azisë dhe Australisë. Ishujt më të mëdhenj janë: Sumatra, Borneo, Java, Sulavesi (Celebesi), Arkipelagu i Maluku, Flores, Timori.

Ngushticat më të rëndësishme janë ngushtica e Malajit dhe ngushtica e Sundit. Relievi është kryesisht malor. Shtrihet në një zonë mjaft të ndryshueshme, me 400 vullkane, ku 106 prej tyre janë aktive. Një prej tyre është vullkani Krakatoa, i cili gjendet në një ishull midis Sumatrës dhe Javës. Aktivitetet dhe shpërthimet vullkanike në Indonezi shoqërohen me tërmete, shpesh të forta. Vetëm në ishullin Java ndodhin mesatarisht 55 tërmete në vit. Tërmetet nuk kanë pasoja të rënda, sepse shtëpitë janë të ndërtuara me dru bambuje e ndërtesat e larta janë të rralla. Sidoqoftë, tërmeti i vitit 2004 shkaktoi valë shumë të larta cunami dhe, si pasojë, humbën jetën rreth 300 mijë njerëz.

- Lloji i qeverisjes: Republikë presidenciale
- Kryeqyteti: Xhakarta
- Monedha: Rupi indoneziane (IDR)
- Popullsia (2023): 281 390 600
- Dendësia (banorë/km²): 155
- Sipërfaqja e përgjithshme: 1 904 569 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 367 m
- Pika më e ulët: Oqeani Indian 0 m
- Pika më e lartë: Punçak-Jaja 4884 m

1 Shtrirja gjeografike e Indonezisë

Klima është ekuatorialo-musonike, temperatura mesatare mujore është midis 25 e 27°C. Ishujt që kanë pozitë perëndimore, kanë reshje më të shumta dhe lagështi më të madhe se ato në lindje. Në perëndim bien deri 4000 mm, në viset e ulëta dhe në ato malore deri në 6000 mm. Ishujt më në lindje kanë gati dy herë më pak lagështi me 2000 mm reshje në vit. Në tërësi, ishujt e Indonezisë cilësohen me plot të drejtë si hapësira me lagështinë më të madhe në rruzullin tokësor.

Pse mendoni që ka shume reshje në këtë shtet?

Bimësia e Indonezisë bën pjesë në tipin e pyjeve ekuatoriale me lagështi dhe gjelbërim të përhershëm. Mirëpo, edhe këtu, shfaqen disa diferenca. Në ishujt perëndimorë, bimësia është më e dendur dhe me më shumë lloje drurësh sesa në ishujt lindorë. Ndryshimet në bimësi shfaqen edhe me rritjen e lartësisë. Në pjesën më të ulët të bregdetit rriten lloje të

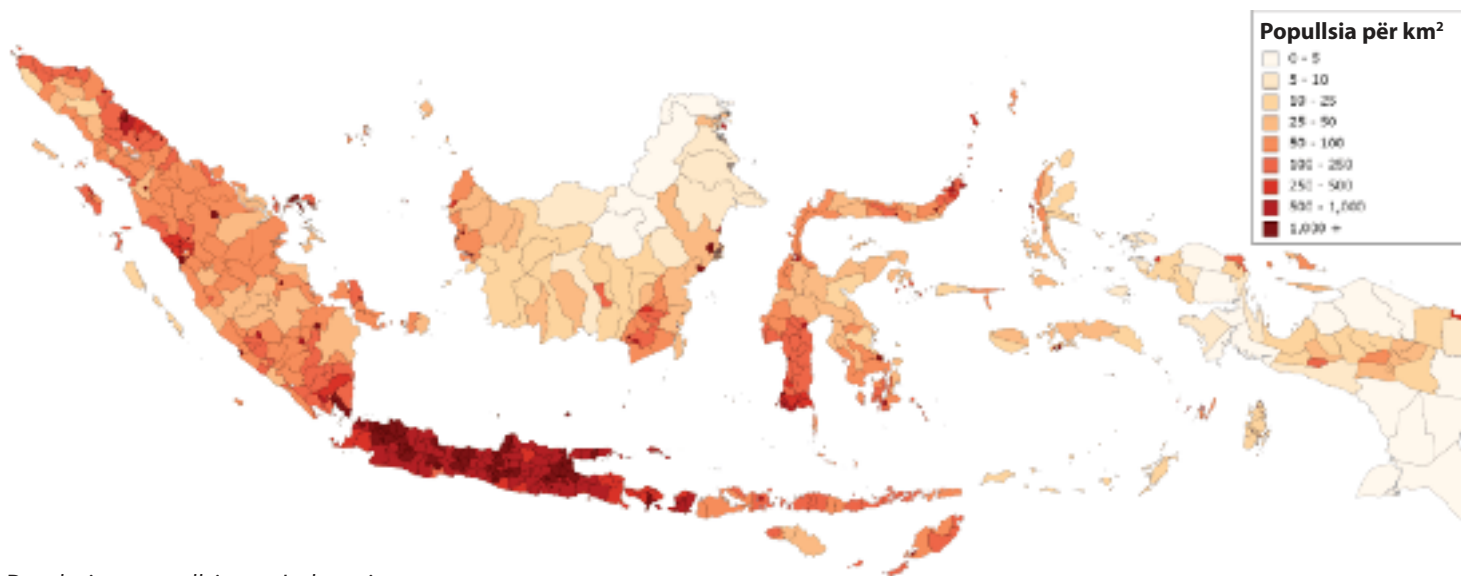

2 Ishujt Pianemo, Indonezi.

shumta palmash, bambush dhe fikusesh. Në lartësi, përveç bimëve të përmendura, rriten lianet, druri i fierit e mbi to, në lartësi 1500-2500 m, janë pyjet.

Popullsia – Në Indonezi jetojnë mbi 281 milionë banorë dhe dendësia e popullsisë është 155 banorë/km². Dendësia më e madhe e popullsisë është në viset bregdetare, të shpërndarë në ishuj të shumtë. Shtimi natyror është 10,7 për mijë dhe mosha mesatare është 29,7 vjeç. 56,4% e popullsisë jeton në qytete, ku më të njohurat janë: Xhakarta (kryeqytet), Surabaja, Bandungu, Medani etj.

Në Indonezi jetojnë më shumë se 300 grupe etnike, të përziera me popujt e Azisë Lindore, arabe, indiane e evropiane. Gjuhë zyrtare është gjuha indoneziane dhe besimi kryesor është islami me 87%.

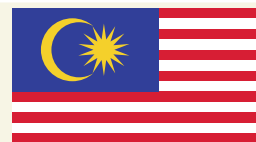
3 Dendësia e popullsisë së Indonezisë

Ekonomia – Indonezia është shteti më i zhvilluar në Azinë Juglindore dhe ka shumë pasuri natyrore. Është i pasur me kallaj, nikel, bakër, ar, naftë, gaz natyror, qymyr, pyje, toka të punueshme etj.

Bujqësia është veprimtari ekonomike shumë e rëndësishme dhe dallohet në nivel botëror për disa kultura, si: orizi (zë vendin e tretë në botë, pas Kinës dhe Indisë), kauçuku (vendin e dytë në botë, pas Tajlandës), pastaj eksportuese e kallamsheqerit, çajit, duhanit, vajit të palmës, kikirikut, misrit etj. Blegtoaria rrit gjedhë, shpendë, derra etj. Si vend ishullor që është, Indonezia e ka të zhvilluar edhe peshkimin. Industria si veprimtari ekonomike është e re, por ka arritur një zhvillim të hovshëm, ku dallohen: metalurgjia, industria e makinave, e ushqimit, ajo elektronike, tekstile, kimike etj.

Ka të zhvilluara të gjitha llojet e transportit, por duhet theksuar ai detar. Për shkak të ishujve të shumtë, ngushticave dhe pozitës së përshtatshme, transporti i mallrave bëhet përmes detit. Është një vend shumë i vizituar dhe mjaft tërheqës. Sa i përket organizimit shtetëror, Indonezia është republikë.

MALAJZIA përbëhet nga pjesa kontinentale, e cila quhet Malajzia Perëndimore, dhe prej pjesës ishullore, e cila quhet Malajzia Lindore. Pjesa kontinentale e Malajzisë Perëndimore kufizohet me Tajlandën, ndërsa pjesa ishullore e Malajzisë Lindore kufizohet me Indonezinë dhe Brunein. Nëpër të kalojnë rrugët detare që lidhin Oqeanin Indian me Detin e Kinës Jugore dhe Arkipelagun e Malajit me Australinë nëpër ngushticën e Malajit. Mbizotërojnë vargmalet që kanë shtrirje meridionale. Klima është kryesisht musonike; faktorët që kanë ndikuar në klimën e Malajzisë janë erërat musonike që fryjnë nga oqeanet dhe shtrirja e saj në gjerësi të vogël gjeografike, me temperatura të larta dhe me lagështi të mjaftueshme gjatë gjithë vitit. Në Kuala Lumpur, temperatura mesatare e janarit është 28,2°C, ajo e korrikut 26,9°C dhe reshjet mesatare vjetore 2443 mm.

- Lloji i qeverisjes: Parlamentare federale
- Kryeqyteti: Kuala-Lumpur
- Monedha: Ringit (MYR)
- Popullsia (2023): 33 500 670
- Dendësia (banorë/km²): 101
- Sipërfaqja e përgjithshme: 329 847 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 538 m
- Pika më e ulët: Oqeani Indian 0 m
- Pika më e lartë: Mali Kinabalu 4101 m

1 Shtrirja gjeografike e Malajzisë

2 Pamje nga mali Kinabalu

Lumenjtë në Malajzi janë të shkurtër, por mjaft të pasur me ujë dhe të lundrueshëm për anijet e vogla. Prej tyre dallojmë lumenjtë Bernam dhe Muar. Bimësia është e vrullshme, me lloje të shumta drurësh. Në pjesën e poshtme janë pyjet e pashkelura me palma, pandanë, dru fieri, ndërsa në moçale rriten bambutë, në bregdetin perëndimor pyjet rizofores. Mbi 1500 m lartësi mbizotëron vegjetacioni subtropikal, siç është lari. Mbi 2000 m lartësi është flora e gjerësive të mesme gjeografike. Kujtoni se çfarë flore ka në gjerësitë e mesme gjeografike?

Popullsia – Në Malajzi jetojnë mbi 33 milionë banorë, të shpërndarë në dy pjesë: atë kontinentale në perëndim dhe atë ishullore në lindje. Dendësia e popullsisë është 101 banorë/km² dhe pjesa kontinentale është më e populluar. Shtimi natyror është 13 për mijë (2020) dhe moshë mesatare e popullsisë është 30,3 vjeç. Në qytete jeton rreth 78% e popullsisë. Qytetet kryesore janë: Kuala-Lumpur (kryeqyteti), Kota-Baru, Klang etj. Popullsia e Malajzisë ka llojllojshmëri të madhe sa u përket grupeve etnike, gjuhëve, feve e kulturave. Pjesa më e madhe e popullsisë janë malajzianët, ndërsa popujt të tjerë janë kinezët, indianët, arabët etj. Islami është besimi zyrtar me mbi 60%, pastaj budizmi me rreth 20%, krishterimi, hinduizmi etj.

3 Kullat Binjake, Kuala Lumpur

Ekonomia – Ekonomia e Malajzisë është e bazuar në pasuritë e shumta natyrore, si: kallaji, hekuri, bakri, ari, nafta, gazi natyror, boksitet, antimoni, qymyri, pyjet etj. Ka mjaft të zhvilluar bujqësinë, ku dominon kultura e orizit. Kulturat e tjera bujqësore janë: kakaoja, kafeja, çaji, piperi, frutat e ndryshme etj. Si shtet bregdetar, ka të zhvilluar edhe peshkimin. Është e zhvilluar industria përpunuese dhe merret kryesisht me përpunimin e kauçikut, vajit të palmës, naftës, metaleve, drurit etj. Degë të rëndësishme të industrisë janë edhe metalurgjia, industria e automobilave, ajo farmaceutike, elektronike etj.

Malajzia ka të zhvilluara të gjitha llojet e transportit, si: automobilistik, hekurudhor, ajror, detar dhe lumor. Është vend turistik me numër të madh vizitorësh nga e gjithë bota dhe njihet për kullat më të larta binjake në botë, që janë në Kuala Lumpur.

SINGAPORI është ishull, qytet-shtet i vogël me 719,2 km². Ka pozitë të mirë gjeografike midis ngushticës së Malajit dhe Detit të Kinës Jugore. Kjo ka bërë që të ketë pozitë strategjike me rëndësi të madhe në komunikacion e tregti. Quhet edhe “Gjibraltari i Lindjes”. Është port i rëndësishëm në Azinë Juglindore, ku lidhen rrugë të rëndësishme detare mes Evropës, Azisë dhe Australisë.

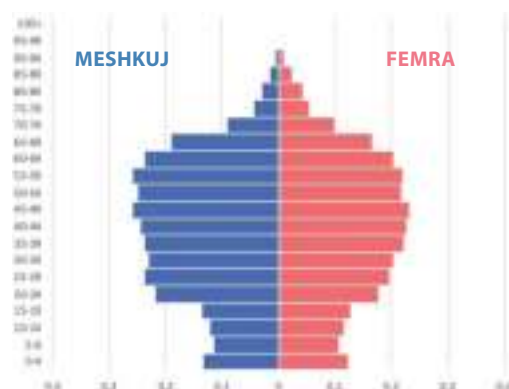
1 Shtrirja gjeografike e Singaporit

- Lloji i qeverisjes: Republikë parlamentare
- Kryeqyteti: Singapor
- Monedha: Dollari singaporas (SGD)
- Popullsia (2023): 5 974 600
- Dendësia (banorë/km²): 8535
- Sipërfaqja e përgjithshme: 719,2 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 15 m
- Pika më e ulët: Ngushtica e Singaporit 0 m
- Pika më e lartë: Bukit-Timah 164 m

Detyrë
Analizoni piramidën e popullsisë dhe jepni komentet tuaja.

Në këtë shtet jetojnë afro 6 milionë banorë dhe, për shkak të sipërfaqes së vogël, ka dendësi shumë të madhe të popullsisë, me mbi 8500 banorë/km². Moshë mesatare e popullsisë është 42,2 vjeç dhe e gjithë popullsia jeton në qytet. Si rezultat i migrimit, ka një përzierje të madhe popujsh, ku dominojnë kinezët me rreth 74% të popullsisë. Popuj të tjerë janë malajzianët, indianët etj. Besimet fetare janë gjithashtu të larmishme, ku dominon budizmi me 33%, krishterimi me 18%, islamizmi me 14%, pastaj taoizmi, hinduizmi etj.

2 Piramida e popullsisë së Singaporit

2 Porti i Singaporit

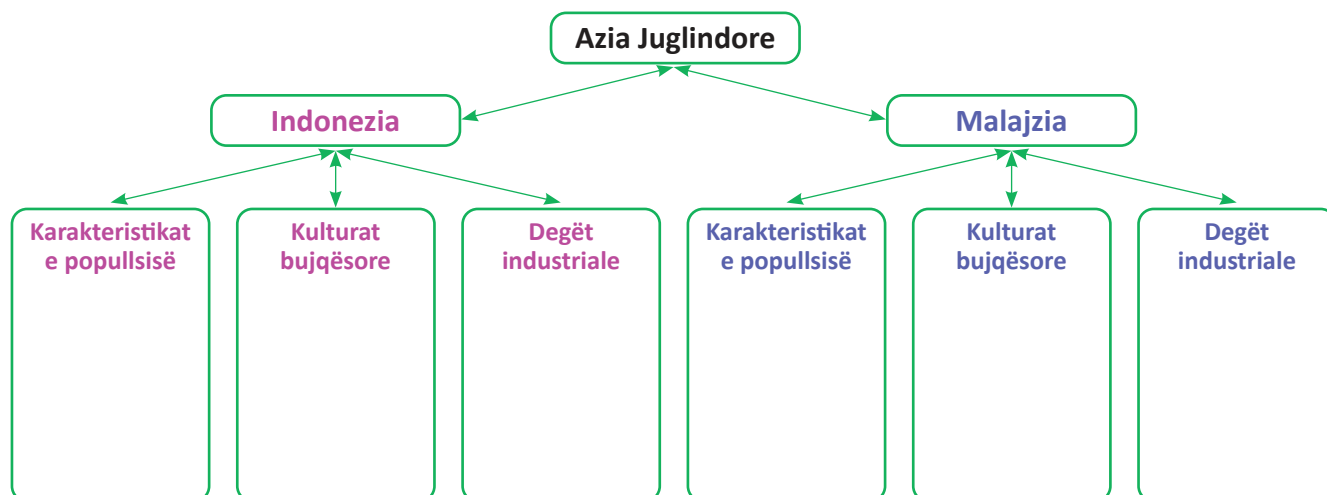
Ka shumë pak pasuri natyrore dhe tokë të punueshme me lloje pemësh dhe kultura perimesh. Ajo që e dallon këtë vend është porti i Singaporit, që është më i madhi në Azinë Juglindore. Industrinë e ka orientuar drejt asaj kimike, elektronike, farmaceutike, rafinimit të naftës, ndërtimit të anijeve etj.

Pyetje dhe detyra

- 1** Çfarë ju sjell ndër mend cunami i vitit 2004 në Indonezi?
- 2** Analizoni lidhjen mes klimës dhe vegjetacionit në Indonezi dhe Malajzi.
- 3** Cilat rrugë detare kalojnë nëpër shtetet që lidhin Oqeanin Indian me atë Paqësor.
- 4** Në hartën memece të Indonezisë, shënoni: ishujt kryesorë, dy ngushticat kryesore dhe kryeqytetin.

- 5** Plotësoni tabelën me karakteristikat e shteteve të Indonezisë dhe Malajzisë.

Nxënësi/ja:

- *vlerëson rolin e pozitës gjeografike të Azisë Lindore;*
- *krahason viset perëndimore dhe lindore, kontinentale dhe ishullore nga relievi, klima dhe hidrografia.*

Pozita gjeografike e rajonit

Azia Lindore shtrihet në pjesën lindore të kontinentit. Evropianët e quajnë ndryshe Lindja e Largët. Azia Lindore ka një sipërfaqe prej 11,6 milionë km² (48,5% të sipërfaqes së kontinentit). Azia Lindore shtrihet nga rrjedha e sipërme e lumit Ob deri në malet e larta të Azisë Qendrore në perëndim, ndërsa në lindje kufizohet me Oqeanin Paqësor. Në veri, si kufi natyror, ka luginën e lumit Amur, ndërsa në jug shtrihet deri në gjirin e Tonkinut. Në veri kufizohet me Rusinë, ndërsa në jug me rajonin e Azisë Juglindore.

Fjalë kyçe

- ▶ Lindja e Largët
- ▶ Tibeti
- ▶ Gobi
- ▶ Mançuria
- ▶ ishujt japonezë
- ▶ Gadishulli Korean
- ▶ musonet
- ▶ tajfunet
- ▶ Jance
- ▶ bambuja
- ▶ panda

1 Pozita gjeografike e Azisë Lindore

Detyrë

Analizoni hartën
dhe, së bashku
me mësuesin/en,
gjeni format
kryesore të
relievit në hartën
e murit apo atlas.

2 Rrafshnaltat e Tibetit njihet ndryshe edhe si "Çatia e Botës".

Kushtet natyrore

Relievi – Relievi i Azisë Lindore zbret duke shkuar nga perëndimi drejt lindjes. Kjo krijon një ndarje fiziko-gjeografike të kësaj hapësire në disa nënrajone, si: malet e larta në pjesën perëndimore, rrafshnalta e Tibetit dhe shkretëtirat mes këtyre maleve, pastaj ultësira në viset bregdetare të Oqeanit Paqësor, për të përfunduar tek ishujt e Japonisë.

Vargmalet kryesore janë Pamiri, Tianshani, Kunluni. Në jug të këtij rajoni shtrihen vargmalet më të larta në botë, Himalajet, me gjatësi mbi 2500 km dhe gjerësi deri në 300 km. Mes maleve Kunlun dhe Himalaje gjendet rrafshnaltë më e lartë në botë, ajo e Tibetit (4500-6000 m mbi nivelin e detit). Rrafshnaltë e Tibetit njihet ndryshe si “Çatia e Botës”. Nga kjo rrafshnaltë burojnë shumë nga lumenjtë e Kinës dhe Azisë Juglindore.

Mes maleve Tianshan dhe Kunlun gjendet shkretëtira e njohur Taklamakan. Kuptimi i emrit të kësaj shkretëtirë është “Hyn e s’del më”, pasi ajo është vdekjeprurëse për njerëzit që kalojnë përmes saj.

Detyrë
Analizoni hartën
në vijim dhe nga
ato që u cekën më
lart, gjeni tipat
kryesorë të klimës.

Ultësirat kryesore në pjesën bregdetare janë Ultësira e Kinës Lindore dhe e Mançurisë. Ultësira kineze karakterizohet nga materiali fluvial që sjellin nga lartësitë e maleve lumenjtë Huanhe (Lumi i Verdhë) dhe Jance (Lumi i Kaltër). Po ashtu, kjo ultësirë dallohet edhe për tokat e shumta të lesit, të krijuara nga veprimtaria eolike. Prandaj, kjo ultësirë është mjaft e pasur me toka pjellore dhe shumë e përshtatshme për mbjelljen e kulturave bujqësore. Paralel me bregdetin e Azisë Lindore shtrihen një numër i madh ishujsh, të cilët ndajnë disa dete, si: deti Ohok, Deti i Japonisë, Deti i Verdhë, Deti i Kinës Lindore dhe Deti i Kinës Jugore. Ishujt kryesorë janë ishujt Kurile në veri, ishujt japonezë, ishujt Riukju, Tajvani dhe, në jug, Hainani. Pjesa bregdetare e rajonit është e njohur për aktivitetet të lartë sizmik dhe i takon brezit të Unazës së Zjarhtë.

Klima – Në Azinë Lindore dallohen dy zona klimatike: klima musonike e lindjes dhe klima e brendshme kontinentale. Klima musonike e lindjes krijohet nën ndikimin e masave ajrore të ftohta kontinentale që mbizotërojnë në dimër dhe të masave

ajrore të ngrohta detare e oqeanike që mbizotërojnë në verë. Klima e brendshme kontinentale dallohet për dimrin e acartë e verën e nxehtë dhe përfshin pjesën perëndimore të Kinës, Pllajën Mongole, shkretëtirat Hsinxhian (Taklamakan) e Çinghai, si dhe pllajën e Tibetit.

Në viset e larta dominon klima malore me dimër të gjatë e me temperatura të ulëta, ndërsa vera është e shkurtër dhe e freskët, me reshje kryesisht në formë bore. Hapësirat e rrafshnaltës së Tibetit, shkretëtirave Taklamakan dhe Gob karakterizohen nga klima të thatë e stepës, gjysmëshkretinore dhe shkretinore. Reshjet janë jashtëzakonisht

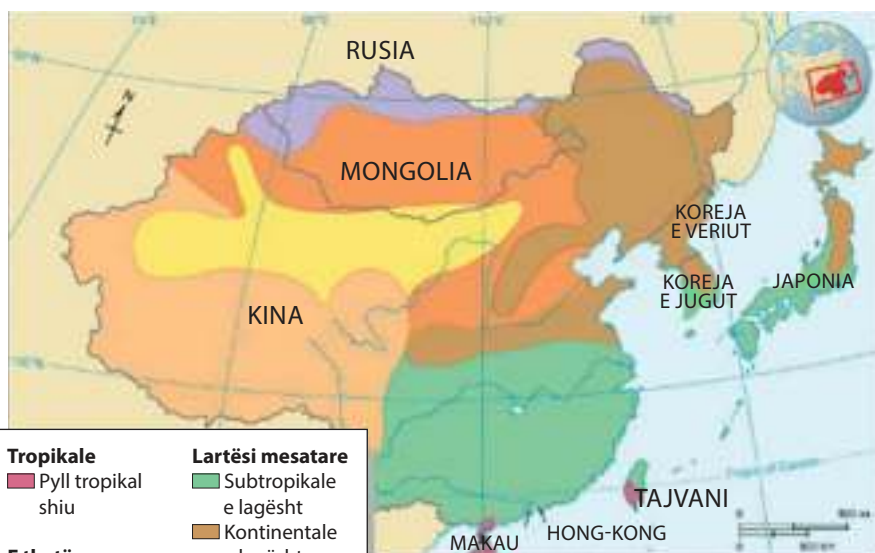
të ulëta, duke filluar nga 38 mm/vit në perëndim deri në 10 mm/vit në lindje.

Pjesa bregdetare e Ultësirës Kineze dhe Mançuria janë nën ndikimin e erërave musonike të Oqeanit Paqësor (me mesataren vjetore të reshjeve 800-1000 mm). Pjesa ishullore, përveç erërave musonike, është edhe nën ndikimin e rrymave detare Ojashio dhe Kuroshio, si dhe të tajfunëve. Ojashio është rrymë detare e ftohtë që vjen nga veriu dhe sjell mot të keq dhe me borë në ishujt veriorë të Japonisë, ndërsa Kuroshio është rrymë detare e ngrohtë që vjen nga viset ekuatoriale dhe sjell mot të nxehtë dhe me reshje shiu në ishujt jugorë të Japonisë.

Hidrografia – Vendin kryesor në hidrografi në këtë rajonin e zënë lumenjtë e gjatë, të pasur me prurje të mëdha ujore, që kanë potencial energjetik dhe përdoren për ujë dhe lundrim. Lumenjtë kanë rrjedhje perëndim-lindje. Lumenjtë kryesorë të këtij rajoni janë: Lumi Amur, Huanhe (Lumi i Verdhë), Jance (Lumi i Kaltër) dhe Sikiang.

Lumi Jance është lumi më i gjatë në Azi dhe lumi i tretë më i gjatë në botë, me një gjatësi prej 6300 km. Burimin e ka në rrafshnaltën e Tibetit dhe derdhet në Detin e Kinës Lindore.

Huanheja ose Lumi i Verdhë e ka marrë këtë emër për shkak të ngjyrës, pasi kalon nëpër tokat e lesit në Ultësirën Kineze.

3 Harta klimatike e Azisë Lindore

4 Pamje nga lumi Jance

5 Salamandra

6 Ariu panda

7 Majmunët e artë

7 Lejleku kurorëkuq

Bota e gjallë – Në Azinë Lindore, flora dhe fauna ndryshojnë sipas rajoneve klimatike. Kina dhe Japonia janë të pasura me pyje konifere, gjethegjera dhe me bimësi të përzier. Pyjet e maleve të Kinës Jugperëndimore dallojnë për biodiversitetin e tyre; aty gjenden edhe pyjet e bambusë, që është habitat i ariut panda (simbol i kafshëve të Kinës). Në këtë rajon rriten lloje të shumta zogjsh, gjitarësh, zvarranikësh, amfibësh e peshqish. Përveç ariut panda, Kina dallohet edhe për majmunët e artë, delfinët e ujërave të ëmbla dhe lejlekun kurorëkuq. Japonia dallohet për salamandrën gjigante (më e madhja në botë), ndërsa Gadishulli Korean për lloje të shumta zogjsh.

Pyetje dhe detyra

- 1 Cilat janë malet, shkretëtirat, ultësirat dhe rrafshnaltat kryesore në Azinë Lindore?
- 2 Shënoni llojet e tipave klimatikë që dominojnë në Azinë Lindore.
- 3 Cili është lumi më i gjatë në Azinë Lindore? Cili quhet “Lumi i Verdhë” dhe nga e ka marrë këtë emër?
- 4 Duke u bazuar në hartë, përkthyer shtrirjen e ishujve dhe emërtoni ata më të mëdhenjtë.

- 5 Cilit shtet të Azisë Lindore i përgjigjen këto karakteristika?
 - shtet ishullor ☐ Koreja e Jugut
 - vullkane dhe tërmete ☐ Kina
 - preket nga cunamet ☐ Japonia
 - vend kryesisht malor ☐ Mongolia

Nxënësi/ja:

- komenton specifikat e popullatave, ato fetare, historike, kulturore e sociale.
- argumenton nivelin e zhvillimit ekonomik të shteteve të Azisë Lindore.

Fjalë kyçe

- ▶ kinezët
- ▶ japonezët
- ▶ raca e verdhë
- ▶ teknologji
- ▶ pasuritë natyrore
- ▶ zhvillimi industrial
- ▶ budizmi

Popullsia dhe veçoritë shoqërore

Azia Lindore është rajoni i dytë më i populluar pas Azisë Jugore. Aty jetojnë mbi 1,6 miliardë banorë apo rreth 22% e popullsisë së të gjithë botës. Dendësia mesatare e popullsisë është rreth 145 banorë/km². Ka ndryshime të mëdha sa i përket shpërndarjes së popullsisë. Viset më të banuara janë pjesa lindore kontinentale, luginat e lumenjve, viset bregdetare dhe pjesa ishullore, ku dendësia është mbi 400 banorë/km². Në pjesën malore dhe shkretinore ka një dendësi shumë të vogël të popullsisë, 1-2 banorë/km². Shtimi natyror i popullsisë është shumë i ulët, 4 për mijë dhe moshë mesatare e popullsisë është 39,4 vjeç. Në qytete jeton 64,3% e popullsisë. Njihen disa qytete milionëshe, si: Shangai, Tokioja, Pekini, Hong-Kongu, Jokohama, Seuli, Osaka etj.

1 Dendësia e popullsisë së Azisë Lindore

Azia lindore ka një llojllojshmëri të popujve, gjuhëve, besimeve e kulturave. Mbizotëron raca e verdhë apo mongoloide. Popujt kryesorë janë: kinezët, japonezët, koreanët, mongolët etj. Një pjesë e këtyre popujve kanë migruar në vende të ndryshme të botës dhe kanë krijuar pakica kombëtare. Në disa qytete të mëdha, sidomos në SHBA dhe Evropë, kanë krijuar lagjet e tyre të veçanta që njihen me emrin Çajnataun (*China Town*). Besimet kryesore janë: konfucianizmi, budizmi dhe taoizmi, por praktikohen edhe krishterimi dhe islamizmi. Në Kinë, për shkak të regjimit komunist, një pjesë e madhe e popullsisë është ateiste. Numri i madh i popujve ka ndikuar edhe në llojllojshmërinë e gjuhëve. Fliten me qindra gjuhë, saqë krijohen edhe vështirësi në komunikim brenda popujve të një shteti. Rast i tillë është Kina dhe, për këtë arsye, është vendosur gjuha mandarine (kineze) si gjuhë zyrtare, që është edhe gjuha me më shumë folës në botë.

Nr.	Shteti	Popullsia (2023)	Sipërfaqja në km ²	Dendësia (b/km ²)	Kryeqyteti
1	Kina	1 454 238 260	9 388 211	154	Pekini
2	Japonia	125 456 090	364 555	344	Tokio
3	Koreja e Jugut	51 386 660	97 230	528	Seuli
4	Koreja e Veriut	26 082 390	120 410	216	Phenian
5	Tajvani	23 931 830	35 410	675	Tajpei
6	Mongolia	3 424 630	1 553 560	2	Ulan-Batori
	Gjithsej	1 684 519 860	11 559 376	145	

Tabela. Të dhënat për shtetet e Azisë Lindore

Zhvillimi ekonomik

Azia Lindore është rajoni më i zhvilluar në kontinentin e Azisë dhe ndër më të zhvilluarat në botë. Ekonomia është e bazuar në pasuritë e shumta dhe të llojllojshme natyrore, si: nafta, gazi natyror, qymyrguri, toka të punueshme, pyje, pasuri ujore, kullosa etj. Ky rajon është i pasur edhe me minerale, si: hekuri, bakri, zinku, plumbi, boksitet, kallaji etj.

Shtetet si Kina, Japonia e Koreja e Jugut janë ndër më të zhvilluarat në botë. Këto shtete kanë pasur një zhvillim të shpejtë ekonomik e shoqëror, duke u orientuar nga ekonomia moderne me teknologji të reja.

Bujqësia – Popujt e vendeve të Azisë Lindore, historikisht kanë pasur tradita në bujqësi dhe disa artizanate që janë të rëndësishme edhe sot e kësaj dite. Pjesa më e madhe e popullsisë merret me bujqësi dhe është mjaft e zhvilluar e me rendimente të larta. Ky rajon është i njohur në nivel botëror për kulturën e orizit. Kina zë vendin e parë në botë për prodhimin e kësaj kulture. Kulturat të tjera të rëndësishme janë: gruri, misri, pambuku, kallamsheqeri, duhani, çaji, soja, meli, agrumet etj.

Blegtoria është një nga veprimtaritë ekonomike më të rëndësishme të rajonit. Rajon i njohur botërisht për numrin më të madh të deleve, dhive, derrave, gjedhëve, kuajve e shpesëve. Kina zë vendin e parë në botë për rritjen e shumë prej tyre.

Kina zë vendin e parë botë edhe për sasinë e peshkut të zënë dhe të eksportuar. Kina dhe Japonia janë dy shtetet me zhvillimin më të madh në peshkatari.

2 Industria e peshkimit, automobilave dhe robotëve në Azinë Lindore

Industria është veprimtaria ekonomike më e zhvilluar në kontinentin e Azisë. Shtetet më të zhvilluara industriale janë: Kina, Japonia, Koreja e Jugut dhe Tajvani. Modernizimi i shpejtë dhe specializimi në teknologji kanë mundësuar një zhvillim të lartë industrial. Degët më të zhvilluara të industrisë janë: industria e makinave, automobilave, anijeve, avionëve, vagonëve e lokomotivave, metalurgjia, e makinave bujqësore, ajo kimike, tekstile, elektronike, e kompjuterëve, letrës etj.

3 Turiste duke vizituar Murin e Madh, Badaling, Kinë.

Transporti dhe turizmi – Janë të zhvilluara të gjitha llojet e transportit, si: rrugor, hekurudhor, detar dhe ajror. Krahas zhvillimit ekonomik, këto shtete kanë arritur të kenë edhe një transport shumë të zhvilluar e modern.

Azia Lindore është një rajon shumë i pasur në vlera të trashëgimisë natyrore dhe kulturore. Popujt e lashtë dhe e kaluara historike, me shumë monumente, kanë ndikuar në zhvillimin e turizmit. Kina dhe Japonia janë shtete që hyjnë në mesin e shteteve më të vizituara të botës. Aty gjenden atraksione nga më të njohurat në planet, si: Muri Kinez, Pallati Perandorak në Kioto, Parku Përkujtimor i Paqes në Hiroshima, Qyteti i Ndaluar në Pekin etj. Qendrat më të njohura kulturore e turistike janë: Pekini, Shanghai, Tokioja, Kiotoja, Seuli etj.

Pyetje dhe detyra

- 1** Bëni dallimin mes pjesëve bregdetare dhe atyre të brendshme për nga dendësia e popullsisë.
- 2** Çfarë lloj pasurish natyrore ka Azia Lindore?
- 3** Tregoni se cilat shtete të Azisë Lindore kanë pasur zhvillim të hovshëm ekonomik.
- 4** Lidhni me shigjetë qytetet me shtetet përkatëse.

Pekini

Osaka

Jokohama

Shangai

Guangçou

Tokioja

Kina

Japonia

- 5** Cila nga këto fe praktikohet më së shumti në Azinë Lindore?

- ☐ Hinduizmi
- ☐ Islamizmi
- ☐ Budizmi
- ☐ Krishterimi

- 6** Cilit shtet i përkasin këto monumente kulturoro-historike?

Monumentet:

- Luftëtarët terrakotë
- Qyteti i Ndaluar
- Muri Kinez

- ☐ Koresë së Veriut
- ☐ Japonisë
- ☐ Koresë së Jugut
- ☐ Kinës

Nxënësi/ja:

- *krahason veçoritë natyrore të Kinës me shtetet e tjera të Azisë Lindore;*
- *analizon karakteristikat e popullsisë dhe ekonomisë së shtetit kinez.*

Fjalë kyçe

- Tibet
- Jance
- Taklamakan
- busull
- papirus
- kinezët
- Muri Kinez
- teknologji
- pasuritë natyrore
- zhvillim industrial
- budizmi

KINA

E vendosur në Azinë Lindore, në bregun perëndimor të Oqeanit Paqësor, Kina ka një sipërfaqe rreth 9,6 milionë km² dhe është vendi i tretë më i madh në botë, pas Rusisë dhe Kanadasë. Nga veriu në jug, territori i Kinës është rreth 5500 km, duke u shtrirë nga lumi Amur deri në pjesët tropikale të ishullit Hainan. Kur Kina Veriore është ende e mbuluar me borë, njerëzit në Kinën Jugore janë të zënë me mbjelljet pranverore.

Nga Oqeani Paqësor në lindje deri te mali Pamir në perëndim, ka një gjatësi prej afro 5200 km. Kur në malet Pamir është natë, dielli i mëngjesit shkëlqen mbi Kinën Lindore.

1 Harta gjeografike e Kinës

- Lloji i qeverisjes: republikë socialiste, njëpartiake, marksiste-leniniste
- Kryeqyteti: Pekin
- Monedha: Juan (CNY)
- Popullsia (2023): 1 454 238, 260
- Dendësia (banorë/km²): 154
- Sipërfaqja e përgjithshme: 9 388 211 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 1840 m
- Pika më e ulët: Turpan-Pendi -154 m
- Pika më e lartë: Mali Everest 8848 m

Kina është e rrethuar në lindje dhe në jug nga detet, si: Deti i Verdhë, Deti i Kinës Lindore dhe Deti i Kinës Jugore. Përmes këtyre deteve, lidhet me Oqeanin Paqësor dhe me gjithë botën. Ishulli më i madh është Tajvani, me një sipërfaqe prej afro 36 000 km², ndjekur nga Hainani me një sipërfaqe prej 34 000 km², gati sa Kosova me Shqipërinë së bashku.

Relievi i Kinës është me male të larta, rrafshnalta, shkretëtira, lugina lumore, kodra të valëzuara, fusha të sheshta dhe toka pjellore. Masivi më i madh malor në Kinë janë Himalajet, me pikën më të lartë në botë (Everesti 8848 m). Në perëndim gjenden vargmalet Karakoram, Tianshan dhe Pamir. Ndërsa vargmalet Kunlun dhe Altai mbyllin rrafshnaltën e Tibetit në pjesën veriore dhe veriperëndimore. Rrafshnalta më e madhe në botë është ajo e Tibetit, që shtrihet në Kinë dhe karakterizohet nga izolimi i madh nga pjesët e tjera të vendit, me klimë të thatë kontinentale dhe dendësi të vogël të popullsisë. Një pjesë të konsiderueshme të territorit të Kinës e zënë shkretëtira e Taklamakanit dhe e Gobit. Në lindje shtrihet Ultësira e Madhe Kineze dhe Mançuria.

Detyrë

Analizoni hartën dhe, së bashku me mësuesin/en, bëni një përkufizim të Kinës.

A e dini se...

Uta Ibrahim, më 22 maj 2017, në orën 05:05 është e para femër shqiptare që ngjitet në “çatinë e botës”, malin Everest në Himalaje.

2 Harta fiziko-gjeografike e Kinës

Detyrë

Analizoni hartën dhe gjeni format kryesore të relievit në hartën e murit apo atlas.

Format e shumta relievore dhe shtrirja e madhe territoriale kanë ndikuar edhe në llojshmërinë e klimës. Në pjesën perëndimore dominon klima kontinentale, malore dhe ajo shkretinore. Në pjesën bregdetare kemi klimë musonike; gjatë stinës së verës fryjnë erërat nga Oqeani Paqësor dhe sjellin reshje të shumta. Gjatë dimrit, fryjnë erërat kontinentale nga veriu, që janë erëra të ftohta dhe të thata.

2 Harta klimatike e Kinës

Detyrë

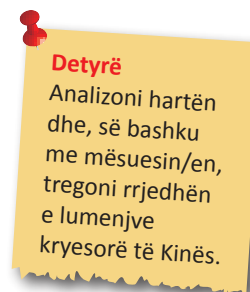
Analizoni hartën, gjeni tipat kryesorë të klimës dhe shtrirjen e tyre.

Në Kinë, rrjeti hidrografik është i pasur. Të gjithë lumenjtë e kanë burimin në pjesën e ngritur malore, prej nga rrjedhin në të gjitha drejtimet. Lumi Jance (Lumi i Kaltër) është rrjedha më e gjatë e Kinës, me gjatësi 5800 km. Buron në rrafshnaltën e Tibetit dhe derdhet në Detin e Kinës Lindore.

Lumi Huanhe (Lumi i Verdhë) është lumi i dytë i rëndësishëm i Kinës, me gjatësi 4845 km. Buron në pjesën lindore të Rrafshnaltës së Tibetit dhe derdhet në Detin e Verdhë. Amuri është lumë kufitar mes Kinës dhe Rusisë dhe është 4416 km i gjatë. Disa lumenj burojnë në Kinë, por kalojnë në shtete të tjera. Kështu, Brahmaputra, rrjedhën e vet më të gjatë e ka në Indi, lumi Ind në Pakistan etj.

4 Lumenjtë kryesorë dhe hidrografia e Kinës

Flora dhe fauna – Kina është një nga vendet me diversitetin më të madh të kafshëve të egra në botë. Ka më shumë se 4400 lloje vertebrorësh, më shumë se 10 për qind e totalit të botës. Ka rreth 500 lloje kafshësh, 1889 lloje zogjsh, më shumë se 320 lloje zvarranikësh dhe 210 lloje amfibësh.

Janë mbi 100 llojet e kafshëve të egra që njihen si karakteristike për Kinën, mes të cilave panda gjigante, majmuni flokartë, tigr i Kinës Jugore, fazani veshëkafe, delfini i bardhë, aligatori kinez dhe lejleku kurorëkuq.

5 Tigr i Kinës Jugore

6 Fazani veshëkafe

7 Delfini i bardhë

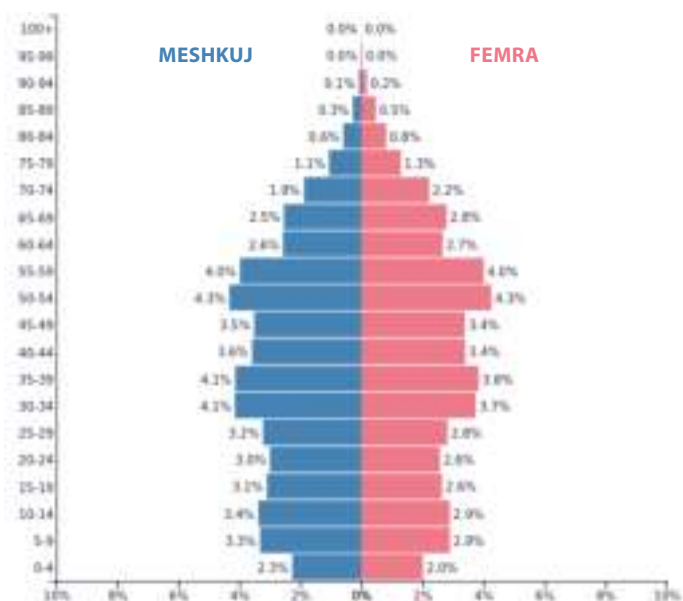

8 Aligatori kinez

Kina ka një botë bimore të llojllojshme me rreth 32 000 lloje bimësh. Ka më shumë se 7000 lloje bimësh drunore, me pyjet e bambusë, pyjet gjetherënëse, pyjet gjethembajtëse (tajgat), ato tropikale, si dhe ato barishtore (savanat dhe stepat).

Popullsia dhe veçoritë shoqërore

Kina është shteti me numrin më të madh të popullsisë në botë. Jetojnë mbi 1,4 miliardë banorë dhe dendësia mesatare e popullsisë është 154 banorë/km². Shpërndarja e popullsisë ndryshon shumë mes pjesës lindore dhe perëndimore të shtetit. Në pjesën lindore të shtetit, sidomos në Ultësirën e Madhe Kineze dhe përgjatë luginave të lumenjve të mëdhenj, jeton shumica e popullsisë dhe dendësia është shumë më e madhe.

9 Piramida e popullsisë së Kinës (2020)

Në pjesën perëndimore, ku shtrihen edhe zonat malore, dendësia e popullsisë është shumë më e vogël. Shtimi natyror është i vogël, 4 për mijë, për shkak të planifikimit familjar dhe politikës për uljen e ritmit të shtimit natyror që nisi nga viti 1980. Kjo ka ndikuar edhe në strukturën e popullsisë, ku dominojnë moshat e mesme dhe ku vërehet rritja e ndjeshme e numrit të të moshuarve (mbi 65 vjeç). Mosha mesatare e popullsisë është 38,4 vjeç.

Në Kinë janë shfaqur qytetërime shumë të hershme me një histori mbi 4000-vjeçare. Shpikjet e lashta kineze janë shumë të rëndësishme dhe përdoren edhe ditët e sotme. Ndër shpikjet e lashta kineze mund të përmendim busullën, barutin, letrën (papyrus), kaligrafinë kineze, detektorin e tërmeteve, porcelanet, akupunkturën, çajin etj.

10 Kaligrafia kineze

11 Busulla

Popullsia i takon racës së verdhë dhe 91,6% e përbëjnë kinezët. Është 56 numri i grupeve etnike që njihen zyrtarisht nga qeveria kineze. Gjuha zyrtare është mandarine standarde dhe kanë një alfabet që njihet si ndër më të vjetrit në botë. Besimet fetare janë: budizmi, krishterimi, islamizmi, hinduizmi etj. Në qytet jeton 60,8% e popullsisë. Janë të njohura shumë qytete milionëshe, si: Shangai, Pekini, Tienxhini, Guangçou, Shenzheni, Vuhani etj.

Veçoritë ekonomike të Kinës

Kina ka pasuri të shumta dhe të llojllojshme natyrore, si: qymyr, naftë, gaz natyror, minerale, pasuri ujore, pyje, kullosa, tokë pjellore etj. Mineralet janë: ari, argjendi, hekuri, bakri, nikeli, zinku, plumbi, kallaji etj. Rreth 11% e territorit është tokë e punueshme. Ka mbi 40% të sipërfaqes kullosa dhe rreth 22% pyje. **Bujqësia** është degë mjaft e rëndësishme e ekonomisë, ku punojnë rreth 35% e fuqisë punëtore. Pjesa lindore është rajoni më i përshtatshëm. Kina është lider botëror në prodhimin bujqësor të kulturave të tilla, si: orizi, gruri, patatja, misri, duhani, kikiriku, çaji, molla, pambuku, si dhe në prodhimin e derrave, deleve, vezëve; peshkut, karkalecave.

12 Bujqësia kineze

13 Industria e prodhimit të anijeve, trenave e aeroplanëve në Kinë.

Industria është dega më e re e ekonomisë, por me një zhvillim të shpejtë dhe modern. Në të kaluarën, Kina e ka pasur shumë të zhvilluar zejtarinë dhe kjo njëfarësoj e ka ndihmuar në zhvillimin, në kohët e sotme, të degëve të industrisë. Në xehetari, gjithashtu ka pasur një traditë të gjatë. Industria e Kinës ka shënuar rritje të vazhdueshme dhe sot ky shtet ka ndër industritë më të zhvilluara në botë. Në prodhimin industrial, dallohet me minierat dhe përpunimin e mineraleve, hekurit, çelikut, aluminit dhe metaleve të tjera, qymyrit, për ndërtimin e makinerive, prodhimin e armatimeve, tekstileve dhe veshjeve, naftës, çimentos, kimikateve, produkteve të konsumit (përfshirë këpucët, lodrat dhe pajisjet elektronike), përpunimin e ushqimit, pajisjeve të transporti, përfshi automobilat, hekurudhat dhe lokomotivat, anijet, avionët, pajisjet e telekomunikacionit, mjetet hapësinore komerciale, satelitët etj.

14 Linjë treni e shpejtësisë së lartë.

Transporti dhe turizmi – Ka të zhvilluara të gjitha llojet e transportit: automobilistik, hekurudhor, detar e lumor dhe ajror. Transporti hekurudhor siguron lidhje shumë të mirë mes pjesëve të vendit dhe është modernizuar si në hekurudha, ashtu edhe me trena të shpejtë e komodë. Transporti detar, lumor dhe i kanaleve luan një rol të rëndësishëm në ekonomi, bashkë me atë ajror (ka mbi 500 aeroporte në vend). Vlerat e lashta të trashëgimisë kulturore dhe bukuritë e shumta natyrore kanë ndikuar në zhvillimin e turizmit. Ka numër të madh të vizitorëve nga gjithë bota dhe ndër vendet më të vizituara janë: Muri Kinez, varret e luftëtarëve prej terakote, Qyteti i Ndaluar, Malet e Verdha, Pallati Potala (Tibet) etj.

15 Muri Kinez

16 Qyteti i Ndaluar në Kinë

Rregullimi shtetëror – Kina është Republikë Popullore, në bazë të kushtetutës së vitit 1982. Është shtet socialist njëpartiak me “ekonomi socialiste me karakteristika kineze”, siç përshkruhet nga udhëheqësit e vet politikë. Kina është anëtare e përhershme e Këshillit të Sigurimit të Kombeve të Bashkuara.

Pyetje dhe detyra

- 1 Përshkruani format kryesore të relievit në Kinë.
- 2 Çfarë rëndësie kanë lumenjtë e gjatë dhe të pasur me ujë për Kinën?
- 3 Cilat janë disa nga karakteristikat e popullsisë së Kinës?
- 4 Analizoni zhvillimin e madh ekonomik të Kinës në tregun botëror.
- 5 Cili faktor lidhet drejtpërdrejt me nivelin e zhvillimit ekonomik të Kinës?
 - a. klima
 - b. gjuha
 - c. feja
 - d. prodhimet industriale
- 6 Cili proces në Kinë përshkruhet në këtë fotografi?
 - a. shkretëtimi
 - b. ndotja
 - c. erozioni
 - d. urbanizimi

1

2

3

4

- 7 Bazuar në këto fotografi, emërtoni llojet e transportit në Kinë.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

Nxënësi/ja:

- arsyeton zhvillimin e lartë ekonomik të këtyre shteteve të Azisë Lindore në raport me pasuritë natyrore të tyre;
- analizon veçoritë natyrore dhe demografike të Japonisë, Koresë së Jugut dhe të Veriut;
- arsyeton zhvillimin e lartë ekonomik të këtyre shteteve të Azisë Lindore në raport me pasuritë natyrore të tyre.

JAPONIA

Japonia shtrihet në ekstremin lindor të kontinentit të Azisë. Njihet ndryshe edhe si vendi i lindjes së diellit, shteti në skaj të botës, porti i Azisë në Oqeanin Paqësor. Japonia kufizohet në perëndim nga Deti i Japonisë, i cili e ndan atë nga brigjet lindore të Koresë së Jugut dhe të Veriut dhe nga Siberia juglindore (Rusia); në veri nga ngushtica La Peruzë, që e ndan atë nga ishulli Sahalin i kontrolluar nga Rusia dhe nga deti Ohotsk; në verilindje nga Ishujt Kurile (Rusia); në lindje dhe në jug nga Oqeani Paqësor; dhe në jugperëndim nga Deti i Kinës Lindore, i cili e ndan atë nga Kina.

1 Harta gjeografike e Japonisë.

- Lloji i qeverisjes: Monarki kushtetuese parlamentare
- Kryeqyteti: Tokio
- Monedha: Jeni japonez (JPY)
- Popullsia (2023): 125 456 090
- Dendësia (banorë/km²): 344
- Sipërfaqja e përgjithshme: 364 555 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 438 m
- Pika më e ulët: Haçirogata -4 m
- Pika më e lartë: Mali Fuxhi 3776 m

Japonia përbëhet nga disa ishuj malorë, të cilët shpesh quhen Arkipelagu Japonez. Deti i Japonisë (ose Deti Lindor) e ndan atë nga kontinenti aziatik.

Katër ishujt e mëdhenj, dominues të arkipelagut janë: Hokaido, ishulli më verior, Honshu, që është më i madhi nga të gjithë, Shikoku, më i vogli nga të katër, dhe Kiushu, i cili qëndron në skajin më jugor. Në fakt, Japonia përbëhet nga më se 14 000 ishuj që shtrihen përmbi 3000 km.

Japonia njihet si shtet i vullkaneve, tërmete, stuhive të mëdha detare, sipërfaqeve të pakta të tokës së punueshme dhe është një vend i varfër në burime natyrore. Ajo shtrihet në Unazën e Zjarrit dhe, në bazë të kërkimeve të shumta, janë konstatuar 195 vullkane, prej të cilëve 58 janë aktivë. Fenomeni më i rrezikshëm natyror janë tërmetet. Japonia gjendet në një zonë shumë sizmike. Tërmetet më të shumta bien përgjatë bregdetit të Detit të Japonisë dhe Oqeanit Paqësor. Tërmetet e vogla janë të përditshme (3-5 lëkundje),

Fjalë kyçe

- ▶ lindja e diellit
- ▶ tërmete
- ▶ vullkane aktive
- ▶ gadishull
- ▶ ishujt japonezë
- ▶ cunane
- ▶ erërat
- ▶ rryma detare
- ▶ teknologji
- ▶ zhvillim industrial
- ▶ shintoizmi
- ▶ komunizmi

A e dini se...

Më 11 mars 2011, ra një tërmet i fuqishëm pranë Fukushima, në veri të vendit. Numri i viktimave në brigjet e Japonisë që u goditën nga cunami, i cili pasoi tërmetin, arriti gati 20 mijë. Njihet si një nga tërmetet më të forta në historinë e Japonisë, me forcë 9 ballë të shkallës Richter, që shkaktoi një cunami të jashtëzakonshëm dhe që, të dy bashkë, u bënë shkak për aksidentin në centralin bërthamor të Fukushima.

të fortat 1-2 në vit, kurse shumë të fortat 1 në 10 vjet. Tërmetet më të fuqishme janë ato që ndodhin në fundin e detit. Këto tërmete shkaktojnë cunami me dallgë deri 30-50 m lartësi, që kur përplasen në brigje, shkatërrojnë çdo që u del përpara.

2 Mali Fuxhi

Malet zënë 2/3 e sipërfaqes së Japonisë. Ato kanë origjinë vullkanike. Mali vullkanik Fuxhi është mali më i lartë i Japonisë dhe gjendet në ishullin Honshu.

Klima e Japonisë është e ndryshueshme. Për këtë, ndikojnë shtrirja gjeografike, pozita ishullore, relievi, rrymat detare, erërat musonike. Në pjesën veriore, në Hokaido, klima është më e ftohtë dhe ka tiparet e klimës së ashpër kontinentale. Në pjesët e tjera, përkatësisht në ato qendrore dhe jugore, dominon kryesisht klima detare musonike, për shkak të rrymës së ftohtë detare Ojashio që rrjedh në veri dhe rrymës së ngrohtë *Kuroshio* që rrjedh në jug. Në Japoni, element i përkohshëm, por edhe i rëndësishëm, janë stuhitë ciklonike – *tajfunet*. Tajfunet fryjnë në vjeshtë nga jugperëndimi në verilindje. Tajfunet e godasin Japoninë zakonisht 10-20 herë në vit dhe shpesh kanë forcë të madhe shkatërruese.

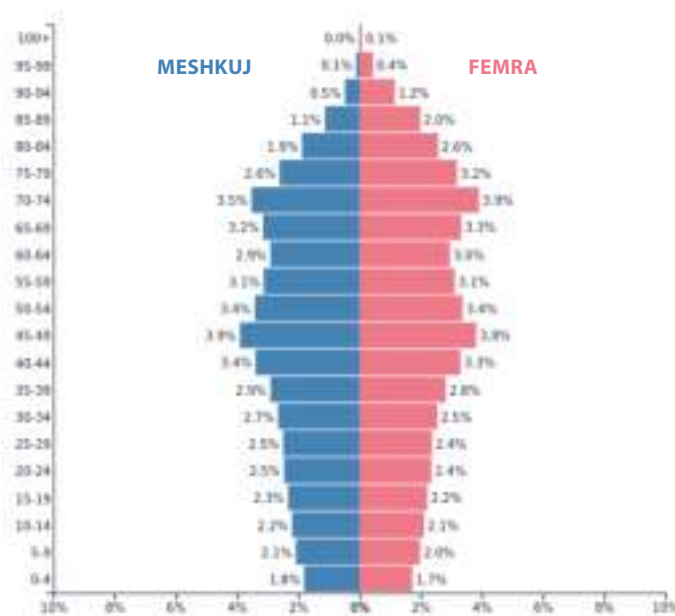

3 Fatkeqësitë natyrore që e prekin Japoninë: cunamet, tërmetet dhe tajfunet.

Lumenjtë në Japoni nuk janë të gjatë; për shkak të madhësisë së ishujve, ata burojnë në zinxhirin qendror të maleve dhe zbresin nga të dyja anët në Paqësor ose Detin e Japonisë. Lumi më i gjatë është lumi Shinano, i cili rrjedh në zonën qendrore të Honshusë, me gjatësi rreth 367 km. Liqeni më i madh është Biva, me sipërfaqe 716 km². Ishujt e Japonisë dallohen për nga numri i madh i llojeve të bimëve, sidomos ato endemike. Në bimësi, duke shkuar prej viseve jugore në veri, dallojmë: zonën e pyjeve tropikale, subtropikale, zonën e pyjeve gjetërenëse, pyjet halore dhe të gëmushave.

Popullsia – Pas Kinës, Japonia është shteti me numrin më të madh të popullsisë në Azinë Lindore. Aty jetojnë mbi 125 milionë banorë dhe dendësia e popullsisë është 344 banorë/km². Shkalla e lartë e zhvillimit ekonomik e shoqëror ka ndikuar edhe në karakteristikat e popullsisë. Shtimi natyror i popullsisë është negativ, -3 për mijë, ndërsa mosha mesatare e popullsisë është 48,4 vjeç. Të moshuarit mbi 65 vjeç përbëjnë rreth 29% të popullsisë së përgjithshme. Ka një përqindje të lartë të popullsisë që jeton në qytete (91%) dhe qendrat më të mëdha janë: Tokioja, Jokohama, Osaka, Nagoja, Kobe. Hiroshima dhe Nagasaki janë dy qytetet e vetme në botë, ku janë hedhur bombat atomike gjatë Luftës II Botërore. Japonia ka popullsi mjaft homogjene dhe japonezët përbëjnë 98 % të popullatës. Besimet fetare janë: shintoizmi, budizmi, krishterimi etj.

Zhvillimi ekonomik – Japonia është shteti më i zhvilluar në kontinentin e Azisë dhe ndër më të zhvilluarat në botë. Bujqësia është mjaft e përparuar, me rendimente të larta dhe 12% tokë të punueshme. Kultivohen perime, oriz, peshk, shpendë, fruta, produkte qumështi, mish derri, viçi, lule, patate, kallamsheqeri, çaj, bishtajore, grurë dhe elb. Japonia është një nga shtetet më të zhvilluara në botë edhe sa i përket peshkatarisë. Dega kryesore ekonomike e këtij shteti është industria. Është ndër prodhuesit më të mëdhenj dhe me teknologji më të avancuar në botë për mjete motorike dhe, së bashku me SHBA-në, zënë vendin e parë në botë për prodhimin e automobilave.

4 Piramida e popullsisë së Japonisë

5 Fshatarë japonezë që u gëzohen të korrave të mbara.

6 Robotët gjysmëhumanoidë "Pepper"

Njihet edhe në industrinë e pajisjeve elektronike, veglave të makinerive, çelikut dhe metaleve me ngjyra, anijeve (ndër vendet e para për flotën detare), kimikateve, tekstileve, ushqimeve të përpunuara etj. Industria e Japonisë është e dyta në botë për numrin e prodhimit të robotëve, pas Kinës. Japonia është njëri nga shtetet që ka marrëdhënie shumë të mira ekonomike e politike me Kosovën. Si shtet i zhvilluar ekonomik, ajo e ka mbështetur vendin tonë me projekte dhe donacione financiare mjaft të rëndësishme, siç është donacioni për pajisje dhe kamion për grumbullimin e mbeturinave.

7 Llojet e transportit në Japoni

Japonia ka të zhvilluara të gjitha llojet e transportit: automobilistik, hekurudhor, ujqor e ajror. Portet kryesore janë: Jokohama, Kobe, Nagoja, Kawasaki etj. Turizmi është degë shumë e rëndësishme ekonomike e vendit. Pasuritë e shumta natyrore, trashëgimia kulturore dhe transporti shumë efikas kanë mundësuar edhe zhvillimin e turizmit. Në aspektin e organizimit shtetëror, Japonia është monarki parlamentare.

KOREJA E JUGUT DHE KOREJA E VERIUT

Koreja e Jugut zë pjesën jugore të Gadishullit Korean, i cili ndodhet në zonën e largët lindore të kontinentit aziatik, i vendosur midis Detit të Verdhë dhe Detit të Japonisë (Detit Lindor).

- Lloji i qeverisjes: Republikë presidenciale
- Kryeqyteti: Seul
- Monedha: Voni jugkorean (KRW)
- Popullsia (2023): 51 386 660
- Dendësia (banorë/km²): 528
- Sipërfaqja e përgjithshme: 97 230 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 282 m
- Pika më e ulët: Deti i Japonisë 0 m
- Pika më e lartë: Mali Hallasan 1950 m

7 Harta gjeografike e Koresë së Jugut

Peizazhi karakterizohet nga rajone kryesisht kodrinore në jug dhe perëndim, të cilat do të shndërrohen në seksione malore gjithnjë e më të larta në veri dhe lindje. Vargmali Tebek (Shpina e Koresë) shkon paralelisht me bregun lindor të drejtuar nga veriu në jug, ndërsa vargu tjetër dominues është vargmali Sobek, që shkon nga verilindja në jugperëndim.

Ndër lumenjtë, më i rëndësishmi dhe më i gjati në Korenë e Jugut është Naktongu, me gjatësi 525 kilometra. Në **Korenë e Veriut**, terreni përbëhet kryesisht nga kodra dhe male të ndara nga lugina të thella dhe të ngushta. Fushat bregdetare janë të gjera në perëndim dhe të ndërprera në lindje. Në pjesën më të madhe, fushat janë të vogla. Më të gjera janë fushat e Penianit dhe Cerjongut, të cilat shtrihen në një sipërfaqe prej rreth 500 km². Në kufi me Kinën rrjedhin lumenjtë Tuman dhe Jalu (Amrok). Tumani derdhet në Detin e Japonisë, ndërsa Amroku derdhet në Detin e Verdhë.

- Lloji i qeverisjes: Republikë socialiste njëpartiake, diktaturë totalitare e trashëgueshme
- Kryeqyteti: Phenian
- Monedha: Voni verikorean (KPW)
- Popullsia (2023): 26 082 390
- Dendësia (banorë/km²): 216
- Sipërfaqja e përgjithshme: 120 410 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 400 m
- Pika më e ulët: Deti i Japonisë 0 m
- Pika më e lartë: Mali Pektu 2744 m

Popullsia – Koreja e Jugut ka popullsi dy herë më të madhe se Koreja e Veriut. Të dyja këto shtete kanë një popullsi ku dominojnë koreanët (K. Jugut me 97,7% dhe K. Veriut me 99,8%). Dy shtetet kanë dallim sa i takon popullsisë që jeton në qytete; K. Jugut me 81,5% dhe K. Veriut 62%. Në K. Jugut, besimet kryesore janë: budizmi, krishterimi, konfucianizmi etj.

Ekonomia – Koreja e Veriut ka ekonomi socialiste të centralizuar, shtetërore. Pasuri natyrore ka: hekur, magnez, squfur, plumb, zink, bakër etj. Toka e punueshme është pronë e kooperativave. Kulturat kryesore janë: misri, gruri, elbi, orizi, patatja, pemët e perimet. Industria po ashtu është e organizuar në kooperativa prodhuese. Degët industriale janë: metalurgjia, makineritë, ajo kimike, tekstile, ushqimore etj.

Koreja e Jugut ka ekonomi kapitaliste dhe është ndër 20 shtetet më të industrializuara të botës. Ka bujqësi të zhvilluar dhe të specializuar. Orizi është kultura kryesore në vend. Kultura të tjera janë: pemët, perimet, agrumet, elbi, gruri, soja etj. I ka të zhvilluara edhe blegtorinë dhe peshkatarinë. Industria bazohet në pasuritë natyrore, si: qymyri, hekuri, ari, argjendi, plumbi, zinku etj. Ndër degët më të zhvilluara të industrisë janë: industria e ndërtimit të anijeve, automjeteve motorike, ajo elektronike, kimike, e tekstilit, ushqimore etj.

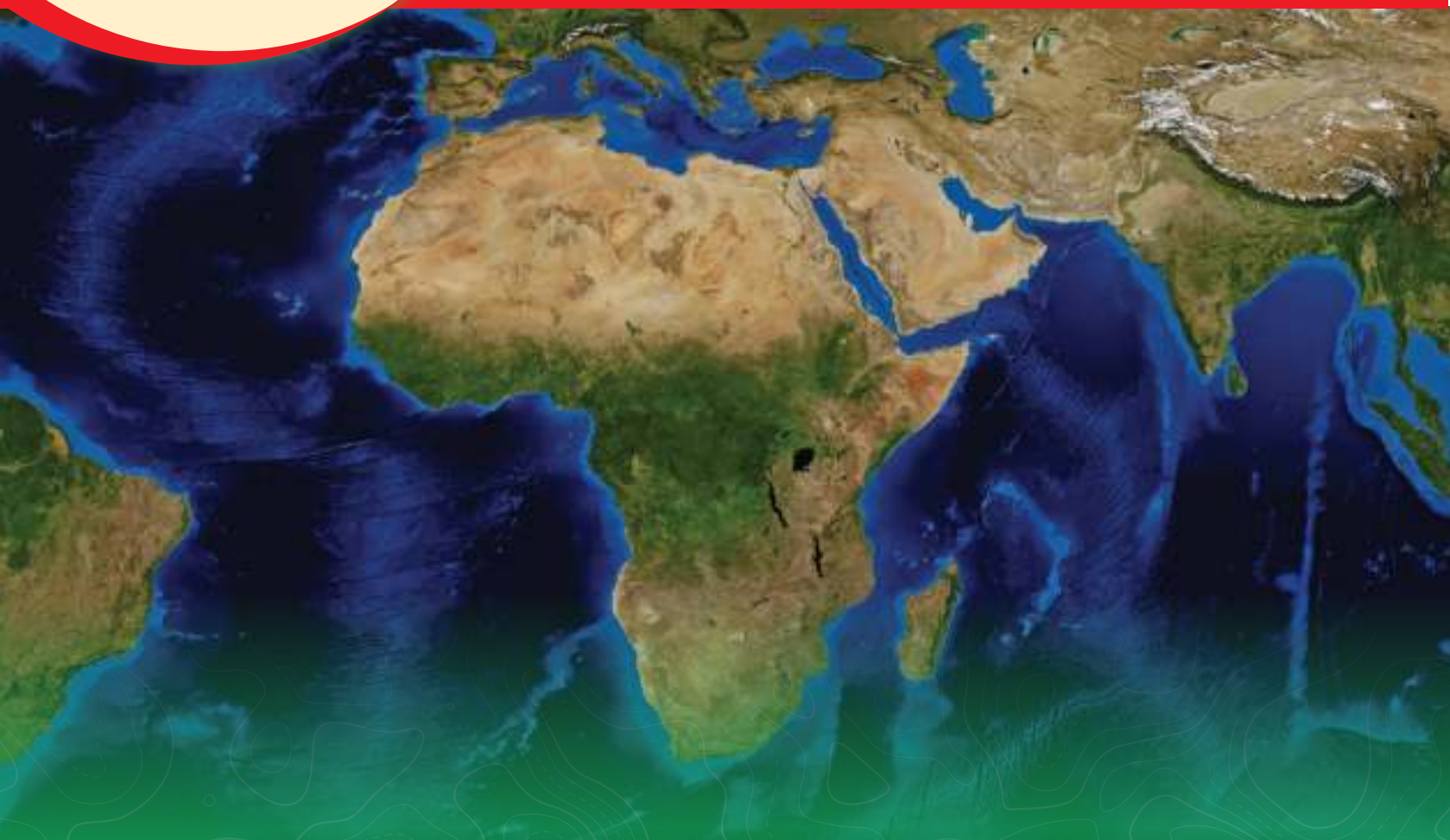
Pyetje dhe detyra

- 1 Si mendoni, pse Japonia njihet ndryshe edhe si “çudia e madhe ekonomike e Azisë”?
- 2 Kërkoni në internet si arrijnë japonezët të mbrohen nga tërmetet dhe cunamet.
- 3 Pse Gadishulli Korean u nda në dy shtete, ndonëse janë i njëjti komb? Hulumtoni në internet.
- 4 Në hartën mece të Japonisë, shënoni katër ishujt kryesorë të saj.

Tema 2:

KONTINENTI I AFRIKËS

- Në këtë kontinent, trajtohen në mënyrë të përmbledhur karakteristikat e përgjithshme natyrore dhe socio-ekonomike në nivel kontinenti, rajoni dhe në nivel global.
- Afrika veçohet me kontraste të shumta në relief, klimë, hidrografi, biodiversitet të llojlojshëm, si dhe specifika të shumta demografike, kulturore-historike, sociale, ekonomike e politike.
- Ky kontinent është pjesë e botës së vjetër bashkë me Azinë dhe Evropën. Njihet për nga dallimet e shumta, sidomos në aspektin shoqëror dhe ekonomik. Veçohet me llojlojshmëri etnike, gjuhësore, fetare, si dhe diferencim shumë të madh në zhvillimin ekonomik mes rajoneve apo shteteve të këtij kontinenti.
- Përkundër pasurive të shumta dhe të llojlojshme natyrore që ka Afrika, shkalla e zhvillimit shoqëror dhe ekonomik është shumë e ulët. Kjo mospërputhje mes pasurive të shumta natyrore dhe shkallës së ulët të zhvillimit është si pasojë e kolonizimit të gjatë evropian, nivelit të ulët të arsimit, shëndetësisë, konflikteve të shumta etnike, paqëndrueshmërisë politike etj.
- Përmes këtyre përmbajtjeve mësimore, nxënësi/ja synon t'i arrijë rezultatet e të nxënës që janë të përcaktuara. Ai/ajo do të jetë në gjendje të dijë, njohë, përshkruajë dhe bëjë krahasime, dallime të ndryshme, të gjykojë, analizojë, vlerësojë e interpretojë të gjitha proceset, qofshin ato natyrore apo socio-ekonomike, kulturore-historike e politike.
- Bazuar në rezultatet e të nxënës, kontinenti i Afrikës është përmbledhur në 14 njësi mësimore, ndarë në pesë rajone që trajtohen në kuadër të këtij kontinenti.

Nxënësi/ja:

- *përcakton në hartë kufijtë e kontinentit të Afrikës;*
- *krahason pozitën gjeografike të Afrikës në raport me kontinentet e tjera;*
- *tregon madhësinë e kontinentit dhe shtrirjen e saj.*

Fjalë kyçe

- ▶ Deti Mesdhe
- ▶ Oqeani Atlantik
- ▶ Oqeani Indian
- ▶ Kepi i Gjellbër
- ▶ Briri i Afrikës
- ▶ vend me diell
- ▶ Bota e Vjetër.

Janë të shumta shpjegimet mbi prejardhjen e emrit “Afrikë”. Të parët që njihen për përdorimin e këtij emri ishin romakët, të cilët duket se e morën atë nga emri “afri” i një fisi që jetonte në Libinë e lashtë, në rajonin e malit Atlas, në perëndim të lumit Nil.

1 Pozita gjeografike e Afrikës

Detyrë

Përpikuni të gjeni sa kilometra larg është Afrika prej kontinenteve të tjera.

Afrika është kontinenti i dytë më i madh në botë (pas Azisë), me një sipërfaqe prej 30,3 milionë km² (30 370 000 km²). Kontinenti afrikan mbulon pothuajse një të pestën apo 20% të sipërfaqes tokësore të planetit. Krahasuar me Evropën, Afrika është tri herë më e madhe. Në veri, kontinenti afrikan kufizohet nga Deti Mesdhe, në verilindje nga Kanali i Suezit dhe Deti i Kuq, në lindje nga Oqeani Indian, në jug nga ujërat e përziera të Oqeanit Atlantik dhe atij Indian dhe në perëndim nga Oqeani Atlantik. Në veri, Afrika i afrohet Evropës me anë të ngushticës së Gjibraltarit, me largësi 14 km. Me Azinë e ndan Kanali i Suezit, i ndërtuar në vitin 1869. Ngushtica Bab-el-Mandeb, me gjatësi prej 17 km, e ndan Afrikën nga Azia.

2 Ngushtica e Gjibraltarit

3 Ngushtica Bab-el-Mandeb

Detyrë

Gjeni në hartën e murit ose në atlas, vendet që u cekën më sipër.

Afrika është kontinent me pozitë qendrore në botë. Nëpër të kalon ekuatori dhe meridiani fillestar. Ekuatori e ndan Afrikën në dy pjesë, pjesa veriore ka formën e trapezit, kurse ajo jugore të trekëndëshit. Dy të tretat e saj shtrihen në veri, kurse një e treta në jug të ekuatorit.

Pas Azisë, Afrika është kontinenti më “i kontinentalizuar” i botës. Pjesa e brendshme e Afrikës gjendet mesatarisht 670 km larg bregdetit (Evropa 340 km).

Ka gjatësi 8000 km nga veriu në jug dhe rreth 7400 km nga lindja në perëndim. Ekstremiti i saj verior është kepi Blank e Bon në Tunizi; skaji jugor i saj është Kepi Aguljas në Afrikën e Jugut; pika e saj më e largët në lindje është kepi Hafun dhe Gardafui në Somali; dhe skaji i saj perëndimor është Kepi i Gjellbër në Senegal.

4 Pamje nga mali Kilimanxharo

Pika më e lartë në kontinent është Mali Kilimanxharo, me lartësi 5895 m, ndërsa pika më e ulët është liqeni Asal në Xhibut, 157 m nën nivelin e detit.

Afrika ka tetë rajone kryesore fiziko-gjeografike: Saharaja, Saheli, rrafshnalta etiopo-somaleze, rrafshnalta liqenore, savana, bregu Svahili, pyjet e shiut dhe Afrika Jugore. Disa nga këto rajone mbulojnë breza të mëdhenj të kontinentit, si Saharaja dhe Saheli, ndërsa të tjerat janë zona të izoluara, si malet e Etiopisë dhe Liqenet e Mëdha. Secili prej këtyre rajoneve ka komunitete unike kafshësh dhe bimësh. Në verilindje të Afrikës gjendet gadishulli i Somalisë, i quajtur Briri i Afrikës, midis Gjirit të Adenit dhe Oqeanit Indian. Në të, kryesisht, shtrihet territori i Somalisë.

A dini se...

Kanali i Suezit është kanal artificial detar ndërmjet Detit Mesdhe dhe Detit të Kuq. I ndërtuar nga një kompani franceze, ai përfundoi në vitin 1869, pas një dekade ndërtimi. Ka një gjatësi 163 km, gjerësi minimale 55 m dhe thellësi rreth 12 m në baticë. Ndan kontinentin e Afrikës nga ai i Azisë dhe, për këtë arsye, është lidhja më e afërt detare mes hemisferës perëndimore dhe asaj lindore të Tokës. Kanali i Suezit ka rëndësi të madhe strategjike, sepse është rruga më e rëndësishme detare për Evropën.

5 Pamje nga vija bregdetare e liqenit të kripur Asal

Pyetje dhe detyra

- 1** Analizoni hartën e botës dhe krahasoni sipërfaqen e Afrikës me kontinentet e tjera.
- 2** Duke u mbështetur në hartën e mëposhtme, tregoni cilat janë tri kalimet strategjike detare për kontinentin e Afrikës.

- 3** Referojuni hartës së dhënë dhe tregoni shtrirjen e kontinentit të Afrikës, duke pasur parasysh paralelin fillestar dhe meridianin fillestar.

Nxënësi/ja:

- identifikon format kryesore të përthyeshmërisë bregdetare të Afrikës;
- shpjegon veçoritë kryesore të relievit të Afrikës.

Fjalë kyçe

- Gjibraltari
- Kanali i Suezit
- Madagaskari
- gadishulli i Somalisë
- Atlasi
- Kilimanxharoja
- Saharaja
- baseni i Kongos
- lugina e Nilit
- rrafshnalta liqenore
- Saheli.

Detyrë

Gjeni në hartën e murit ose në atlas, ato që u cekën më lart.

1 Harta fiziko-gjeografike e Afrikës

Toka afrikane, sipas epokave gjeologjike, llogaritet si tokë e krijuar nga shkëmbinj të vjetër, e njohur me emrin Gondvana.

Afrika ka përthyeshmëri bregdetare të vogël. Pjesët bregdetare janë të larta, të thepisura dhe të ngushta. Në brigjet e detit Mesdhe gjenden gjiret Sidra dhe Gabeshi, si dhe gadishujt Tuniz dhe Barka. Në brigjet e Oqeanit Indian gjenden gadishulli i Somalisë dhe ishulli Madagaskar, ishujt Komore, Maskarene dhe ishujt Sejshell. Në brigjet e Oqeanit Atlantik, më karakteristike janë: Gjiri i Guinesë, ishujt e Kepit të Gjelbër, ishujt Kanarie, ishujt San Tome & Prinsip. Në jug të Afrikës është karakteristik Kepi i Shpresës së Mirë dhe kepi Aguljas apo kepi i Gjilpërës. Ngushticat kryesore janë: Ngushtica e Gjibraltarit, Bab-el-Mandeb dhe ajo e Mozambikut.

Relievi i Afrikës përbëhet nga një numër i madh rrafshnaltash, të cilat dallohen për relievin e butë, me ndryshime të vogla. Në viset bregdetare, relievi lëshohet në rrafshinë, kështu që relievi i Afrikës ka formën e një pjate të përmbysur, me lartësi mesatare 750 m mbi nivelin e detit. Bazuar në lartësinë mbidetare të formave relievore, Afrika ndahet në dy njësi të mëdha; Afrika e Lartë dhe Afrika e Ulët. Afrika e Lartë përfshin hapësirën e Afrikës Lindore dhe atë të Afrikës Jugore, ndërsa Afrika e Ulët, hapësirën e basenit të Kongos, Afrikën Perëndimore dhe atë Veriore (shkretëtirën e Saharasë).

Në rrafshnalta ngrihen disa masive malore. Në pjesët veriperëndimore gjenden malet Atlas, që janë male të reja, të ngjashme me Alpet e Evropës, me lartësi mbi 4000 m. Malet Ahagar, Tibesti dhe Darfur gjenden në brendësi të shkretëtirës së Saharasë. Këto male janë të vjetra, të ulëta dhe të vetmuara. Malet më të larta gjenden në pjesën lindore të kontinentit. Ato ndodhen në rrafshnaltën etiopo-somaleze dhe rrafshnaltën liqenore, si: Kilimanxharo (pika më e lartë në Afrikë, 5895m), Kenia dhe Ruvenzori, Virunga, Elgoni, Karisimbi etj. Këto male janë kryesisht kupa vullkanike dhe lartësia e tyre është rreth 5000 m.

2 Vullkani aktiv Erta Ale në rajonin verior Afar të Etiopisë.

Territoret të cilat gjenden në jug të lumenjve Kunene, Okavango dhe Zambezi janë rrafshnaltat me lartësi rreth 1200 m. Në pjesën e mesme gjendet shkretëtira Kalahari, kurse në brezin atlantik gjendet shkretëtira e Namibisë. Pjesa e Afrikës së Ulët përfshin basenin e Kongos, i rrethuar nga rrafshnalta e Angolës në jug dhe malet e Kamerunit në veri. Pjesët perëndimore të Afrikës dhe territoret që gjenden në veri të Gjirit të Guinesë janë me lartësi më të ulëta, deri 200 m.

Ultësirat më të mëdha janë në pjesën qendrore të basenit të lumit Kongo, ultësira e Senegalit, ultësirat përreth liqenit Çad dhe ultësirat në gjirin e Guinesë.

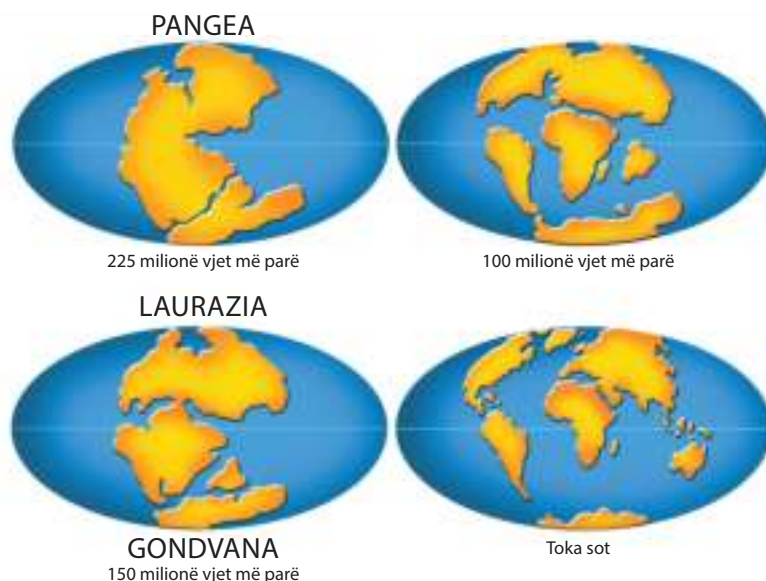
Shkretëtirat e Afrikës dallohen për relievin mjaft karakteristik. Shkretëtira më e nxehtë në këtë kontinent është Saharaja. Ajo përfshin pjesët veriore dhe perëndimore të kontinentit, më saktë territoret nga Oqeani Atlantik deri në Detin e Kuq, me sipërfaqe rreth 9 milionë km². Shkretëtira të tjera janë: shkretëtira e Kalaharit dhe Namibisë, të cilat gjenden në pjesën jugore të Afrikës. Në krahinat shkretinore dallohen dunat e rërës, si formë e veçantë e relievit shkretinor.

3 Pamje nga shkretëtira Sahara

4 Pamje nga ultësira e Kongos

Mësoni më tepër...

Gondvana është superkontinenti i lashtë, që përfshin: Amerikën e sotme të Jugut, Afrikën, Arabinë, Madagaskarin, Indinë, Australinë dhe Antarktidën. Ajo u bashkua plotësisht në kohën e vonë prekambriane, rreth 600 milionë vjet më parë, dhe faza e parë e shpërbërjes së saj filloi në periudhën e hershme jurasike, rreth 180 milionë vjet më parë. Emri Gondvana iu dha nga gjeologu austriak, Eduard Sues, sipas rajonit me të njëjtin emër në Indinë Qendrore, emër që në sanskritishte do të thotë “pylli i gondëve”.

Pyetje dhe detyra

- 1 Cilat hapësira të kontinentit të Afrikës përfshin Afrika e Lartë dhe cilat Afrika e Ulët?
- 2 Referojuni numrave në hartën fizike të Afrikës dhe shënoni oqeanet, detet, gjiret, ishujt dhe gadishujt kryesorë.

1. Oqeani _____
2. Oqeani _____
3. Deti _____
4. Deti _____
5. Gjiri _____
6. Gjiri _____
7. Ishulli _____
8. Gadishulli _____

- 3 Pika më e lartë në Afrikë është:
 - a) Ruvenzori;
 - b) Elgoni;
 - c) Kilimanxharo;
 - d) Ras Dasheni.

- 4 Shkretëtirat e Saharasë, Kalaharit dhe Namibisë janë shkretëtirat më të mëdha në kontinentin e Afrikës. Në cilat gjerësi gjeografike shtrihen këto shkretëtira?

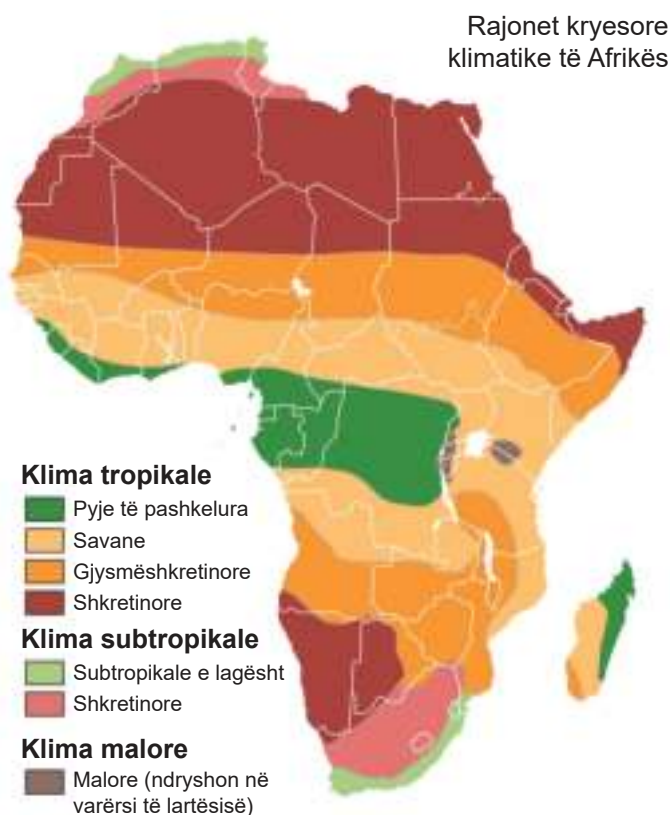
Nxënësi/ja:

- *analizon llojet e tipave klimatike dhe dallimet e tyre në kontinentin e Afrikës;*
- *identifikon në hartë lumenjtë, liqenet dhe ujëmbledhësit kryesorë të Afrikës;*
- *shpjegon rolin, rëndësinë dhe karakteristikat e ujërave në kontinentin e Afrikës.*

Karakteristikat klimatike

Klima në kontinentin e Afrikës është e lidhur ngushtë me pozitën gjeografike, relievin, afërsinë apo largësinë nga oqeanet dhe detet, rrymat detare, masat ajrore. Nëpër Afrikë kalon ekuatori, i cili e ndan kontinentin në pjesën veriore dhe jugore. Ai kushtëzon shpërndarjen e brezave klimatike. Në veri dhe jug të rrethit të ekuatorit shtrihet **brezi ekuatorial**, ndërsa në veri dhe në jug të tij shtrihet **brezi tropikal, subtropikal** dhe **brezat mesatarë klimatike**.

Brezi ekuatorial shtrihet gjegjësisht në brezin prej 0° deri në 10° të gjerësisë gjeografike veri-jug. Karakterizohet nga temperatura rreth 24-25°C dhe luhajtje vjetore prej vetëm 2-3°C, si dhe nga sasitë e mëdha të reshjeve. Klima ekuatoriale ndikon më tepër në Guinenë e sipërme dhe në basenin e lumit Kongo. Reshjet në Gjirin e Guinesë janë të përditshme, sidomos në orët e pasdites dhe arrijnë deri 12 000 mm në vit. Aty janë shumë të përhapura pyjet e pashkelura apo pyjet e shiut. *Brezat tropikalë* shtrihen në veri dhe në jug të brezit ekuatorial. Ata dallohen nga dy periudha të ndryshme vjetore: periudha me reshje dhe periudha e thatësisë. Në veri dhe jug të brezave tropikalë shtrihen brezat klimatike subtropikalë, të cilët dallohen për periudha reshjesh të shkurtra dhe të rralla, kështu që në këta breza shfaqen shkretëtirat. Në veri është shkretëtira e Saharasë, kurse në jug shkretëtirat Kalahari dhe Namibia, të cilat dallohen për klimë tipike shkretinore. Në këto shkretëtira, temperaturat ditore mund të arrijnë deri në 50°C, kurse gjatë natës mund të zbresin nën 0°C. Reshjet janë shumë të pakta, më pak se 200 mm në vit ose mungojnë me vite të tëra, kurse në shkretëtirën e Namibisë, thuajse nuk ka reshje. Borë bie në pjesët e larta të maleve Atlas në veri dhe në malet Kuatlamba (Drakensberg) në jug, kurse në majat më të larta malore të Kilimanxharos, Kenias dhe Ruvenzorit ka borë të përhershme.

1 Harta klimatike e kontinentit të Afrikës

Fjalë kyçe

- vend me diell
- klimë ekuatoriale
- tropikale
- subtropikale
- lumi Nil
- Kongoja
- Viktoria
- pyjet e pashkelura
- savana
- kaktuset
- gorilla
- papagajtë
- gjirafa.

Detyrë

Analizoni hartën klimatike të Afrikës në lidhje me gjithë tipat klimatike të saj.

Brezat mesatarë klimatike në Afrikë shtrihen përgjatë bregdetit të Mesdheut dhe pjesës më jugore të kontinentit, ku janë të pranishme katër stinët e vitit. Malet Atlas në pjesën veriore, të kthyer kah detit Mesdhe, kanë klimë me reshje më të shumta, ndërsa pjesa e kthyer nga shkretëtira e Saharasë është e thatë dhe me tipare shkretinore.

Veçoritë klimatike të Afrikës varen edhe nga lëvizjet e rrymave detare. Përreth Afrikës Veriperëndimore lëviz rryma detare e ftohtë Kanarie, ndërsa në jug, nga Gjiri i Guinesë, lëviz rryma detare e nxehtë e Guinesë. Në brigjet e Afrikës është karakteristike edhe rryma e Bengalit përgjatë brigjeve të Mozambikut. Nxehtësitë dhe thatësitat e mëdha në disa rajone, nga njëra anë, dhe sasitë e mëdha të reshjeve, nga ana tjetër, e vështirësojnë jetën dhe punën e njerëzve. Pikërisht për këtë shkak, vende të tilla, rrallë janë të banuara.

2 Harta hidrografike e kontinentit të Afrikës

Karakteristikat hidrografike të kontinentit të Afrikës kanë ndryshime të mëdha mes rajoneve. Ujërat e këtij kontinenti derdhen në pellgun e Detit Mesdhe, pellgun e Oqeanit Indian, pellgun e Atlantikut dhe në pellgun e mbyllur ose të brendshëm. Lumenjtë që derdhen në detin Mesdhe janë Nili dhe disa lumenj të vegjël të vargmaleve Atlas. Nili është lumi më i gjatë në botë, afro 6650 km dhe është lumi i vetëm që arrin të kalojë përmes shkretëtirës së Saharasë. Lumenjtë që derdhen në Oqeanin Indian janë: Juba, Shebeli, Zambezi, Limpopoja, bashkë një numër të madh lumenjsh të vegjël.

Lumenjtë që derdhen në Oqeanin Atlantik janë: Senegali, Nigeri, Kongoja, Oranzhi etj. Kongoja është lumi me rrjetin më të dendur dhe me më shumë ujë në Afrikë. Është lumi i dyti në Afrikë për nga gjatësia dhe i dyti në botë për nga prurjet, pas Amazonës.

Në pellgun e mbyllur me rrjedha të brendshme kontinentale, përfshihet rreth 30% e territorit. Pjesa më e madhe e tij është e thatë dhe s'ka lumenj të mëdhenj. Në këto hapësira, lumi më i madh është Shari, që derdhet në liqenin Çad. Shumica e lumenjve të këtij pellgu thahen gjatë vitit, kurse një pjesë e mirë e tyre janë

tharë kohë më parë. Në viset e thata të Afrikës Veriore dhe Azisë Jugperëndimore, shtretërit e thatë të lumenjve ndryshe quhen vade. Duke iu afruar oqeanëve, lumenjtë kanë pjerrësi me potencial të madh energjetik.

Liqenet – Afrika është kontinent që ka shumë liqene me ujë të njelmët dhe me ujë të ëmbël, si dhe liqene të përhershme dhe të përkohshme, kryesisht me prejardhje tektonike. Më të mëdhenjtë janë: liqeni Viktoria (i treti në botë, me sipërfaqe 69 484 km² e thellësi 82 m); Tanganika (liqeni më i gjatë me ujëra të ëmbla në botë, 660 km dhe i dyti më i thellë me 1436 m pas liqenit Bajkal në Rusi); liqeni Niasa (i cili, nëpërmjet lumit Shire, derdhet në lumin Zambezi), liqeni Albert, liqeni Eduard dhe liqeni Tana (nga buron Nili i Kaltër). Të gjitha këto liqene, për nga krijimi i tyre, janë liqene tektonike dhe që të gjitha janë të lundrueshme.

Liqeni Çad mbulon pjesën më të madhe të pellgut të brendshëm në Afrikë. Me një thellësi prej vetëm 15 m, është i vendosur në vise të thata, ndaj e ndryshon shumë herë sipërfaqen e vet.

3 Liqeni Viktoria në qytetin Mwanza, Tanzani

4 Perëndimi i diellit në shkretëtirën Kalahari

Në shkretëtirën Kalahari gjenden moçale të njelmëta. Në Afrikë ka sipërfaqe liqenore që mbushen me ujë në periudhën e reshjeve, ndërsa në atë pa reshje thahen.

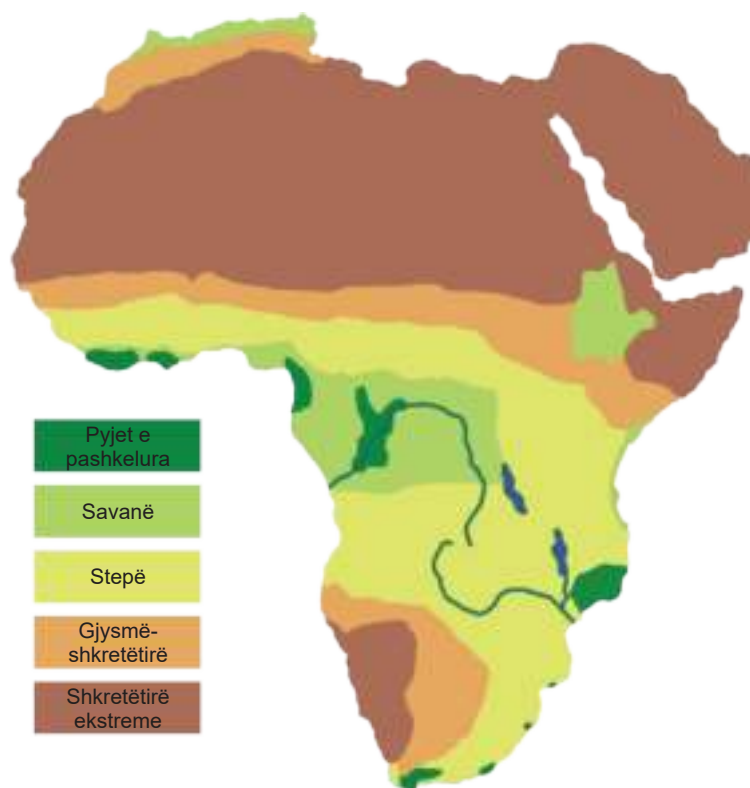
Bota bimore dhe shtazore – Në varësi të veçorive klimatiko-gjeografike të Afrikës, ashtu janë shtrirë edhe zonat e botës bimore dhe shtazore. Zonat e botës bimore në Afrikë ndahen kryesisht në: **pyjore, barishtore dhe shkretinore.**

Pyjet e pashkelura shtrihen përreth ekuatorit, përfshijnë edhe territoret e Guinesë së Sipërme, pjesën e poshtme të lumit Niger dhe basenin e lumit Kongo. Janë pyje të larta dhe të ngjeshura me dru palme, baobabi, mogani, abanozi dhe drurë të tjerë, të ndërthurura me kate më të ulëta bimësh, duke krijuar pyje të dendura dhe të pakalueshme, të njohura si pyje të pashkelura.

Pyjet ekuatoriale kah veriu dhe jugu, kalojnë gradualisht në zona bimësie të dendur barishtore, me lartësi 1-3 m, të njohura me emrin *savana*. Më në veri dhe më në jug vazhdon zona stepore, gjysmëshkretinore dhe nis e shfaqet bimësia e shkretëtirave (Sahara, Kalahar dhe Namibi). Në shkretëtira gjenden oazat, në të cilat ka vegjetacion të bujshëm, kurse në pjesët e tjera vegjetacioni është i varfër dhe shfaqet periodikisht në kohën e reshjeve. Mbizotërojnë shkurret dhe kaktuset.

Në oaza, më së shpeshti ka palma, ndërsa në disa vende kultivohen edhe kultura bujqësore. Në pjesën mesdhetare janë të zhvilluara bimët me gjelbërim të përhershëm, të tipit të makjeve.

Bota shtazore në Afrikë është e shumëllojshme. Në zonat tropikale gjenden elefantë, rinocerontë dhe majmunë. Në savana dhe në stepa hasen më shpesh kafshët barngrënëse: gjirafa, antilopa, gazela, bualli etj., kurse prej kafshëve mishngrënëse janë: luani, gepardi, leopardi, hiena, qeni i egër afrikan etj. Në mjediset ujore gjenden hipopotami, krokodili, zvarranikë e insekte të ndryshme. Karakteristike janë mizat cece (që shkaktojnë sëmundjen e gjumit) dhe mushkonja e malaries (që shkakton sëmundjen e malaries).

5 Harta e bimësisë së Afrikës

Detyrë

Analizoni në hartë ato që u cekën më lart.

6 Rinocerontët e zinj afrikanë

11 Gorilla

7 Gjirafat në savanë

12 Antilopa

8 Hipopotami

13 Krokodili

9 Baobabi

14 Pyje shiu

10 Savana

15 Oazë në luginën Dade (Marok)

16 Shkretëtira

Pyetje dhe detyra

- 1 Numëroni faktorët klimatikë që kanë ndikuar në llojshmërinë e klimës së Afrikës.
- 2 Analizoni fotografitë e dhëna dhe poshtë tyre shënoni llojin e klimës që i përshtatet këtij vegjetacioni.

a) Klima _____

b) Klima _____

c) Klima _____

d) Klima _____

- 3 Vendosni në hartë shkronjat që korrespondojnë me lumenjtë dhe liqenet e mëposhtme:

me shkronjën A
shënoni lumin Nil;

me shkronjën B
shënoni lumin Kongo;

me shkronjën C
shënoni lumin Zambezi;

me shkronjën D
shënoni liqenin Viktoria;

me shkronjën E
shënoni liqenin Tanganika.

Nxënësi/ja:

- *dallon veçoritë demografike të popullsisë së Afrikës;*
- *përshkruan nivelin e jetesës së popullsisë në kontinentin afrikan;*
- *klasifikon organizimet dhe grupimet politike dhe ekonomike të shteteve afrikane;*
- *diskuton nivelin e ulët ekonomik në raport me pasuritë natyrore të shteteve;*
- *përkufizon ndarjen rajonale të kontinentit të Afrikës.*

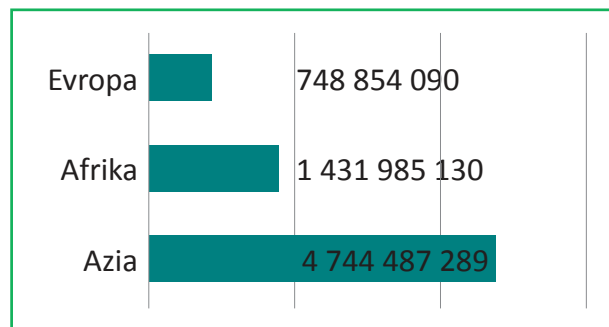
Fjalë kyçe

- ▶ negroidë
- ▶ evropëidë
- ▶ semitë
- ▶ bantuidë
- ▶ berberë
- ▶ nivel i ulët ekonomik
- ▶ pasuritë natyrore
- ▶ rajonet.

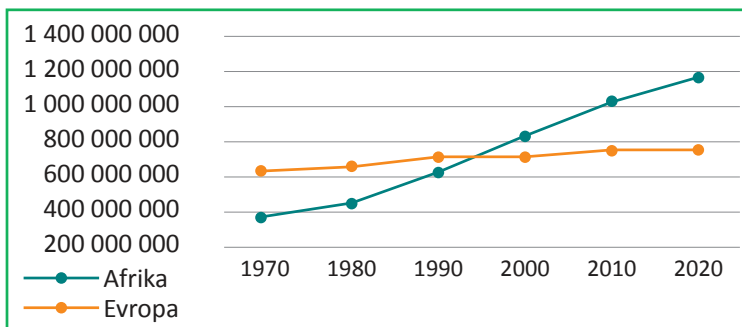
Popullsia dhe veçoritë shoqërore të Afrikës

Afrika është kontinenti i dytë më i madh për nga numri i popullsisë. Rritja e popullsisë në këtë kontinent është më e larta në botë. Deri para vitit 2000, Afrika kishte më pak banorë se Evropa. Në Afrikë jeton rreth 16% e popullsisë së botës.

Afrika ka shkallë shumë të lartë nataliteti, por edhe mortaliteti është i lartë. Ka shtim natyror mbi 25 për mijë dhe kjo ka ndikuar në rritjen e shpejtë të popullsisë me rreth 30 milionë banorë në vit. Dominojnë grup-moshat e reja dhe mosha mesatare e popullsisë është 19,7 vjeç. Pjesa më e madhe e popullsisë jeton në fshatra, ndërsa popullsia urbane është 43,8%.

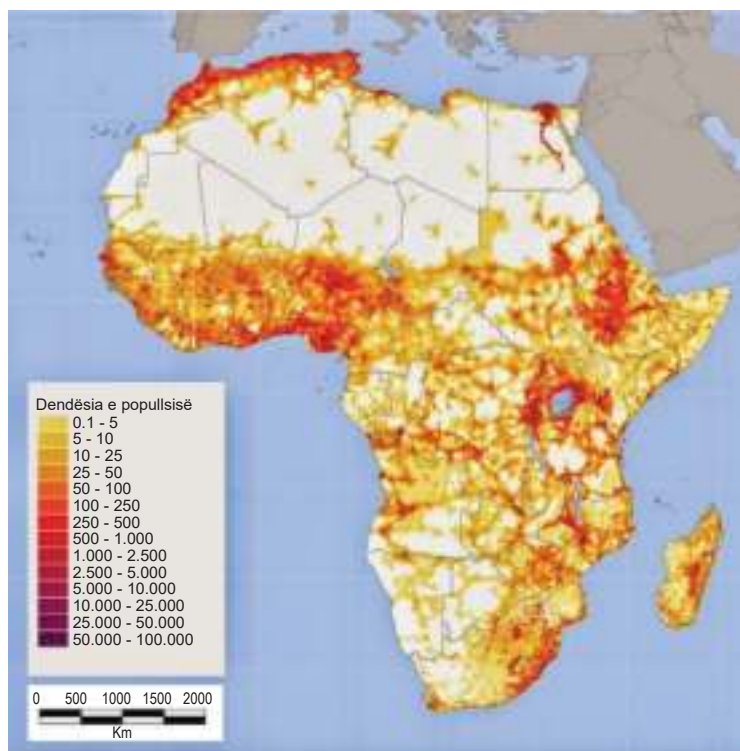

1 Popullsia e tri kontinenteve (2023)

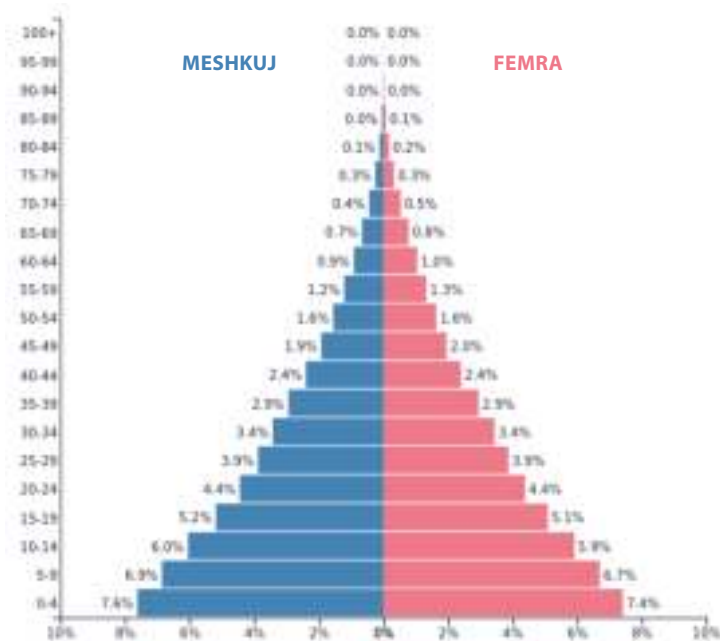

2 Rritja e popullsisë së Afrikës dhe Evropës nga viti 1970-2020

Dendësia mesatare e popullsisë është 45 banorë/km² dhe shpërndarja e popullsisë nuk është e barabartë në gjithë kontinentin. Hapësira të mëdha të kontinentit janë të pabanuara, siç janë shkretëtira e Saharasë, Namibisë, Kalaharit etj. Disa hapësira të tjera, si: lujina e Nilit, brigjet e Atlantikut, Mesdheut, rrafshnalta liqenore dhe ajo etiopo-somaleze janë më të përshtatshme dhe me dendësi më të madhe popullore (shih hartën e dendësisë së popullsisë).

3 Shpërndarja e dendësisë së popullsisë në Afrikë

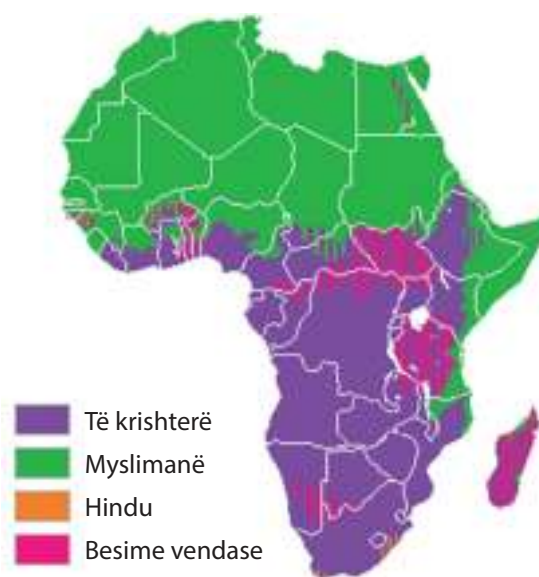

4 Piramida e popullsisë së Afrikës 2020

Popullsia e Afrikës u takon dy racave kryesore: negroide dhe evropeide. Ka shumë pak popullsi të racës mongoloide, e cila gjendet kryesisht në ishullin e Madagaskarit. Raca negroide është më e përhapura në këtë kontinent, me rreth 80% të popullsisë dhe shtrihet kryesisht nga pjesa jugore e Saharës deri në jug. Përfshin pjesën sudaneze, Afrikën Perëndimore, Lindore dhe Jugore. Raca negroide ndahet në dy grupe: sudanidë dhe bantuidë. Sudanidët jetojnë në veri të ekuatorit (kjo hapësirë njihet edhe si Sudan dhe përfshin pjesën nga Nili deri në Atlantik, si dhe rreth gjirit të Guinesë). Bantuidët jetojnë në pjesët e tjera të kontinentit. Raca evropeide jeton kryesisht në pjesën veriore të kontinentit dhe ndahet në dy grupe: hamitë dhe semitë. Hamitët janë popullsi më e vjetër, por, në kontakt me semitët dhe sudanidët, janë asimiluar në masë të madhe. Prej grupeve më të njohura janë: berberët, tuaregët, koptët, fellahët etj. Semitët janë popullsi aziatike e ardhur nga Gadishulli Arabik në shek. VII. Ishin në numër më të madh dhe i imponuan popullsisë vendase gjuhën, fenë, kulturën traditën etj., ndërsa prej saj morën mënyrën e jetesës në kushtet e shkretëtirës.

Besimet fetare më të përhapura janë feja islame dhe e krishterë, në rreth 90% të popullsisë; besime të tjera janë besimi tradicional, animizmi etj.

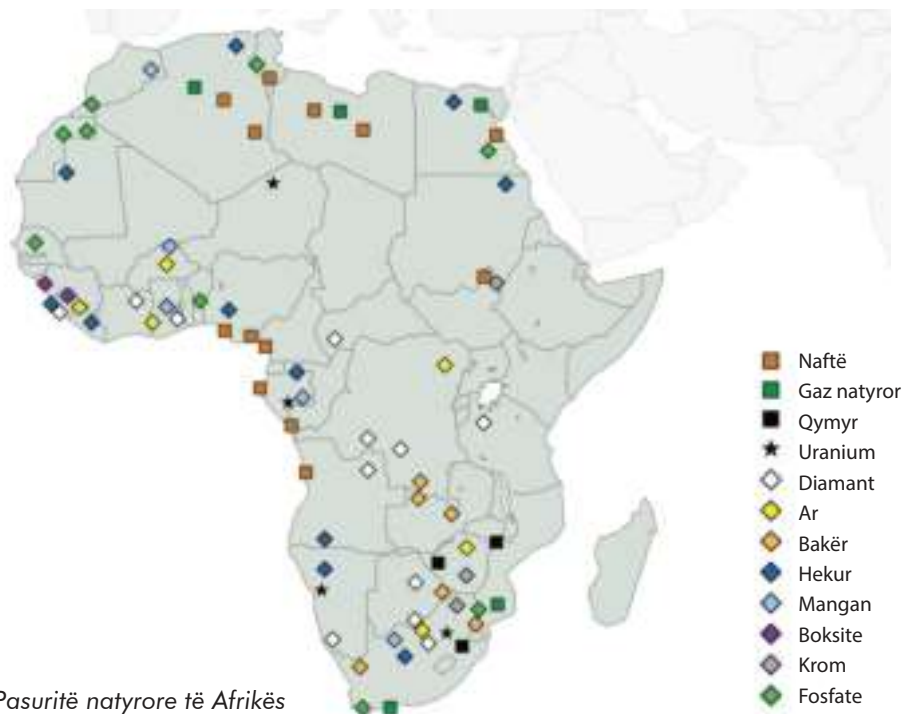
Në kontinentin e Afrikës fliten rreth një mijë gjuhë të ndryshme dhe është e vështirë të bëhet klasifikimi i tyre. Në pjesën veriore fliten kryesisht gjuhët arabe dhe kopte (gjuhë më e hershme egjiptiane, që flitet në Etiopi dhe Egjipt). Ndërsa gjuhët evropiane, si: frënge, angleze, spanjolle, portugeze e italiane, fliten në vendet afrikane që kanë qenë koloni e këtyre shteteve. Kolonizimi i Afrikës nisi para 400 viteve nga sundimtarët evropianë dhe aziatikë. Kjo ka ndikuar në gjuhën, kulturën, fenë dhe ekonominë e vendit. Pas viteve 1950, të gjitha vendet afrikane shpallën pavarësinë.

5 Përhapja e besimeve fetare në kontinentin e Afrikës

Zhvillimi ekonomik dhe ndarja politike

Kontinenti i Afrikës është i pasur me shumë minerale. Këto pasuri janë shfrytëzuar nga arabët, evropianët e sot edhe nga aziatikët e amerikanët. Ka pasuri në minerale të çmuara e sidomos ar, diamant, bakër, uranium, boksite, fosfate etj. Disa shtete janë të pasura edhe me naftë e gaz natyror. Përkundër pasurive të shumta natyrore, shumë shtete të Afrikës kanë nivel të ulët zhvillimi ekonomik, si rezultat i kolonizimit të gjatë evropian dhe shfrytëzimit të pasurive nga fuqitë e mëdha botërore, konflikteve të shpeshta të grupeve etnike dhe faktorëve natyrorë.

6 Pasuritë natyrore të Afrikës

Afrika është e njohur në botë si prodhuese dhe eksportuese e madhe e diamanteve me 95%, kobaltit 80%, arit 65%, pambukut 30%, kromit 50%, fosforiteve mbi 30%, manganit 20%, bakrit 20% dhe naftës 10%. Kontinenti i Afrikës ka shkallë të ulët zhvillimi ekonomik dhe popullsia merret kryesisht me bujqësi. Si veprimtari ekonomike, bujqësia është e specializuar në plantacione të një kulturë të veçantë bujqësore, siç janë plantacionet e kafesë, pambukut, kikirikut, duhanit, kakaos etj. Prej bimëve mesdhetare, kultivohen agrumet, ullinjtë, hardhitë dhe drithërat. Afrika është e pasur edhe me fond të madh blegtorie dhe prodhimesh blegtorale (mish, bulmet, lëkurë dhe lesh). Megjithatë, blegtoria është kryesisht ekstensive, pak e zhvilluar dhe nuk i plotëson nevojat e popullatës vendase.

Industria është shumë pak e zhvilluar. Vendi më i industrializuar në Afrikë është Republika e Afrikës së Jugut. Pyjet janë pasuri shumë e rëndësishme e këtij kontinenti. Pyjet ekuatoriale dallohen për lloje drurësh të çmuar, për të cilat ka shumë kërkesë në tregun botëror. Prerja dhe shfrytëzimi i pyjeve vazhdon në mënyrë të pakontrolluar edhe sot, siç ishte edhe gjatë kohës së kolonializmit.

Turizmi luan një rol mjaft të rëndësishëm në zhvillimin ekonomik të Afrikës. Vlerat e shumta natyrore, parqet e njohura kombëtare, monumentet kulturoro-historike etj., e bëjnë këtë kontinent mjaft tërheqës për vizitorët nga gjithë bota. Afrika u ofron turistëve mundësinë ta shohin dhe përjetojnë jetën e egër në mënyrë të veçantë, pasi aty shohin kafshët në mjediset natyrore origjinale si askund tjetër. Afrika ka një numër të madh parqesh kombëtare, me kafshë që nuk gjenden në asnjë vend të botës. Nga bukuritë e tjera natyrore janë: lumi Nil (me të dy degët e tij, Nili i Bardhë dhe ai i Kaltër), lumi Zambezi me ujëvarën Viktoria, liqenet e shumta, si: Viktoria, Niasa, Tanganika, oazat në Sahara etj. Gjithashtu, ky kontinent është i pasur me trashëgimi kulturore, sidomos në qytetet e vjetra të Egjiptit, Libisë, Marokut etj. Piramidat e Egjiptit zënë një peshë të rëndësishme në zhvillimin e turizmit.

7 Piramidat (Egjpt)

8 Park Kombëtar në Tanzani

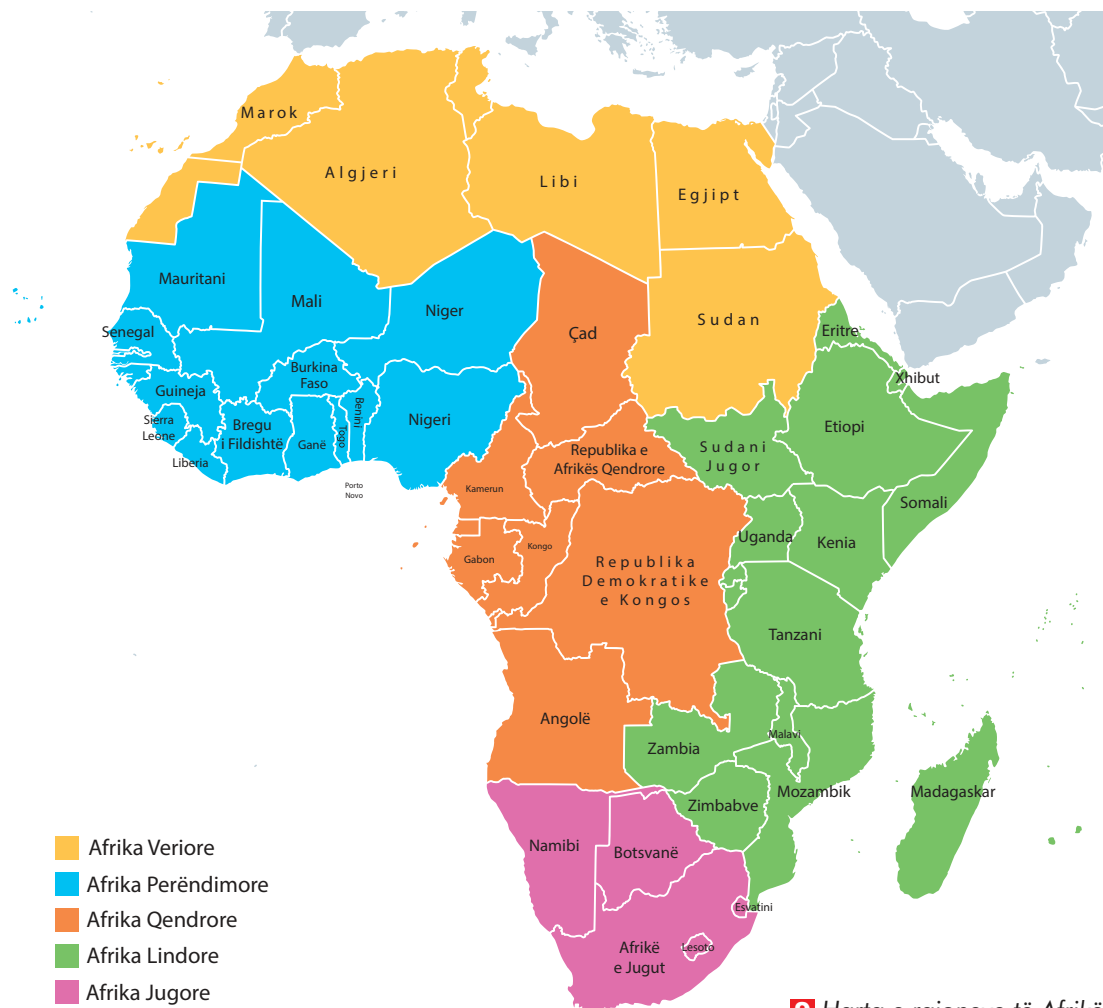
Me qëllim bashkëpunimin ekonomik, politik e kulturor, shtetet e Afrikës kanë themeluar organizata e grupime politike dhe ekonomike, si:

Grupi i Kazablankës – U krijua në vitin 1966, ku janë anëtarësuar shtetet e Afrikës Veriore.

Bashkimi Ekonomik Afrikan – U krijua në vitin 1991, me qëllim bashkëpunimin e shteteve të kontinentit.

Organizata e Bashkimit Afrikan – U krijua për të luftuar për dekolonizimin e plotë të Afrikës, por edhe për unifikimin dhe bashkëpunimin e vendeve afrikane në të gjitha fushat.

Kontinenti i Afrikës ka dallime të theksuara si në aspektin fiziko-gjeografik ashtu edhe në atë socio-ekonomik. Bazuar në këto ndryshime, Afrika ndahet në pesë rajone: Afrika Veriore, Afrika Perëndimore, Afrika Qendrore-Ekuatoriale, Afrika Lindore dhe Afrika Jugore.

9 Harta e rajoneve të Afrikës

Pyetje dhe detyra

1 Kontinenti i Afrikës njihet si kontinent me vdekshmërinë e lartë të popullsisë, posaçërisht te foshnjat. Si mendoni, cilët janë shkaktarët e mortalitetit kaq të lartë në këtë kontinent?

2 Lidhni me shigjetë grupet etnike të popullsisë së Afrikës sipas racave.

bantuidët

berberët

arabët

sudanidët

tuaregët

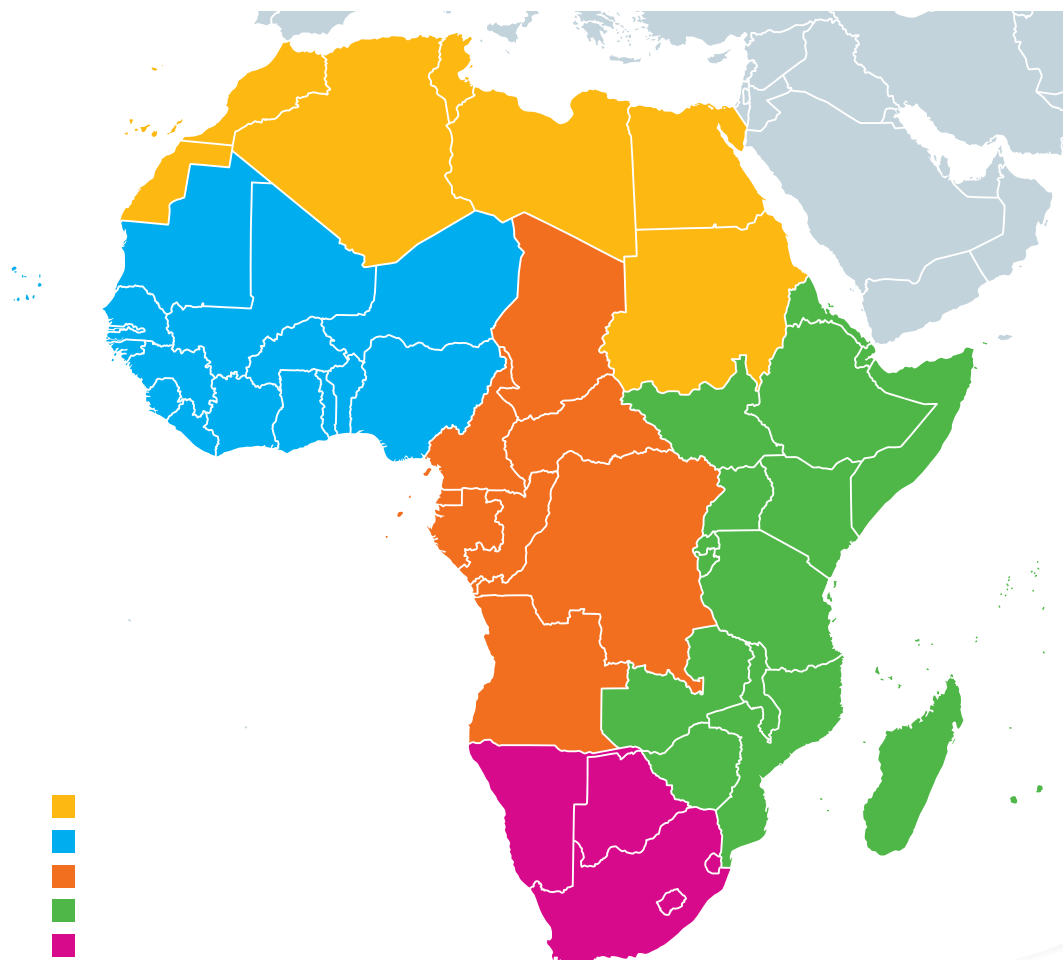
negroidët

evropeidët

3 Turizmi në Afrikë ka potencial të madh për zhvillim. Analizoni fotografitë e mëposhtme dhe komentojini ato.

4 Në hartën e dhënë, shënoni pesë rajonet e kontinentit të Afrikës.

Nxënësi/ja:

- *shpjegon pozitën gjeografike, madhësinë dhe kufijtë e Afrikës Veriore;*
- *analizon veçoritë natyrore të Afrikës Veriore;*
- *identifikon pasuritë kryesore natyrore të vendeve të Afrikës Veriore;*
- *shpreh veçoritë demografike të popullsisë së Afrikës Veriore;*
- *krahason raportin mes pasurive natyrore dhe zhvillimit ekonomik të shteteve të Afrikës Veriore.*

Fjalë kyçe

- mesdhetare
- Atlas
- Sahara
- evropëidë
- semitë
- berberë
- zhvillimi ekonomik
- pasuritë natyrore
- naftë.

Afrika Veriore përfshin pjesën veriore të Afrikës. Shtrihet prej Detit Mesdhe në veri, deri në pjesën qendrore të shkretëtirës së Saharasë në jug, prej Oqeanit Atlantik në perëndim e deri në Detin e Kuq në lindje. Afrika Veriore përfshin një sipërfaqe rreth 7,7 milionë km² dhe në të jetojnë rreth 258 milionë banorë. Pjesën më të madhe të territorit e zë shkretëtira e Saharasë, prandaj Afrika Veriore ka dendësi të ulët popullsie.

Relievi – Format kryesore të relievit të këtij rajoni janë: brezi i ulët dhe i ngushtë bregdetar, malet Atlas, shkretëtira e Saharasë, lugina e Nilit dhe oazat.

Brezi i ulët dhe i ngushtë bregdetar shtrihet, në pjesën më të madhe, në veri të maleve Atlas, përgjatë brigjeve të detit Mesdhe, nga Ngushtica e Gjibraltarit e deri në Tripoli. Në këtë brez, tokat e punuara ujiten me ujin e lumenjve dhe përrrenjve që rrjedhin nga malet, si dhe nga shumë burime që dalin nga rrëzat e maleve Atlas.

Është zonë shumë e përshtatshme për kultivimin e agrumeve, perimeve dhe vreshtave. *Malet Atlas* janë krahinë malore në veriperëndim të Afrikës; ato shtrihen midis Oqeanit Atlantik, Detit Mesdhe dhe shkretëtirës së Saharasë. Kanë gjatësi prej rreth 2500 km, dhe gjerësi prej 250-300 km. Majat më të larta arrijnë mbi 4000 m. Ky rajon u takon tri shteteve: Marokut, Algjerisë dhe Tunizisë. Këto vende, arabët i quajnë Magreb, që do të thotë “dielli në perëndim”. Malet Atlas janë të varfra në ujë. Klima pranë Oqeanit Atlantik dhe Detit Mesdhe në viset më të ulëta është mesdhetare, në viset më të larta është stepore, ndërsa në pjesën jugore të maleve është shkretinore.

Shkretëtira e Saharasë është shkretëtira më e madhe në botë, me një sipërfaqe prej rreth 9 milionë km². Relievi në Sahara është kryesisht i ulët deri në 500 m lartësi, ku ngrihen malet Ahagar, Tibesti dhe Darfur. Mbizotërojnë gurët dhe rëra shkretinore dhe reliev tipik gjysmëshkretinor. Klima është tipike shkretinore, e thatë dhe e nxehtë. Temperatura mesatare e ajrit është rreth 35°C, kurse reshjet janë nën 50 mm në vit. Vegjetacioni është kryesisht i rrallë, kryesisht bimë gjembore dhe kaktuse, dhe ndeshet kryesisht nëpër oaza.

1 Pozita gjeografike e Afrikës Veriore

Detyrë

Analizoni hartën dhe gjeni, në hartën e murit apo atlas, ato që u përmendën më lart.

2 Pamje nga lumi Nil

Lumi Nil është lumi më i madh në Afrikë. Krijohet nga Nili i Bardhë dhe Nili i Kaltër, të cilët bashkohen në qytetin Kartum, në Sudan. Nili rrjedh nga liqeni Viktoria dhe derdhet në Detin Mesdhe. Ka gjatësi mbi 6500 km. Lugina e Nilit është e gjerë rreth 5 km, me toka të mira pjellore, të krijuara nga materiali vullkanik që sjell lumi nga pjesët e larta të Rrafshnaltës Etiopike dhe asaj Liqenore, shumë e përshtatshme për kultivimin e kulturave bujqësore. Mes luginës së Nilit dhe Detit të Kuq shtrihen Shkretëtira Arabike dhe ajo e Nubisë.

Oazat janë zona të vogla me ujëra të cekëta nëntokësore dhe vegjetacion të zhvilluar, në zonat shkretinore, kështu që zakonisht janë të banuara. Në Afrikën Veriore, më saktë në Sahara, ka një numër të madh oazash të vogla, por më karakteristike janë oazat që gjenden në Libi dhe përreth luginës së Nilit.

Në Afrikën Veriore, bota e gjallë është e larmishme, pasi përfshin florën dhe faunën tokësore të Mesdheut, të shkretëtirave, të maleve, të deltës së Nilit dhe botën nënujore të Oqeanit Atlantik, detit Mesdhe dhe Detit të Kuq. Llojet kryesore të botës së gjallë që gjenden në këtë rajon, janë: shkurret mesdhetare, palmat, kaktuset, ujku, rokodili, deveja, balena, delfini etj.

3 Pamje nga mali Atlas

Detyrë

Analizoni në hartën e murit ose në atlas, emrat që u cekën më lart; gjeni dhe tregoni format kryesore të relievit të këtij rajoni gjeografik.

Popullsia dhe veçoritë shoqërore

Në Afrikën Veriore jetojnë mbi 258 milionë banorë, në një sipërfaqe me mbi 7,7 milionë km². Rritja e popullsisë është mjaft e lartë, 19 për mijë (2020). Dominon popullsia e moshës së re dhe ka një numër të lartë të popullsisë analfabete. Dendësia mesatare e popullsisë është rreth 33 banorë/km². Shpërndarja e popullsisë ndryshon shumë, sidomos mes pjesës së Saharasë dhe luginës së Nilit. Në shkretëtirën e Saharasë, jeta organizohet vetëm në oaza dhe disa lugina lumenjsh që rrjedhin gjatë periudhave të shkurta të reshjeve. Përqendrimi më i madh i popullsisë është përgjatë lumit Nil dhe në deltën e tij.

Nr.	Shteti	Popullsia (2023)	Sipërfaqja në km ²	Dendësia (banorë/km ²)	Kryeqyteti
1	Egjipti	107 822 319	995 450	108	Kajro
2	Sudani	46 796 324	1 765 048	26	Kartumi
3	Algjeria	46 097 563	2 381 740	19	Algjeri
4	Maroku	38 131 164	446 300	85	Rabati
5	Tunizia	12 162 365	155 360	78	Tunizi
6	Libia	7 133 206	1 759 540	4	Tripoli
7	Saharaja Perëndimore	639 759	266 000	2	El-Ajun
	Gjithsej	258 782 700	7 769 438	33	

Tab. Shtetet e Afrikës Veriore

Në shtetet e Afrikës Veriore, feja islame është e përhapur në shkallë të gjerë. Rreth 90% e popullsisë është myslimane, ndërsa pjesa tjetër (rreth 10%) i takon fesë kopte. Kisha ortodokse kopte është më e shtrirë në Egjipt, ku gjendet dhe popullata që njihet si pasardhëse e egjiptianëve të vjetër. Ky rajon flet gjuhën arabe. Popullsia e Afrikës Veriore i takon racës evropiede me dy grupet kryesore: hamitët dhe semitët. Në grupin hamit të popullsisë bëjnë pjesë: berberët, tuaregët, nubianët dhe koptët. Ndërsa në grupin semit bëjnë pjesë arabët. Këta të fundit përbëjnë shumicën e popullsisë së Afrikës Veriore, sidomos në Egjipt, Marok dhe Algjeri. Berberët, si popull autokton, jetojnë kryesisht në viset kodrinore të maleve Atlas dhe në oaza. Afrika Veriore ka një qytetërim të lashtë, me Aleksandrinë në Egjipt dhe Kartagjenën në Tunizi, që dikur ishin porte të mëdha në detin Mesdhe.

Zhvillimi ekonomik

Afrika Veriore ka pozitë gjeografike shumë të mirë, me dalje në detin Mesdhe dhe është shumë afër me kontinentin e Evropës dhe Azisë. Kjo pjesë e Afrikës ka lidhje shumë të mira me vendet e zhvilluara të Evropës dhe Azisë.

Pasuri natyrore shumë e rëndësishme konsiderohet nafta, e cila nxirret kryesisht në Libi, Algjeri dhe Egjipt. Me qymyr janë të pasura kryesisht malet Atlas. Ka edhe minerale hekuri dhe fosfatesh, që gjenden në Algjeri, Tunizi, Marok dhe Egjipt.

4 Rafineri e naftës në Libi

A e dini se...

Habub

(nga arabishtja:
stuhi pluhuri):

Erë e fuqishme me karakter stuhie në Sudan. Fryn gjatë verës dhe bart masa të mëdha pluhuri në lartësi deri disa mijëra metra dhe arrin shpejtësi deri në 55 km/orë.

5 Kultivimi i pambukut në Egjipt

Sipërfaqet e punueshme shtrihen kryesisht në luginën e Nilit. Rajoni ka kushte shumë të përshtatshme për zhvillimin e bujqësisë. Kultivohen pambuku, gruri, orizi, elbi, misri, kallamsheqeri, bimët foragjere etj. Në pjesën bregdetare kultivohen agrumet, ulliri, hardhitë, ndërsa në oaza kultivohet pema e hurmës. Algjeria është një ndër prodhuesit më të mëdhenj të tapës (dru për mbylljen e shisheve). Blegtoria është kryesisht nomade dhe e pazhvilluar. Rriten delet, dhitë dhe devetë. Bazuar në pasuritë natyrore, degët më të zhvilluara të industrisë janë: industria ushqimore, metalurgjia e zezë dhe me ngjyra,

industria tekstile, industria kimike dhe elektroenergji.

Turizmi është një veprimtari ekonomike shumë e rëndësishme për vendet e Afrikës Veriore. Vitet e fundit, turizmi ka shënuar vazhdimisht rritje, sidomos në shtete, si: Maroku, Tunizia dhe Algjeria. Kushtet natyrore, sidomos klima mesdhetare dhe plazhet e bukura, kanë ndikuar në zhvillimin e turizmit. Kur këtyre u shtohet edhe trashëgimia e pasur kulturore dhe historike, atëherë këto vende paraqesin një potencial të rëndësishëm për zhvillimin e turizmit në të ardhmen. Shteti i Egjiptit dallohet në këtë rajon për trashëgimi të pasur arkitekturore mbi

5000-vjeçare. Egjipti dallohet edhe me luginën dhe deltën e Nilit. Ky lumë paraqet një atraksion të veçantë turistik me kataraktet e veta të njohura, llojet e rralla të kafshëve (siç është kali i Nilit, krokodili i Nilit) etj.

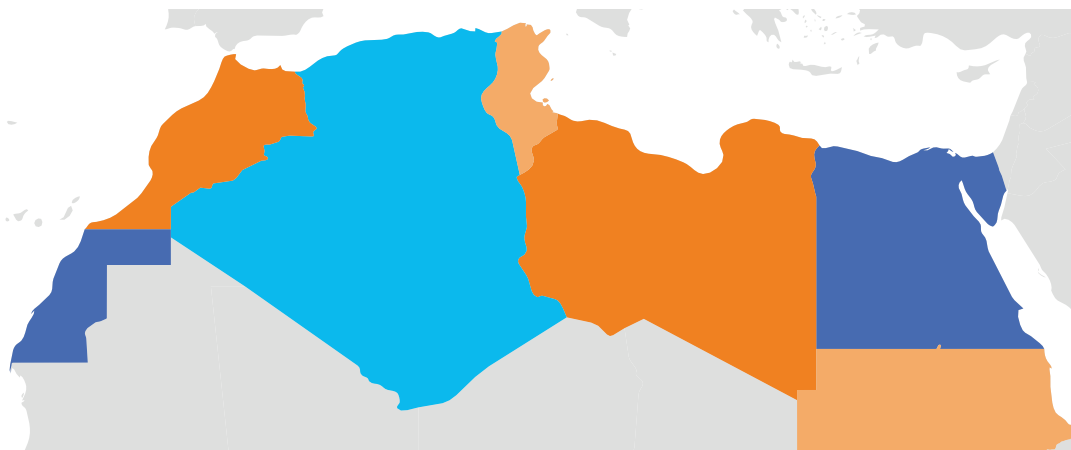

A e dini se...

BEDUINËT janë blegtorë nomadë arabë. Ata janë të përqendruar kryesisht në tokat arabe dhe në Afrikën Veriore. Janë në lëvizje dhe shpërngulen vazhdimisht, për të siguruar ushqim për bagëtitë dhe jetesë më të mirë.

Pyetje dhe detyra

- 1** Në hartën e dhënë, shënoni emrat e shteteve dhe kryeqyteteve të Afrikës Veriore.

- 2** Analizoni fotografinë: Si quhen këto vende në shkretëtirën e Saharasë dhe çfarë paraqesin ato për popullsinë e atyre vendeve?

- 3** Radhitni disa karakteristika të popullsisë në aspektin etnik, fetar e gjuhësor.
4 Për prodhimin e cilave lloje kulturash bujqësore është e njohur Afrika Veriore?
5 Druri i tapës rritet në vendet e gadishullit Pirenej dhe në Afrikën Veriore. Lëvozhga e tij përdoret për mbylljen e shisheve të verës, në industrinë e këpucëve dhe për termoizolim.
 Cili nga këto vende të Afrikës Veriore është prodhuesi më i madh i drurit të tapës:
 a) Egjipti; b) Libia; c) Maroku; d) Algjeria?

Fjalë kyçe

- ▶ shkretëtirë
- ▶ Nili
- ▶ piramida
- ▶ arabë
- ▶ Kanali i Suezit
- ▶ mesdhetare
- ▶ Atlas
- ▶ Atlantik
- ▶ naftë.

Nxënësi/ja:

- përcakton kufijtë, madhësinë dhe pozitën gjeografike të Egjiptit dhe Marokut;
- analizon veçoritë demografike të këtyre dy shteteve;
- arsyeton zhvillimin ekonomik të Egjiptit dhe Marokut;
- tregon disa karakteristika të zonës së Sahelit.

Egjipti shtrihet në pjesën verilindore të Afrikës dhe në Gadishullin e Sinait të Azisë. Kufizohet me Libinë në perëndim, Sudanin në jug dhe me Rripin e Gazës e Izraelin në lindje. Në pjesën veriore ka dalje në detin Mesdhe, ndërsa në lindje ka dalje në Detin e Kuq. Ka një sipërfaqe prej 1,14 milionë km². Rreth 95% të territorit e zënë shkretëtirat, që do të thotë se klima është kryesisht shkretinore. Sasia e reshjeve nuk i kalon 150 mm në vit. Përgjatë bregut të Mesdheut, moti është më i butë, me shira të dendura dimërore.

1 Pozita gjeografike e Egjiptit

- Lloji i qeverisjes: Republikë presidenciale
- Kryeqyteti: Kajro
- Monedha: Paundi egjiptian (EGP)
- Popullsia (2023): 107 822 319
- Dendësia: 108 banorë/km²
- Sipërfaqja e përgjithshme: 995 450 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 321 m
- Pika më e ulët: Depresioni i Katarës - 133 m
- Pika më e lartë: Mali Katerina 2629 m

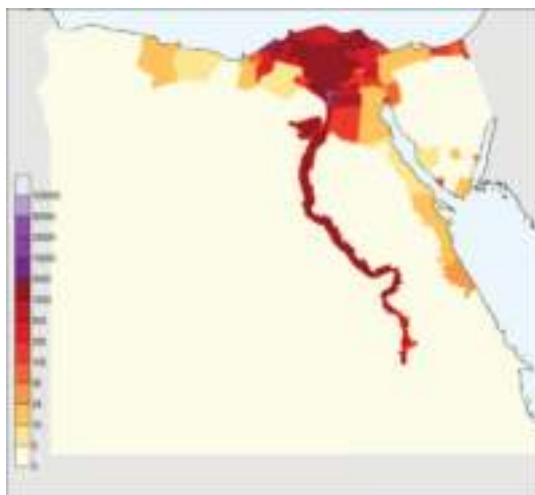

2 Pamje nga lumi Nil.

Lumi i vetëm është Nili, që njihet edhe si babai i lumenjve afrikanë. Ka një gjatësi në total prej rreth 6650 km; në Egjipt, nga kufiri me Sudanin deri në detin Mesdhe, ka gjatësi rreth 1200 km. Egjiptianët e quajnë Nilin lumë të shenjtë. *Pse mendoni që quhet i shenjtë?* Lugina e Nilit është “oaza” më e madhe, ku është përqendruar pjesa më e madhe e popullsisë së Egjiptit. Lumi shfrytëzohet jo vetëm për bujqësi, por edhe për lidhje me transport lumor mes pjesëve veriore dhe jugore të shtetit. Mbi Nil, vetëm në Egjipt janë krijuar 7 diga (penda), që shfrytëzohen për ujitjen e tokave të punueshme, furnizimin e popullatës me ujë të pijshëm e, në veçanti, për prodhimin e energjisë. Diga më e madhe është ajo e Asuanit, e cila ka krijuar liqenin më të madh artificial në Egjipt e një nga më të mëdhenjtë në botë, liqenin Naser.

Detyrë

Analizoni në hartën e murit ose në atlas, ato që u përmendën më lart dhe tregoni format kryesore të relievit të këtij rajoni geografik.

3 Dendësia e popullsisë së Egjiptit

4 Kajro – kryeqyteti i Egjiptit

Popullsia – Në Egjipt jetojnë mbi 107 milionë banorë (2023), me një dendësi prej 108 banorë/km². Gati e gjithë popullsia e Egjiptit është e përqendruar rreth luginës së Nilit (98%). Shumicën e popullsisë e përbëjnë arabët, pakicat e tjera të popullsisë janë nubianët (jetojnë rreth kufirit me Sudanin), berberët që jetojnë në oaza dhe beduinët që jetojnë në shkretëtirë dhe në gadishullin e Sinait. Besimi fetar zyrtar në Egjipt është islami, me rreth 85% të popullsisë. Rreth 10% i takon besimit të krishterë (kisha kopte) dhe një pjesë e vogël e popullsisë janë të besimit hebraik, protestant dhe ortodoks. Ka shkallë të lartë analfabetizmi (rreth 24%). Gjuha zyrtare është arabishtja. Në qytete jeton 43% e popullsisë dhe kryeqyteti Kajro është qyteti më i madh, me 10 milionë banorë (ndërsa me gjithë rrethinat i kalon 20 milionët). Qytetet e tjera të mëdha janë: Aleksandria me 3,8 milionë banorë, Giza 2,4 milionë, Asuani, Port Saidi, Suezi etj.

Zhvillimi ekonomik

Egjipti është i pasur me naftë dhe gaz natyror, që gjenden kryesisht në Kanalin e Suezit dhe Gadishullin e Sinait. Ka edhe pasuri në hekur, qymyr, fosfate dhe mangan. Në fushën e prodhimtarisë bujqësore, Egjipti njihet për prodhimin e pambukut (zë vendin e parë në botë për nga cilësia e fijeve të pambukut). Kultura të tjera janë: misri, panxharsheqeri, orizi, pemët dhe perimet etj. Kulturat bujqësore përshtaten sipas stinëve të vitit. Në dimër kultivohet elbi, gruri, fasulja, qepa etj. Në verë kultivohet kryesisht misri, pambuku, kallamsheqeri, orizi, kikiriku etj., ndërsa në vjeshtë orizi dhe misri.

Blegtoria është e zhvilluar dhe kryesisht rriten gjedhët, delet, devetë etj.

I zhvilluar është edhe peshkimi, në Detin Mesdhe, Detin e Kuq dhe lumin Nil.

Industria e Egjiptit nuk është shumë e zhvilluar. Degët kryesore industriale janë: industria tekstile, përpunimi i ushqimit, turizmi, prodhimet kimike, farmaceutike, hidrokarbure, ndërtimi, prodhimi i çimentos, metaleve, industria e lehtë etj. Eksporton produkte si nafta e papërpunuar dhe produktet saj, fruta dhe perime,

5 Rafineri e naftës në Egjipt

pambuk, tekstile, produkte metalike, kimikate, ushqime të përpunuara. Importon makineri dhe pajisje, ushqime, kimikate, produkte druri, lëndë djegëse etj.

Turizmi është një nga degët më të zhvilluara të ekonomisë, me miliona njerëz që vizitojnë vendin çdo vit, për të njohur trashëgiminë e pasur kulturore. Atraksionet më të mëdha turistike janë piramidat, por edhe vetë qytetet e vjetra të Egjiptit, si: Kajroja, Aleksandria, Giza etj. Një degë me peshë është edhe turizmi fetar. Shumë i zhvilluar është edhe turizmi bregdetar në Detin e Kuq dhe gadishullin e Sinait. Ka të zhvilluara të gjitha llojet e transportit: rrugor, hekurudhor, ujqor dhe ajror.

Maroku

Shtrihet në pjesën më veriperëndimore të Afrikës, kufizohet me detin Mesdhe në veri dhe me Oqeanin Atlantik në perëndim. Maroku ndan kufirin e tij me Algjerinë në lindje dhe Saharanë Perëndimore në jug. Vendi ndahet nga Spanja, nga ngushtica e Gjibraltarit (14 km).

- Lloji i qeverisjes: Monarki kushtetuese parlamentare
- Kryeqyteti: Rabat
- Monedha: Dirham maroken (MAD)
- Popullsia (2023): 38 131 164
- Dendësia: 85 banorë/km²
- Sipërfaqja e përgjithshme: 446 300 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 909 m
- Pika më e ulët: Sebka-Tah -55 m
- Pika më e lartë: Zhebel-Tubkal 4165 m

5 Pozita gjeografike e Marokut

Detyrë

Analizoni në hartën e murit ose atlas ato që u cekën më lart dhe tregoni format kryesore të relievit të këtij rajoni gjeografik.

Bregdeti verior i Marokut është malor, i përbërë nga malet Rif. Pjesa qendrore dhe jugore dominohet nga malet Atlas, të cilat janë të rrethuara nga pllaja të mëdha me lugina, si dhe fusha pjellore bregdetare. Lartësia mesatare është 909 m. Pika më e lartë është Zhebel-Tubkal me 4165 m në malet Atlas, Sebka-Tah është pika më e ulët e vendit (-59 m).

Klima mesdhetare haset në zonat bregdetare, ajo kontinentale në zonat malore dhe klima e thatë në zonat e brendshme. Një klimë e butë vazhdon përgjatë bregdetit të Atlantikut, e cila është e ngjashme me atë të klimës mesdhetare, por është edhe më e butë. Reshjet nuk janë të bollshme, megjithatë, reshjet intensive ndonjëherë mund të ndodhin brenda pak orësh gjatë muajve nëntor-mars. Lumi Sebu është lumi kryesor i Marokut; ai bashkë me degët e tij përbën gjysmën e burimeve ujore sipërfaqësore të Marokut. Është i gjatë 450 km. Lumenj tjerë janë Dra, Amu-er-Rabie etj.

1 Pamje nga Zhebel-Tubkal, mali më i lartë i Afrikës së Veriut

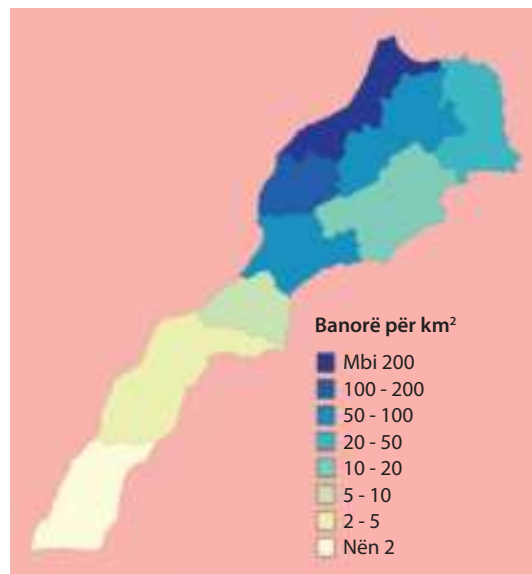
Popullsia – Në Marok jetojnë mbi 38 milionë banorë (2023). Dendësia e popullsisë është 85 banorë/km². Pjesa më e madhe e popullsisë është e përqendruar në brigjet e Oqeanit Atlantik dhe Detit Mesdhe, ku janë të vendosura edhe qytetet e mëdha, si: Rabati, Kazablanka, Marakeshi, Agadiri etj. Pjesa jugore dhe juglindore e Marokut ka dendësi shumë më të vogël, për shkak të ndikimit të kushteve shkretinore të Saharasë.

Në qytete jeton 63,8% e popullatës. Etnitë që jetojnë në këtë shtet janë arabët dhe berberët, që përbëjnë 99% të popullsisë. Gjuhët zyrtare janë gjuha arabe dhe berbere, ndërsa besimi islam është zyrtar dhe përfshin 99% të popullsisë.

Ekonomia – Maroku është i pasur me pasuri natyrore, si: fosfate, naftë, hekur, zink, plumb dhe minerale të tjera. Ka mjaftueshëm tokë të punueshme dhe bujqësia zë rreth 40% të ekonomisë. Prodhimet kryesore bujqësore janë: elbi, gruri, agrumet, rrushi, perimet, ullinjtë, vera etj. Në blegtori, rriten lloje të ndryshme bagëtish.

Industria është më pak e zhvilluar. Degët më me ndikim të industrisë janë: pjesët e automobilave, minierat dhe përpunimi i fosfatit, përpunimi i ushqimit, artikujt e lëkurës, industria tekstile, ndërtimi, energjia, turizmi etj.

Turizmi në Marok është mjaft i zhvilluar, duke ndikuar edhe në zhvillimin ekonomik të vendit. Është rritur vazhdimisht numri i vizitorëve nga kontinentet e tjera dhe, në vitin 2018, në vend hynë rreth 12 milionë turistë. Faktorët që kanë ndikuar në zhvillimin e turizmit janë bregdeti mjaft tërheqës dhe vizitat turistike në shkretëtirën e Saharasë, trashëgimia kulturore dhe historike e vendit, arkitektura e qyteteve etj.

2 Dendësia e popullsisë së Marokut

3 Marakeshi – ndër qytetet më të vizituara në Marok

4 Turne në dunat e Sharës

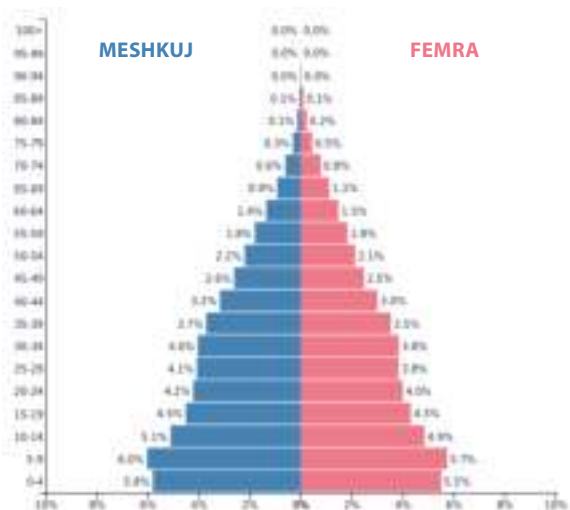
Pyetje dhe detyra

- 1** Krahasoni veçoritë natyrore të Egjiptit me ato të Marokut.
- 2** Në hartën e Egjiptit, vendosni shkronjat që korrespondojnë me elementet gjeografike të mëposhtme:

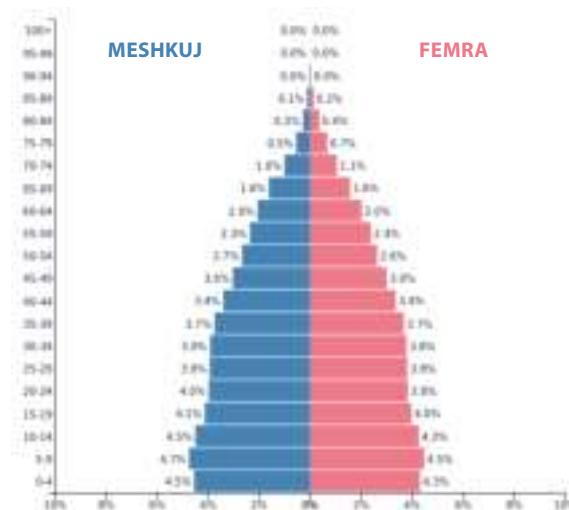
me A shënoni deltën e Nilit;
me B shënoni liqenin Naser;
me C shënoni Kanalin e Suezit;
me D shënoni gadishullin e Sinait.

- 3** Me cilat lloje minerale janë të pasura Egjipti dhe Maroku?
- 4** Duke u bazuar në piramidat e popullsisë, krahasoni strukturën moshore dhe shtimin e popullsisë së Marokut me atë të Egjiptit.

5 Piramida e popullsisë së Egjiptit

6 Piramida e popullsisë së Marokut

Nxënësi/ja:

- *përcakton pozitën gjeografike të Afrikës Perëndimore dhe rolin e saj në zhvillimet historike;*
- *krahason veçoritë fiziko-gjeografike të pjesës bregdetare me ato të pjesës së brendshme të Afrikës Perëndimore;*
- *veçon karakteristikat e popullsisë së Afrikës Perëndimore;*
- *analizon raportin e burimeve natyrore me zhvillimin ekonomik të shteteve të Afrikës Perëndimore.*

Fjalë kyçe

- Oqeani Atlantik
- Gjiri i Guinesë
- Kepi i Gjelbër
- Nigeri
- nomadët
- bantuidët
- kakaoja.

Afrika Perëndimore shtrihet mes Gjirit të Guinesë dhe pjesëve jugore të shkretëtirës së Saharasë, prej maleve Kamerun në lindje, deri në Oqeanin Atlantik në perëndim. Ka pozitë të mirë gjeografike dhe pjesa më e madhe e shteteve të këtij rajoni kanë dalje në oqean. Kjo pozitë e mirë gjeografike çoi që herët në kolonizimin e këtij rajoni nga evropianët, duke e kthyer atë në vatër të tregtisë së skllevërve. Afrika Perëndimore ishte e ndarë në zona interesi gjatë kolonizimit evropian. Interes të veçantë paraqitnin pasuritë e mëdha natyrore, si: ari, fildishi, pemët tropikale etj. Shtetet e Afrikës Perëndimore u emërtuan sipas emrave të lumenjve apo të krahinave, si: Senegali, Gambia, Nigeri, Nigeria, Bregu i Fildishtë etj. Shteti i parë që fitoi pavarësinë në Afrikën Perëndimore ishte Liberia, në vitin 1822.

Relievi në Afrikën Perëndimore është kryesisht i ulët, me pak territore rrafshnalta dhe male. Pjesa bregdetare ka reliev kryesisht ultësinor, me lartësi deri 200 m dhe, duke shkuar më në brendësi të rajonit, relievi ngrihet pak në rrafshnalta dhe male të vetmuara. Në pjesën perëndimore të rajonit dallojmë malet e Guinesë dhe Futa-Xhalonit, ndërsa në lindje, ato të Kamerunit. Malet e Kamerunit janë male vullkanike në pjesët bregdetare të Gjirit të Guinesë. Maja më e lartë është 4070 m.

Hidrografia e Afrikës Perëndimore është mjaft e pasur me lumenj, të cilët kanë potencial të madh uji. Lumenjtë më të njohur janë: Nigeri, Volta, Senegali, Gambia etj.

Lumi Niger buron nga malet e Liberisë, rrjedh nëpër Guine, Mali, Niger dhe Nigeri dhe derdhet në Gjirin e Guinesë. Ka një gjatësi prej 4160 km. Pas Nilit dhe Kongos, Nigeri është lumi i tretë më i madh në Afrikë.

Në lumin Volta është ndërtuar hidrocentrali me rezervuarin (liqenin artificial) Volta, nga më të mëdhenjtë në botë. Gjiri i Guinesë është gjiri më i madh në Oqeanin Atlantik, në bregun perëndimor të Afrikës. Vija bregdetare nuk është e thyer dhe nuk është shumë e përshtatshme për ndaljen e anijeve.

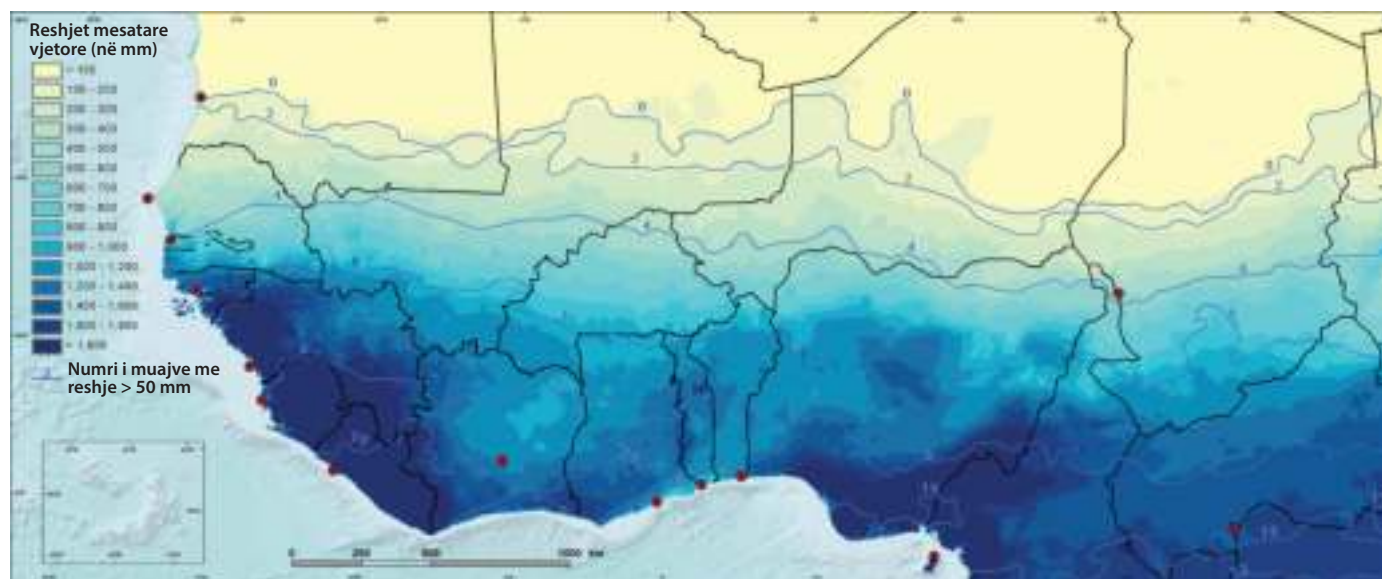
1 Harta e Afrikës Perëndimore

2 Harta e Afrikës Perëndimore

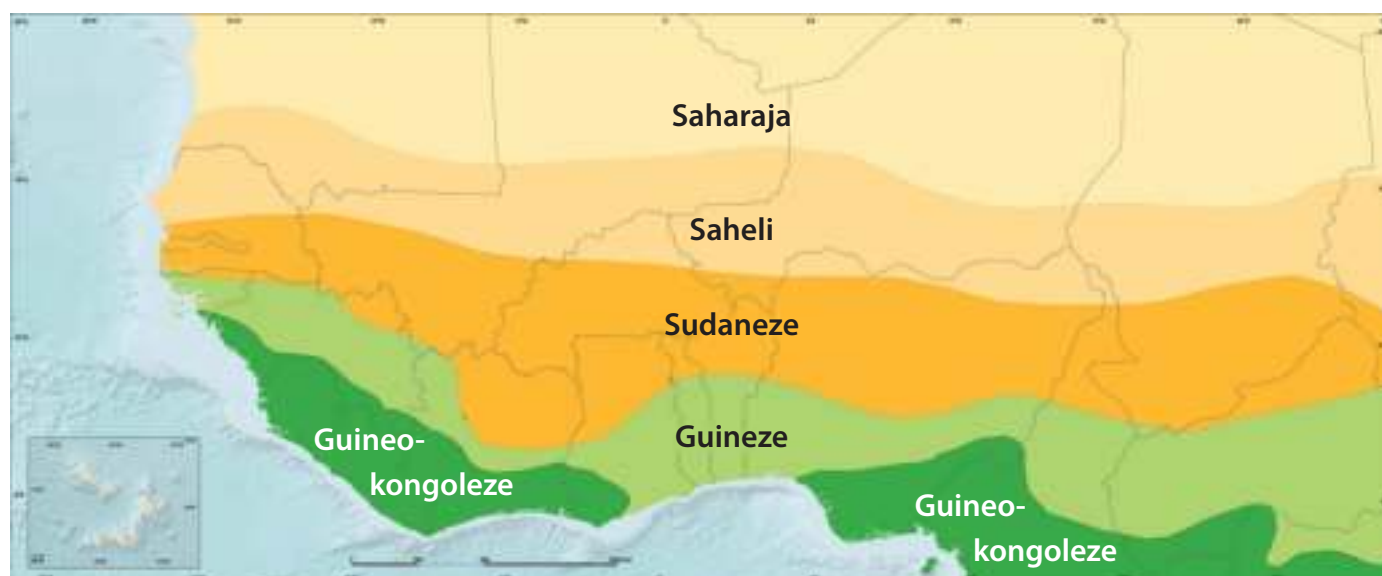
Në Gjirin e Guinesë janë ndërtuar shumë porte detare, ku më kryesore janë: Lagosi në Nigeri, Lome në Togo, Akra në Gana, Duala në Kamerun etj. Gjiri i Guinesë dallohet për laguna dhe deltat e shumta.

Klima në Afrikën Perëndimore është ekuatoriale dhe tropikale, me sasi të mëdha reshjesh. Në bregdet reshjet janë të shumta, mbi 1800 mm, por ato pakësohen duke u futur në brendi të rajonit, ku bien afro 700-800 mm në vit, ndërsa në viset shkretinore të Saharasë, reshjet zbresin nën 100 mm. Pjesët perëndimore dhe jugperëndimore të maleve Kamerun dallohen për reshjet më të mëdha në Afrikë, që arrijnë mbi 10 000 mm në vit. Në Gjirin e Guinesë, sasia e reshjeve arrin 10-12 mijë mm në vit.

3 Reshjet dhe temperaturat në Afrikën Perëndimore

Brezat klimatike dhe ata të vegjetacionit shtrihen nga bregdeti në brendësi, ku dallojmë: pyjet e pashkelura në bregdet, me vegjetacion të bujshëm, të cilat duke u futur në brendësi zëvendësohen nga savanat. Si rezultat i pakësimit të reshjeve në brendësi të rajonit, vegjetacioni ndryshon në stepa, gjysmëshkretëtira (Sahel) dhe në vegjetacionin shkretinor saharian.

4 Harta e rajoneve bioklimatike të Afrikës Perëndimore

5 Rajoni i Saharasë

6 Rajoni i Sahelit

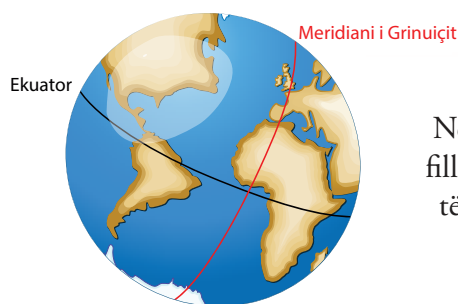
7 Rajoni i Sudanit

8 Rajoni i Guinesë

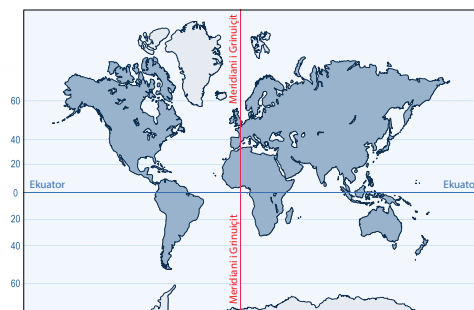

9 Rajoni i Gjirit të Guinesë

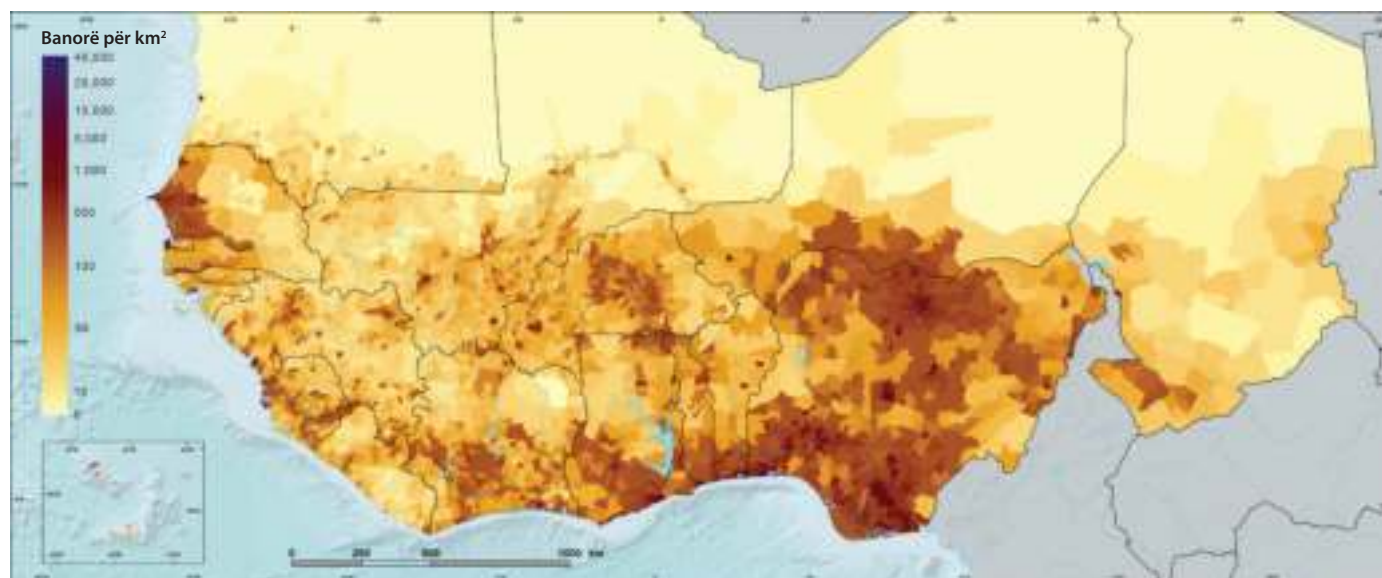

A e dini se...

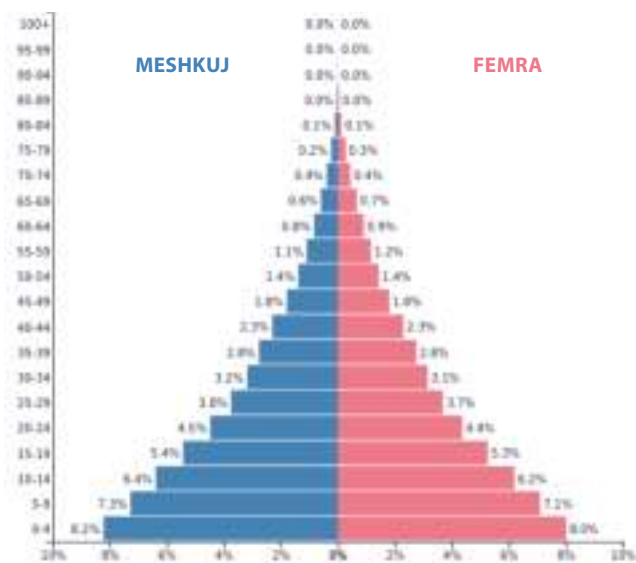
Në gjirin e Guinesë ndodhet fillimi i koordinatave të rrjetit të koordinatave gjeografike. Aty priten ekuatori dhe meridiani i Grinuiçit.

Popullsia – Në Afrikën Perëndimore jetojnë mbi 431 milionë banorë dhe është rajoni i dytë më i madh në Afrikë, pas asaj Lindore. Vitet e fundit ka pasur një rritje të lartë të popullsisë me rreth 10 milionë banorë në vit (2020). Shtimi natyror është rreth 27 për mijë, për shkak të natalitetit (lindshmërisë) shumë të lartë. Nga ana tjetër, edhe shkalla e mortalitetit (vdekshmërisë) mbetet ende e lartë. Si rezultat, kemi dominim të moshave të reja të popullsisë dhe moshë deri 15 vjeç përbën rreth gjysmën e popullsisë, ndërsa moshë mesatare është 18,2 vjeç. Dendësia e popullsisë ndryshon shumë, ku dallohet pjesa rreth gjirit të Guinesë dhe luginave të lumenjve që janë më të banuara, ndërsa pjesët periferike janë pak të banuara.

10 Dendësia e popullsisë në Afrikën Perëndimore

11 Piramida e popullsisë së Afrikës Perëndimore

Në këtë rajon ka shkallë të ulët të zhvillimit ekonomik e social. Popullsia përballët me kushte të vështira jetese, ushqim të pakët, nivel të ulët shëndetësor dhe higjienik. Është e përhapur sëmundja e gjumit, e shkaktuar nga miza cece, që sulmon njerëzit dhe kafshët. Janë bërë përpjekje të vazhdueshme nga organizatat e ndryshme ndërkombëtare për t'i ardhur në ndihmë këtij rajoni, por konfliktet e shumta të armatosura dhe kolonizimi i gjatë, janë pengesa kryesore. Afrika Perëndimore ka një përzierje të madhe të popujve e fiseve, ku secili fis apo grup etnik ka gjuhën dhe zakonet e veta. Shumica e popullsisë i takon racës negroide. Grupet më të njohura që jetojnë në këtë rajon janë: havsa, fulan, maninka, mandinka, tukuler etj. Ndikimet e kulturave arabe dhe berbere janë të theksuara në kulturën dhe jetën e tyre. Rreth 70% e popullsisë i takon besimit islam, ndërsa pjesa tjetër janë të besimit të krishterë, protestantë dhe animistë.

Nr.	Shteti	Popullsia (2023)	Sipërfaqja në km ²	Dendësia (b/km ²)	Kryeqyteti
1	Nigeria	221 012 446	910 770	242	Abuxha
2	Gana	32 940 730	227 540	144	Akra
3	Bregu i Fildishtë	28 279 629	318 000	89	Jamusukro
4	Niger	26 841 412	1 266 700	21	Njamei
5	Burkina-Faso	22 584 169	273 600	82	Uagadugu
6	Mali	21 968 014	1 220 190	18	Bamako
7	Senegali	18 034 014	192 530	93	Dakari
8	Guineja	14 176 567	245 720	57	Konakri
9	Benini	13 051 201	112 760	115	Porto-Novo
10	Togo	8 841 437	54 390	162	Lome
11	Sierra-Leone	8 443 431	72 180	116	Fritaun
12	Liberia	5 402 497	96 320	56	Monrovia
13	Mauritania	5 006 928	1 030 700	5	Nuvakshot
14	Gambia	2 616 147	10 120	258	Banzhul
15	Guineja-Bisau	2 102 971	28 120	74	Bisau
16	Kepi i Gjellbër	572 910	4 030	142	Praja
17	Shën Helena	6 127	390	15	Xhejmstaun
	Gjithsej	431 880 630	6 064 060	71	

Tab. Të dhënat për shtetet e Afrikës Perëndimore

12 Produktet bujqësore në Afrikën Perëndimore

Zhvillimi ekonomik – Pasuritë natyrore të Afrikës Perëndimore janë: nafta (Nigeria dhe Gaboni), ari (Gana dhe Guineja), diamanti (Sierra Leone), hekuri (Liberia, Guineja); pasuri të tjera janë boksitet, mangani, bakri, kallaji etj. Ka edhe pasuri ujore që shfrytëzohen për hidroenergji.

Bujqësia dhe blegtoria janë veprimtaritë kryesore ekonomike dhe janë kryesisht ekstensive. Janë zhvilluar plantacionet e kulturave, si: kakaoja, kikiriku, duhani, palma e kokosit, kafeja, pambuku, orizi, agrumet etj. Kultivohen edhe kultura e misrit, patates së ëmbël etj. Pjesa jugore me lagështi është e përshtatshme për kultivimin e kafesë, pambukut, kakao dhe kauçikut. Pjesa e brendshme dhe veriore e këtij rajoni janë zona blegtorale gjysmënomade dhe nomade, ku kultivohen gjedhët, dhitë, delet dhe shpezët. Në pjesët bregdetare, është e zhvilluar edhe peshkataria.

Ky rajon është i njohur në histori për tregtinë e fildishit (dhëmbëve të elefantit), arit dhe skllëvërve. Industria ka zhvillim shumë të ulët, me teknologji të vjetruar, që ndikon në ndotjen e mjedisit. Ka produktivitet të ulët dhe më e zhvilluar është industria ushqimore dhe ajo tekstile. Në shtetet si Gana dhe Nigeria, që kanë pasuri më të mëdha në minerale, është e zhvilluar industria e metaleve me ngjyrë. Komunikacioni nuk është i zhvilluar dhe kjo ka ndikuar edhe në zhvillimin e ulët ekonomik dhe industrial. Gjithashtu, turizmi nuk është i zhvilluar dhe nuk ka ndonjë rëndësi ekonomike për rajonin.

Pyetje dhe detyra

- 1 Identifikoni dallimet e relievit, klimës dhe vegjetacionit, duke shkuar nga viset bregdetare deri te viset shkretinore në Afrikën Perëndimore.
- 2 Duke u bazuar në numrat e dhënë te harta hidrografike e Afrikës Perëndimore, shënoni *emrat e katër lumenjve kryesorë*.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

- 3 Numëroni disa nga karakteristikat e popullsisë së Afrikës Perëndimore.
- 4 Për cilat prodhime bujqësore njihen shtetet e Afrikës Perëndimore?

Nxënësi/jja:

- **përkufizon pozitën gjeografike të Afrikës Qendrore-Ekuatoriale dhe gjen në hartë shtetet e saj;**
- **lidh ndikimin e relievit dhe klimës në përhapjen e botës bimore dhe shtazore në Afrikën Qendrore;**
- **vlerëson potencialin hidroenergjetik të pellgut të Kongos;**
- **dallon grupet etnike, fetare dhe kulturore të popullsisë së Afrikës Qendrore-Ekuatoriale;**
- **diskuton lidhjen mes burimeve natyrore dhe zhvillimit ekonomik të shteteve të Afrikës Qendrore-Ekuatoriale.**

Afrika Qendrore-Ekuatoriale shtrihet në veri deri në shkretëtirën e Saharasë, në lindje deri në Rrafshnaltën Liqenore, në jug deri në Rrafshnaltën e Angolës, ndërsa në perëndim ka dalje në Oqeanin Atlantik. Zë një sipërfaqe prej 6,4 milionë km². Ka formën e një pjate, ku pjesa qendrore është e ulët 300-500 m, ndërsa pjesa periferike shkon deri në 1000 m lartësi. Pjesa më e ulët është përreth basenit të lumit Kongo. Pjesa më e lartë është në malet Kamerun në veri, rrafshnaltën liqenore në lindje dhe rrafshnaltës së Angolës në jug.

Klima, faktori gjerësi dhe relievi kanë ndikuar që ky rajon të ketë klimë të nxehtë dhe të lagësht. Dominon klima ekuatoriale, ndërsa duke u larguar nga ekuatori, më në veri e jug, merr tiparet e klimës tropikale. Klima ekuatoriale karakterizohet nga temperatura të larta gjatë gjithë vitit (25-27°C) dhe me reshje të shumta (2000-3000 mm në vit). Në pjesët periferike, si rezultat i gjerësisë më të madhe gjeografike dhe relievit më të lartë, klima ndryshon me amplituda të mëdha temperaturash dhe me pakësim reshjesh. Temperaturat luhaten midis vlerave 20-28°C, ndërsa reshjet 1500-2000 mm. Dallojmë dy sezone të reshjeve.

1 Pozita gjeografike e Afrikës Qendrore-Ekuatoriale

Fjalë kyçe

- Oqeani Atlantik
- Afrika e Ulët ekuatoriale
- pellgu i Kongos
- pyjet e pashkelura
- bantuidët
- ari
- uraniumi

Detyrë

Gjeni në hartën e murit ose në atlas ato që u cekën më lart.

2 Lumi Kongo

Hidrografia

Afrika Qendrore-Ekuatoriale është mjaft e pasur me ujëra. Rrjetin kryesor hidrografik e përbën pellgu i lumit Kongo. Kongoja është 4320 km. Është lumi i dytë më i gjatë në Afrikë, pas Nilit, si dhe lumi i dytë më i madh në botë për nga vëllimi i shkarkimit, pas lumit Amazonë. Rrjedha e tij kalon dy herë nëpër ekuator. Ka një numër të madh degësh, të cilat kanë shumë ujë dhe janë të lundrueshme në afro 14 000 km. Disponojnë fuqi të madhe energjetike. Pjesa qendrore e lumit Kongo ka pjerrtësi të madhe, e shkaktuar nga zonat e shkallëzuara ku kalon lumi. Për këtë shkak, Kongoja dhe degët e saj, në disa vende kanë rrjedha të shpejta dhe ujëvara. Kongoja furnizohet nga sasi të mëdha reshjesh, për shkak se lumi kalon nëpër brezin ekuatorial. Rreth tij gjenden pyje të dendura tropikale – pyje të pashkelura, si dhe vegjetacioni barishtor – savanat.

3 Pyjet e pashkelura

4 Gjarpëri

5 Papagalli

Bota bimore dhe shtazore është mjaft e pasur, si rezultat i kushteve klimatike mjaft të favorshme. Rreth ekuatorit shtrihen pyjet e pashkelura me shumëllojshmëri të madhe bimësh. Karakteristikë e këtyre pyjeve është bimësia me kate: në pjesën e poshtme rriten barishtet, mbi to shkurret, ndërsa në katin e tretë drurët e lartë deri në 100 m. Frytet e këtyre drurëve janë të mëdha dhe të lëngshme, si rezultat i lagështisë së mjaftueshme. Po ashtu, fauna është mjaft e pasur, me lloje të ndryshme majmunësh, si: gorilla, orangutangu, shimpanzeja, me zvarranikë si gjarpërinjtë, krokodilët etj., dhe me lloje të shumta shpezësh, ku ndër më të veçantët, janë papagajtë.

Në zonën periferike të këtij rajoni, si rezultat i ndryshimit të kushteve klimatike, savanat zëvendësojnë pyjet ekuatoriale. Në savana gjenden drurë të vetmuar – akacia, baobabi dhe eukalipti. Baobabi arrin lartësi prej rreth 20 m, ndërsa trashësia e trungut mund të shkojë deri në 9 m. Në to jetojnë kafshë të llojllojshme barngrenëse, si: gjirafa, zebra, antilopa, elefanti, bualli, rinoceronti etj., dhe kafshë mishngrënëse, si: luani, leopardi, gepardi, hiena etj.

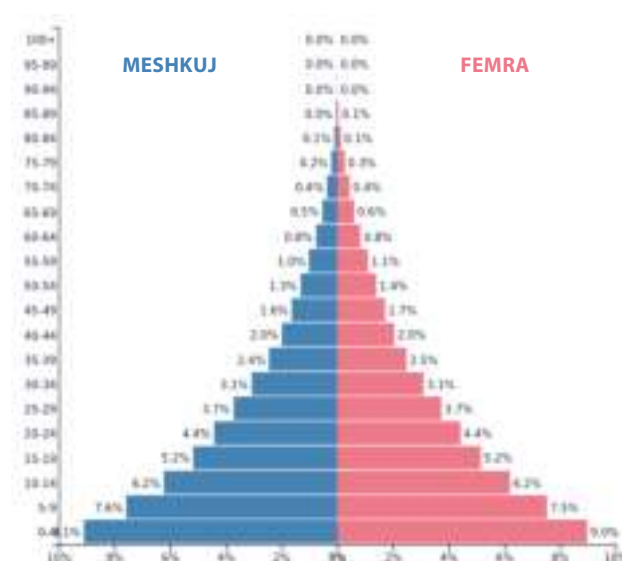
6 Pamje nga ujëvarat Livingston në Zambia

7 Pemë eukalipti

Popullsia dhe veçoritë shoqërore

Në Afrikën Qendrore jetojnë mbi 194 milionë banorë, me një dendësi prej 30 banorësh/km². Shkalla e zhvillimit ekonomik dhe shoqëror është shumë e ulët, me varfëri të madhe, uri dhe sëmundje epidemike. Sëmundjet më të përhapura janë malaria, lija, sida. Shërbimet shëndetësore janë shumë të dobëta dhe të pafuqishme kundër këtyre sëmundjeve. Në rajon sundon një gjendje e paqëndrueshme politike, ku shpesh ndizen konfliktet e armatosura. Si rezultat i këtyre rrethanave, rajoni ka shkallë të lartë lindshmërie dhe vdekshmërie. Shtimi natyror është mbi 30 për mijë dhe dominojnë moshat e reja. Mosha mesatare është rreth 17 vjeç. Pjesa më e madhe e popullsisë së Afrikës Qendrore janë bantuidë (rreth 80%), me mbi 250 fise. Ndër fiset më të njohura janë: luba, mongo, kongo, duala, basa etj. Këto fise janë të izoluar nga bota bashkëkohore dhe kryesisht jetojnë me gjueti, mbledhje frutash dhe peshkim. Rreth 80% e popullsisë i takon besimit fetar të krishterë, ndërsa pjesa tjetër praktikon besimet tradicionale dhe myslimanizmin.

8 Piramida e popullsisë së Afrikës Qendrore

Nr.	Shteti	Popullsia (2023)	Sipërfaqja në km ²	Dendësia (b/km ²)	Kryeqyteti
1	Republika Demokratike e Kongos	97 618 390	2 267 050	43	Kinshasa
2	Angola	35 897 550	1 246 700	28	Luanda
3	Kameruni	28 471 097	472 710	60	Jaunde
4	Çadi	17 813 853	1 259 200	14	Nxhamena
5	Kongoja	5 913 506	341 500	17	Brazavili
6	Republika Qendrore Afrikane	5 069 422	622 980	8	Bangui
7	Gaboni	2 378 199	257 670	9	Librevili
8	Guineja Ekuatoriale	1 540 334	28 050	54	Malabo
9	San Tome e Prinsipi	230 811	960	240	San Tomei
	Gjithsej	194 933 16 2	6 496 820	30	

Tab. Të dhënat për shtetet e Afrikës Qendrore

8 Minatorët e paligjshëm rrezikojnë vdekjen për diamantë

9 Kërkuesit punojnë në minierën e hapur të arit Xhubisi (RAQ)

Zhvillimi ekonomik – Afrika Qendrore është e pasur me burime natyrore, mirëpo pjesën më të madhe të këtyre resurseve e menaxhojnë shtete të tjera përmes korporatave të mëdha botërore. Kjo është një situatë neokolonializimi e këtyre vendeve, ku pasuritë e tyre shfrytëzohen me çmime shumë të lira. Ky rajon është ndër më të pazhvilluarit në botë. Si pasuri e rëndësishme konsiderohen pyjet ekuatoriale, druri i të cilave eksportohet në vende të ndryshme si lëndë e parë me çmime të lira. Ka edhe minerale, si: diamanti, ari, argjendi, bakri, hekuri, kobalti, zinku, uranumi, kallaji etj.

Bujqësia dhe blegtoria e këtij rajoni përballen me shumë probleme. Tokat përmbysen nga ujërat e lumenjve, që shpeshherë dalin nga shtrati. Blegtoria është nomade, pasi blegtorët e këtij rajoni lëvizin me javë të tëra, bashkë me bagëtitë, drejt kullosave më të përshtatshme. Gjatë sezonit të reshjeve, ata lëvizin drejt veriut, ndërsa gjatë periudhës së thatë lëvizin drejt jugut, në drejtim të fushave dhe savanave. Prodhimtaria bujqësore dhe blegtorale është shumë e ulët dhe nuk plotëson dot as nevojat e popullsisë vendase. Pjesa veriore dhe lindore janë të papërshtatshme për kultivimin e drithërave dhe kjo zonë përballlet me mungesën e ushqimit.

Pyetje dhe detyra

- 1** Shikoni hartën e kontinentit të Afrikës dhe tregoni cilat shtete të Afrikës Qendrore kanë dalje në oqeanin Atlantik dhe cilat jo.
- 2** Shënoni disa nga karakteristikat e relievit, klimës, hidrografisë dhe botës së gjallë në Afrikën Qendrore.

Afrika Qendrore-Ekuatoriale	Veçoritë e relievit	Veçoritë e klimës	Veçoritë hidrografike	Veçoritë e florës dhe faunës

- 3** Rreshtoni shkaktarët që kanë ndikuar në nivelin e ulët social, arsimor dhe ekonomik të popullsisë së këtij rajoni.

Nxënësi/jja:

- *analizon pozitën gjeografike lindore të regjionit të Afrikës Lindore;*
- *vlerëson kushtet klimatike dhe të botës së gjallë në raport me relievin dhe gjerësinë gjeografike;*
- *identifikon lumenjtë dhe liqenet kryesor të Afrikës Lindore;*
- *shpreh rolin e botës shtazore të Afrikës Lindore në zhvillimin e turizmit (Safari);*
- *shpjegon ndikimin e kushteve natyrore në shtrirjen dhe jetën e popullsisë së Afrikës Lindore;*
- *përcakton nivelin social, arsimor, kulturor dhe ekonomik të popullsisë së Afrikës Lindore.*

Afrika Lindore shtrihet në pjesën më të lartë të kontinentit afrikan dhe zë një sipërfaqe mbi 6,6 milionë km². Ka dalje të gjerë në Oqeanin Indian në lindje, në Detin e Kuq dhe gjirin e Adenit në veri, në perëndim kufizohet me basenin e Kongos dhe në jug me Afrikën Jugore. Relievi i Afrikës Lindore karakterizohet nga dy rrafshnalta, ajo etiopo-somaleze dhe ajo liqenore. Këto dy rrafshnalta ndahen me një çarje tektonike. Rrafshnalta etiopo-somaleze karakterizohet nga lartësia e madhe në pjesën veriore dhe qendrore dhe, duke shkuar drejt bregdetit të Somalisë, zbret në ultësirën bregdetare. Pika më e lartë në këtë rrafshnaltë është Ras Dasheni, 4620 m. Në këtë rrafshnaltë, liqeni më i njohur është Tana, nga i cili buron Nili i Bardhë. Rrafshnalta Liqenore është më e copëtuar nga çarjet tektonike, ku janë krijuar një numër i madh i kupave vullkanike. Ato përfaqësojnë pikat më të larta të kësaj rrafshnalte: Kilimanxharoja, Kenia, Elgoni, Ruvenzori, Meruja etj. Si rezultat i çarjeve tektonike, në këtë rrafshnaltë janë krijuar liqene të shumta tektonike: Viktoria (më i madhi në Afrikë), Alberti, Rudolfi, Tanganika (më i thelli), Malavi (Niasa) etj. Pjesa bregdetare e Oqeanit Indian përbën ultësirën nga Gadishulli i Somalisë deri në brigjet e Mozambikut.

Detyrë

Gjeni në hartën e murit ose atlas ato që u cekën më lart.

1 Pozita gjeografike e Afrikës Qendrore-Ekuatoriale

A e dini se...

Kilimanxharoja është mal vullkanik në Tanzani. Është maja më e lartë në Afrikë (5895 m), gjithnjë me borë dhe me akull. Ka më tepër zona me vegetacion malor. Deri në 1000 m lartësi shtrihen drurët.

Në lartësinë 1000-2000 m ka savana, në shtrirjen 2000-4000 m ka përsëri pyje dhe mbi të, livadhe malore dhe kullosa. Kufiri i borës dhe akullit është mbi 5000 m.

2 Mali Kilimanxharo, Tanzani

Fjalë kyçe

- ▶ Oqeani Indian
- ▶ Afrika e Lartë
- ▶ Kilimanxharo
- ▶ ekuatoriale
- ▶ savana
- ▶ Nili i Kaltër
- ▶ Nili i Bardhë
- ▶ safari
- ▶ grupe etnike
- ▶ uria

Rrafshnalta e Etiopisë është një rajon shumë i madh malor dhe arrihet shumë vështirë. Në të gjendet liqeni tektonik Tana. Prej tij buron Nili i Katërt, i gjatë 1600 km, që ka sasi të mëdha uji. Maja më e lartë është Ras Dasheni, 4623 m. Nga lartësitë e maleve të Etiopisë, falë reshjeve të shumta (rreth 1500 mm në vit), burojnë një numër i madh lumenjsh.

3 Pamje nga Rrafshnalta e Etiopisë

Detyrë

Gjeni në hartën e murit ose atlas lumenjtë dhe liqenet në këtë rajon.

Dy faktorët klimatikë kryesorë që ndikojnë në karakteristikat e klimës së Afrikës Lindore janë: gjerësia gjeografike dhe lartësia mbidetare. Dy rrafshnaltat e Afrikës Lindore kanë dallime në tipare klimatike, rrafshnalta liqenore shtrihet në të dyja anët e ekuatorit, ndërsa rrafshnalta etiopo-somaleze ka gjerësi më të madhe gjeografike. Në pjesët e ulëta, rrafshnalta liqenore ka klimë tipike ekuatoriale, me temperatura të larta (rreth 26°C) dhe reshje të shumta (deri 2000 mm në pjesët e ulëta). Me rritjen e lartësisë, temperaturat dhe sasia e reshjeve fillojnë të bien. Si rezultat i ndryshimit të klimës, ndryshon edhe vegjetacioni. Bimësia është e ndarë në kate. Peizazhi kryesor natyror përbëhet nga pyje ekuatoriale dhe tropikale, savana dhe kullota stepore. Në rrafshnaltën etiopo-somaleze, sipas lartësisë, njihen tri zona klimatike dhe vegjetative. Zona **Kola**, me lartësi rreth 1700 m, është relativisht e nxehtë, pak e populluar dhe e mbuluar me vegjetacion tropikal. Zona **Voïna-Dega**, me klimë subtropikale, shtrihet në 1700-2500 m lartësi mbidetare dhe ka dendësi më të madhe të popullsisë, si dhe toka të punueshme ku kultivohet kafeja, pambuku, susami, meli. Zona **Dega** është

zona e lartë dhe shtrihet mbi 2500 m lartësi. Kjo zonë dallohet për klimën mesatare dhe më të ftohtë. Në të mbizotërojnë livadhet, kullosat dhe kulturat e drithit, të cilat shtrihen deri në lartësinë 3900 m, dhe ku zhvillohet mirë edhe blegtoria.

Ky rajon karakterizohet nga një llojllojshmëri e botës bimore dhe shtazore. Dallohen lloje të ndryshme të botës shtazore, bimëngrënës, mishngrënës dhe numër shumë i madh shpezësh që ruhen në parqe kombëtare ndër më të njohurat në botë. Aty gjenden kafshë të egra tropikale, si: luani, tigri, elefanti, gjirafa, zebra, krokodili, leopardi, gepardi, gorilla, antilopa, kali i Nilit etj., si dhe shpezë të shumta ekzotike dhe shtegtare.

Afrika Lindore është e zhvilluar dhe e pasur me rrjet lumor. Nga dy rrafshnaltat e Afrikës Lindore burojnë lumenjtë më të mëdhenj të kontinentit si Nili i Bardhë, Nili i Kaltër, Kongoja. Në pjesën e Gadishullit të Somalisë rrjedhin dy lumenj, Xhuba dhe Shabela. Këta dy lumenj bashkohen mes veti dhe derdhen në Oqeanin Indian. Në këtë rajon gjenden gati të gjitha liqenet e Afrikës.

4 Dy gjirafa në savanë. Kenia. Tanzania. Afrika Lindore

5 Zebra, në sfond elefantët dhe mali Kilimanxharo

6 Gepardi

7 Leopardi

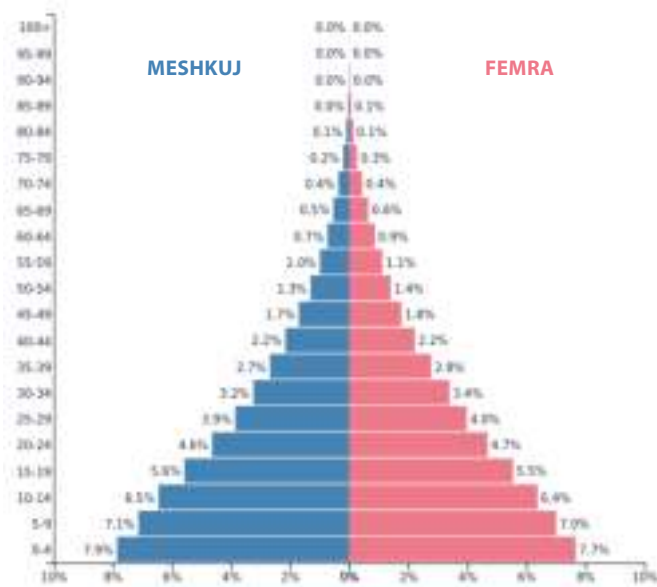

8 Kali i Nilit

Popullsia dhe veçoritë shoqërore

Në Afrikën Lindore jetojnë mbi 478 milion banorë dhe është rajoni me numrin më të madh të popullsisë dhe shteteve në Afrikë. Dendësia mesatare e popullsisë është 71 banorë/km². Zonat më të populluara janë pjesët bregdetare, rrafshnalta etiopo-somaleze, rrafshnalta liqenore dhe ishulli i Madagaskarit. Dendësia më e madhe e popullsisë në këto dy rrafshnalta shtrihet në lartësinë prej 1700 deri 2500 m, si rezultat i kushteve klimatike më të favorshme, mundësisë së kultivimit të kulturave bujqësore, si dhe rritjes së blegtorisë (që nuk preket në këto lartësi nga miza cece dhe ka në dispozicion sipërfaqe të mëdha me kullosa). Ka shkallë të ulët zhvillimi ekonomik e shoqëror, me probleme të shumta, si: mungesa e kujdesit shëndetësor, varfëria, uria, sëmundjet dhe konfliktet e armatosura. Niveli i shkollimit është shumë i ulët. Mbi 80% e popullsisë është vetëm me arsim fillor, ndërsa arsimin e mesëm e vazhdojnë më pak se 30% e nxënësve.

Shkalla e shtimit natyror është shumë e lartë, 27 për mijë. Në vitin 2020, rajoni shënoi një rritje me mbi 11 milionë banorë. Ka një popullsi të re dhe mosha mesatare është 18,7 vjeç. Popullsia jeton kryesisht në fshatra, ndërsa në qytete jeton vetëm 29,8%. Ndër qytetet më të mëdha të këtij rajoni janë: Adis Abeba, Najrobi, Mogadishu, Dar-es-Salam etj.

9 Piramida e popullsisë së Afrikës Lindore (2019)

10 Qyteti Dar Es Salam

Nr.	Shteti	Popullsia (2023)	Sipërfaqja në km ²	Dendësia (b/km ²)	Kryeqyteti
1	Etiopia	123 257 678	1 000 000	123	Adis Abeba
2	Tanzania	64 741 657	885 800	73	Dodoma
3	Kenia	57 194 935	569 140	100	Najrobi
4	Uganda	50 029 912	199 810	250	Kampala
5	Mozambiku	33 829 211	786 380	43	Maputo
6	Madagaskari	29 769 871	581 795	51	Antananarivo
7	Malavi	20 574 034	94 280	218	Lilongve
8	Zambia	19 897 189	743 390	26	Lusaka
9	Somalia	17 196 066	627 340	27	Mogadishu
10	Zimbabveja	15 475 694	386 850	40	Harare
11	Ruanda	13 887 422	24 670	562	Kigali
12	Burundi	12 936 893	25 680	503	Gitega
13	Sudani Jugor	11 562 574	610 952	18	Xhuba
14	Eritreja	3 685 160	101 000	36	Asmara
15	Morisi	1 277 542	2 030	629	Port Luis
16	Xhibuti	1 028 690	23 180	44	Xhibuti
17	Reunion	913 050	2 500	365	Sen Denis
18	Komoret	923 039	1 861	495	Moroni
19	Majote	291 953	375	778	Mamuxu
20	Sejshellët	100 033	460	217	Viktoria
Gjithsej		478 572 603	6 667 493	71	

Feja më e përhapur në Afrikën Lindore është feja e krishterë me rreth 60%, ndërsa fe të tjera janë islami, besimet tradicionale etj. Ky rajon është mjaft i larmishëm sa u përket racave, popujve dhe gjuhëve. Në pjesën veriore jetojnë bantuidët, me këto grupe kryesore etnike: nijange, zulu, bembe, tonge etj. Në pjesën jugore të këtij rajoni jetojnë bushmanët, popullsi autoktone. Në viset lindore jetojnë khoikët, grup tjetër popullsie autoktone. Në rajon ka edhe popullsi të bardhë, e vendosur së pari aty gjatë kohës së kolonizimit.

Ekonomia

Bujqësia është veprimtaria më e rëndësishme ekonomike e këtij rajoni dhe pjesa më e madhe e popullsisë janë të angazhuar në të. Bujqësia ekstensive dhe mjaft e prapambetur, shfrytëzohet për prodhime bujqësore që nuk plotësojnë as nevojat e popullsisë vendase. Kultivohen kryesisht bananet, kikirikët, meli, patatja e ëmbël, misri etj. Nga ana tjetër, në këtë rajon është zhvilluar bujqësia më moderne që bazohet në plantacione. Në plantacione kultivohen kulturat për eksport, si: kafe, çaj, pambuk, banane, kërp, kallamsheqer, oriz dhe duhan. Kafeja e ka origjinën nga Etiopia (krahina Kafa, ku rritet druri i egër i kafesë, nga e ka marrë edhe emrin) dhe është lloji më i mirë. Mbi gjysma e prodhimit botëror të kërpit (lëndë për prodhimin e litarit) prodhohet në Tanzani. Rreth 80% e bimës së karafilit në botë prodhohet në ishujt e Zanzibarit dhe Pembës. Zanzibari e ka marrë emrin nga gjuha arabe dhe do të thotë “ishulli i skllëvërve”, pasi ka qenë vatrë e tregtisë së skllëvërve.

11 Bujqësia ekstensive në Afrikën Qendrore

A e dini se...

Ujëvarat e Viktorias gjenden në lumin Zambezi, në kufi midis Zambias dhe Zimbabvesë. Ujëvarat zënë tërë gjerësinë e lumit Zambezi, rreth 1700 m. Lartësia e ujëvarave është mbi 100 m. Më 1989, ato janë shpallur trashëgimi natyrore botërore.

Blegtoria është nomade dhe gjysmënomade, por ka edhe ferma më moderne. Ka sasi të konsiderueshme kafshësh, por produktiviteti nuk është i lartë. Në këtë rajon rriten gjedhët, delet e dhitë.

Afrika Lindore është rajoni që ka shumë pak pasuri nëntokësore dhe, si rezultat, ka shkallë shumë të ulët të zhvillimit industrial. Industria ushqimore ka filluar të zhvillohet kohët e fundit, duke përpunuar lëndët e para bujqësore. Ka edhe degë të tjera, si: industria tekstile, ajo e barnave, industria e përpunimit të lëkurës, këpucëve, sapunit etj.

Shtetet më të varfra në këtë rajon janë Somalia, Etiopia dhe Kenia, ku uria në popullatë është mjaft e përhapur. Në brigjet e Somalisë ndodh shpesh që anijet tregtare të sulmohen nga piratët vendas, që e kanë kthyer këtë aktivitet në një formë biznesi.

Pyetje dhe detyra

- 1 Rrafshnalta liqenore ka gjerësi të njëjtë gjeografike me pellgun e Kongos. Analizoni klimën dhe vegjetacionin mes dy këtyre njësive gjeografike dhe tregoni faktorin klimatik që ka ndikuar në dallimet mes tyre.
- 2 Duke u bazuar në tabelën e dhënë në tekst, renditni 5 shtetet e Afrikës Lindore për nga sipërfaqja dhe dendësia e popullsisë, duke filluar nga më e madhja.
- 3 Adis Abeba, Najrobi, Dar-es-Salami janë qytete të njohura në Afrikën Lindore. Kërkoni në internet rreth zhvillimit të tyre dhe komentoni se a përkojnë me zhvillimin e përgjithshëm të Afrikës Lindore.

Adis Abeba

Najrobi

Dar Es Salam

- 4 Numëroni faktorët që kanë ndikuar në vdekshmërinë e lartë të popullsisë së Afrikës Lindore.

Fjalë kyçe

- Oqeani Indian
- Zanzibari
- Pemba
- Kilimanxharo
- Tanganika
- Viktoria
- savana
- stepa
- luanët
- elefantët
- bantuidët
- kafeja
- çaji
- diamantet
- ari

Nxënësi/ja:

- përshkruan pozitën gjeografike të shtetit të Tanzanisë;
- shpjegon veçoritë natyrore të Tanzanisë;
- analizon karakteristikat demografike dhe ekonomike të Tanzanisë.

Tanzania zë një sipërfaqe prej 885 800 km². Kufiri natyror në veri arrin deri në Liqenin Viktoria, në verilindje në malin Kilimanxharo, në lindje në Oqeanin Indian, në jug arrin deri në lumin Ruvuma dhe liqenin Malavi (Niasa), kurse në perëndim në liqenin Tanganika. Kufizohet me Kenian, Ugandën, Ruandën, Burundin, Republikën Demokratike të Kongos, Zambian, Malavinë, Mozambikun dhe ka dalje në Oqeanin Indian.

Pjesa më e madhe e territorit është rrafshnaltë dhe malore, kurse pjesa më e vogël, pranë Oqeanit Indian, është ultësirë. Në lindje gjendet çarja e madhe tektonike afrikane dhe, për këtë shkak, në vend ka disa vullkane aktive. I tillë është Kilimanxharoja, me lartësi 5895 m, maja më e lartë në Afrikë.

Tanzania përbëhet nga dy njësi gjeografike: Tanganika dhe arkipelagu i Zanzibarit. Këto dy njësi hapësinore, nga pikëpamja natyrore, krijojnë Tanzaninë e lartë dhe Tanzaninë e ulët.

- Lloji i qeverisjes: Republikë presidenciale
- Kryeqyteti: Dodoma
- Monedha: Shilinga tanzaniane (TZS)
- Popullsia (2023): 64 741 657
- Dendësia: 73 banorë/km²
- Sipërfaqja e përgjithshme: 885 800 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 1018 m
- Pika më e ulët: Oqeani Indian 0 m
- Pika më e lartë: Kilimanxharo (pika më e lartë në Afrikë) 5895 m

Detyrë

Përkufizoni në hartën e murit ose në atlas, shtetin e Tanzanisë.

Në Tanzaninë e lartë, temperaturat mesatare në muajt ekstremë shkojnë në 17-23°C. Në përgjithësi, në këtë pjesë të Tanzanisë shtrihen zonat savanore dhe stepore. Në pjesën lindore të rrafshnaltës bien rreth 500-700 mm reshje, kurse në atë perëndimore rreth 750-1000 mm. Sezoni i thatë është rreth 4 muaj (qershor-tetor), prandaj bimësia barishtore thahet.

Në Tanzaninë e ulët, temperaturat mesatare janë 23-27°C, reshjet arrijnë në 1500-2000 mm. Bimësia është kryesisht e llojit tropikal; rriten mangot, palmat e kokosit, bima e karafilut dhe pyjet e drurëve halorë.

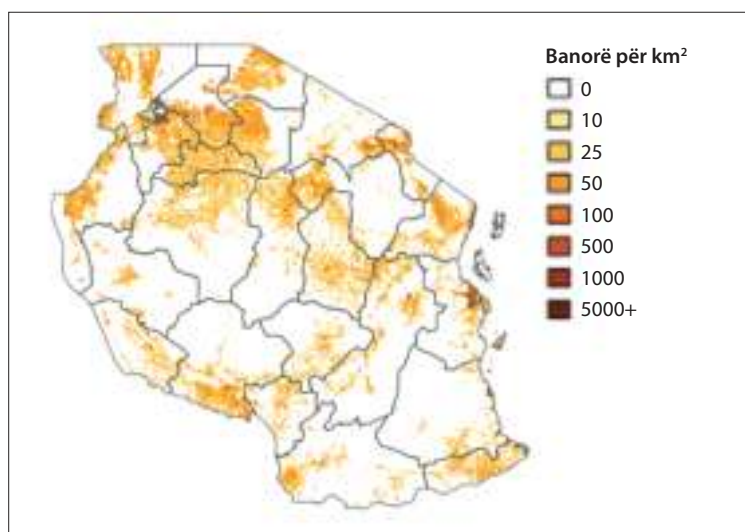

1 Flamingo (Tanzani)

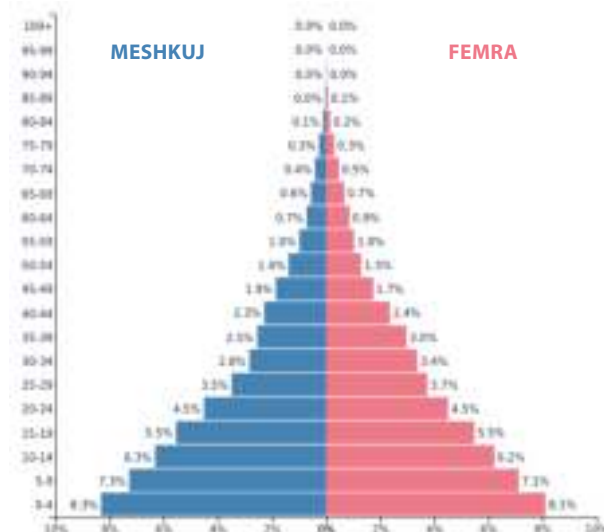
Tanzania është shtëpia e një grupi jashtëzakonisht të pasur kafshësh të egra. Tufa të mëdha zebrash, gjirafash, buajsh, gazelash, elefantësh, rinocerontësh gjenden në shumicën e parqeve të shumta të vendit. Grabitqarët përfshijnë: hienat, qentë e egër dhe macet e mëdha, luanët, leopardët. Krokodilët dhe hipopotamët janë të zakonshëm në brigjet e lumenjve dhe në brigjet e liqeneve. Janë raportuar rreth 1500 lloje zogjsh dhe ka shumë lloje gjarpërinjsh dhe hardhucash.

2 Tufë elefantësh afrikanë në një safari (Kenia). Në sfond, mali Kilimanxharo (Tanzani).

3 Dendësia e popullsisë, Tanzani.

4 Piramida e popullsisë së Tanzanisë (2022).

Popullsia – Tanzania është shteti i dytë me numrin më të madh të popullsisë në Afrikën Lindore. Jetojnë mbi 64 milionë banorë, me një dendësi prej 73 banorësh/km². Dendësia më e madhe popullsisë është në pjesën bregdetare dhe në brigjet e liqeneve. Ka rritje shumë të lartë të popullsisë; nga viti 2010, popullsia është rritur me mbi 1 milion banorë çdo vit. Shkalla e shtimit natyror është 29 për mijë dhe dominon popullsia e re, me moshë mesatare 18 vjeç. Pjesa më e madhe e popullsisë jeton në fshatra, ndërsa popullsi urbane ka vetëm 37%.

Popullsia e Tanzanisë është bantuide dhe përbëhet nga rreth 130 fise. Në vend fliten rreth 120 gjuhë të ndryshme, ndërsa gjuhë zyrtare është svahili. Një pjesë e popullsisë flet edhe gjuhën angleze. Besimi fetar më i përhapur është ai i krishterë, me rreth 60%, pasuar nga ai islam me rreth 35%.

5 Tregtia me produktet bujqësore të Afrikës Qendrore

Ekonomia – Tanzania është shtet me shkallë të ulët zhvillimi ekonomik. Bujqësia është veprimtaria kryesore ekonomike për afro 66% të popullsisë. Kulturat kryesore që prodhohen janë: kafeja, çaji, pambuku, duhani, karafili, misri, gruri, banania, frutat, perimet etj. Prej kafshëve shtëpiake, më së shumti rriten gjedhët, delet dhe dhitë. Në pjesën bregdetare është e zhvilluar edhe peshkataria.

Tanzania është e pasur me minerale, si: diamant, ar, volfram, nikel, hekur, qymyr etj. Industria nuk është edhe aq e zhvilluar. Industria më e zhvilluar është përpunimi bujqësor (sheqer, birrë, cigare, spango), minierat (diamanti, ari dhe hekuri), prodhimi i kripës, sodës së hirit, çimentos, përpunimi i vajit, prodhimi i këpucëve, veshjeve, produkteve të druri, plehrave etj.

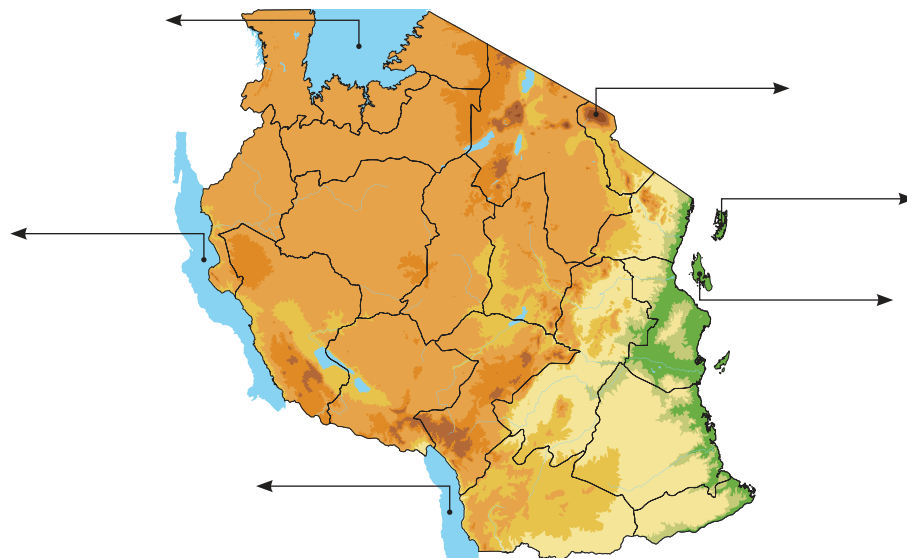
Në vend është i zhvilluar edhe turizmi i safarit, bazuar në shumëllojshmërinë e kafshëve të egra dhe parqeve kombëtare, ku jetojnë lloje, si: rinoceronti, leopardi, luani, bualli, elefanti etj.

Pyetje dhe detyra

- 1** Komentoni fotografinë dhe shpjegoni termin “safari”.

- 2** Duke u bazuar në hartën e dhënë të Tanzanisë, shënoni liqenet, ishujt dhe pikën më të lartë mbidetare.

- 3** Cilat janë disa nga prodhimet industriale të Tanzanisë?

Nxënësi/ja:

- *shpjegon rolin e pozitës gjeografike të Afrikës Jugore;*
- *identifikon format kryesore të përthyeshmërisë bregdetare të Afrikës Jugore;*
- *dallon format kryesore të relievit të Afrikës Jugore;*
- *analizon karakteristikat klimatike, hidrografike dhe biogjeografike të Afrikës Jugore.*

Fjalë kyçe

- Oqeani Indian
- ishulli Madagaskar
- malet Drakene
- shkretëtira e Kalaharit
- ultësira e Mozambikut
- lumi Zambezi
- klima tropikale

Afrika Jugore shtrihet në pjesën jugore të kontinentit afrikan dhe zë një sipërfaqe prej 2,6 milionë km². Përfshin hapësirën gjeografike në jug të lumit Zambezi, deltës endoreike të Okavangos dhe të lumit Kunene. Në anën lindore dhe jugore ka dalje në Oqeanin Indian, ndërsa në perëndim në Oqeanin Atlantik.

Afrika Jugore është një rrafshnaltë me rreth 1200 m lartësi mbidetare. Është e rrethuar me male bregdetare të larta, si Malet Drakene me mbi 3000 m lartësi, të cilat lëshohen rrëpirët kah Oqeani Indian. Në pjesët e mesme dhe perëndimore të Afrikës Jugore gjenden zonat e hapësirave karakteristike gjeografike, siç janë shkretëtira e Kalaharit dhe e Namibisë. Përgjatë bregdetit shtrihet brezi i ngushtë i ultësirës bregdetare.

Shkretëtira Kalahari paraqet një rrafshnaltë të gjerë stepore dhe shkretinore në Afrikën Jugore. Është e rrethuar me male të larta, zë sipërfaqe prej rreth 1 milion km². Pjesa më e madhe e territorit është e mbuluar me rërë. Është shumë pak e banuar. Popullsia merret me gjueti dhe me mbledhjen e frutave. Në pjesën veriore dhe verilindore shtrihen stepat dhe savanat. Në jug të lumit Zambezi paraqiten savanat e vërteta, me prezencën e drurëve akacie dhe baobab. Shkretëtitat tipike paraqiten në pjesën jugore dhe juglindore të rrafshnaltës.

1 Harta e Afrikës Jugore

2 Shkretëtira Kalahari

3 Shkretëtira e Namibisë

Shkretëtira e Namibisë është rajon shkretinor që zë gjithë bregun e Oqeanit Atlantik në Namibi. Është një rajon krejt i thatë, me gjatësi rreth 1300 km dhe gjerësi 50-150 km. Ajo është, kryesisht, pjesë rrafshinore me tokë shkëmbore. Pjesët jugore të Namibisë janë me rërë. Drejt lindjes, shkretëtira kalon në stepa dhe savana, me prezencën e shtazëve barngrenëse. Pjesa e ngushtë e bregdetit të Namibisë është e banuar dendur me zogj, si: flamingot, pelikanët dhe pinguinët. Ndryshe, kjo shkretëtitë quhet edhe “shkretëtira e diamanteve”.

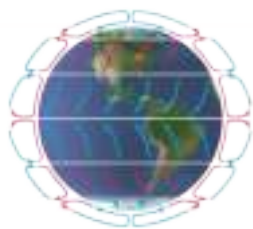
4 Karuja e vogël, Kepi Perëndimor, Afrika e Jugut.

Ultësira bregdetare - Në jug të maleve të larta Draken, shtrihen ultësirat bregdetare që përfshijnë një zonë relativisht të ngushtë. Kalimi prej bregdetit në brendi shprehet me shkallët relievore të Karusë së Madhe dhe Karusë së Vogël.

Kushtet klimatike, hidrografike dhe bimësia - Hapësira e madhe gjeografike e Afrikës Jugore ndahet në disa tipa klimatikë: tropikale në pjesët më veriore, kontinentale mesatare në rrafshnaltat, subtropikale përreth brigjeve të oqeaneve, dhe shkretinore. Oqeanet po ashtu kanë ndikim në sasinë e reshjeve. Pasatet juglindore lagin bregdetin e Mozambikut dhe atë lindor të Afrikës së Jugut, me reshje deri 2000 mm. Në sasinë e madhe të reshjeve në bregdetin lindor ndikon edhe rryma e ngrohtë detare e Mozambikut. Ndërsa pasatet verilindore e kanë shndërruar Kalaharin në brendi dhe zonën

bregdetare perëndimore në shkretëtira (shkretëtira Kalahari dhe ajo e Namibisë në bregdet), ku sasia e reshjeve është 250 mm. Përgjatë brigjeve perëndimore lëviz një rrymë e ftohtë detare, e cila ka ndikuar në sasinë e vogël të reshjeve në këtë hapësirë. Në peizazhin natyror të Afrikës Jugore mbisundojnë savanet, stepat dhe pyjet savanore. Pjesa lindore është e lagësht me rreth 750 mm reshje dhe, për këtë arsye, është e mbuluar me barishte dhe pyje, kurse ajo perëndimore është e thatë, stepore ose gjysmëshkretinore. Afrika e Jugut nuk është shumë e pasur me lumenj. Lumenjtë me të njohur janë Zambezi dhe Limpopo, që derdhen në Oqeanin Indian.

Lumi Oranzh me degën e vetë Vaal derdhet në Oqeanin Atlantik, ndërsa Okavango është një lum endoreik që humbet në shkretëtirën e Kalaharit. Gjatë periudhës së reshjeve, këta lumenj janë plot ujë dhe shpeshherë shkaktojnë përmbytje. Ndërsa, gjatë periudhës pa reshje, në shumicën e tyre ndryshon sasia e ujit.

A e dini se...

Pasatet (nga gjermanishtja) janë erëra të përhershme që fryjnë në gjerësitë gjeografike 30° drejt ekuatorit.

5 Baobab

6 Gnu (antilopa)

7 Antilopë, shkretëtira Kalahari, Afrika e Jugut

8 Qeni i egër afrikan

A e dini se...

Bushmanët janë grup etnik që jeton në Afrikën Jugore, në pjesën e shkretëtirës Kalahari. Merren me gjueti primitive dhe me mbledhjen e frutave.

Pyetje dhe detyra

- 1** Duke u bazuar në hartën e dhënë të Afrikës Jugore, shënoni malet kryesore, dy shkretëtirat dhe dy oqeanet që e rrethojnë.

1. Malet _____
2. Shkretëtira _____
3. Shkretëtira _____
4. Oqeani _____
5. Oqeani _____

- 2** Lidhni me shigjetë lumenjtë me pellgjet detare.

Limpopo	Oqeani Atlantik
Oranzh	Oqeani Indian
Okavango	Endoreike
Vaal	

- 3** Gjeni dallimet mes pjesëve bregdetare të oqeanit Indian dhe pjesëve të brendshme të Afrikës Jugore në veçoritë klimatike dhe vegjetative.

Fjalë kyçe

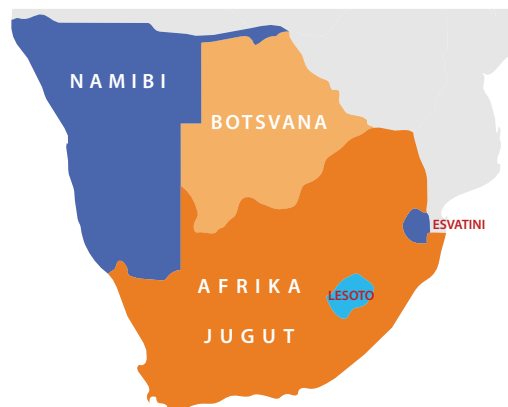
- kolonizimi anglez
- racizmi
- strukturat e popullsisë
- pasuritë minerale
- zhvillimi ekonomik

Nxënësi/ja:

- diskuton zhvillimet historike gjatë periudhave të ndryshme të kolonizimit evropian në Afrikën Jugore;
- dallon strukturat e popullsisë në Afrikën Jugore;
- analizon lidhjen mes pasurive natyrore dhe zhvillimit ekonomik të shtetave të Afrikës Jugore.

Popullsia dhe veçoritë shoqërore

Në rajonin e Afrikës Jugore jetojnë mbi 69 milionë banorë, në 5 shtete me një sipërfaqe prej rreth 2,6 milionë km². Shteti më i madh në këtë rajon si për nga popullsia, ashtu edhe nga sipërfaqja, është Republika e Afrikës së Jugut. Shtete të mëdha për nga sipërfaqja janë edhe Namibia dhe Botsvana, por nga numri i popullsisë janë shumë më të vogla.

1 Harta e Afrikës Jugore

Nr.	Shteti	Popullsia (2023)	Sipërfaqja në km ²	Dendësia (banorë/km ²)	Kryeqyteti
1	Afrika e Jugut	61 415 385	1 213 090	50	Pretoria
2	Namibia	2 672 495	823 290	3	Vindhok
3	Botsvana	2 488 186	566 730	4	Gaborone
4	Lesoto	2 189 511	30 360	72	Maseru
5	Esvatini	1 193 813	17 200	69	Mbabane
	Gjithsej	69 959 390	2 650 670	26	

Tab. Të dhënat për shtetet e Afrikës Jugore

Dendësia e popullsisë është relativisht e vogël, 26 banorë/km². Pjesa bregdetare e Oqeanit Indian, nga jugu deri në veri, është më e populluar dhe dendësia është më e madhe. Në pjesën veriore dhe veriperëndimore, ku gjenden Namibia dhe Botsvana, dendësia e popullsisë është shumë më e vogël, rreth 3-4 banorë/km². Shkretëtira e Kalaharit, që shtrihet kryesisht në shtetin e Botsvanës dhe kufijtë e Namibisë dhe Afrikës së Jugut, është më pak e banuar. Rëra e Kalaharit është vendi ku shkojnë për gjueti njerëzit që i përkasin qytetërimit më të vjetër në botë – njerëzit san. Ata jetojnë sot, njësoj siç kanë jetuar edhe para 25 000 vjetësh, në mënyrë primitive. Shtimi natyror është 14 për mijë dhe popullsia është e re. Mosha mesatare është 27 vjeç. Në qytete jeton 64,7% e popullsisë.

Kolonizimi i parë i kësaj pjese të Afrikës u bë nga portugezët në shekullin XV. Më vonë, në shekullin XIX depërtoi Britania e Madhe, që asokohe ishte fuqi botërore. Ajo depërtoi fillimisht në brendësi të Afrikës Jugore, më pas e pushtoi gjithë rajonin.

2 Popullsia san-bushmane në Kalahar

Në këtë rajon jeton popullsia bantuide, ku grupet kryesore janë: bushmanët, hotentotët, basutot, zulutë, svazët, damarat etj. Popullsia e bardhë, ardhur e ngulur aty prej kolonizimit, përbën rreth 20% të popullsisë. Besimi fetar më i përhapur është feja katolike (rreth 80%), ndërsa pjesa tjetër i takon besimit animist.

Zhvillimi ekonomik

Rajoni i Afrikës Jugore konsiderohet si njëri nga rajonet më të zhvilluara në Afrikë. Shteti më i zhvilluar ekonomik i këtij rajoni, por edhe i kontinentit në tërësi, është Republika e Afrikës së Jugut. Rajoni i Afrikës Jugore ka një bujqësi ekstensive dhe të pazhvilluar. Pjesa më e madhe e popullsisë merret me këtë veprimtari ekonomike. Në Afrikën e Jugut, bujqësia është më e zhvilluar dhe intensive, dhe vetëm 10% e popullsisë në këtë shtet, merret me këtë veprimtari.

Rajoni ka një bazë të mirë për zhvillimin e bujqësisë dhe sipërfaqet më të rëndësishme janë ato në plantacione. Por këto toka, edhe sot e kësaj dite, janë pronë e popullsisë së bardhë, që është pakicë në këtë rajon. Kulturat kryesore që kultivohen janë: pambuku, çaji, meli, kallamsheqeri, kikiriku, orizi, patatja, grurë, misër etj. Kultivohen edhe kulturat subtropikale siç janë: ulliri, agrumet, hardhia e rrushit etj. Blegtoria është ekstensive, por dekadat e fundit ka filluar të zhvillohen ferma dhe një blegtori më intensive. Rriten kryesisht gjedhet, delet, dhitë etj.

Zhvillimi ekonomik është i bazuar në pasuritë natyrore dhe mineralet e shumta që gjenden në shtetet e këtij rajoni. Në krahinat e Veldit të Lartë dhe Veldit të Mesëm (më konkretisht krahina Vitvotersrand) që gjenden në Afrikën e Jugut, prodhohet sasia më e madhe e arit në botë. Këto krahina janë të pasura edhe me xehe të tjera, si: diamant, platin, bakër, hekur, qymyr etj. Qendra industriale në Republikën e Afrikës së Jugut është Johannesburgu, ku është e përqendruar pjesa më madhe e prodhimit industrial. Aty, qytetet industriale shtrihen njëri pas tjetrit dhe tërë krahina është e urbanizuar.

3 Qendra industriale në Republikën e Afrikës së Jugut

4 Zonë industriale në Afrikën e Jugut

Edhe shteti i Namibisë është i pasur me xehe, si: argjend, diamant, uranium, bakër, plumb, volfram etj. Ndërsa shteti i Botsvanës është i pasur me diamant, bakër, nikel etj. Ky rajon është i pasur edhe me naftë, qymyr shumë cilësor dhe pasuri ujore.

5 Qendra industriale në Republikën e Afrikës së Jugut

6 Qendra turistike në Republikën e Afrikës së Jugut

Këto pasuri natyrore kanë qenë një bazë e mirë për zhvillimin industrial. Industria më e zhvilluar është në Republikën e Afrikës së Jugut, gjithashtu edhe numri i të punësuarve në industri është më i madh. Degët kryesore të industrisë janë: metalurgjia e zezë dhe ajo me ngjyra, industria e makinave, ajo kimike, ushqimore, tekstile, energjitike etj. Turizmi është një nga aktivitetet më të rëndësishme ekonomike të rajonit. Potencialet turistike janë të shumta, si ato të trashëgimisë natyrore, ashtu edhe ato të trashëgimisë kulturore dhe historike. Rajoni ka trashëgimi të pasur kulturore e historike të periudhës koloniale, ka qytete antike, klimë shumë të përshtatshme dhe bregdet, parqe kombëtare të pasura me shumë lloje të rralla kafshësh. Të gjitha këto kanë ndikuar që të ketë turistë nga e gjithë Afrika dhe e gjithë bota.

Pyetje dhe detyra

- 1** Në hartën memece të Afrikës Jugore, shënoni emrat e pesë shteteve dhe kryeqyteteve të tyre.

- 2** Me çfarë mineralesh të çmuara është e pasur Afrika Jugore?
- 3** Sikur të kishit një ofertë turistike për ta vizituar Afrikën Jugore, cilat do të ishin motivet që do t'ju shtynin ta vizitonit këtë rajon?

Nxënësi/ja:

- përcakton kufijtë dhe madhësinë e shtetit të Afrikës së Jugut;
- diskuton zhvillimet historike të racizmit gjatë kolonizimit anglez në Afrikën e Jugut;
- dallon strukturat e popullsisë në Afrikën e Jugut;
- identifikon pasuritë natyrore dhe nivelin e zhvillimit ekonomik në Afrikën e Jugut.

Veçoritë natyrore

Republika e Afrikës së Jugut gjendet në pjesën më jugore të kontinentit të Afrikës dhe zë një sipërfaqe rreth 1,2 milionë km². Ka dalje në brigjet e Atlantikut dhe të Oqeanit Indian. Afrika e Jugut kufizohet nga Namibia në veriperëndim, nga Botsvana dhe Zimbabveja në veri, dhe nga Mozambiku dhe Esvatini (Svazilandi) në verilindje dhe lindje. Lesotoja, një vend i pavarur, është një enklavë në pjesën lindore të republikës, e rrethuar tërësisht nga territori i Afrikës së Jugut. Në brigjet e Oqeanit Indian shtrihen malet Drakene (me pikën më të lartë 3482 m, malin Tabana). Pjesa e brendshme përfshihet nga Veldi i Lartë dhe i Ulët, si dhe shkretëtira e Kalaharit. Bregdeti i Oqeanit Indian dhe Atlantik ka zonë të ulët bregdetare.

Fjalë kyçe

- ▶ kolonizimi anglez
- ▶ borët
- ▶ racizmi
- ▶ strukturat e popullsisë
- ▶ Nelson Mandela
- ▶ pasuritë minerale
- ▶ zhvillimi ekonomik

- Lloji i qeverisjes: Republikë parlamentare
- Kryeqyteti: Pretoria
- Monedha: Randi jugafrikan (ZAR)
- Popullsia (2023): 61 415 385
- Dendësia: 50 banorë/km²
- Sipërfaqja e përgjithshme: 1 213 090 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 1034 mm
- Pika më e ulët: Oqeani Atlantik 0 m
- Pika më e lartë: Maja Mafadi 3446 m

Pjesa e brendshme ka klimë subtropikale shkretinore të thatë, ndërsa pjesa bregdetare jugore ka klimë mesatare, të ngjashme me atë mesdhetare të Afrikës Veriore. Lumenjtë më të mëdhenj janë Limpopoja, Oranži dhe Vali.

1 Pamje nga Kejptauni

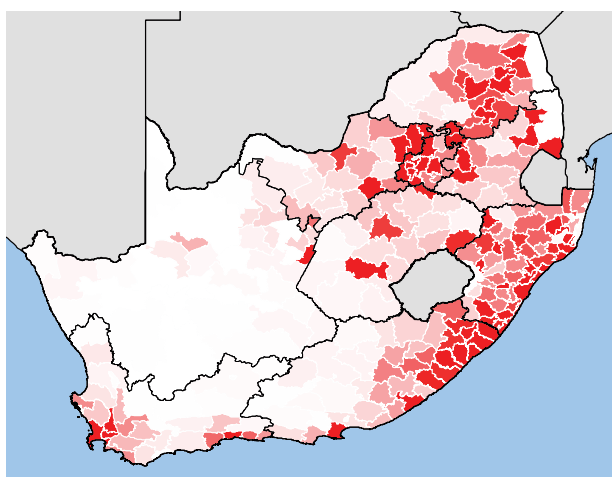
Detyrë

Në hartën e murit ose në atlas, gjeni dhe tregoni format kryesore të relievit të këtij rajoni gjeografik.

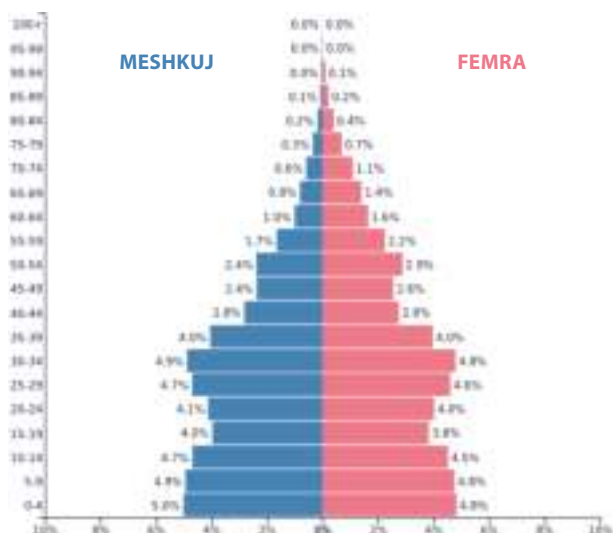

A e dini se...

- Afrika e Jugut është i vetmi vend që ka çmontuar vullnetarisht programin e armëve bërthamore.
- Transplanti i parë i suksesshëm i zemrës së njeriut u krye në Kejptaun, Afrika e Jugut.
- Ura Bloukrans e Afrikës së Jugut organizon hedhjen më të lartë natyrore me “banxha” në botë.

2 Dendësia e popullsisë në Afrikën Jugore

3 Piramida e popullsisë së Afrikës së Jugut

Popullsia

Republika e Afrikës së Jugut është vendi më i madh dhe më i populluar në rajonin e Afrikës Jugore. Ka një sipërfaqe totale rreth 1,2 milionë km² dhe një popullsi rreth 61 milionë banorë. Në këtë shtet jeton rreth 88% e popullsisë së gjithë rajonit të Afrikës Jugore. Dendësia më e madhe e popullsisë është në pjesën e bregdetit lindor dhe në pjesën verilindore. Disa zona në jug dhe jugperëndim kanë dendësi të madhe. Pjesa perëndimore dhe veri perëndimore është më pak e banuar. Në pjesët me dendësi më të madhe gjenden edhe qytetet më të mëdha të këtij shteti. Afrika e Jugut ka disa qytete me popullsi mbi 1 milion banorë. Qyteti më i madh i Afrikës së Jugut është Kejptauni, në bregun jugperëndimor të vendit. Ka një popullsi mbi 3,4 milionë banorë dhe njihet si pika ku takohen Oqeani Atlantik dhe ai Indian. Qytete të tjera të mëdha janë Durbani, Johaneshburgu, Sovetoja dhe Pretoria. Dy nga këto qytete, Johaneshburgu dhe Pretoria, shërbejnë si kryeqytete kombëtare, përveç kryeqytetit të tretë të Afrikës së Jugut, Blomfontejn, duke e bërë Afrikën e Jugut të vetmin vend në botë me tri kryeqytete. Pretoria është kryeqyteti ekzekutiv (administrativ), Kejptauni është kryeqyteti legjislativ dhe Blomfontejni shërben si kryeqyteti gjyqësor.

Shtimi natyror i popullsisë është rreth 12 për mijë (2020), duke shënuar rënie të vazhdueshme krahasuar me vitet paraprake, për shkak të zhvillimit ekonomik e social të vendit.

Popullsia e bardhë ka shtim më të ulët, por ajo kompensohet nga emigrantët. Rritja e popullsisë urbane (rreth 66%) tregon për një rritje të zhvillimit ekonomik e social. Moshë mesatare e popullsisë është 27,6 vjet dhe piramida e popullsisë ka bazë të ngushtuar.

Kolonizimi dhe veçoritë shoqërore

Kolonizuesit e parë janë holandezët, që arritën në brigjet e Afrikës së Jugut në vitin 1652. Pastaj në vitin 1844, anglezët mbërritën në pjesën e bregdetit lindor, duke formuar kolonitë e tyre. Kolonitë angleze janë territoret administrative Kapland dhe Natal, ndërsa kolonitë holandeze janë territoret administrative Oranzh dhe Transval. Dy kolonitë holandeze fituan pavarësinë dhe në vitin 1905 formuan pushtetin lokal. Pesë vite më vonë (1910) ato u bashkuan me kolonitë britanike Kapland dhe Natal dhe kështu formuan Unionin Jugafrikan. Ky Union u shpall si Republika e Afrikës së Jugut në referendumin e vitit 1960.

Pas vitit 1910, i gjithë pushteti politik në vend i takonte popullsisë së bardhë me prejardhje evropiane, në një sistem të ndarjes racore të njohur si aparteid. U miratuan ligje, përmes të cilave u krye ndarja dhe diskriminimi i madh racor. Popullsia zezake ishte e shtypur dhe e diskriminuar në të gjitha fushat e jetës. Ata nuk përfshiheshin në qeveri, bënë punët më të rënda, paguheshin më pak për punën e njëjtë, nuk kishin të drejtë shkollimi dhe, më vonë, shkollat bënë ndarjen mes fëmijëve në bazë të racës etj. Nëpërmjet përpjekjeve të liderëve si Nelson Mandela, i cili u bë presidenti i parë me ngjyrë i Afrikës së Jugut më 1994, sistemi i aparteidit u shpërbë dhe Afrika e Jugut është tani një vend demokratik. Rreth 70% e popullsisë në Afrikën e Jugut janë zezakë bantuidë. Pjesa tjetër janë popullsi e bardhë e ardhur që nga koha e kolonizimit dhe kryesisht përbëhet nga pasardhësit e anglezëve dhe holandezëve. Popullsia bushmane (san) është popullsia më e vjetër në Afrikën e Jugut. Kjo popullsi jeton në shkretëtirën e Kalaharit, pasi u dëbuan nga të bardhët gjatë kolonizimit.

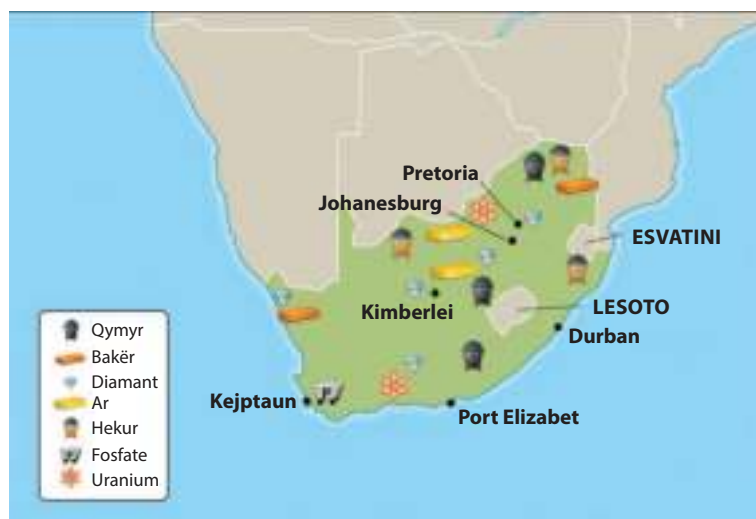
Zhvillimi ekonomik

Afrika e Jugut është shteti më i zhvilluar ekonomik në rajonin e Afrikës Jugore dhe ndër më të zhvilluarat në gjithë Afrikën. Baza e zhvillimit ekonomik janë pasuritë e shumta natyrore. Ky shtet është prodhuesi më i madh në botë i platinës, kromit dhe manganit (2019); prodhuesi i dytë më i madh në botë i titanit; prodhuesi i gjashtë më i madh në botë i mineralit të hekurit; i 11-ti në botë si prodhuesi më i madh i arit; prodhuesi i 11-të më i madh në botë i kobaltit; prodhuesi i 12-të më i madh në botë i uranimit (2018). Afrika e Jugut mbulon gati 5% të prodhimit botëror të diamanteve të lëmuara dhe është po ashtu eksportuesi i tretë më i madh në botë i qymyrit. Rajonet më të pasura me xehe janë Veldi i Lartë dhe Veldi i Mesëm.

Bazuar në burimet natyrore, Afrika e Jugut ka të zhvilluar industrinë e metalurgjisë, makinave, atë metalike, kimike, elektronike, tekstile, ushqimore etj. Qendra kryesore industriale është qyteti i Johannesburgut, por ka edhe shumë qytete tjera industriale që gjenden në krahinat e Veldit.

4 Nelson Mandela, president i Afrikës së Jugut ('94-'99)

5 Resurset natyrore në Republikën Jugafrikane

6 Ferma "Weltevrede" - Princ Albert, Afrika e Jugut

7 Fabrika e "Volkswagen"-it, Afrika e Jugut

Bujqësia është degë ekonomike shumë e rëndësishme. Kohët e fundit, kjo degë ka njohur një zhvillim më të lartë, krahas zhvillimit të teknologjisë dhe industrisë. Në bujqësi punon rreth 10% e popullsisë. Kultivohen kultura bujqësore në plantacione, me prodhimtari të lartë dhe për eksport. Kulturat kryesore janë: pambuku, çaji, meli, kallamsheqeri, kikiriku, orizi, patatja, gruri, misri etj. Kultivohen edhe kultura subtropikale, si: ulliri, agrumet, hardhia etj. Krahas bujqësisë, edhe blegtoaria ka një zhvillim intensiv përmes rritjes së kafshëve në ferma të mëdha dhe me produktivitet të lartë.

Afrika e Jugut ka një trashëgimi të pasur kulturore e historike të periudhës koloniale, si dhe disa qytete antike. Ky shtet njihet për biodiversitetin e pasur, si dhe llojet e rralla të kafshëve. Për mbrojtjen e këtyre kafshëve, në këtë shtet ka rreth 18 parqe kombëtare, të pasura në florë, faunë e peizazhe të shumta e të bukura. Të gjitha këto kanë ndikuar që të ketë turistë nga e gjithë bota.

8 Elefant në Parkun Kombëtar Ado (Afrika e Jugut)

Pyetje dhe detyra

- 1** Cilat ishin diskriminimet racore në Afrikën e Jugut, të njohura si "apartheid"?
- 2** Kërkoni në internet dhe përshkruani jetën dhe veprimtarinë e Nelson Mandelës.

- 3** Ku bazohet zhvillimi ekonomik i Afrikës së Jugut, duke pasur parasysh që është shteti më i zhvilluar ekonomik në Afrikë?
- 4** Numëroni degët më të zhvilluara industriale në Afrikën e Jugut.

TEMA 3:

KONTINENTI I AMERIKËS

-
- A satellite map of the Americas, showing North and South America. The map is tilted diagonally across the page. The top left corner has a blue background with white contour lines. The bottom right corner has a yellow background with a red curved border.
- Në këtë kontinent, trajtohen në mënyrë të përmbledhur karakteristikat kryesore, me të cilat identifikohet si rajon i nivelit më të lartë. Aty trajtohen aspektet e përgjithshme natyrore dhe socio-ekonomike në nivel kontinenti, ndarjeje rajonale dhe në nivel global.
 - Kontinenti i Amerikës i takon Botës së Re, që për shumë shekuj ishte i panjohur për Botën e Vjetër. Zbulimi i tij bëri që të kemi ndryshime të mëdha në nivel global, sidomos në aspektin e migrimeve të popullsisë mes kontinenteve, përzierjes së kulturave, racave, gjuhëve etj. Ky kontinent, përveç kontrasteve të shumta në aspektin shoqëror dhe ekonomik, dallohet edhe për llojllojshmëri të madhe të formave të relievit, tipave klimatikë, hidrografisë, zonalitetit të botës së gjallë, shtrirjes së madhe meridionale të saj etj.
 - Përkundër zbulimit të vonshëm, disa prej rajoneve apo shteteve të këtij kontinenti kanë arritur shkallë të lartë zhvillimi socio-ekonomik e teknologjik dhe luajnë një rol shumë të rëndësishëm në politikat globale, posaçërisht në aspektin e zhvillimit ekonomik, kulturor, politik dhe ushtarak.
 - Përmes këtyre përmbajtjeve mësimore, nxënësi/ja synon t'i arrijë rezultatet e të nxënit që janë të përcaktuara. Ai/ajo do të jetë në gjendje të dijë, njohë, përshkruajë dhe bëjë krahasime, dallime të ndryshme, të gjykojë, analizojë, vlerësojë e interpretojë të gjitha proceset, qofshin ato natyrore apo socio-ekonomike, kulturore-historike e politike.
 - Bazuar në rezultatet e të nxënit, kontinenti i Amerikës është përmbledhur në 15 njësi mësimore, ndarë në tri rajone që trajtohen në kuadër të këtij kontinenti.

Nxënësi/ja:

- *përcakton kufijtë, madhësinë dhe pozitën gjeografike të kontinentit të Amerikës;*
- *dallon format bregdetare të kontinentit të Amerikës në Oqeanin e Ngrirë të Veriut, Atlantik dhe Paqësor.*

Fjalë kyçe

- ▶ Bota e Re
- ▶ oqeanet
- ▶ ekuatori
- ▶ pozita gjeografike
- ▶ përthyeshmëria bregdetare

Amerika është tërësi e madhe kontinentale në pjesën perëndimore të rruzullit tokësor. Ka shtrirje meridionale, me gjatësi veri-jug rreth 16 mijë km. Shtrihet në të dyja gjerësitë gjeografike, përkatësisht mes 83° gjerësi gjeografike veriore dhe 56° gjerësi gjeografike jugore. Kontinenti i Amerikës u afrohet të dy poleve të planetit.

E vendosur mes Oqeanit Atlantik në lindje dhe Oqeanit Paqësor në perëndim, për një kohë të gjatë Amerika ishte e izoluar nga kontinentet e tjera dhe e panjohur. Historiografia moderne njeh si zbulues të Amerikës eksploratorin, Amerigo Vespuçi, nga e ka marrë emrin edhe vetë kontinenti – Amerikë. Ky kontinent quhet ndryshe Bota e Re. Ndërsa dikur, dy oqeanet e izolonin kontinentin e Amerikës nga Bota e Vjetër, sot Atlantiku dhe Paqësori shërbejnë si “urë lidhëse” mes Amerikës, Evropës, Afrikës, Azisë dhe Australisë.

Në ngushticën e Beringut në veriperëndim, Amerikën e ndajnë nga Azia vetëm 85 km, ndërsa nëpërmjet Groenlandës, Amerika i afrohet Evropës në një largësi prej 1013 km.

Nëse Amerika merret si një tërësi e madhe kontinentale (Amerika e Veriut dhe ajo e Jugut së bashku), atëherë del se ky kontinent është i dyti më i madh (pas Azisë) në botë, me një sipërfaqe rreth 42 milionë km² ose 31% të sipërfaqes së tokës. Është katër herë më i madh se Evropa. Por, sipas shumë gjeografëve, Amerika ndahet në Amerikën e Veriut dhe e Jugut dhe, për këtë arsye, e gjithë njësia territoriale në tërësi shpesh quhet Amerikat. Amerika e Veriut si kontinent ka sipërfaqe rreth 24,5 milionë km² dhe është kontinenti i tretë për nga sipërfaqja, ndërsa Amerika e Jugut ka sipërfaqe 17,7 milionë km² dhe është kontinenti i katërt për nga sipërfaqja. Për shkak të dallimeve historike, ekonomike, gjuhësore etj.,

nga Amerika e Veriut është bërë ndarja e një pjese të veçantë të saj, që quhet Amerika e Mesme (Qendrore). Sipas këtij këndvështrimi, Amerika ndahet në tri pjesë rajonale: Amerika e Veriut, e Mesme dhe e Jugut.

Amerika e Veriut zë një sipërfaqe mbi 22 milionë km² dhe përfshin territoret kontinentale e ishullore të Shteteve të Bashkuara të Amerikës dhe Kanadasë, përkatësisht territoret që gjenden në veri të Meksikës.

Amerika e Mesme zë një sipërfaqe rreth 2,7 milionë km² dhe përfshin pjesët kontinentale të Amerikës së Veriut prej lumit Rio Grande (kufirit midis SHBA-së dhe Meksikës) e deri te Kanali i Panamasë, si dhe territoret e ishujve Antilet e Mëdha, Antilet e Vogla dhe Bahamat. Amerika e Jugut është pjesa e tretë rajonale, që zë një sipërfaqe afro 17,7 milionë km², e cila shtrihet në jug të Kanalit të Panamasë deri te Ngushtica Drejk.

Shtetirja e Amerikës mes Oqeanit të Ngrirë të Veriut në veri, Oqeanit Atlantik në lindje dhe Oqeanit Paqësor në perëndim, ka bërë që viset bregdetare të jenë të pasura me gadishuj, gjire, ngushtica dhe ishuj të shumtë.

Oqeani i Ngrirë i Veriut e ka bregdetin më të përthyer dhe ka shumë ishuj, gadishuj, gjire, dete dhe ngushtica. Ishujt më të mëdhenj janë: Groenlanda (ishulli më i madh i botës), ishujt e Arkipelagut të Arktikut (Tokat e Bafinit dhe Viktorias), ndërsa gjiret më të mëdha janë: Hudsoni, Bafini dhe ngushtica e Davisit.

Në *Oqeanin Atlantik*, pjesa lindore e bregdetit është mjaft e përthyer. Ky bregdet fillon nga gadishulli i Labradorit, më në jug është gjiri i Sen-Lorenit, ishulli Njufaundlend dhe gadishulli i Skocisë së Re dhe vazhdon me Gadishullin e Floridës dhe Gjirin e Meksikës në Amerikën e Veriut. Në Amerikën e Mesme dallojmë gadishullin Jukatan, gjirin e Panamasë, kanalin e Panamasë, ndërsa pjesa ishullore përbëhet nga Antilet e Mëdha, Antilet e Vogla dhe Bahamat. Këta ishuj krijojnë detin e Karaibeve, i cili lidhet me gjirin e Meksikës me anë të ngushticës Jukatan. Gjiri i Meksikës lidhet me Oqeanin Atlantik përmes ngushticës së Floridës. Në Amerikën e Jugut, bregdeti i Oqeanit Atlantik është shumë pak i përthyer. Në veri dallojmë deltën e lumit Amazonë, më në jug gjirin e La-Platës dhe ishujt Falkland (Malvine), krejt në jug ishullin Toka e Zjarrtë, i cili ndahet nga pjesa tjetër e Amerikës së Jugut me ngushticën e Magelanit.

Bregdeti i Oqeanit Paqësor është më pak i përthyer, por jo më pak i rëndësishëm. Në veri dallojmë ngushticën e Beringut, gadishullin dhe gjirin e Alaskës, ishullin Vankuver, si dhe gadishullin dhe gjirin e Kalifornisë. Bregdeti i Oqeanit Paqësor në Amerikën e Jugut është shumë pak i përthyer. Krejt në jug dallojmë arkipelagun e ishujve të vegjël të Kilit.

2 Ndarja rajonale e kontinentit të Amerikës

Detyrë
Gjeni në hartën e murit ose atlas, ato që u cekën më lart.

3 Bregu shkëmbor i Oqeanit Paqësor në Kaliforninë Veriore

4 Port në Gjirin e Nju Jorkut të Epërm, SHBA

Përthyeshmëria bregdetare ka mundësuar ndërtimin e porteve të njohura detare në Oqeanin Atlantik, si: Montreal, Boston, Nju-Jork, Uashington, Majami, Nju-Orleans, Tampiko, Hjuston, Karakas, Rio-de-Zhanejro, Montevideo, Buenos-Ajres etj. Në Oqeanin Paqësor gjenden portet Vankuver, San-Francisko, Los-Anxhelos, Akapulko, Lima etj.

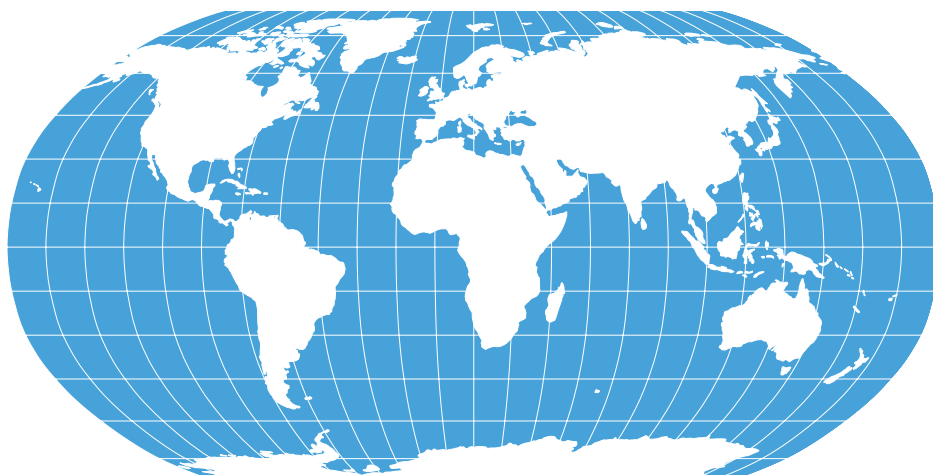
Pyetje dhe detyra

1 Janë dhënë oqeanet:

1. Atlantik
2. Paqësor
3. Indian
4. i Ngrirë i Veriut
5. Jugor

Cila renditje është e saktë për oqeanet që e rrethojnë kontinentin e Amerikës?

- a) 3, 1, 4.
- b) 4, 5, 3.
- c) 1, 2, 4.
- d) 2, 3, 5.

2 Në hartën mece të kontinentit të Amerikës, identifikoni me anë të ngjyrave tri rajonet kryesore:

- Amerikën e Veriut me ngjyrë të kaltër;
- Amerikën e Mesme me ngjyrë të verdhë;
- Amerikën e Jugut me ngjyrë të gjelbër.

3 Cilat janë tri grupet e ishujve në Amerikën e Mesme, që e ndajnë detin e Karaibeve nga Oqeani Atlantik?

4 Numëroni së paku 5 qendra të njohura, që njihen edhe si porte detare të Amerikës.

Nxënësi/jja:

- *identifikon format kryesore të relievit në kontinentin e Amerikës;*
- *numëron faktorët klimatikë dhe tipat klimatikë në kontinentin e Amerikës;*
- *dallon lumenjtë, liqenet dhe pellgjet detare të kontinentit të Amerikës;*
- *shpjegon shtrirjen hapësinore vegjetative në kontinentin e Amerikës.*

Fjalë kyçe

- Kordilieret
- ultësirat
- Patagonia
- Misisipi
- Amazona
- brezat klimatikë
- Liqenet e Mëdha
- selvaset
- kamposet
- preritë
- pampaset

Në përgjithësi, relievi i kontinentit të Amerikës karakterizohet nga tri veçori-kryesore-geografike: vargmalet e reja në perëndim, ultësirat në mes dhe rrafshnaltat dhe malet e vjetra në lindje. Në pjesën perëndimore të Amerikës, paralel me bregdetin e Oqeanit Paqësor, shtrihen malet Kordiliere me gjatësi rreth 16 mijë km, nga Alaska deri në Tokën e Zjarrtë. Në Amerikën e Veriut njihen me emrin Malet Shkëmbore, ndërsa në Amerikën e Jugut njihen me emrin Ande. Sistemi malor i Kordiliereve e ndan Amerikën në dy pjesë të mëdha: në Amerikën e Atlantikut dhe atë të Paqësorit. Në pjesën lindore, në drejtimin verilindje-jugperëndim, shtrihen malet e vjetra Apalashe në Amerikën e Veriut, ndërsa në Amerikën e Jugut dallojnë Veriut rrafshnaltat e Guajanës, Brazilit dhe Patagonisë. Ultësirat e mëdha shtrihen mes sistemit malor të Kordiliereve në perëndim dhe Apalasheve dhe Pllajës Guajano-Braziliane në lindje. Në Amerikën e Veriut, mes Maleve Shkëmbore dhe Apalasheve shtrihen ultësirat e mëdha qendrore. Në Amerikën e Jugut dallojmë ultësirën e Orinokos, Amazonës, Gran-Çakos dhe La-Platës.

Në kontinentin e Amerikës së Veriut gjendet shkretëtira e Kolorados. Ndërsa në Amerikën e Jugut kemi shkretëtirën Atakama. Pika më e lartë në kontinent është Akonkagua (6960 m) në Andet e Amerikës së Jugut, ndërsa në Amerikën e Veriut, pika më e lartë është Denali (Mek-Kinli, 6193 m). Pika më e ulët e kontinentit ndodhet në Luginën e Vdekjes (-86 m), në Kaliforni.

Klima

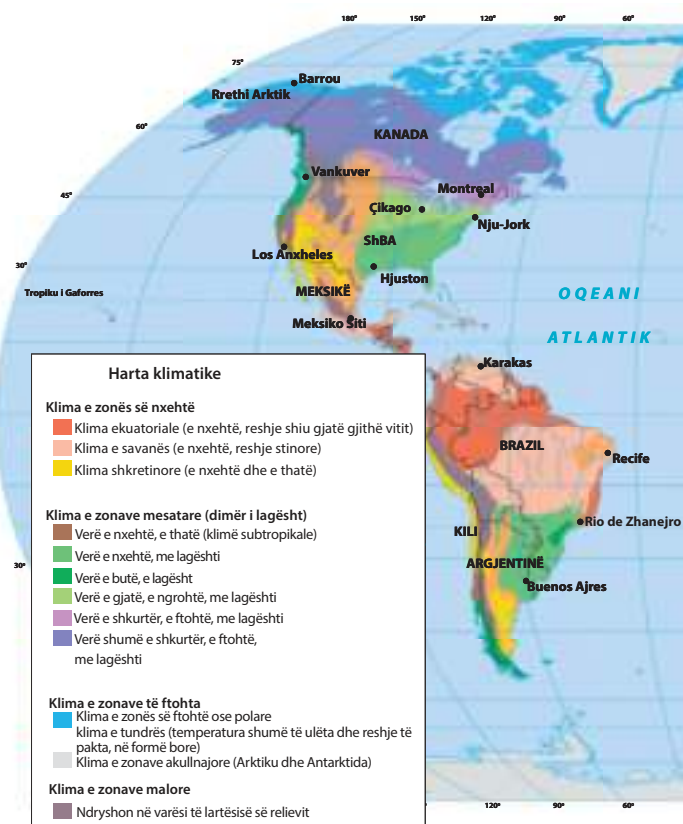
Gjerësia gjeografike e Amerikës, shpërndarja e masave tokësore dhe ujore, relievi, lartësia mbidetare, rrymat detare etj., kushtëzojnë shtrirjen e gjithë brezave klimatikë: brezi i nxehtë, mesatar dhe i ftohtë. Oqeanet dhe detet që e rrethojnë kontinentin e Amerikës, kanë ndikim të madh në klimën e saj. Kordilieret në perëndim, pengojnë ndikimin e masave ajrore nga Oqeani Paqësor në kontinent. Ndërsa ultësirat në qendër dhe malet Apalashe, si dhe Pllaja Guajano-Braziliane në lindje nuk janë pengesë e madhe për ndikimin e masave ajrore të Oqeanit Atlantik dhe të Oqeanit të Ngrirë të Veriut në klimën e pjesëve të brendshme të kontinentit. Ndikim të madh në klimën e Amerikës ka edhe hapja e saj ndaj Oqeanit të Ngrirë të Veriut në veri dhe rrymave të ftohta si ajo e Labradorit, si dhe rrymave të nxehta detare të Golfstrimit në gjirin e Meksikës dhe Brazilit.

1 Harta fiziko-gjeografike e kontinentit të Amerikës

Detyrë

Gjeni në hartën e murit ose në atlas, format kryesore të relievit.

2 Harta e tipave klimatikë të Amerikës

Detyrë
Analizoni hartën e tipave klimatikë të Amerikës dhe mundohuni të tregoni shtrirjen e tyre gjeografike.

perëndim. Lumenjtë e Amerikës derdhen në tri pellgje të mëdha detare: Oqeanin e Ngrirë të Veriut (lumenjtë Mekenzi dhe Nelson), në pellgun e Oqeanit Atlantik (lumenjtë Misisipi, Sen-Loreni, Rio-Grande, Orinoko, Amazona dhe La-Plata, ndërsa në pellgun e Oqeanit Paqësor lumenjtë Jukon, Kolumbia dhe Kolorado etj. Numri më i madh i liqeneve gjendet në Amerikën e Veriut. Ndër to përmendim Liqenet e Mëdha (Ontario, Ejri, Hjuroni, Miçigani, Superiori), Liqeni i Madh i Arinjve, Liqeni i Madh i Skllëvërve etj. Në Amerikën e Jugut, si liqeni më i madh njihet Titikaka në Ande.

Bota bimore dhe shtazore

Në kontinentin e Amerikës dallohen të gjitha zonat bimore të rruzullit tokësor, të cilat shtrihen në të dyja anët e ekuatorit. Në pjesën veriore dallohet zona e tundrës; poshtë saj, zona e tajgave; në ultësirat e mëdha qendrore, zona e stepave (preritë); në Malet Shkëmbore dhe Apalashe, zona e pyjeve të përziera; në gjirin e Meksikës dhe gadishullin e Floridës, bimësia tropikale. Në Amerikën e Jugut, në ultësirën e Amazonës shtrihen pyjet e pashkelura (selvaset); rreth lumit Orinoko gjenden savanat (lanoset); në rrafshnaltën e Brazilit dhe ultësirën e Gran Çakos, savanat (kampuset); ndërsa në Patagoni, stepat (pampaset). Kontinenti i Amerikës është i pasur me shumëllojshmëri të botës shtazore. Ka dallime ndërmjet rajoneve: në zonat polare dhe subpolare gjenden ariu polar, dhelpra polare etj.; në zonën e mesme ujku, bizonët etj.; në selvaset e ultësirës së Amazonës rriten lloje të ndryshme zvarranikësh (më i veçanti është anakonda, gjarpri më i madh në botë); në pjesën jugore gjenden lama, puma, çakalli etj.

3 Pamje nga Misisipi

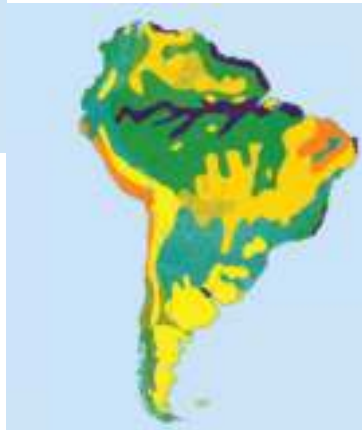

4 Lama

5 Harta e zonave bimore të Amerikës

Detyrë
Analizoni hartën e zonave bimore të Amerikës dhe mundohuni të tregoni shtrirjen e tyre gjeografike.

A e dini se...

Rrymat detare janë lëvizja horizontale e ujit të detit, në formë lumi pa brigje, nëpër oqean dhe dete. Rrymat detare mund të ketë dimensione të mëdha, prej disa dhjetëra deri në qindra kilometra gjerësi, e me mijëra kilometra gjatësi. Sipas temperaturës së ujit, ato ndahen në rrymat detare të ngrohta dhe rrymat detare të ftohta. Të ngrohtat, sipas rregullës, lëvizin nga gjerësia më e vogël gjeografike drejt më të madhes; të ftohtat, anasjellas. Rrymat detare kanë rëndësi të madhe klimatike. Ato formohen nën ndikimin e erërave polare dhe për shkak të kripshmërisë, temperaturave dhe dendësive të ndryshme të ujit. Detet në botë kanë nivele të ndryshme, kështu që kjo lëvizje formohet në kontekst të barazimit të nivelit të ujit.

Pyetje dhe detyra

- 1** Duke u bazuar në hartën fizike të dhënë për kontinentin e Amerikës, shënoni emrat e maleve, rrafshnaltave dhe ultësirave sipas numrave.
- 2** Në qoftë se themi:
“Në këtë hapësirë rriten bizonët, barërat e ulëta të prerive, ka toka të mira të punueshme dhe ajo shtrihet mes gjirit të Hudsonit dhe gjirit të Meksikës”, atëherë është fjala për:
 - a) ultësirën e Orinokos;
 - b) ultësirën e La-Platës;
 - c) ultësirat qendrore;
 - d) rrafshnaltën e Brazilit.
- 3** Në hartën hidrografike të Amerikës, shënoni emrat e lumenjve kryesorë që derdhen në Oqeanin Atlantik.

1. Malet _____
2. Malet _____
3. Malet _____
4. Rrafshnalta _____
5. Ultësirat _____
6. Ultësira _____
7. Ultësira _____

Nxënësi/ja:

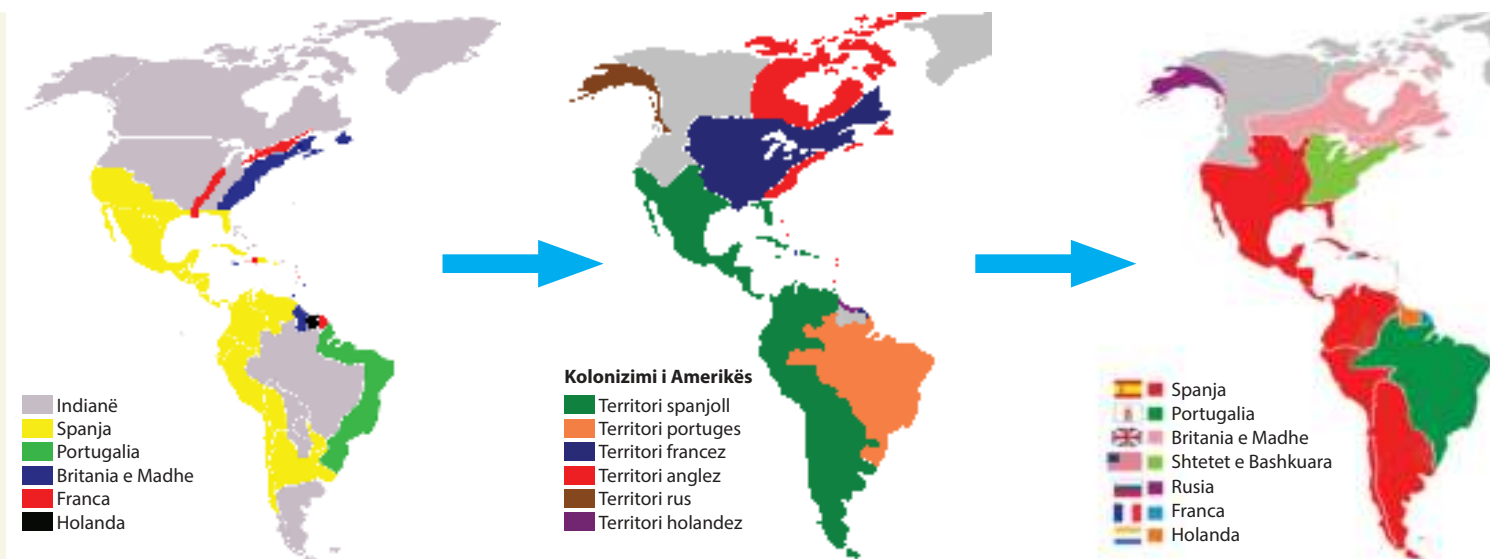
- shpjegon historikun e zbulimit të kontinentit të Amerikës nga evropianët;
- analizon llojet e grupeve etnike, prejardhjen dhe strukturat e popullsisë në kontinentin e Amerikës;
- identifikon pasuritë natyrore dhe dallimin e zhvillimit ekonomik mes Amerikës së Veriut dhe asaj të Jugut.

Fjalë kyçe

- ▶ indianët e Amerikës
- ▶ evropianët
- ▶ strukturat e popullsisë
- ▶ resurset natyrore
- ▶ degët ekonomike

Zbulimi dhe kolonizimi i Amerikës

Në epokën e historisë moderne, Kristofor Kolombi ishte eksploratori dhe tregtari që përshkoi i pari Oqeanin Atlantik dhe arriti në kontinentin e Amerikës në vitin 1492. Mes viteve 1492-1504, ai udhëtoi 4 herë drejt Amerikës përmes Oqeanit Paqësor. Mendonte se Toka është e vogël dhe mund të arrinte nga Evropa në Indi, duke lundruar edhe në drejtim të kundërt, nga perëndimi. Kjo e çoi drejt kontinentit të ri, Amerikës, por kur e ndeshi për herë të parë, Kolombi mendoi se kishte mbërritur në kontinentin e vjetër (në Indi të Azisë). Më pas, Amerigo Vespuçi, në dy udhëtimet e tij drejt Amerikës, vërtetoi se kjo është tokë e re. Prej tij e mori emrin kontinenti i Amerikës. Vespuçi analizoi dhe krahasoi hartat e Kristofor Kolombit me ato të Azisë Jugore dhe arriti në përfundimin se kontinenti ku kishin mbërritur, ishte tjetër nga ai i Azisë.

1 Kolonizimi i Amerikës në fillim të shek. XVI

2 Kolonizimi i Amerikës gjatë shek. XVII

3 Kolonizimi i Amerikës gjatë shek. XVIII-XIX

Detyrë

Duke analizuar hartat e mësipërme, diskutoni në klasë rreth kolonizimit të Amerikës përgjatë shekujve.

Në kontinentin e ri, evropianët gjetën popullsinë autoktone indiane dhe eskimeze. Të ardhurit nga Evropa e quajten “indiane” popullsinë vendase, sepse Kristofor Kolombi mendoi se kishte arritur në Indi. Amerikano-indianët dhe eskimezët i takojnë racës së verdhë. Eskimezët banonin kryesisht në pjesën veriore të Arkipelagut të Kanadasë, ndërsa indianët në tërë kontinentin e Amerikës. Shumë nga fiset indiane u zhdukën e të tjerët gati u shuan fare më vonë, si pasojë e vrasjes në luftë me kolonizatorët evropianë, por kryesisht për shkak të sëmundjeve ngjitëse që evropianët sollën me vete dhe që ishin të panjohura për vendasit. Prej fiseve të zhdukura indiane kanë mbetur vatrat e tyre si monumente kulturoro-historike, që sot vizitohen nga turistë të shumtë.

Ndër qytetërimet më të vjetra të kontinentit të Amerikës, njihen: actekët në rrafshnaltën e Meksikës, majët në Gadishullin Jukatan dhe Guatemalë, si dhe inkët në Ande. Ishin popuj të zhvilluar dhe merreshin me bujqësi, blegtori, xehetari, ndërtim rrugësh, piramidash, kishin shkrimin e tyre etj. Pas zbulimit të Amerikës dhe pushtimit të saj nga spanjollët, anglezët dhe francezët, ardhja e popullsisë nga Evropa ishte shumë e shpejtë. Ndër të parët që erdhën në Amerikën e Veriut ishin britanikët dhe francezët, pastaj holandezët, italianët, grekët. Në Amerikën e Mesme dhe të Jugut u vendosën spanjollët dhe portugezët. Problemi kryesor për popullsinë e ardhur ishte numri i vogël i popullsisë vendase dhe nevoja për fuqi punëtore për punimin e plantacioneve të pambukut, kafesë, kallamsheqerit, duhanit etj. Prandaj ata filluan të sjellin skllevër nga Afrika për të punuar tokën, të cilët i vendosën fillimisht në ishujt Antile dhe në juglindje të Amerikës e Veriut. Në shekullin XIX lindi nevoja e ndërtimit të rrugëve dhe hekurudhave transkontinentale në Amerikën e Veriut, që lidhin Oqeanin Atlantik me atë Paqësor dhe kjo kërkonte fuqi të madhe punëtore. Nga ana tjetër, Azia Lindore ishte zhytur në varfëri të thellë, çka solli migrimin e madh të popullsisë nga vendet e Azisë Lindore drejt Amerikës, kryesisht nga Kina, Japonia, Koreja, India etj. Spanjollët dhe portugezët ishin kolonizuesit e parë të Amerikës, që sunduan kryesisht Amerikën e Mesme dhe të Jugut, ndërsa anglezët, francezët, holandezët etj., kolonizuan tokat në Amerikën e Veriut.

4 Anije me vela që përdorej në kohën e kolonizimit

5 Kristofor Kolombi

6 Amerigo Vespuçi

Popullsia dhe veçoritë shoqërore

Në kontinentin e Amerikës jetojnë mbi një miliard banorë në një sipërfaqe rreth 42 milionë km². Pjesa më e madhe, rreth 42% e popullsisë, jeton në Amerikën e Jugut. Në Amerikën e Veriut jeton afro 36% e popullsisë dhe në Amerikën e Mesme rreth 22%. Dendësia mesatare është gati 26 banorë/km². Shpërndarja e popullsisë nuk është e barabartë. Dendësia më e madhe është e përqendruar rreth viseve bregdetare të Oqeanit Atlantik, Liqeneve të Mëdha, në luginën e Misisipit, rrafshnaltën e Brazilit, në basenin e La-Platës dhe viset bregdetare të Oqeanit Paqësor. Viset më pak të banuara janë: viset e Andeve dhe Maleve Shkëmbore, viset polare, lugina e Amazonës dhe Patagonia. Rreth 80% e popullsisë jeton në qytete, ku dallohen shumë qendra të mëdha milionëshe, si: Nju-Jorku, Meksiko-Siti, San-Paolo, Los-Anxhelosi, Buenos-Ajresi, Rio-de-Zhanejro, San-Francisko etj.

Shtimi natyror i popullsisë është më i ulët në Amerikën e Veriut, rreth 6 për mijë dhe më i lartë në Amerikën e Mesme dhe të Jugut, rreth 12 për mijë.

Popullsia e Amerikës ka shumëllojshmërinë më të madhe të grupeve etnike, racore, gjuhësore, fetare dhe kulturore, si rezultat i përzierjes së madhe mes popullsisë anase dhe asaj ardhacake nga kontinentet e tjera. Në Amerikë dallojmë tri racat kryesore: raca e bardhë (evropeide), racën e zezë (negroide) dhe racën e verdhë (mongoloide). Nga përzierja e popullsisë së ardhur dhe asaj vendase, u krijuan komunitete të reja, si: mestisët, mulatët dhe zambosët. Gjithashtu, në Amerikë fliten shumë gjuhë, por gjuhë kryesore zyrtare janë: anglishtja, frëngjishtja, spanjishtja, portugalishtja etj. Popullsia autoktone indiane flet disa gjuhë amtare, por më e përhapur është keçuaja (gjuha e inkëve antikë) e cila, për shkak të asimilimit, flitet vetëm nga rreth 10 milionë njerëz. Si rezultat i dominimit të gjuhës angleze në Amerikën e Veriut, ky rajon ndryshe quhet Angloamerika. Ndërsa dominimi i gjuhës spanjolle dhe portugeze (gjuhë me prejardhje latine) në Amerikën e Mesme dhe të Jugut ka bërë që këto rajone të quhen edhe Amerika Latine.

7 Fabrika gjigande e Tesla-s, Nevada, SHBA

Zhvillimi ekonomik

Amerika ka shkallë të lartë të zhvillimit ekonomik, por ka dallime mes Amerikës së Veriut, të Mesme dhe të Jugut. Amerika e Veriut përbëhet kryesisht nga Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe Kanadaja, që janë vendet më të zhvilluara në botën moderne. Këto dy shtete janë fuqi botërore ekonomike dhe anëtare të G7-s. Kanë pasuri të shumta natyrore, si: naftë, gaz natyror, hekur, ar, bakër, nikel, uranium, plumb, zink, burime energjetike, toka të punueshme, teknologji moderne, fuqi punëtore të arsimuar etj. Kanë të zhvilluar bujqësinë, industrinë, turizmin, transportin, bankat, minierat dhe kanë të ardhura dhe standard jetese të lartë.

Amerika e Jugut është një rajon që ka pasuri të shumta natyrore, si: naftë, gaz natyror, qymyr, hekur, ar, argjend, diamant, plumb, zink, pyje, toka bujqësore, kullosa etj. Krahësuar me resurset e shumta natyrore, zhvillimi ekonomik nuk është shumë i lartë. Shkaqet e zhvillimit të ngadalshëm ekonomik janë kryesisht politike. Shtetet si Brazili, Venezuela, Bolivia, Kili, Kolumbia etj., nuk kanë qëndrueshmëri politike dhe kanë nivel të lartë korrupsioni.

Pyetje dhe detyra

- 1** Gjatë kohës së Kristofor Kolombit, cili kontinent do të ishte paraqitur më saktë në hartë?
 - a) Evropa
 - b) Australia
 - c) Amerika e Jugut
 - d) Amerika e Veriut
- 2** Përzierja e popullsisë mes të bardhëve dhe ameriko-indianëve, ka krijuar një grup të veçantë popullsie, të cilët quhen _____.
 Përzierja e popullsisë mes të bardhëve dhe negroidëve, ka krijuar një grup të veçantë të popullsisë, të cilët quhen _____.
 Përzierja e popullsisë mes negroidëve dhe ameriko-indianëve, ka krijuar një grup të veçantë të popullsisë, të cilët quhen _____.
- 3** Tregoni dallimet e zhvillimit ekonomik mes shteteve të Amerikës së Veriut dhe asaj të Jugut.
- 4** Pse Amerika e Veriut quhet ndryshe edhe *Angloamerika*, ndërsa Amerika e Jugut quhet *Amerika Latine*?

Nxënësi/ja:

- **• vlerëson pozitën e mirë gjeografike të Amerikës së Veriut;**
- **dallon format kryesore të përthyeshmërisë bregdetare në Amerikën së Veriut;**
- **identifikon veçoritë kryesore të relievit në Amerikën së Veriut;**
- **analizon karakteristikat klimatike, hidrografinë dhe botën bimore e shtazore në Amerikën e Veriut.**

Fjalë kyçe

- ▶ gjiri i Meksikës
- ▶ Malet Shkëmbore
- ▶ Ultësirat e Mëdha Qendrore
- ▶ Golfstrimi
- ▶ tornado
- ▶ Liqenet e Mëdha
- ▶ zonat vegetative

Amerika e Veriut shtrihet plotësisht në hemisferën veriore, gjendet ndërmjet Oqeanit Paqësor në perëndim dhe Oqeanit Atlantik në lindje. Në veri, shtrihet nga pjesët e ftohta polare deri në lumin Rio Grade në jug, përkatësisht në kufirin e SHBA-së me Meksikën. Nga pika më veriore (83° të gj.gj. V.) deri tek ajo më jugore, distanca është rreth 6250 km, e gjerësia nga pjesa lindore deri tek ajo perëndimore, përkatësisht midis Oqeanit Atlantik dhe atij Paqësor, është rreth 6400 km. Përveç pjesëve kontinentale, Amerika e Veriut përfshin edhe një numër të madh ishujsh, si: Groenlanda, Toka e Bafinit, Njufaulndi etj., si dhe gadishuj e ishuj më të vegjël në Oqeanin Atlantik dhe atë Paqësor. Amerika e Veriut, me gadishujt dhe ishujt në pjesët veriore, përfshin një sipërfaqe rreth 22 milionë km^2 .

Pozita e mirë gjeografike e Amerikës së Veriut ndërlidhet me faktin se pjesa më e madhe ka shtrirje në gjerësitë e mesme gjeografike dhe lidhjet e mira me Evropën dhe Afrikën përmes Oqeanit Atlantik në lindje, ndërsa në perëndim ka lidhje të mira me Azinë dhe Australinë përmes Oqeanit Paqësor. Po ashtu, përmes lidhjeve tokësore, ujore dhe ajrore lidhet shumë mirë me Amerikën e Mesme dhe të Jugut.

Amerika e Veriut karakterizohet nga një përthyeshmëri bregdetare e zhvilluar, sidomos pjesa veriore, në të cilën gjendet një numër i madh i ishujve, gadishujve, gjireve dhe ngushticave.

Në bregdetin e Oqeanit të Ngrirë të Veriut dallohet një numër shumë i madh ishujsh, pjesë e arkipelagut të Kanadasë, si: Bafin, Viktoria, Benks etj. Në këtë zonë dallojmë ishullin më të madh në botë, Groenlandën që, edhe pse bën pjesë në Amerikën e Veriut, është territor i Danimarkës. Prej gjireve, më i madhi është gjiri i Hudsonit, ndërsa prej ngushticave dallohet ajo e Hudsonit dhe Devisit. Në Oqeanin Atlantik dallojmë gadishujt e Labradorit, Skocisë së Re dhe Floridës, gjirin e Sen-Lorenit dhe gjirin e Meksikës, si dhe ishullin Njufaundlend. Në bregdetin e Oqeanit Paqësor veçojmë ngushticën e Beringut, gadishullin e Alaskës dhe gjirin e Alaskës, si dhe ishullin Vankuver.

1 Harta fiziko-gjeografike e Rajonit të Amerikës së Veriut

Detyrë

Analizoni në
hartën e murit
ose në atlas
dhe diskutoni
për pozitën
gjeografike
të Amerikës
së Veriut.

Relievi i Amerikës së Veriut përbëhet nga katër njësi kryesore: *vargmalet dhe rrafshnaltat e reja në perëndim, malet e vjetra në lindje, ultësirat qendrore në mes dhe ultësira bregdetare rreth Oqeanit Atlantik.*

Përgjatë bregut perëndimor në Amerikën e Veriut shtrihen malet e njohura me emrin, Kordiliere, që në Amerikën e Veriut quhen Male Shkëmbore. Ato lëshohen pjerrtas drejt brigjeve të Oqeanit Paqësor, kah perëndimi dhe gradualisht drejt brendësisë së kontinentit, kah lindja. Janë vargmale të reja, arrijnë gjatësi deri 4830 km dhe shtrihen nga Alaska deri në Meksikë. Ato krijojnë ujëndarësin ndërmjet Oqeanit Paqësor dhe Atlantik. Maja më e lartë është Denali (Mek-Kinli) me 6193 m në Alaskë. Ndërmjet kurorave të maleve shtrihen ultësira të mëdha dhe rrafshnalta të mbyllura, të cilat në disa pjesë kanë veçori shkretinore. I tillë është Baseni i madh i Kolorados në Shtetet e Bashkuara të Amerikës.

2 Kanioni i Madh dhe lumi Kolorado

Në pjesën lindore shtrihen malet Apalash dhe rrafshnalta e Labradorit; këto janë malet e vjetra shkëmbore. Apalashet arrijnë lartësi deri 2000 m, pika më e lartë është mali Miçël, 2037 m. Shtrihen përgjatë bregut të Oqeanit Atlantik, me gjatësi rreth 2000 km. Prej Atlantikut i ndan Ultësira Pranatlantike, e cila është e gjerë nga 150 deri në 300 km. Këto male nuk janë pengesë për masat ajrore që vijnë nga Oqeani Atlantik, janë të pasura me minerale, si: hekuri dhe qymyri, me pyje, kullosa dhe ujëra.

Si tërësi e veçantë e relievit në Amerikën e Veriut janë Ultësirat Qendrore. Këto ultësira shtrihen nga Gjiri i Meksikës në jug e deri në Gjirin e Hudsonit në veri. Shtrirja e saj në drejtimin veri-jug është më shumë se 2000 km e gjatë dhe rreth 1300 km e gjerë. Pjesa

më e ulët e Ultësirave Qendrore gjendet rreth lumit Misisipi, me toka të mira pjellore, të përshtatshme për kultivimin e kulturave të ndryshme bujqësore. Ndërsa duke shkuar më në veri, rreth Liqeneve të Mëdha, lartësia është më e madhe dhe merr formën e një rrafshnalte, që kryesisht është e mbuluar me stepa (preri).

Ultësira bregdetare e Atlantikut shtrihet përgjatë bregdetit të Oqeanit Atlantik nga gjiri i Sen-Lorenit deri në Gjirin e Meksikës. Përrreth gjirit të Sen-Lorenit, pllaja është më e ngushtë, por zgjerohet duke shkuar drejt Gjirit të Meksikës. Karakterizohet nga klima e përshtatshme, toka pjellore dhe përqendrimi shumë i madh i popullsisë dhe qyteteve më të mëdha të Amerikës së Veriut.

Klima

Në Amerikën e Veriut klima është e shumëllojshme. Faktorët që kushtëzojnë këtë shumëllojshmëri të tipave klimatikë janë: shtrirja në gjerësi të ndryshme gjeografike, faktori reliev, masat ajrore që depërtojnë nga Oqeani i Ngrirë i Veriut dhe Oqeani Atlantik, si dhe rrymat detare. Oqeani Paqësor ushtron ndikim më të vogël nga ai Atlantik në klimën e Amerikës së Veriut, si rezultat i Maleve Shkëmbore që shtrihen përgjatë bregdetit.

3 Gjiri i Meksikës

Tipat më kryesorë klimatike të Amerikës së Veriut janë: klima tropikale, subtropikale, mesatare kontinentale, malore, subpolare dhe polare.

Klima tropikale dhe subtropikale haset në brezin bregdetar të Gjirit të Meksikës dhe në gadishullin e Floridës, me verë të ngrohtë dhe dimër të butë. Është nën ndikimin e madh të rrymës së Golfstrimit dhe në shumë raste preket nga ciklonet e Oqeanit Atlantik.

Klima kontinentale përfshin pjesën nga Gjiri i Meksikës deri në gjirin e Hudsonit. Kjo klimë zotëron pjesën qendrore të Amerikës së Veriut, ka tipare të klimës kontinentale dhe detare, me verë të nxehtë e me dimër të gjatë e të ftohtë. Karakteristike për këtë klimë është hapja e Amerikës së Veriut ndaj Oqeanit të Ngrirë të Veriut, që mundëson depërtimin e masave ajrore të ftohta gjatë dimrit. Këto masa ajrore sjellin temperatura të ulëta, të cilat depërtojnë deri në gjirin e Meksikës. Gjatë verës, masat e nxehta ajrore fryjnë nga Gjiri i Meksikës dhe depërtojnë në veri deri në gjirin e Hudsonit, duke sjellë temperatura të larta. Pjesa lindore, përgjatë viseve bregdetare të Oqeanit Atlantik, është nën ndikimin e dy rrymave, Golfstrimit të ngrohtë dhe Labradorit të ftohtë.

Klima malore është karakteristike për pjesën më të lartë të Maleve Shkëmbore. Ajo karakterizohet nga vera e freskët dhe e shkurtër dhe dimri i ftohtë dhe i gjatë.

4 Harta e zonave klimatike dhe të bimësisë në Amerikën e Veriut

5 Shkretëtira Mohave (klima gjysmëshkretinore)

6 Mali i Gjirit Hudson

Klima gjysmëshkretinore ndeshet mes Maleve Shkëmbore në hapësirën e Kolorados dhe Arizonës. Kjo klimë karakterizohet nga mungesa e reshjeve, për shkak të barrierës malore që pengon depërtimin e masave ajrore nga Oqeani Paqësor.

Klima subpolare dhe polare haset në veri të territoreve të Gjirit të Hudsonit, në gadishullin e Labradorit dhe në pjesën veriore të Maleve Shkëmbore. Karakterizohet nga dimri i gjatë dhe i ftohtë, me temperatura shumë të ulëta dhe reshje të mëdha bore, ndërsa vera është e shkurtër.

Përgjatë brigjeve të Oqeanit Paqësor, në një hapësirë të ngushtë bregdetare mbizotëron klima oqeanike, e cila është nën ndikimin e masave ajrore që vijnë nga Oqeani Paqësor.

7 Lumenjtë dhe liqenet në Amerikën e Veriut

Hidrografia

Amerika e Veriut është mjaft e pasur me ujëra. Ujërat rrjedhëse janë të orientuara drejt pellgjeve të Oqeanit të Ngrirë të Veriut, Oqeanit Atlantik dhe Oqeanit Paqësor. Hapësirat më të vogla ndërmjet vargmaleve të Maleve Shkëmbore karakterizohen nga rrjedhje të brendshme endoreike.

Shumica e **lumenjve** në Amerikën e Veriut burojnë nga Malet Shkëmbore dhe Apalashe. Ka një numër të madh lumenjsh, ndër të cilët më të njohurit janë Misisipi, Misuri, Ohajo dhe Rio-Grande, që derdhen në gjirin e Meksikës. Lumi i Sen-Lorenit lidh Liqenet e Mëdha me Atlantikun. Lumenjtë që derdhen në Oqeanin e Ngrirë të Veriut janë Mekenzi dhe Nelsoni. Lumenjtë që derdhen në Oqeanin Paqësor janë Jukoni, Kolumbia dhe Kolorado. Sistemi lumor në Amerikën e Veriut plotësohet me një rrjet të dendur kanalesh për ujitje dhe komunikacion ujor. Me rëndësi të madhe është kanali që lidh lumin Ilinoi me liqenin Miçigan. Ai ka bërë të mundur që një numër i madh qytetesh në pjesën qendrore të kenë rol të rëndësishëm ndërlidhës me portet detare.

Amerika e Veriut karakterizohet nga një numër i madh **liqenesh**. Më të njohurit dhe më të rëndësishmit janë:

Superiori, Miçigani, Hjuroni, Ejri dhe Ontario, të cilët lidhen mes tyre dhe njihen si Liqenet e Mëdha të Amerikës së Veriut. Këto liqene shtrihen mes kufirit SHBA-Kanada dhe shërbejnë si urë lidhëse ndërmjet këtyre dy shteteve. Liqene të tjera të njohura janë: Atabaska, Vinipegu, Liqeni i Madh i Arinjve, Liqeni i Madh i Skllëvërve etj.

A e dini se...

Sekuoja është dru që mund të jetojë deri 2200 vjet dhe është një nga drurët më të gjatë në botë. Mund të arrijë lartësinë mbi 100 m.

Bota bimore dhe shtazore

Tipat e ndryshëm klimatikë kanë mundësuar zhvillimin e shumëllojshmërisë së botës bimore dhe shtazore në Amerikën e Veriut. Dallohen disa zona bimesie nga veriu në jug. Në rajonet e ftohta polare shtrihet zona e tundrës, ku bota bimore është e varfër. Dallojmë myshqet, likenet dhe disa shkurre të ulëta. Në jug të tundrave gjenden territore të mëdha me pyje gjethembajtëse (**tajgat**), të cilat shtrihen nga gadishulli i Alaskës deri në gjirin e Labradorit. Në hapësirën qendrore dallohet zona barishtore, që quhet **preri**. Në Kaliforni dhe në bregun e Gjirit të Meksikës ndeshet bota bimore subtropikale. Në Kaliforni rritet sekuoja gjigante, që është bima më e lartë në botë.

Në Malet Shkëmbore dhe Apalashe shtrihen pyjet e përziera gjethembajtëse dhe gjetherënëse, ku dallohen druri i ahut, bungut, pishave, bredhit etj. Pra, kryesisht bimësi e gjerësive të mesme gjeografike.

Sa i takon botës shtazore, Amerika e Veriut karakterizohet nga prezenca e kafshëve të ndryshme, të përhapura sipas kushteve klimatike dhe vegjetacionit. Nga kafshët barngrënëse, më karakteristike janë: bizoni, derri i egër, kaprolli etj. Nga mishngrënësit, karakteristikë për Amerikën e Veriut janë: ariu i murrmë, ujku, dhelpra etj. Në pjesët me klimë polare ekzistojnë ariu i bardhë polar, lepuri polar, dhelpra polare dhe të tjera.

Kontinenti verior ka një shumëllojshmëri zogjsh dhe një botë të pasur ujore, me foka, kastorë, lloje të ndryshme peshqish etj.

Detyrë

Analizoni hartën e zonave klimatike dhe të bimësisë së rajonit të Amerikës së Veriut dhe tregoni lidhjen ndërmjet klimës dhe bimësisë së këtij rajoni.

A e dini se...

Tornado është një term amerikan për vorbullat ajrore gjigante, me diametër qindra metrash, i cili rrotullohet zakonisht me shpejtësi deri në 200 km/orë. Karakteristikë e tornadove në Amerikën e Veriut është shpejtësia e madhe e lëvizjes, duke lënë shkatërrim në vazhden ku kalojnë. Tornadot janë më të pranishme në pjesën jugore dhe qendrore të SHBA-së dhe Meksikës.

8 Harta e zonave klimatike dhe të bimësisë së rajonit të Amerikës së Veriut

9 Bizonë

10 Ariu i murrmë (grizli)

11 Foka

12 Kaprolli

A e dini se...

Baseni i Madh gjendet ndërmjet vargmaleve Sierra Nevada dhe Kaskadave në perëndim, Rrafshnaltës së Kolumbisë në veri, Maleve Shkëmbore në lindje dhe rrafshnaltës së Kolorados në jug. Lugina më e ulët është Lugina e Vdekjes (-86 m nën nivelin e detit), ndërsa luginat e tjera arrijnë deri 1200-1500 m lartësi. Lumenjtë derdhen në liqene; lumi më i madh është Humbolti, ndërsa liqeni më i njohur është Liqeni i Madh i Kripur.

Pyetje dhe detyra

1 Shikoni fotografinë dhe tregoni për cilën formë të relievit në Amerikën e Veriut bëhet fjalë:

- a) parku Jellouston;
- b) ujëvara e Niagarës;
- c) kanioni i Kolorados;
- d) malet Apalashe.

2 Në hartën e dhënë janë paraqitur Liqenet e Mëdha të Amerikës së Veriut. Vendosni emrat e tyre në hapësirat boshe.

- Ontario
- Miçigani
- Superiori
- Hjuroni
- Ejri

3 Cilët tipa klimatikë dallojmë në Amerikën e Veriut? Shënoni disa karakteristika të tyre.

Nxënësi/ja:

- analizon karakteristikat demografike të popullsisë së Amerikës së Veriut;
- klasifikon resurset e mëdha natyrore të Amerikës së Veriut;
- shpjegon zhvillimin e degëve të ndryshme ekonomike në Amerikën e Veriut;
- evidenton qendrat e njohura industriale në Amerikën e Veriut.

Popullsia dhe veçoritë shoqërore

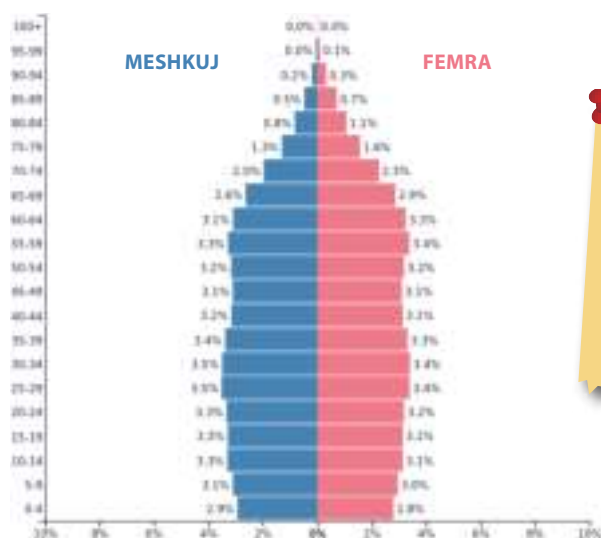
Në Amerikën e Veriut jetojnë rreth 375 milionë banorë. Gati 90% e popullsisë së këtij kontinenti jeton vetëm në Shtetet e Bashkuara të Amerikës (SHBA). Më pas, vjen shteti i Kanadasë me më shumë banorë, ndërsa vendet e tjera kanë më pak. Groenlanda ka sipërfaqe shumë të madhe, por është shumë më pak e banuar.

Dendësia mesatare e popullsisë është e vogël, 20 banorë/km², kjo për faktin se hapësira të mëdha (sidomos në Groenlandë, pjesët veriore të Kanadasë dhe Malet Shkëmbore) janë shumë pak të banuara. Dendësia më e madhe e popullsisë është e përqendruar në pjesën bregdetare të Oqeanit Atlantik, e sidomos në pjesën e SHBA-së, pastaj në pjesën e Liqeneve të Mëdha dhe në brigjet e Oqeanit Paqësor, ultësirat e mëdha qendrore dhe në gjirin e Meksikës.

Shkalla e shtimit natyror është e ulët, rreth 6 për mijë, ndërsa shkalla e imigrimit është e lartë. Ka një popullsi të moshuar, ku mosha mesatare e popullsisë është rreth 39 vjeç. Amerika e Veriut ka një shkallë të lartë të zhvillimit ekonomik dhe shoqëror. SHBA-ja dhe Kanadaja janë ndër vendet më të urbanizuara të botës. Në qytete jeton rreth 83% e popullsisë, ndërsa fshatrat e tipit evropian nuk ekzistojnë në Amerikën e Veriut, por janë zëvendësuar me fermat agrobujqësore (ang. *farm*). Qytetet më të mëdha janë: Nju Jorku, Los Anxhelosi, Çikago, Hjustoni, Filadelfia, Toronto, Montreali, Otava etj. Qytetet në Amerikën e Veriut pothuajse bashkohen me njëri-tjetrin, duke formuar qytete të mëdha apo megapolise.

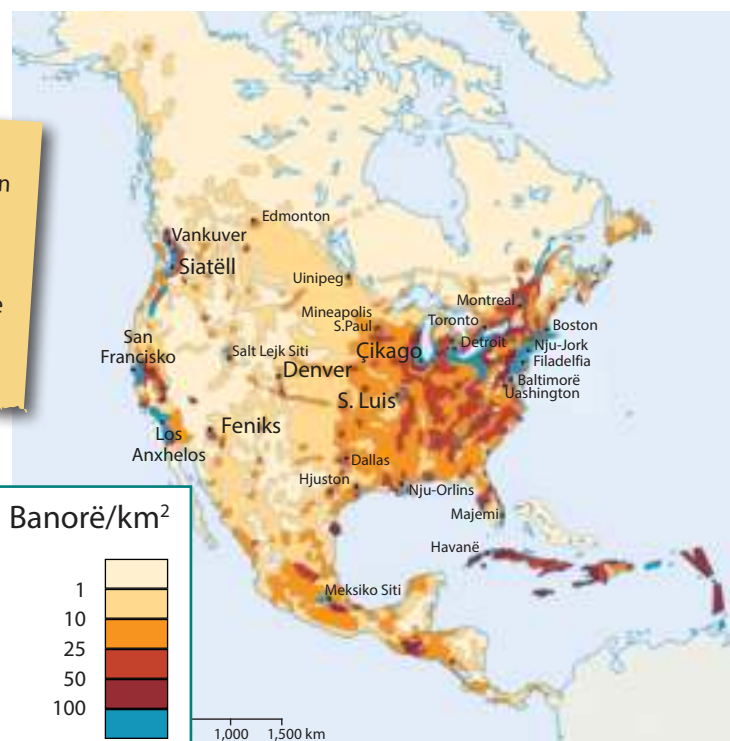
Fjalë kyçe

- ferma
- burime natyrore
- megapolise
- zhvillim i lartë ekonomik

1 Piramida e popullsisë së Amerikës së Veriut

Përzierja mes popullsisë vendase dhe popullsisë së ardhur ka ndikuar në përbërjen etnike dhe ractre të Amerikës së Veriut. Amerikano-indianët dhe eskimezët janë popujt vendas dhe më të vjetër, që i takojnë racës së verdhë. Amerikano-indianet u quajtën “indianë” nga kolonizuesit spanjollë.

Detyrë
Analizoni piramidën e popullsisë dhe tregoni se çfarë po ndodh me strukturën moshore të popullsisë dhe shtimin natyror.

2 Dendësia e popullsisë në Amerikën e Veriut

3 Amerikano-indianët

4 Eskimezët

5 Etnitë kryesore të Amerikës së Veriut

aziatikët, që u përqendruan kryesisht në brigjet e Oqeanit Paqësor. Në Amerikë ka edhe një numër të konsiderueshëm shqiptarësh, që kanë emigruar nga vise të ndryshme të Ballkanit.

Pasuritë natyrore dhe zhvillimi ekonomik

Amerika e Veriut është e pasur me burime të shumta natyrore. Pasuritë kryesore minerare janë: nafta, gazi natyror, qymyri, ari, hekuri, plumbi, zinku, nikeli, uraniumi etj. Pozita gjeografike dhe kushtet natyrore kanë mundësuar që ky rajon të jetë i pasur edhe me burime ujore, toka të shumta pjellore, pyje, kullosa etj.

Në Kanada, rezervat më të mëdha të naftës janë të përqendruara kryesisht në rajonin e Albertës, ndërsa në SHBA, në rajonin qendror (Luiziana, Gjiri i Meksikës, Kanzasi) dhe të Kalifornisë. Si shtete më të pasura me naftë dallohen Teksasi, Alaska dhe Kalifornia.

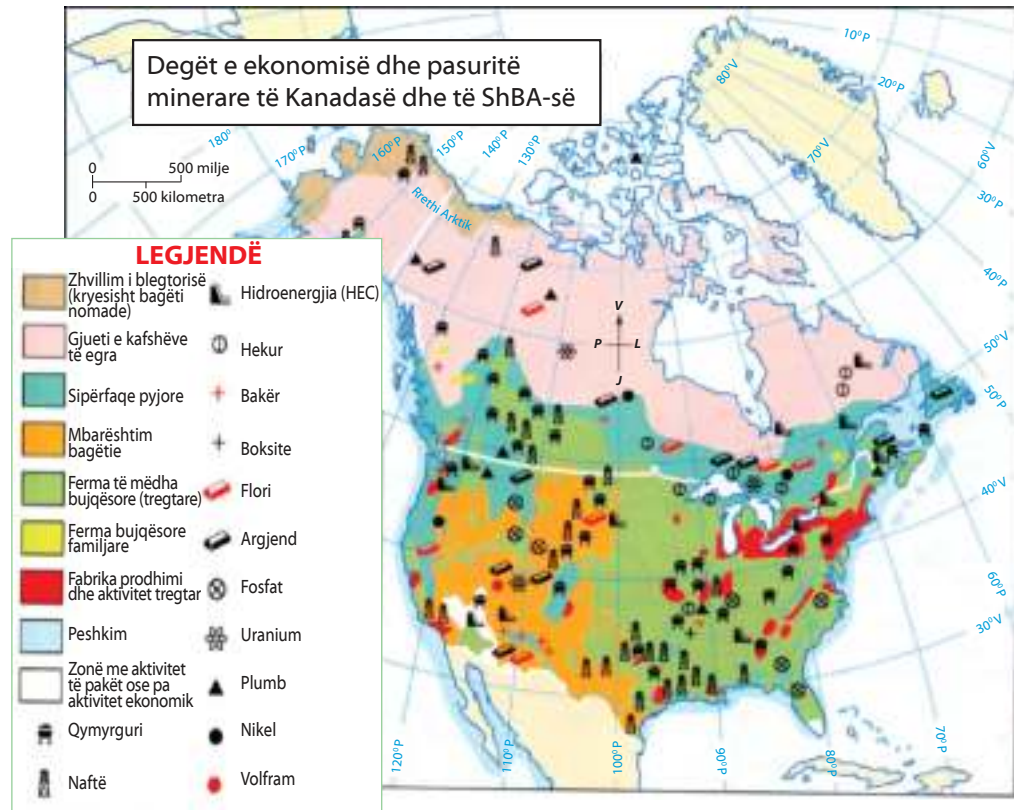
Pasuritë natyrore kanë luajtur një rol të rëndësishëm në zhvillimin ekonomik të Amerikës së Veriut. SHBA-ja

Pas rezistencës ndaj pushtuesve evropianë, indianët u zhvendosën në pjesën e brendshme të Amerikës, në viset e larta malore të Maleve Shkëmbore, ndërsa eskimezët në viset e ftohta polare dhe numri i tyre është shumë i vogël. Popullsia e bardhë, si anglezët dhe francezët, janë ardhacakët nga Evropa. Rreth 30% e popullsisë sot në Kanada flet gjuhën frënge, ndërsa gjuha angleze flitet gjerësisht në Amerikën e Veriut. Në këtë kontinent jetojnë edhe pasardhësit e gjermanëve, skandinavëve, italianëve, sllavëve, hebrenjve etj. Popullsia zezake është pasardhëse e skllëvërve që u sollën nga Afrika për të punuar në plantacione dhe ferma. Ata janë të shpërndarë në gjithë Amerikën e Veriut, por më shumë gjenden në jug të SHBA-së. Sot, kushtet e tyre janë përmirësuar dukshëm. Ata punojnë në arsim, shëndetësi, administratë dhe janë të inkuadruar në të gjitha sferat e jetës shoqërore. Më vonë depërtuan edhe

dhe Kanadaja, që janë pjesët kryesore të këtij rajoni, dallohen për nivelin e lartë të zhvillimit ekonomik.

Sipërfaqet e mëdha me toka pjellore, modernizimi i bujqësisë, profesionalizmi etj., kanë mundësuar zhvillimin e një bujqësie intensive me produktivitet të lartë. Prodhimtaria dallon sipas zonave, e varur nga kushtet natyrore. Agrumet prodhohen kryesisht në rajonet subtropikale (Kaliforni e Florida). Në pjesën jugore prodhohet pambuku, duhani dhe soja. Në rrafshnaltat mes maleve Apalashe dhe Maleve Shkëmbore, ku dominon klima e mesme, mbillet misri dhe gruri, që plotësojnë nevojat e popullsisë dhe fuqizojnë eksportin. Blegtoaria është intensive dhe e organizuar në ferma të mëdha, e specializuar dhe me produktivitet të lartë. Rriten kryesisht gjedhët, derrat dhe shpezët.

Degët më të zhvilluara të industrisë janë: rafineritë e naftës, prodhimi i makinerive bujqësore, makinerive elektrike, termocentralet, industria tekstile, e lëkurës, e përpunimit të metaleve, ushqimit dhe pijeve, duhanit, industria e mobileve, ajo kimike, e avionëve etj. Në këto rajone janë zhvilluar edhe qendrat më të njohura industriale, si: Nju Jorku, Filadelfia, Çikago, Miçigani, Uashingtoni, Los-Anxhelosi, San-Francisko, Toronto, Otava, Ontario, Alberta etj.

6 Pasuritë natyrore të Amerikës së Veriut

7 Transporti në Amerikën e Veriut

Në Amerikën e Veriut janë të zhvilluara të gjitha llojet e transportit. Transporti hekurudhor është mjaft i zhvilluar (me mbi 300 mijë km), sidomos përgjatë bregdetit Atlantik dhe rajonit të Liqeneve të Mëdha në SHBA. Shumë i zhvilluar është edhe komunikacioni rrugor (me mbi 6 milionë km rrugë). Komunikacioni ujor është shumë i rëndësishëm; rrjeti ujor i brendshëm është më i zhvilluar në pjesën lindore të kontinentit. Trafiku detar në dete dhe oqeanë bëhet përmes porteve të njohura

detare, si: Hjustoni, Nju-Jorku, Nju-Orleansi etj., (në Oqeanin Atlantik) dhe Valdez, Vankuver, Long Biç etj. (në Oqeanin Paqësor). Ka transportin ajror më të zhvilluar në botë, me një rrjet shumë të dendur korridoresh ajrore të brendshme, ndërkombëtare dhe ndërkontinentale. Ndër aeroportet me numrin më të madh të pasagjereve, janë ato të Nju-Jorkut, Çikagos, Atlantës, Dallasit, Los-Anxhelosit, Majamit etj.

Pyetje dhe detyra

1 Vendorsni poshtë fotografive, emrat e grupeve etnike të popullsisë në Amerikën e Veriut.

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5. _____

6. _____

- Eskimezët
- Të bardhët
- Negroidët
- Ameriko-indianët
- Aziatikët
- Ameriko-latinët

2 Duke u bazuar në hartën e dendësisë së popullsisë së Amerikës së Veriut, tregoni cilat hapësira janë më të dendura.

3 Numëroni disa nga pasuritë natyrore që gjenden në Amerikën e Veriut.

4 Identifikoni qendrat industriale më të njohura të këtij rajoni.

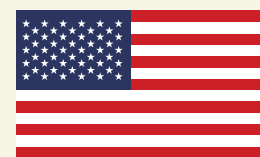
Nxënësi/ja:

- përcakton pozitën gjeografike, kufijtë dhe madhësinë e SHBA-së;
- analizon veçoritë natyrore të SHBA-së.

Fjalë kyçe

- ▶ Alaska
- ▶ Havai
- ▶ Gjiri i Meksikës
- ▶ Malet Shkëmbore
- ▶ ultësira e Misisipit
- ▶ Niagara
- ▶ preritë

Shtetet e Bashkuara të Amerikës (SHBA) mbulojnë pjesën e mesme të Amerikës së Veriut. Pas Kanadasë, ato zënë territorin më të madh në hemisferën perëndimore. Shtrihen ndërmjet Kanadasë në veri dhe Meksikës në jug, Oqeanit Atlantik në lindje dhe Oqeanit Paqësor në perëndim. Pjesë e SHBA-së janë edhe Alaska dhe Ishujt Havai. E gjithë sipërfaqja arrin rreth 9,8 milionë km² ose 22% të territorit të Amerikës. Nëpërmjet dy oqeanëve, SHBA-ja lidhet me kontinentet e tjera të botës, gjë që i jep asaj pozitë të volitshme gjeografike.

- Lloji i qeverisjes: Republikë kushtetuese federale
- Kryeqyteti: Uashington DC
- Monedha: Dollari amerikan (USD)
- Popullsia (2023): 331 002 647
- Dendësia: 87 banorë/km²
- Sipërfaqja e përgjithshme: 9 147 593 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 760 m
- Pika më e ulët: Lugina e Vdekjes -86 m
- Pika më e lartë: Mali Denali (Mekkinli) 6198 m

Relievi

Territori i SHBA-së përfshin këto njësi kryesore të relievit: *Malet Shkëmbore, Apalashet, Ultësira e Madhe Qendrore dhe ultësira e brigjeve të Atlantikut.*

Malet Shkëmbore shtrihen në pjesët perëndimore, janë të reja dhe me lartësi mbi 4000 m. Dallohen për bukurinë natyrore dhe parqet e njohura, si parku i Jelloustonit.

Apalashet shtrihen në pjesën lindore, janë të vjetra, më të ulëta (me lartësi mbi 1000 m, pika më lartë e të cilave është mali Miçell, 2045 m), të pasura me minerale, pyje, kullosa e ujëra.

Ultësira e Madhe Qendrore shtrihet mes Maleve Shkëmbore në perëndim dhe maleve Apalashet në lindje. Në veri shtrihen nga liqenet e mëdha dhe kufiri me Kanadanë deri në Gjirin e Meksikës në jug. Përbëhet nga ultësira e Misisipit dhe pllaja e prerive. Kjo ultësirë është me tokë pjellore dhe konsiderohet si hambari më i madh i drithërave në SHBA, e ndër më të mëdhatë në botë.

Ultësira e brigjeve të Atlantikut është njësi mjaft karakteristike për SHBA-në. Ajo dallohet për bregdetin e ulët, përqendrimin e madh të popullsisë dhe për një numër qytetesh të mëdha (megapolise).

1 Pllaja e prerive

A e dini se...

Në SHBA është i njohur parku nacional Jellouston, në rajonin malor të Maleve Shkëmbore. Me sipërfaqe 9000 km², ai përbën një kopsht zoologjik dhe botanik natyror. Në park gjendet liqeni Jellouston dhe lumi Jellouston me ujëvarat e tij. Parku ka shumë gejzerë.

Klima

Për shkak të madhësisë së territorit, në SHBA hasen më shumë tipa klimatikë. Pjesa më e madhe e territorit gjendet nën ndikimin e klimës mesatare, kjo pasi hapësira më e madhe e kontinentit të SHBA-së ndodhet në gjerësi të mesme gjeografike. Mbizotërojnë klima kontinentale dhe ajo e mesme kontinentale. Në Gjirin e Meksikës zotëron klima subtropikale. Në bregdetin e Oqeanit Atlantik dhe të Paqësorit është e pranishme klima oqeanike, ndërsa në male, klima malore. Në Alaskë, klima është subpolare dhe polare; në Havai është tropikale nën ndikimin e masave ajrore të Oqeanit Paqësor.

2 Ujëvara e Niagarës

Hidrografia

Hidrografia e SHBA-së përbëhet nga pjesët detare të të dy oqeanëve, lumenjtë dhe një numër i madh liqenesh. Lumenjtë më të rëndësishëm janë Misisipi, Misuri, Ohajo, pastaj Kolumbia, Kolorado, si dhe Jukoni në Alaskë. Në kufi të Kanadasë gjenden Liqenet e Mëdha, nga të cilat vetëm liqeni Miçigan i takon SHBA-së. Nga liqeni Ejri rrjedh lumi Niagara, në të cilin gjendet Ujëvara e Niagarës, e cila është 50 m e lartë dhe 1500 m e gjerë.

A e dini se...

Misisipi është lumi më i madh dhe më i rëndësishëm në SHBA. Ka 3950 km gjatësi dhe, bashkë me Misurin, arrin afro 6420 km. Shtrati ka një sipërfaqe prej 3,2 milionë km². Buron nga Malet Shkëmbore në pjesën veriperëndimore të SHBA-së. Misisipi ka një numër të madh lumenjsh të vegjël, të cilët derdhen në të. Ndër më të rëndësishmit janë Misuri dhe Ohajo. Misisipi është i lundrueshëm rreth 3000 km, ndërsa në gjithë rrjedhën e vet ka afro 25 mijë km rrugë të lundrueshme.

A e dini se...

Preria është një rrafshinë e gjerë në Amerikën e Veriut, e mbuluar kryesisht me bar të shkurtër. Shtrihet ndërmjet rrëzës së Maleve Shkëmbore dhe lumit Misisipi.

3 Liqeni i Sipërm (Sipërori)

Liqenet e Mëdha janë një grup liqenesh në Amerikën e Veriut, në kufirin mes SHBA-së dhe Kanadasë. Ato janë: Superiori, Miçigani, Hjuroni, Ejri dhe Ontario. Arrijnë një sipërfaqe afro 250 mijë km². Ato janë të lidhura mes tyre me ujëvara, ndër të cilat më e njohura është Niagara, ndërmjet liqeneve Ejri dhe Ontario.

Bota bimore dhe shtazore në SHBA është e llojlojshme. Në shumëllojshmërinë e saj ndikojnë kushtet klimatike, format e relievit, lumenjtë etj. Bota bimore dhe shtazore e këtij vendi ka ngjashmëri të madhe me atë të Evropës dhe Azisë. Dallohen zonat bimore dhe shtazore të tundrës dhe tajgës (Alaskë), pyjet e përziera, preritë, jeta subtropikale etj. Prej botës shtazore, më të përhapura janë: dhelpira e bardhë, lepuri, ariu i bardhë, dreri i veriut (zona e tundrës); ariu i murrmë, ujku, dhelpira, dreri etj., (pyjet e përziera); bizonët (preritë).

Detyrë
Identifikoni lumenjtë dhe liqenet e SHBA-së në hartën e murit ose në atlas.

Pyetje dhe detyra

- 1** Duke u bazuar në atlaset tuaja, bëni përkufizimin e SHBA-së.
- 2** Hulumtoni në internet dhe shënoni disa karakteristika për ujëvarën e Niagarës.
- 3** Cila nga këto kafshë në SHBA është specie në zhdukje dhe është e mbrojtur me ligj?
a) ariu grizli b) dreri i veriut c) dhelpira e bardhë d) bizonët

Nxënësi/ja:

- *shpjegon mënyrën e krijimit të kombit dhe shtetit amerikan, SHBA-së;*
- *analizon rregullimin administrativo-politik të SHBA-së;*
- *argumenton zhvillimin e shpejtë ekonomik pas Luftës së Dytë Botërore të SHBA-së;*
- *krahason ngjashmëritë dhe dallimet mes SHBA-së dhe Kanadasë në aspektin e zhvillimit ekonomik.*

Fjalë kyçe

- ▶ kombi amerikan
- ▶ shtet federal
- ▶ organizimi administrativo-politik
- ▶ burimet natyrore dhe ekonomike
- ▶ degët ekonomike

Formimi i shtetit amerikan

Ndër emigrantët e parë që erdhën në Amerikën e Veriut ishin anglezët, irlandezët dhe skocezët, ndërsa më vonë edhe francezët, italianët, rusët, gjermanët, skandinavët etj., të cilët formuan kolonitë e tyre. Emigrimi më i madh dhe më me ndikim në Amerikën e Veriut, ishte ai anglez. Në shekullin XVII, anglezët themeluan koloninë me emrin Anglia e Re dhe vazhduan të pushtonin edhe kolonitë e vendeve të tjera evropiane. Gjatë gjithë kolonizimit, anglezët kanë imponuar vazhdimisht gjuhën dhe kulturën e tyre. Ata kanë imponuar zakonet, sjelljet, mënyrën e të menduarit, mënyrën e jetesës, shkollimin në gjuhën angleze etj. Kjo bëri që SHBA-ja të jetë vendi më asimilues i popujve të tjerë. Kombi amerikan është krijuar si rezultat i shkrirjes së kombeve të tjera në një komb të vetëm, ku ndikimin më të madh e kanë pasur anglezët. Megjithatë, kombi amerikan ka dallime të mëdha nga anglezët si për nga gjuha, ashtu edhe nga mënyra e jetesës, zakonet etj.

1 Pozita gjeografike e SHBA-së në botë

A e dini se...

Në vitin 1867, SHBA-ja e bleu Alaskën nga Perandoria Ruse, me një çmim shumë të lirë prej 7,2 milionë dollarësh. Alaska rezultoi hapësira më e pasur me burime nëntokësore në SHBA. Në janar të vitit 1959, Alaska u bë shteti i 49-të i SHBA-së. Shteti i fundit që iu bashkua SHBA-së janë ishujt Havai, në gusht të vitit 1959.

Pas mosmarrëveshjeve mes kolonive angleze në Amerikë dhe Britanisë së Madhe, u themelua shteti amerikan nga trembëdhjetë koloni të Britanisë së Madhe që ndodheshin përgjatë bregdetit të Atlantikut. Më 4 korrik 1776, ato shpallën pavarësinë e tyre nga Britania e Madhe. Më 17 shtator 1787, u përpilua edhe kushtetuta e Shteteve të Bashkuara, ndërsa miratimi i saj u bë një vit më vonë. Është ndër kushtetutat më të vjetra në botë.

Në shekullin XIX, Shtetet e Bashkuara fituan toka nga Franca, Spanja, Mbretëria e Bashkuar, Meksika dhe Rusia, si dhe aneksuan Republikën e Teksasit dhe ishujt e Havait. Mosmarrëveshjet mes jugut bujqësor dhe veriut industrial rreth të drejtave të shteteve dhe zgjerimit të institucionit të skllavërisë, provokuan Luftën Civile Amerikane të viteve 1860. Fitorja e veriut parandaloi një ndarje të përhershme të vendit dhe solli heqjen e skllavërisë së ligjshme në Shtetet e Bashkuara. Në vitin 1945, Shtetet e Bashkuara dolën nga Lufta e Dytë Botërore si vendi i parë me armë bërthamore. SHBA-ja është anëtare e përhershme e Këshillit të Sigurimit të Kombeve të Bashkuara, si dhe themeluese e NATO-s. Pas përfundimit të Luftës së Ftohtë dhe shpërbërjes së Bashkimit Sovjetik, SHBA-ja doli si superfuqi e vetme në botë. Afro 50% e shpenzimeve ushtarake të rruzullit tokësor mbulohen nga Shtetet e Bashkuara, që vazhdojnë të jenë forcë drejtuese ekonomike, politike dhe kulturore në botë. SHBA-ja ka qenë dhe mbetet një vend mik i Kosovës dhe shqiptarëve në përgjithësi. Ajo ishte shteti që e përkrahu Kosovën në luftën e fundvitit 1999, për çlirim dhe pavarësi.

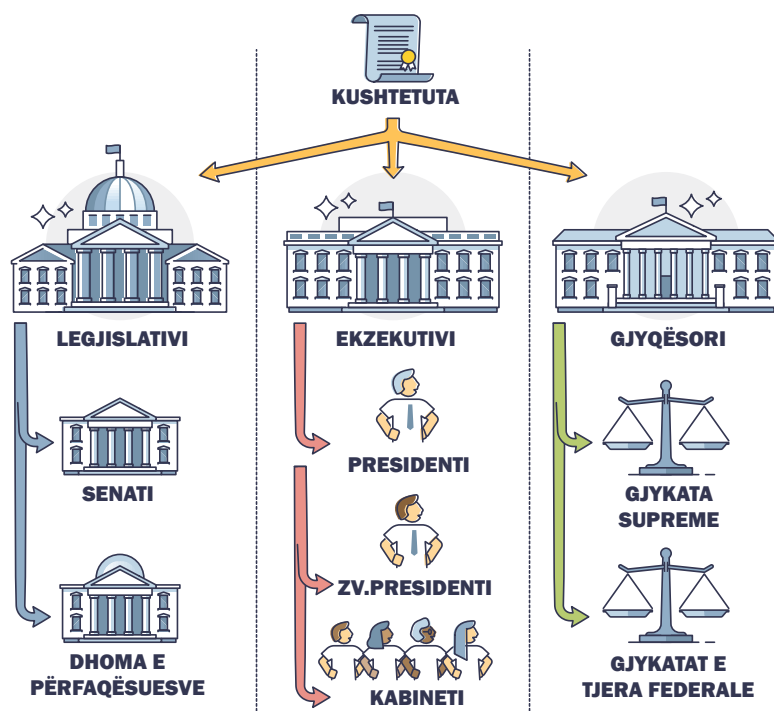
3 Harta politike e SHBA-së – Alaska

2 Presidenti amerikan Clinton, Sekretarja e Shtetit Ollbrajt dhe gjenerali i NATO-s Klark gjatë vizitës në Kosovë (Prishtinë, 2019)

SHBA-ja përbëhet nga 50 shtete federale që janë republika federale të tipit presidencial. Kjo mundëson që të gjitha shtetet të jenë të formës republikane. Çdo shtet federal ka kushtetutën e vet, pushtetin legjislativ dhe pushtetin ekzekutiv. Presidenti është udhëheqësi kryesor i pushtetit ekzekutiv dhe zgjidhet drejtpërdrejt nga votat e popullit me mandat 4-vjeçar. Presidenti nuk ka të drejtë të zgjidhet më shumë se dy mandate. Kongresi është organi më i lartë i pushtetit legjislativ. Përbëhet nga Dhoma e Përfaqësuesve dhe Dhoma e Senatit. Numri i deputetëve në Dhomën e Përfaqësuesve varet nga numri i banorëve të secilit shtet (janë 435 anëtarë me të drejtë vote dhe 6 pa të drejtë vote), ndërsa numri i senatorëve në Dhomën e Senatit është 100, nga 2 për secilin shtet. Pushteti juridik përfaqësohet nga Gjykata Supreme. Ajo ndahet në dy degë: Gjykata Federale dhe Gjykata e Ulët Lokale. Gjykata Supreme vendos nëse ligjet e dy degëve të tjera të pushtetit janë në përputhje me kushtetutën.

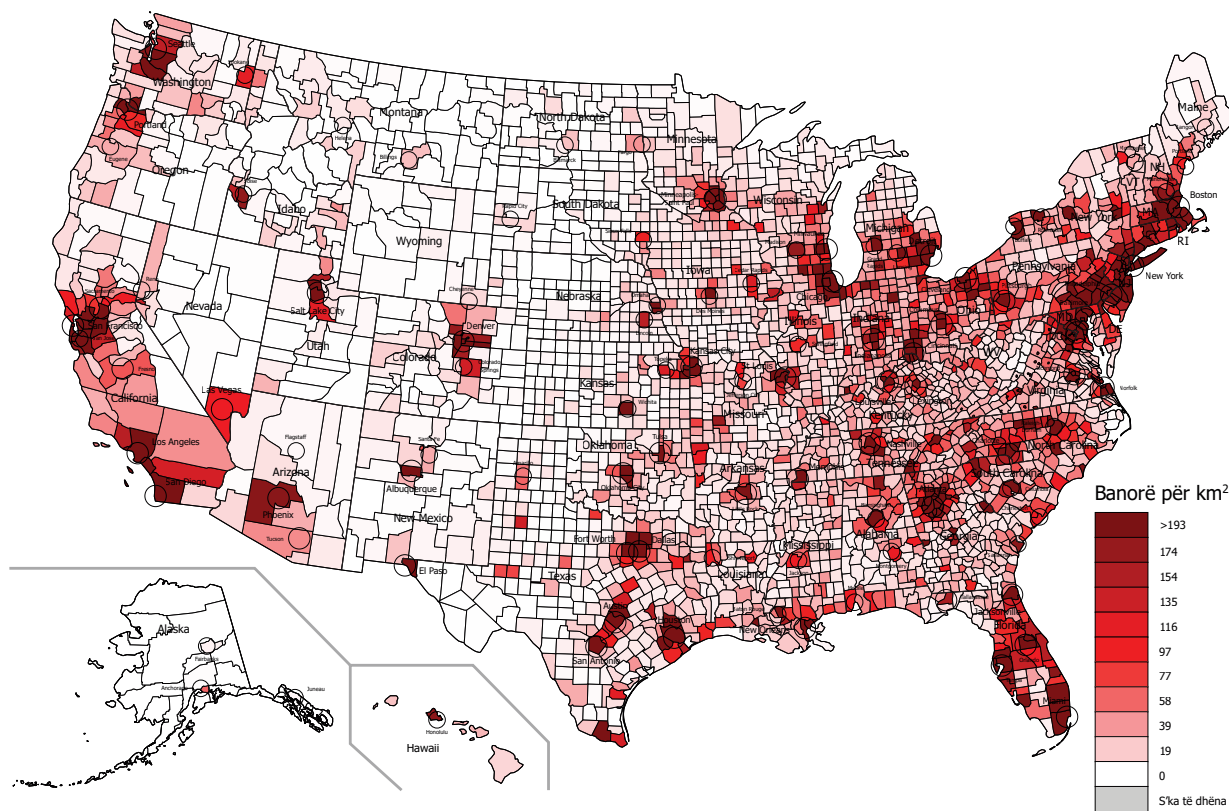
DEGËT E QEVERISJES

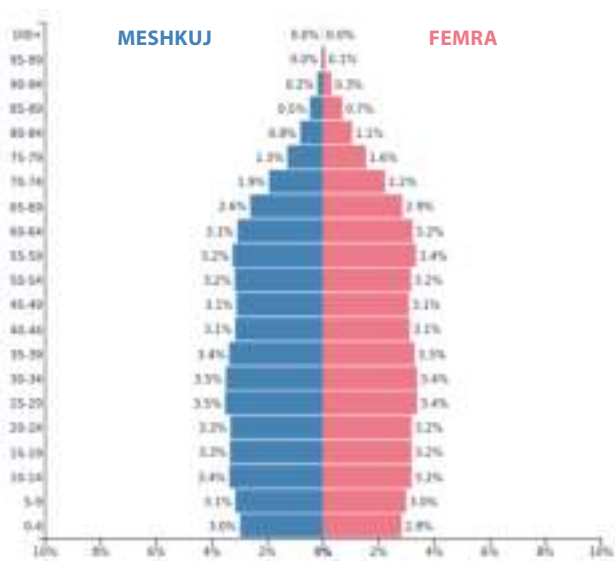
3 Skema e tri pushteteve në SHBA

Popullsia dhe veçoritë shoqërore

Numri i përgjithshëm i popullsisë në SHBA është mbi 336 milionë banorë, që jetojnë në një sipërfaqe mbi 9.8 milionë km². Dendësia mesatare e popullsisë është rreth 36 banorë/km². Shpërndarja e popullsisë ndryshon shumë mes territoreve të ndryshme në SHBA. Pjesa më e madhe e popullsisë është e përqendruar në brigjet e Oqeanit Atlantik, ndërsa në rajone të tjera, si: Alaska, pjesa malore e Maleve Shkëmbore etj., dendësia është shumë e vogël dhe nuk arrin as 1 banor/km². Shkalla e zhvillimit ekonomik e social është e lartë dhe si rrjedhojë kemi shkallë të ulët të shtimit natyror, nën 6 për mijë, ku dominojnë grup-moshat e mesme dhe ato të moshuara. Popullsia e moshuar, mbi 65 vjeç, i kalon 16%. Në qytete jeton mbi 82% e popullsisë. Në SHBA nuk ka fshatra të tipit evropian, aziatik dhe afrikan. Besimi kryesor fetar është ai protestant, me rreth 46%, pastaj ai katolik me 20% dhe besime të tjera me përqindje më të vogël.

5 Harta e dendësisë së popullsisë

4 Piramida e popullsisë së SHBA-së

Popullsia në SHBA është e përzier si nga përbërja etnike e racore, ashtu edhe fetare. Banorët e parë autoktonë të Amerikës ishin indianët. Sot, banorët vendas janë në numër shumë të vogël, nën 300 mijë. Pasardhësit e popullsisë së bardhë përbëjnë mbi 80% të popullsisë së SHBA-së. Kolonizatorët e parë ishin anglezët, pastaj skocezët, irlandezët e më vonë edhe francezët, italianët, gjermanët, rusët, skandinavët etj. Në SHBA jeton edhe një numër popullsi shqiptare që ka emigruar atje në periudha të ndryshme.

Negroidët përbëjnë rreth 12% të popullsisë në SHBA dhe jetojnë kryesisht në pjesën jugore dhe juglindore. Për një kohë të gjatë, ata ishin shumë të diskriminuar nga të bardhët. Ishin më të varfër. Jetonin në lagje të ndara dhe punonin punë të rënda fizike. Fëmijëve të tyre nuk u lejohej të shkolloheshin me fëmijët e të bardhëve.

Nuk mund të shfrytëzonin hapësira të përbashkëta publike, madje edhe private, me të bardhët. Gjithashtu, negroidët nuk kishin të drejtë të zgjidheshin në organet administrative apo shtetërore. Mirëpo, pas protestave të organizuara në SHBA dhe vende të tjera, dhe nxjerrjes së ligjit për të drejta të barabarta që i pasoi këto protesta, statusi i tyre shoqëror nisi të përmirësohej. Sot, ky grup merr pjesë aktivisht në jetën publike në SHBA.

Në fund të shekullit XIX, në pjesën perëndimore të SHBA-së migruan aziatikët, si: kinezët, japonezët, koreanët etj. Sot, ky grup përbën rreth 3% të popullsisë në SHBA.

Pasuritë natyrore dhe zhvillimi ekonomik

Ekonomia e SHBA-së njohu një rritje shumë të shpejtë dhe të lartë brenda një periudhe jo shumë të gjatë kohore. Këtë zhvillim e mundësuan një numër i konsiderueshëm faktorësh, si: pozita e favorshme gjeografike, pasuritë natyrore, zhvillimi i Luftës së Parë dhe të Dytë Botërore larg territorit të SHBA-së, avancimi i shkencës dhe i teknologjisë, fuqia punëtore e kualifikuar dhe e specializuar etj. Shtetet e Bashkuara të Amerikës janë të pasura me burime energjetike, si për shembull, qymyri (e treta në botë pas Kinës dhe Indisë) që gjenden kryesisht në Pensilvani, në rajonin e Apalasheve, si dhe në rajonin qendror. Në këto rajone shfrytëzohen linjiti dhe thëngjilli i koksit. Ka mjaft rezerva të gazit natyror dhe naftës, që nxirren kryesisht në Alaskë, në Gjirin e Meksikës dhe në disa rajone të brendshme të vendit (Kaliforni, Kanzas, Miçigan, Misuri, Ilinoi etj.). Për sa u përket rezervave të “arit të zi”, shteti zë vendin e dytë në botë. Ka pasuri në hekur, që nxirren kryesisht në Miçigan dhe Minesotë. Ndër mineralet e tjera, vlen të përmendet bakri, për nxjerrjen e të cilit vendi renditet i dyti në botë.

SHBA-ja renditet në vendin e dytë për sa u përket minierave të argjendit dhe të arit. Bazuar në pasuritë e shumta, SHBA-ja është ndër vendet që kanë industrinë më të zhvilluar në botë. Në SHBA njihen këto rajone industriale: rajoni i Anglisë së Re, i Nju-Jorkut, ai verilindor, jugor, perëndimor dhe rajoni bregdetar i Paqësorit (shih hartën nr. 6). SHBA-ja njihet për risi të lartë në teknologji dhe është prodhuesi industrial i dytë më i madh në botë në këtë fushë. Degët më të zhvilluara të industrisë janë: prodhimi i makinave agroteknike, elektroindustria, i makinerive elektrike, prodhimi i makinave, tekstileve, lëkurës, përpunimi i metaleve, ushqimit dhe pijeve, duhanit, mobilieve, industria kimike, prodhimi i avionëve, anijeve, trenave, mjeteve kozmike etj. Në këto rajone janë zhvilluar edhe qendrat më të njohura industriale, si: Nju Jorku, Filadelfia, Çikago, Miçigani, Uashingtoni, Los-Anxhelosi, San-Francisko etj.

Bujqësia

Në SHBA bujqësia është mjaft e zhvilluar, edhe pse me këtë veprimtari ekonomike merret rreth 2% të popullsisë. Bujqësia është intensive dhe karakterizohet nga një

6 Rajonet më të zhvilluara industriale në SHBA

7 Minierë sipërfaqësore ari, Karlin, Nevada

shkallë e lartë e mekanizimit, fuqi punëtore të kualifikuar, përdorim i farërave cilësore, plehrave kimike, kanaleve për ujitje dhe ka prodhimtari të lartë e cilësore. SHBA-ja, në shumë prodhime bujqësore, renditet ndër vendet e para në botë. Dallohet për prodhimin e grurit, elbit, misrit, sojës, farave të vajit, pambukut, frutave, perimeve etj. Zë vendin tretë në botë për prodhimin e grurit, pas Kinës dhe Indisë dhe vendin e parë për prodhimin e misrit. Në Ultësirën Qendrore dhe rreth Liqeneve të Mëdha kultivohen misri dhe gruri. Në zonën jugore kultivohen pambuku, kallamsheqeri dhe duhani, ndërsa në zonën e bregdetit të oqeanit Paqësor kultivohen pemët dhe frutat. **Blegtoria** është gjithashtu ndër degët më të rëndësishme në SHBA. Sipërfaqet e mëdha me kullosa, sidomos në zonat e prerive, kanë mundësuar zhvillimin e lartë të blegtorisë dhe këto zona janë ndër më të specializuarat. Rriten kryesisht gjedhët, derrat, kuajt, shpezët etj. Ka prodhimtari të lartë të qumështit dhe të mishit.

8 Bujqësia intensive në SHBA

9 Peshkataria në SHBA

Peshkataria është mjaft e zhvilluar, nisur nga pasuritë e shumta ujore në dy oqeane, si dhe në dete, lumenj e liqene.

Ka pasuri të shumta pyjore, sidomos pjesa lindore dhe rajoni i oqeanit Paqësor. Bazuar në këto pasuri, SHBA-ja ka të zhvilluar edhe **industrinë e drurit** dhe njihet si vendi i parë në botë për prodhimin e letrës dhe celulozës. Druri përdoret shumë edhe në ndërtimin e shtëpive private. I kushtohet shumë kujdes ruajtjes dhe shfrytëzimit sa më racional të pyjeve.

Në SHBA janë të zhvilluara të gjitha llojet e transportit. Shkalla e lartë e zhvillimit ekonomik, transportimi i mallrave, lëvizja ditore e punëtorëve dhe komunikimi i lehtë e i shpejtë nuk do të ishte i mundur pa një transport të zhvilluar, me rrjet të dendur rrugësh automobilistike, hekurudhore, detare e ajrore.

Transporti bekurudhor është mjaft i zhvilluar, sidomos gjatë bregdetit të Oqeanit Atlantik dhe rajonit të Liqeneve të Mëdha. Ka mjaft të zhvilluar edhe komunikacionin rrugor, me një rrjet mjaft të dendur rrugësh moderne dhe transkontinentale. Komunikacioni ujor është shumë i rëndësishëm, ndërsa rrjeti ujor i brendshëm është më i zhvilluar në pjesën lindore, posaçërisht në Liqenet e Mëdha dhe pellgun e lumit Misisipi. Trafiku detar në dete dhe oqeanë bëhet përmes porteve të njohura detare, si: Hjustoni, Nju-Jorku, Nju-Orleansi, Los-Anxhelosi, San Francisco etj. Ka transportin ajror më të zhvilluar në botë, me një rrjet shumë të dendur korridoresh ajrore të brendshme, ndërkombëtare dhe ndërkontinentale. Qytete si: Nju-Jorku, Çikago, Atlanta, Dallasi, Los-Anxhelosi, Majami etj., njihen për aeroportet me numrin më të madh të pasagjerëve. Qarkullimi brenda qyteteve të mëdha në SHBA, bëhet edhe përmes metrove që janë shumë të zhvilluara.

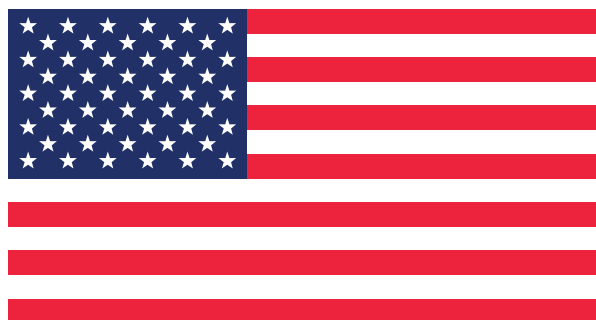
Tregtia është degë e rëndësishme ekonomike. SHBA-ja eksporton produkte bujqësore (sojë, fruta, misër) 9,2%, furnizime industriale (kimikate organike) 26,8%, mallra kapitale (transistorë, avionë, pjesë automjesh, kompjuterë, pajisje telekomunikacioni) 49,0%, mallra konsumi (automobila, ilaçe) 15,0%. Zhvillimi i arsimit dhe zbulimet shkencore janë shumë të rëndësishme dhe kanë nivel të lartë zhvillimi. Trashëgimia e pasur kulturore dhe natyrore kanë ndikuar në zhvillimin e turizmit. Trashëgimia e kulturës së vjetër indiane, bukuritë natyrore, parqet kombëtare, bregdeti dhe qytetet paraqesin atraksion shumë të madh turistik dhe janë shumë të vizituara.

10 Përhapja e degëve industriale në SHBA

Pyetje dhe detyra

- 1 Keni menduar ndonjëherë, pse në flamurin e SHBA-së gjenden 50 yje?

- 2 SHBA-ja njihet për risi të larta teknologjike. Përmendni disa nga prodhimet, për të cilat njihet ky shtet.
- 3 Ku bazohet zhvillimi i lartë i transportit në SHBA?
- 4 Me cilat prodhime të kulturave bujqësore, SHBA-ja zë vendet e para në botë?

Nxënësi/ja:

- përshkruan pozitën gjeografike dhe veçoritë natyrore të Kanadasë;
- analizon veçoritë demografike dhe numrin e vogël të popullsisë në raport me sipërfaqen e Kanadasë;
- arsyeton zhvillimin e degëve ekonomike në raport me burimet natyrore të Kanadasë;
- krahason ngjashmëritë dhe dallimet mes SHBA-së dhe Kanadasë në aspektin e zhvillimit ekonomik.

Fjalë kyçe

- burime të mëdha natyrore
- shtet federal
- sipërfaqe e madhe
- zhvillim i lartë ekonomik

Me përjashtim të Alaskës dhe Groenlandës, Kanadaja përfshin pjesët veriore të kontinentit të Amerikës së Veriut. Me një sipërfaqe prej 9,9 milionë km², zë vendin e dytë në botë, pas Rusisë. Shtrihet nga Oqeani Atlantik në lindje e deri në Oqeanin Paqësor në perëndim. Në veri përfshin një pjesë të madhe të arkipelagut të Arktikut; në jug shkon deri në kufi me SHBA-në. Gjatësia veri-jug është rreth 4545 km, ndërsa lindje-perëndim rreth 5230 km. Pjesa juglindore që përfshin zonat rreth Liqeneve të Mëdha, ka pozitë shumë të përshtatshme gjeografike, ndërsa pjesët qendrore dhe veriore kanë pozitë më pak të volitshme.

- Lloji i qeverisjes: Federatë parlamentare, nën një monarki kushtetuese (Komonuelthi britanik)
- Kryeqyteti: Otava
- Monedha: Dollari kanadez (CAD)
- Popullsia (2023): 38 131 164
- Dendësia: 4 banorë/km²
- Sipërfaqja e përgjithshme: 9 984 670 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 487 m
- Pika më e ulët: Oqeani Atlantik 0 m
- Pika më e lartë: Mali Logan 5959 m

Detyrë

Gjeni në hartën e murit ose në atlas, ato që u cekën më sipër. Pse mendoni se pjesa juglindore është më e përshtatshme gjeografikisht?

Në pjesën perëndimore të Kanadasë shtrihen Malet Shkëmbore. Pika më e lartë është në kufi me Alaskën (Maja Logan, 6050 m). Në pjesët e mesme është Mburoja Kanadeze (ndryshe Pllaja Lorentine), me tokë të ulët dhe të rrafshët, ndërsa në lindje është Rrafshnaltja e Labradorit. Ka një numër të madh ishujsh, gadishujsh dhe gjiresh. Ishujt më të njohur janë Toka Bafin, Viktoria, Elmeri dhe gadishulli i Labradorit.

1 Mali Logan

A e dini se...

Mburoja Kanadeze është një pjesë e ngritur në pllakën e vjetër tektonike të Amerikës së Veriut. Ajo përfshin territorin lindor të lumit Mekenzi dhe pjesën veriore të Liqeneve të Mëdha, tok me gjirin e Sen-Lorenit, Arkipelagun Arktik dhe pjesën më të madhe të Labradorit dhe Groenlandës.

Klima në Kanada është kryesisht mesatare dhe subarktike; tipike kontinentale është në territoret qendrore. Hapësirat me klimë më të përshtatshme në Kanada janë përrreth Liqeneve të Mëdha, gjirit të Sen-Lorenit dhe kufirit me SHBA-në. Si rezultat i klimës më të përshtatshme, këto hapësira kanë ndikuar në përqendrimin më të madh të popullsisë dhe qyteteve të mëdha të Kanadasë. Klima malore dominon në male, ndërsa brigjet e Oqeanit Paqësor ku dominon klima oqeanike, e lagësht dhe e butë, marrin sasi më të madhe reshjesh (rreth 2000 mm/vit). Tek ishujt në veri është e pranishme klima polare. Vlen të përmendet ndikimi i rrymës së ftohtë të Labradorit në gadishullin e Labradorit. Në këtë hapësirë, megjithëse shtrihet në gjerësi të njëjtë gjeografike me Evropën Veriore, klima është më e ashpër dhe më e ftohtë. *Pse mendoni se janë këto dallime në klimë përkundër gjerësisë së njëjtë gjeografike?*

Kanadaja është një nga shtetet më të pasura me ujëra. Ka një rrjet të dendur lumenjsh, ku më të njohurit janë: Mekezni, Jukoni, Sen-Loreni, Nelsoni etj. Kanadaja është e pasur me liqene dhe ka ngjashmëri me Finlandën. Liqenet më të njohura janë: Atabaska, Lui, Liqeni i Madh i Arinjve, Liqeni i Madh i Sklleverve etj. Në kufi me SHBA-në gjenden Liqenet e Mëdha (Superiori, Hjuroni, Ontario, Ejri dhe Miçigani).

Detyrë
Gjeni në hartën e murit ose në atlas, ato që u cekën më lart.

2 Pamje e liqenit malor Lui në Parkun Kombëtar Banf, Alberta, Kanada

Bota bimore dhe shtazore në Kanada është e shumëllojshme. Në shumëllojshmërinë e saj ndikojnë kushtet klimatike, format e relievit, lumenjtë, liqenet etj. Bota bimore dhe shtazore e këtij vendi ka ngjashmëri të madhe me atë të Evropës dhe të Azisë. Zona bimore karakterizohet nga tundrat, tajga, pyjet e përziera, preritë. Ndërsa nga bota shtazore, më të përhapura janë: dhelpra e bardhë, lepu, ariu i bardhë, dreri i veriut (zona e tundrës); ariu i murrme, ujku, dhelpra, dreri etj., (zona e tajgave); bizonët (zona barishtore – preritë). Pjesa më e madhe e Kanadasë është e mbuluar me pyje, të cilat janë burimi kryesor i industrisë së drurit dhe industrisë së letrës. Një pjesë e vogël e hapësirës shfrytëzohet për prodhime bujqësore.

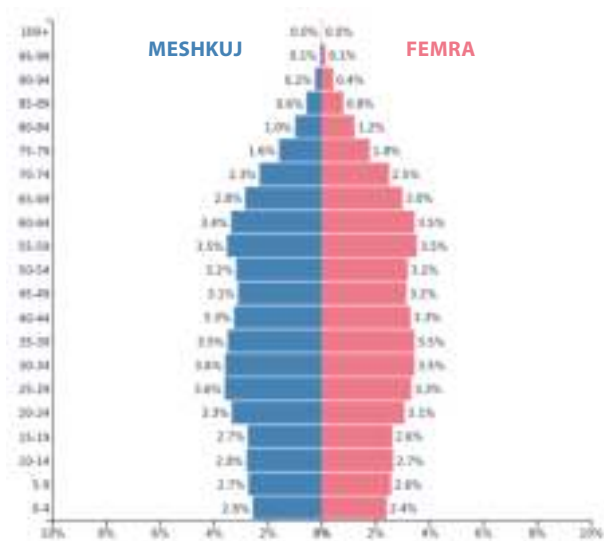
Detyrë
Gjeni në hartën e murit ose në atlas, lumenjtë dhe liqenet më të njohura të Kanadasë.

3 Panorama e prerive në Kanada

Popullsia dhe veçoritë shoqërore të Kanadasë

Në Kanada jetojnë mbi 38 milionë banorë, në një sipërfaqe prej 9,9 milionë km², ku dendësia mesatare e popullsisë është rreth 4 banorë/km². Edhe pse Kanadaja është shteti i dytë më i madh në botë për nga sipërfaqja, ajo ka popullsi shumë të vogël, për shkak të shtrirjes së saj në territoret veriore me klimë të ftohtë, ku kushtet natyrore nuk janë të përshtatshme për jetesë. Megjithatë, në hapësirat e ftohta jeton një grup i veçantë i popullsisë vendase, eskimezët, të cilët u janë përshtatur kushteve ekstreme të ftohta klimatike.

4 Piramida e popullsisë së Kanadasë

5 Dendësia e popullsisë në Kanada

6 Eskimezët në Kanada

Popullsia është e përqendruar në pjesën jugore dhe juglindore, në gjerësi më të vogël gjeografike, ku kushtet natyrore janë më të favorshme. Rajoni lindor, sidomos zona e Liqeneve të Mëdha në kufi me SHBA-në, është pjesa më e populluar e Kanadasë, ku ndodhen edhe qytetet më të rëndësishme. Duke shkuar në drejtim të veriut, dendësia është e vogël, ndërsa në pjesët më veriore nuk ka kushte për banim. Kanadaja ka shtim natyror të ulët, rreth 8 për mijë, ka rritje të popullsisë së moshuar (rreth 18% e popullsisë është mbi 65 vjeç) dhe dominojnë grup-moshat 25-64 vjeç me rreth 54%. Niveli i jetesës së kanadezëve është shumë i lartë. Shërbimet sociale janë mjaft të zhvilluara. Në qytete jeton mbi 80% e popullsisë. Qytetet kryesore janë: Otava (900 mijë banorë) kryeqyteti Montreal (1,7 milionë banorë), Toronto (2,7 milionë banorë) dhe Vankuveri (600 mijë banorë).

Besimi kryesor fetar është ai katolik (rreth 39%), pastaj ai protestant (rreth 20%), dhe besime të tjera në përqindje të vogël. Grupet etnike të popullsisë janë: kanadezët, anglezët, skocezët, francezët, irlandezët, gjermanët, kinezët etj. Kanada ka dy gjuhë zyrtare: anglishten dhe frëngjishten.

Kanadaja banohet thuhetse tërësisht nga popullsia e bardhë, e formuar nga pasardhësit e kolonizatorëve evropianë. Sot, mbi 56% e popullsisë flet anglisht, ndërsa rreth 24% frëngjisht (në Kebek). Grupe të tjera etnike janë: italianët, gjermanët dhe holandezët. Popullsia e dikurshme vendase, indianët dhe eskimezët, përbëjnë 0,5 milionë banorë. Kanada është vendi i emigrantëve dhe kultura e saj është një përzierje e shumë kulturave botërore. Kohët e fundit, aty janë shpërngulur shumë shqiptarë, që përbëjnë një komunitet të mirorganizuar. Kanada është shtet federal dhe përbëhet nga dhjetë krahina dhe dy territore, si dhe është pjesë e Komonuellthit britanik.

Zhvillimi ekonomik

Zhvillimi ekonomik i Kanadasë është i bazuar në një shumëllojshmëri burimesh natyrore. Për shkak të tregtisë dhe marrëdhënieve ekonomike me fuqitë më të zhvilluara botërore, Kanada filloi të zërë pozitë udhëheqëse në ekonominë globale. Ndër pasuritë natyrore të Kanadasë janë burimet e shumta energjitike (naftë, gaz natyror, energji hidrike, energji atomike dhe uranium), minerale (hekur, nikel, platin, azbest, ar, argjend, plumb, boksitë etj.), sipërfaqet pyjore etj.

6 Ndarja federale e Kanadasë

7 Prodhimi i energjisë hidrike në Kanada

Në bujqësinë e Kanadasë ndikojnë sipërfaqet e vogla të tokave të punueshme dhe kushtet jo të favorshme natyrore. Megjithatë, bujqësia është degë e rëndësishme ekonomike, është e mekanizuar, në të punojnë pak punëtorë, por arrihen rendimente të larta. Njihet si shtet i drithërave, ku më së shumti kultivohen gruri, tërshëra, elbi, liri, panxharsheqeri etj. Ka të zhvilluar edhe blegtorinë në formë fermash të mëdha, kryesisht mes liqenit Hjuron dhe bregdetit të Oqeanit Atlantik. Rriten gjedhët, delet, shpezët etj. Peshkataria është e zhvilluar përgjatë brigjeve të Oqeanit Atlantik dhe Paqësor. Pyjet zënë një sipërfaqe të madhe dhe kanë rëndësi në industrinë e drurit.

Kanadaja është vendi i dytë më i madh industrial në Amerikën e Veriut. Ka tri rajone kryesore industriale: Ontario dhe ultësira e Sen-Lorenit, rajoni i prerive dhe bregu perëndimor i Paqësorit. Industritë më të njohura janë: rafineritë e naftës, industria kimike, prodhimi i makinerive bujqësore, termocentraleve, anijeve, aeroplanëve, përpunimit të metaleve, industria e mobileve, ajo tekstile, ushqimore etj. Qendrat më të njohura industriale janë: Toronto, Otava, Ontario, Alberta etj.

Në Kanada janë të zhvilluara të gjitha llojet e transportit: hekurudhor, automobilistik, ujqor dhe ajror. Janë ndërtuar hekurudha që lidhin brigjet e dy oqeanëve, Atlantikut dhe Paqësorit. Kanadaja është e treta në botë për gjatësinë e rrjetit hekurudhor, pas Rusisë dhe SHBA-së. Me rëndësi të veçantë është edhe transporti ujqor, që përmes Liqeneve të Mëdha dhe lumit Sen-Loren, bën lidhjen me brigjet e Oqeanit Atlantik, çka ndikon shumë në qarkullimin e mallrave dhe njerëzve. Në qytete, njerëzit preferojnë sistemet publike dhe ekologjike të transportit. Shumë kanadezë preferojnë të udhëtojnë me biçikleta ose në këmbë.

Pyetje dhe detyra

- 1 Kanadaja është shteti i dytë më i madh në botë për nga sipërfaqja, por ka vetëm 38 milionë banorë. Pse është kjo mospërputhje mes sipërfaqes së saj dhe popullsisë?
- 2 Në Kanadanë federale fliten dy gjuhë zyrtare, anglishtja dhe frëngjishtja. Në hartën e dhënë të Kanadasë, shënoni shtetin ku gjuhë zyrtare është frëngjishtja.

- 3 Pjesa dërrmuese e qyteteve të mëdha të Kanadasë janë të vendosura në kufi me SHBA-në. Identifikoni cilat janë qytetet kryesore dhe tregoni pse shumica prej tyre janë të vendosura në pjesën jugore të Kanadasë.

Nxënësi/ja:

- *vlerëson rolin e pozitës gjeografike të Amerikës së Mesme, si urë lidhëse mes Amerikës së Veriut dhe asaj të Jugut;*
- *identifikon format kryesore të përthyeshmërisë bregdetare të Amerikës së Mesme;*
- *përshkruan tiparet kryesore të relievit, klimës, hidrografisë dhe botës së gjallë në Amerikën e Mesme.*

Fjalë kyçe

- ▶ urë lidhëse
- ▶ Gjiri i Meksikës
- ▶ Kanali i Panamasë
- ▶ gadishulli Jukatan
- ▶ Antilet e Mëdha
- ▶ rrafshnalta e Meksikës
- ▶ tropikale
- ▶ savanat

Amerika e Mesme është hapësirë gjeografike mes dy hapësirave të mëdha kontinentale të Amerikës së Veriut dhe Amerikës së Jugut. Ky rajon shtrihet nga kufiri verior i Meksikës, prej lumit Rio-Grande, deri në jug në Kolumbi, përkatësisht deri te Kanali i Panamasë, me gjatësi rreth 4600 km. Përfshin dy njësi gjeografike: njëra është pjesa kontinentale e Amerikës së Veriut, ndërsa pjesa tjetër janë territoret e ishujve.

1 Harta fiziko-gjeografike e Amerikës së Mesme

Me rreth 2,7 milionë km², është mbi shtatë herë më e vogël se Amerika e Veriut dhe gjashtë herë më e vogël se Amerika e Jugut. Shtrirja e saj ndërmjet Amerikës së Veriut dhe asaj të Jugut, ka bërë që të ketë pozitë shumë të mirë gjeografike dhe të shërbejë si urë lidhëse ndërmjet tyre. Dalja në Oqeanin Atlantik dhe Oqeanin Paqësor, si dhe Kanali i Panamasë, i jep një pozitë të favorshme strategjike dhe gjeopolitike. Pozita e favorshme gjeografike e Amerikës së Mesme bën që përmes apo pranë saj, të kalojnë rrugë të rëndësishme tokësore, detare dhe ajrore, të cilat mundësojnë lidhjet mes kontinentit të Amerikës së Veriut dhe asaj të Jugut, si dhe mes Oqeanit Atlantik dhe atij Paqësor. Kjo bën që Amerika e Mesme të jetë udhëkryq i rëndësishëm i rrugëve komunikuese ndërkontinentale.

Amerika e Mesme karakterizohet nga një përthyeshmëri e madhe. Bregdeti i saj përbëhet nga shumë ishuj, gadishuj, gjire, dete e ngushtica. Më karakteristike janë: *Gjiri i Meksikës*, *Kanali i Panamasë*, *ishujt Bahama*, *Antilet e Mëdha* dhe *të Vogla*.

2 Karaibet

Karaibet është emër i njohur për grupin e ishujve në Detin e Karaibeve. Të tillë janë grupi i ishujve Antilet e Mëdha, Antilet e Vogla dhe Bahamat. Në grupin e Antileve të Mëdha bëjnë pjesë ishujt e Kubës, Xhamajkës, Porto-Rikos dhe Hispanjolës, ndërsa në grupin e Antileve të Vogla gjenden një numër i madh ishujsh të vegjël në formë harku. Prej gadishujve, më i njohuri në Amerikën e Mesme është Jukatani. Gjirin e Meksikës dhe detin e Karaibeve e lidh ngushtica Jukatan, ndërsa gjirin e Meksikës me Oqeanin Atlantik e lidh ngushtica e Floridës. Bregdeti i Oqeanit Paqësor është shumë pak i përrthyer; aty dallohen gadishulli i Kalifornisë, gjiri i Kalifornisë dhe gjiri i Panamasë.

A e dini se...

Gjiri i Meksikës është pjesë e Oqeanit Atlantik, i cili gjendet afër bregut juglindor të Amerikës së Veriut. Ka një sipërfaqe prej 1,5 milionë km². Karakterizohet nga brigje të ulëta ranore, me shumë liqene-laguna. Në Gjirin e Meksikës derdhen lumenjtë Misisipi dhe Rio-Grande. Temperatura mesatare e ujit është 25°C. Nga Gjiri i Meksikës rrjedh rryma detare e Golfstrimit, e cila (nëpërmjet Atlantikut) arrin deri në brigjet e Evropës Perëndimore.

A e dini se...

Kanali i Panamasë u ndërtua në vitin 1914 nga SHBA dhe lidh oqeanin Atlantik me atë Paqësor. Është rreth 82 km i gjatë, me thellësi mesatare prej 13 m, ndërsa gjerësia shkon nga 150 deri në 300 m. Ka një rëndësi të madhe për komunikacionin ujor në transportin e mallrave.

Relievi

Në Amerikën e Mesme, relievi është kryesisht malor. Malet Kordiliere nga Amerika e Veriut vazhdojnë edhe në Amerikën e Mesme dhe, duke shkuar në drejtim të Kanalit të Panamasë, ato zbresin shkallë-shkallë. Në pjesën kontinentale të Amerikës së Mesme shtrihet rrafshnaltë më e njohur e këtij rajoni, rrafshnaltë e Meksikës. Këtë rrafshnaltë e mbyllin malet Sierra-Madre perëndimore kah Oqeani Paqësor dhe malet Sierra-Madre lindore kah Oqeani Atlantik. Relievi i ulët i Amerikës së Mesme shtrihet përgjatë brigjeve të gjirit të Meksikës dhe gadishullit Jukatan. Pjesa ishullore është kryesisht malore në pjesën qendrore të ishujve, ndërsa bregdeti është më i ulët. Ajo që e veçon këtë rajon është aktiviteti sizmik, me tërmete dhe vullkane.

3 Malet Sierra Madre, Kanioni i Bakrit, Meksikë

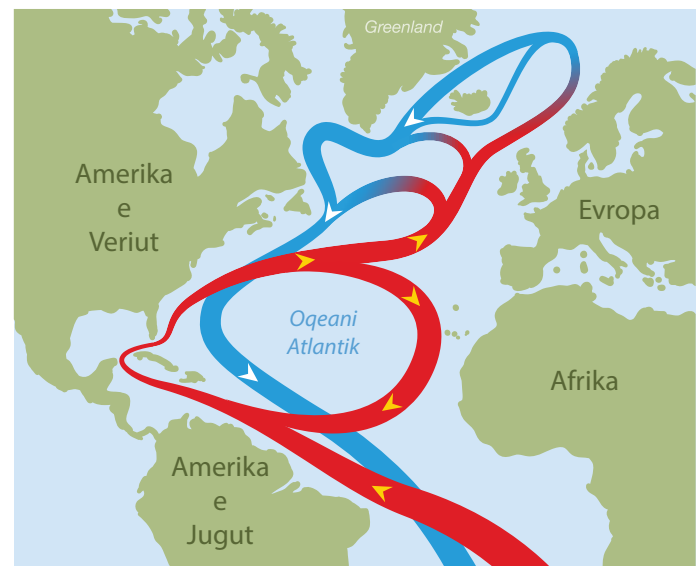
Klima

Gjerësia gjeografike, dalja në dy oqeanë dhe relievi kanë ndikuar që në Amerikën e Mesme të ketë lloje të ndryshme tipash klimatikë. Në përgjithësi, në Amerikën e Mesme dominon klima e nxehtë tropikale dhe subtropikale. Pjesa ishullore e Amerikës së Mesme është nën ndikimin e masave ajrore të Oqeanit Atlantik dhe karakterizohet nga klima oqeanike dhe reshje të shumta. Brigjet e gjirit të Meksikës janë po ashtu edhe nën ndikimin e rrymës së Golfstrimit dhe marrin sasi të madhe reshjesh me mbi 2000 mm. Duke shkuar më në brendësi, largësia nga oqeani dhe ngritja e relievit bëjnë që të ketë ndryshime në klimën e asaj hapësire. Reshjet fillojnë të pakësohen, por edhe temperaturat kanë amplitudë më të madhe. Hapësira më e thatë e Amerikës së Mesme është rrafshnaltë e Meksikës, për shkak se kjo rrafshnaltë është e izoluar me male nga oqeanet, të cilat pengojnë depërtimin e masave ajrore nga deti. Sasia e reshjeve në rrafshnaltën e Meksikës arrin rreth 250-350 mm në vit.

Hidrografia

Lumenjtë janë të shkurtër, por të pasur me ujë dhe të shpejtë. Lumi më i madh është Rio-Grande, i cili shtrihet në pjesën veriore të Amerikës së Mesme dhe shërben si kufi ndërmjet SHBA-së dhe Meksikës. Derdhet në Oqeanin Atlantik, në Gjirin e Meksikës. Rrjedhat ujore që derdhen në Paqësor janë të shkurtra dhe të rrëmbyera.

 Rrjedha e ngrohtë sipërfaqësore Rrjedha e ftohtë e thellësisë

4 Rryma e Golfstrimit

2 Lumi Rio-Grande nëpër kanion përgjatë kufirit meksikan, Parku Kombëtar Big-Bend, Teksas

Detyrë

Analizoni figurën e paraqitur dhe diskutojeni bashkë më mësuesin/en.

Bota bimore dhe shtazore është e pasur dhe e shumëllojshme. Ajo është e lidhur ngushtë me pozitën gjeografike, relievin, lartësinë mbidetare, ndikimi e masave ajrore nga oqeanet, rrymat oqeanike etj. Me ndryshimin e tipave klimatikë, ndryshon edhe bimësia. Dallohen disa breza të bimësisë, si në figurën e poshtëshënuar.

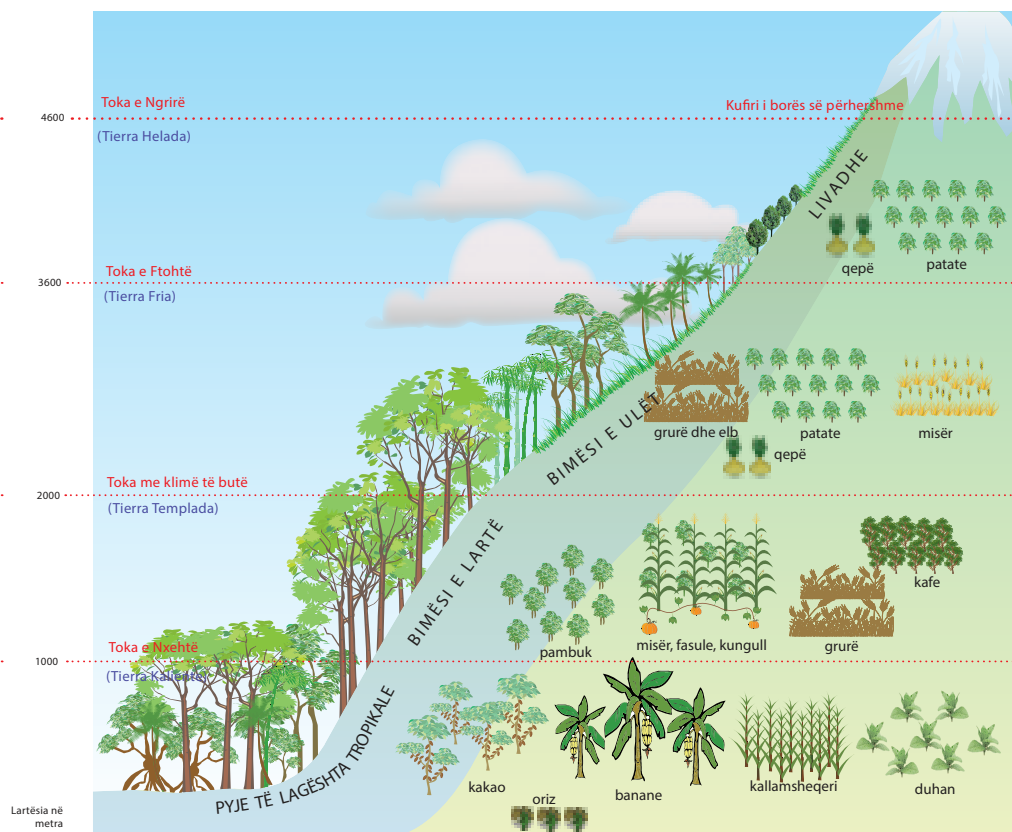
Borë

Zonë e ftohtë dhe e zhveshur. Rritet bagëti e imët (dele).

Ndodhen vendbanimet më të larta. Është kufiri i bimësisë së lartë, e cila në lartësi ia lë vendin shkurreve dhe livadheve. Kultivohet patatja dhe elbi.

Zona më e përhapur dhe më e populluar e Amerikës së Mesme. Dallohet për kultivimin e kafesë dhe drithërave (misër, grurë)

Zonë bregdetare me klimë tropikale të nxehtë. Shtrihen pyjet e shiut tropikal dhe rriten kultura tropikale: banane, kallamsheqeri, kakao dhe oriz.

5 Katet e bimësisë në Amerikën e Mesme

Pyetje dhe detyra

- 1** Duke u bazuar në numrat e vendosur në hartën e dhënë të Amerikës së Mesme, shënoni emrat e tri grupeve të ishujve që gjenden në këtë rajon.

1. _____
2. _____
3. _____

- 2** Analizoni pozitën gjeografike të Amerikës së Mesme dhe tregoni pse ky rajon ka pozitë strategjike.
3 Bëni lidhjen mes faktorëve klimatikë dhe botës bimore dhe shtazore.

Nxënësi/ja:

- arsyeton përzierjen e madhe racore mes popullsisë autoktone dhe asaj të ardhur në Amerikën e Mesme;
- dallon grupet etnike, fetare dhe gjuhësore në Amerikën e Mesme;
- përcakton shkallën e zhvillimit ekonomik të shteteve të Amerikës së Mesme.

Fjalë kyçe

- ▶ actekët
- ▶ majët
- ▶ bujqësi ekstensive
- ▶ plantacione
- ▶ hekur, boksite
- ▶ turizëm

Popullsia e Amerikës së Mesme

Në Amerikën e Mesme jetojnë rreth 228 milionë banorë, në një sipërfaqe rreth 2,7 milionë km². Ky rajon përfshin pjesën kontinentale (që lidh Amerikën e Veriut me Amerikën e Jugut) dhe pjesën ishullore (që përbëhet nga një numër i madh ishujsh). Mbi 80% e popullsisë jeton në pjesën kontinentale dhe zë rreth 92% të sipërfaqes.

1 Harta politike e shteteve të Amerikës së Mesme

Tabela. Të dhënat për shtetet e Amerikës së Mesme

PJESA KONTINENTALE E AMERIKËS SË MESME

Nr.	Shteti	Popullsia (2023)	Sipërfaqja në km ²	Dendësia (banorë/km ²)	Kryeqyteti
1	Meksika	132 763 540	1 964 375	68	Meksiko-Siti
2	Guatemala	18 873 377	108 889	176	Guatemala-Siti
3	Hondurasi	10 356 667	112 492	92	Tegucigalpa
4	Nikaragua	6 848 280	121 041	57	Managua
5	Salvadori	6 577 400	20 720	317	San-Salvadori
6	Kosta-Rika	5 225 179	51 100	102	San-Hose
7	Panama	4 509 597	74 340	60	Panama-Siti
8	Belize	418 470	22 810	18	Belmopani
	Gjithsej	185 572 510	2 475 767	75	

PJESA ISHULLORE E AMERIKËS SË MESME

1		Haiti	11 797 669	27 560	428	Port-o-Prinsi
2		Kuba	11 307 627	109 884	106	Havana
3		Republika Domenikane	11 155 343	48 320	230	Santo-Domingo
4		Xhamajka	2 997 142	10 991	276	Kingston
5		Porto-Riko	2 669 210	9 044	300	San-Huani
6		Bahama	403 850	10 010	40	Nasau
7		Guadelupa	400 312	1 690	236	Bas-Ter
8		Martinika	374 466	1 060	353	Fort-de-Franca
9		Barbado	288 346	430	670	Brixhtauni
10		Santa-Lusia	185 964	610	304	Kastri
11		Kurasao	165 959	444	373	Villemshtadi
12		Grenada	113 975	340	335	Sent Xhorxhi
13		Sen Vinsenti & Grenadinet	111 918	390	286	Kingstouni
14		Aruba	108 029	180	600	Oranzhestad
15		Virgjin Ajlands Amerikane	104 000	350	297	Sharlot-Amali
16		Antigua dhe Barbuda	100 212	440	227	Sent Xhonsi
17		Dominika	72 482	750	96	Roso
18		Ishujt Kajman	67 916	240	282	Xhorxhtauni
19		Sent Kits dhe Nevis	54 255	260	208	Bastere
20		Sint Marten	44 258	34	1301	Filipsburg
22		Turks & Kaikos	40 213	950	42	Kokburn-Taun
23		Virgjin Ajlands Britanike	30 795	150	205	Road-Toun
24		Antilet Holandeze	29 911	328	91	Villemshtad
25		Anguilla	15 381	90	170	Vallei
26		Sen Bartelemi	9 961	21	474	Gustavia
27		Montserrat	5 000	100	50	Plimouth
Gjithsej			42 808 737	225 059	193	

Dendësi më e madhe e popullsisë është në ishujt e Antileve të Vogla, e cila arrin deri në 1301 banorë/km². Ndërsa dendësia më e vogël është në shtetin e Belizës, me rreth 18 banorë/km². Rreth 75% e popullsisë jeton në qytete, ku dallohet Meksiko-Siti si njëri nga qytetet më të mëdha në botë. Qytete të tjera të mëdha janë Monterrei, Puebla, Havana, Santo-Domingo, Panama, Guatemala, Managua etj.

Veçoritë shoqërore

Amerika e Mesme ka një shumëllojshmëri racash e popujsh, si rezultat i përzierjes së popullsisë vendase dhe asaj të ardhur gjatë kolonizimit. Banorët vendas janë indianët e fiseve acteke dhe maja, nga të cilët janë gjetur shumë monumente të qytetërimeve e kulturave të lashta. Actekët kanë jetuar kryesisht në rrafshnaltën e Meksikës, ndërsa majët në Gadishullin Jukatan. Actekët dhe majët janë dy nga shumë fise të vjetra që jetonin në këtë rajon para ardhjes së evropianëve dhe kishin zhvillim të lartë kulturor dhe ekonomik për atë kohë. Ata njihnin kalendarin, kishin organizim të mirë shkollor, tregtar, ushtarak, ishin gurgdhendës të mirë dhe ndërtues piramidash.

2 Harta paraqet disa prej ndryshimeve që ndodhën në rajon pas kolonizimit evropian.

Pas zbulimeve të mëdha, këtë rajon e kolonizuan kryesisht spanjollët, që ndikuan shumë në ndryshimin etnik, kulturor e social. Më pas, u paraqit nevoja për fuqi punëtore, andaj kolonizuesit spanjollë sollën edhe popullsinë zezake nga Afrika për të punuar në plantacione. Kjo ndikoi që në këtë rajon të bëhet përzjerja më e madhe e racave, kulturave e gjuhëve.

3 Indianët në Amerikën e Mesme

4 Mestisët në Amerikën e Mesme

Mestisët janë përzjerja e popullsisë vendase (indianëve) me popullsinë e ardhacakëve të bardhë që jetojnë kryesisht në pjesë kontinentale. Mulatët janë përzjerja e popullsisë së bardhë dhe asaj të zezë që kryesisht jeton në ishuj. Dallimet gjuhësore janë më të vogla dhe kryesisht flitet gjuha spanjolle si gjuhë zyrtare. Ka pak shtete, si Belize dhe disa ishuj të tjerë, që gjuhë zyrtare kanë anglishten, frëngjishten apo holandishten, pasi kanë qenë nën administrimin e këtyre shteteve. Besimi fetar më i përhapur është ai katolik.

Zhvillimi ekonomik

Amerika e Mesme ka një shkallë të ulët të zhvillimit ekonomik, me dallime të theksuara sociale dhe elemente të kohës së kolonizimit. Është e varfër me pasuri natyrore, ku dallohen rezervat e hekurit, boksitet, plumbi, zinku, bakri, nafta dhe qymyri në sasi të limituara. Më i pasur me burime natyrore është shteti i Meksikës, i cili zë vendin e parë në botë për prodhimin e argjendit dhe të pestin për prodhimin e naftës.

5 Plantacion agaveje

6 Plantacioni kafeje

Nuk ka sipërfaqe të madhe të tokës së punueshme dhe kushtet klimatike mundësojnë kultivimin e kulturave tropikale. Në pjesën qendrore të këtij rajoni janë të përhapura pyjet, një pasuri e rëndësishme, ku rritet druri i kauçukut, mogani, kedri, pisha palisandër dhe sapodila (dru me gjelbërim të përhershëm). Bujqësia është veprimtari ekonomike e rëndësishme. Mbi 50% e popullsisë merret me këtë veprimtari. Është veprimtari ekstensive, por me një rritje të vazhdueshme të eksportit të disa prodhimeve tropikale. Në këtë rajon kultivohen kafeja, bananet, kallamsheqeri, kauçuku, duhani, kakaoja, pambuku etj., të cilat eksportohen kryesisht në SHBA, Kanada dhe Evropë. Kulturat që shërbejnë për nevojat e popullatës vendase janë: misri, elbi, gruri, orizi, fasulja, patatja, frutat, perimet etj. Në plantacione kultivohet edhe agavja, prej së cilës prodhohet tekila, pije alkoolike tradicionale.

Blegtoria është më pak e zhvilluar dhe ekstensive. Dallohet Meksika, për shkak të sipërfaqeve më të mëdha me kullosa, dhe kryesisht rriten gjedhët, delet, mushkat dhe kuajt.

Në aspektin industrial, janë vende të pazhvilluara (me përjashtim të Meksikës). Vendet e tjera janë në fazën fillestare të zhvillimit të industrisë dhe në rajon dallohen disa degë të industrisë së lehtë, si ajo ushqimore, e duhanit, tekstilit, drurit etj.

Turizmi është një nga degët ekonomike që vazhdimisht ka shënuar rritje. Ka vlera të shumta të trashëgimisë kulturorohistorike, me monumente të shumta nga periudhat e ndryshme historike. Gjithashtu, për shkak të pozitës gjeografike dhe kushteve klimatike, ky rajon ka bregdet mjaft interesant dhe plazhe të shumta që po ndikojnë në zhvillimin e turizmit.

Pyetje dhe detyra

- 1 Duke analizuar tabelën në tekst për të dhënat e shteteve të Amerikës së Mesme, renditni për nga sipërfaqja:
 - 5 shtetet e pjesës kontinentale të Amerikës së Mesme;
 - 5 shtetet e pjesës ishullore të Amerikës së Mesme.
- 2 Në rrafshnaltën e Meksikës ka jetuar fisi i vjetër indian:

- ☐ inkët
☐ majët
☐ actekët

- 3 Cilat janë disa nga llojet e drurëve të çmuar që rriten në Amerikën e Mesme?
- 4 Cili nga këto qytete duhet të vendoset në kolonën e saktë?

- a) Monterrei, në kolonën B.
 b) Hjustoni, në kolonën A.
 c) Meksiko Siti, në kolonën A.
 d) Havana, në kolonën B.

A	B
Amerika e Mesme	Amerika e Veriut
Panama	Nju-Jorku
Puebla	Los-Anxhelosi

Nxënësi/ja:

- *analizon pozitën e mirë gjeografike të Meksikës;*
- *dallon karakteristikat kryesore të veçorive natyrore të Meksikës;*
- *diskuton karakteristikat demografike të popullsisë së Meksikës;*
- *argumenton zhvillimin më të lartë ekonomik të Meksikës, në krahasim me shtetet e tjera të Amerikës së Mesme.*

Fjalë kyçe

- rrafshnalta e Meksikës
- gadishulli Jukatan
- Rio-Grande
- Akapulko
- Golfstrimi
- nafta
- Meksiko-Siti

Pozita gjeografike dhe kushtet natyrore

Meksika shtrihet në të dyja anët e tropikut të veriut, në një distancë rreth 7800 km. Në veri kufizohet me SHBA-në, ndërsa në jug me Guatemalën. Shtrirja e territorit të Meksikës ka pamjen e një hinke mes Oqeanit Paqësor në perëndim dhe Gjirit të Meksikës e Detit të Karaibeve në lindje. Në veri është më e gjerë, afro 1900 km. Duke shkuar më në jug, ngushtohet gradualisht dhe në rripin e ngushtë Tehuantepek arrin vetëm 210 km gjerësi.

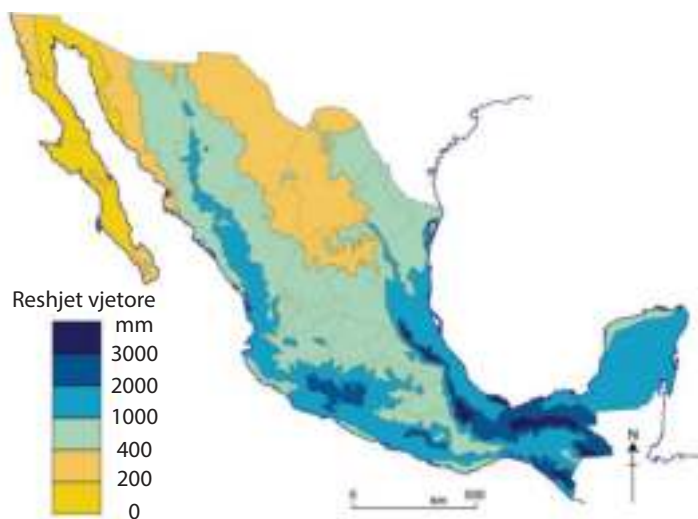

- Lloji i qeverisjes: Republikë federale presidenciale
- Kryeqyteti: Meksiko-Siti
- Monedha: Peso meksikane (MXN)
- Popullsia (2023): 132 763 540
- Dendësia: 68 banorë/km²
- Sipërfaqja e përgjithshme: 1 964 375 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 111 m
- Pika më e ulët: Laguna-Salada -10 m
- Pika më e lartë: Piko-de-Orisaba 5636 m

Pozita e mirë gjeografike me dalje në det, ndërtimi i rrugëve automobilistike dhe hekurudhore që e lidhin me SHBA-në dhe shtetet e tjera të Amerikës së Mesme, e kanë bërë më atraktive dhe të rëndësishme, duke i dhënë funksion ndërmjetësues midis shteteve të zhvilluara të Amerikës së Veriut dhe atyre më pak të zhvilluara të Amerikës së Mesme dhe të Jugut.

Pjesa më e madhe e relievit të Meksikës përbëhet nga rrafshnalta e Meksikës, e cila mbyllet në perëndim me malet Sierra-Madre Perëndimore, ndërsa në lindje me malet Sierra-Madre Lindore. Pjesën jugore e mbyllin malet Sierra-Nevada. Në veri, kjo rrafshnaltë karakterizohet nga relievi i ulët, ndërsa në jug nga relievi i lartë dhe përbëhet nga shumë vullkane aktive, tërmete të shpeshta, me pasoja në njerëz dhe dëme materiale. Në anën perëndimore gjendet gadishulli i Kalifornisë me reliev të lartë, ndërsa në anën lindore, pranë gjirit të Meksikës dhe gadishullit Jukatan, shtrihet ultësira bregdetare moçalike me shumë laguna. Shtrirja e Meksikës në të dyja anët e tropikut, afërsia e oqeanëve, deteve, relievi malor, rryma e Golfstrimit kanë ndikuar që klima të jetë tropikale dhe subtropikale.

Detyrë
Analizoni hartën dhe tregoni për shtrirjen e sasisë së reshjeve në Meksikë.

1 Shtrirja e sasisë së reshjeve në Meksikë

Meksika ka pak lumenj. Ata janë kryesisht me rrjedhje të shkurtër, të shpejtë, por të pasur me ujë. Lumi më i madh dhe kryesor është Rio-Grande, që derdhet në gjirin e Meksikës. Ka edhe disa liqene, që shtrihen në Meksikën qendrore, më kryesori nga të cilët është liqeni Tekskoko.

2 Lumenjtë e Meksikës

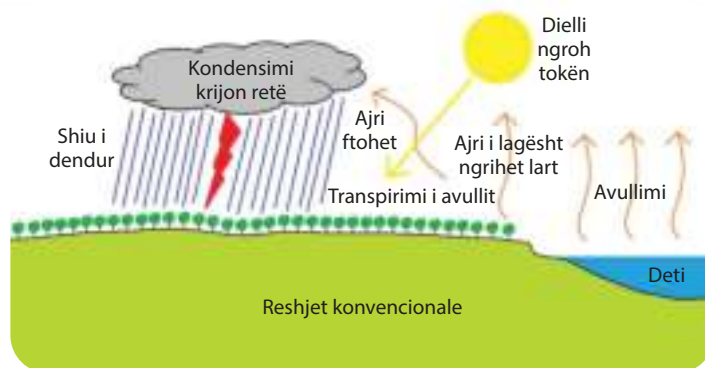

3 Kaktus gjigant, Meksikë, Amerikën e Veriut

Bota bimore në Meksikë është e lidhur me elementet klimatike dhe relievin. Në pjesën veriore dominojnë pyjet subtropikale dhe bimët gjysmëshkretinore, si kaktusi, në Rrafshnaltën e Meksikës. Në pjesën jugore, bimësia është më e shumëllojshme. Dominojnë pyjet tropikale dhe savanat.

A e dini se...

Reshjet konveksionale janë një lloj reshjesh që ndodhin kur ajri i nxehtë, bashkë me avujt e ujit, ngrihet nga sipërfaqja dhe kondensohet kur arrin një lartësi të madhe. Shiu bie në të njëjtin vend, sepse reja që mbart këta avuj nuk largohet nga era. Reshjet konveksionale ndodhin vetëm në brezin e qetë ekuatorial.

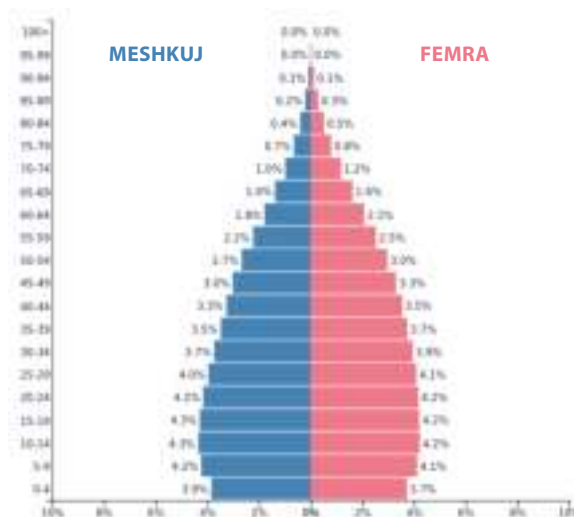
Popullsia dhe veçoritë shoqërore

Në Meksikë jetojnë mbi 132 milionë banorë (2023) dhe dendësia mesatare e popullsisë është 68 banorë/km². Dendësia është më e madhe në rrafshnaltën e Meksikës, në pjesën qendrore, ndërsa duke shkuar më në veri dhe jug, dendësia bie. Është shteti më i madh në këtë rajon si për nga popullsia, ashtu edhe për nga sipërfaqja. Gjithashtu, është edhe shteti më i zhvilluar i rajonit. Shtimi natyror i popullsisë ka qenë i lartë, por vitet e fundit ka shënuar rënie të vazhdueshme dhe tani është rreth 10 për mijë (2020). Moshë mesatare e popullsisë është rreth 29 vjeç. Në qytete jeton afro 83% e popullsisë. Qytetet më të mëdha janë: Meksiko-Siti, Guadalajara, Puebla, Huarezi etj. Meksiko-Siti është kryeqyteti i Meksikës dhe njëri nga qytetet më të mëdha në botë, i cili shtrihet në një lartësi mbidetare mbi 2250 m.

Pjesën më të madhe të popullsisë (rreth 60%) e përbëjnë mestisët. Indianët përbëjnë rreth 30% e popullsisë, ndërsa popullsia e bardhë, rreth 10%. Mbi 80% e popullsisë i takon besimit fetar katolik, ndërsa besimet tjera janë më pak të pranishme.

Zhvillimi ekonomik

Ekonomia e Meksikës është e bazuar në pasuritë e shumëllojshme natyrore. Ka burime të mëdha nafte dhe gazi natyror, që kryesisht gjenden përgjatë bregdetit të gjirit të Meksikës, ndërsa rafineritë më të mëdha të naftës janë në Tampiko dhe Verakruz. Meksika është e pasur edhe me burime ujore dhe minerare. Në pjesën veriore ka pasuri të shumta minerare, si: bakri dhe plumbi, ndërsa për argjendin, ky shtet zë vendin e parë botë.

4 Piramida e popullsisë së Meksikës

5 Kryeqyteti Meksiko-Siti

5 Automjete të rënda në minierën e bakrit "Chino" në Santa Rita, Nju-Meksiko

6 Uzinë çeliku, Monterrei, Meksikë

Në pjesën jugore ka rezerva ari, ndërsa në verilindje gjenden rezervat e qymyrit dhe hekurit. Monterrei është një nga qendrat më të mëdha të metalurgjisë së zezë. Meksika e ka të re degën e **industrialisë** dhe është shteti më i zhvilluar i Amerikës së Mesme në këtë fushë. Degët më të zhvilluara të industrisë janë: metalurgjia dhe nxjerrja e xeheve, industria e makinave, tekstileve, ajo kimike, ushqimore, e lëkurë-këpucëve etj. Qendrat më të njohura të industrisë janë: Monterrei, Meksiko-Siti, Guadalajara etj. Zhvillimi industrial i Meksikës është i varur nga SHBA-ja, pasi janë të shumta kompanitë amerikane që investojnë në ndërtimin e bizneseve industriale në këtë shtet.

A e dini se...

Sombrerot meksikane janë një veshje-ikonë. Edhe sot e kësaj dite, shumë të huaj mendojnë se në Meksikë, të gjithë mbajnë përditë kapelë. Kjo falë kinemasë meksikane, e cila bëri që meksikanët të përfytyrohen me kapelën çarro mbi krye. Sombrerot janë pjesë e veshjes tradicionale dhe festive. Përveç çarros, njihen edhe plot kapela të tjera tipike meksikane që shkojnë paralelisht me rrënjët rajonale dhe ndarjet klimatike të vendit, si: “kalentanoja”, “hipihapa”, “teksana”, “komali”, “haroçoja” etj.

7 Pamje nga qyteti Akapulko

Pengesë për zhvillimin e **bujqësisë** në Meksikë janë sipërfaqet e kufizuara të tokave bujqësore (rreth 12%). Megjithatë, kohët e fundit është shënuar një zhvillim më i lartë i bujqësisë dhe rritje e prodhimtarisë bujqësore përmes ujitjes artificiale, përdorimit të makinerive të avancuara, përzgjedhjes së farërave më cilësore, përdorimit të kimikateve në plehërim etj. Kultivohen kultura kryesore bujqësore, si: gruri, misri, elbi, orizi, fasulja, kafeja, pambuku, duhani, kallamsheqeri etj. Veprimtari e rëndësishme ekonomike në Meksikë është edhe **blegtoaria**, bazuar në hapësirat e konsiderueshme të kullotave dhe

livadheve. Sipërfaqet me kullota dhe livadhe zënë rreth 38% të territorit të vendit. Kryesisht rriten gjedhët, derrat dhe shpezët dhe ka produktivitet të lartë të qumështit dhe mishit. Trashëgimia kulturore e popujve të vjetër, actekëve dhe majëve në njërin anë dhe bukuritë natyrore në anën tjetër, kanë ndikuar në zhvillimin e **turizmit**. Kjo degë ekonomike po bëhet gjithnjë e më e rëndësishme dhe po tërheq shumë turistë të huaj, sidomos nga SHBA-ja. Qendra më e njohur turistike në Meksikë është Akapulko. **Tregtia** është zhvilluar dukshëm vitet e fundit, përmes marrëdhënieve tregtare me shtetet më të fuqishme ekonomike, si: SHBA-ja, Kanadaja, Japonia, Brazili, Gjermania, Italia etj.

Pyetje dhe detyra

1 Shëno me **✓**, cila nga këto rryma oqeanike ndikon në klimën e Meksikës?

- ☐ rryma e Labradorit
- ☐ rryma e Golfstrimit
- ☐ rryma e Kilit

2 Për cilat burime energjetike është e njohur Meksika?

3 Cili nga këto pohime për Meksikën është i saktë?

- a) 60% e popullsisë së Meksikës i përket grupit etnik mestis.
- b) lumi Orinoko e ndan Meksikën nga SHBA-ja.
- c) Akapulko njihet si qendër e njohur industriale në Meksikë.
- d) kulturat bujqësore që kultivohen në Meksikë janë: gruri, misri, kafeja, pambuku etj.

Nxënësi/ja:

- **përcakton pozitën gjeografike, kufijtë dhe madhësinë e Amerikës së Jugut;**
- **identifikon format kryesore të relievit të Amerikës së Jugut;**
- **vlerëson rolin e faktorëve klimatikë në përhapjen e tipave klimatikë, hidrografisë dhe përhapjes së zonave vegjetative dhe të faunës.**

Fjalë kyçe

- ▶ Atlantiku
- ▶ Paqësori
- ▶ Andet
- ▶ ultësira e Amazonës
- ▶ brezi i nxehtësisë
- ▶ selvaset
- ▶ pampaset

Ekuatori e ndan Amerikën e Jugut në dy pjesë dhe pjesa më e madhe e kontinentit shtrihet në hemisferën jugore. Duke shkuar në jug, ai merr formën e një trekëndëshi dhe i afrohet shumë Antarktidës, me rreth 1000 km largësi. Ka shtrirje meridionale veri-jug, nga Kanali i Panamasë në veri deri në Tokën e Zjarrtë në jug. Në veri kufizohet me detin e Karaibeve, në lindje me Oqeanin Atlantik, në perëndim me Oqeanin Paqësor dhe në jug me ngushticën Drejk. Amerika e Jugut është kontinent kompakt i cili, së bashku me disa ishuj përreth, zë një sipërfaqe prej 17,8 milionë km². Në këtë kontinent jetojnë afër 440 milionë banorë. Pozicioni i saj jugor ka ndikuar që të ketë pozitë jo shumë të favorshme gjeografike, për shkak të largësisë së madhe nga Evropa dhe kontinentet e tjera, si dhe rrugëve kryesore komunikative.

Përthyerja bregdetare

Amerika e Jugut ka bregdetin më të papërthyer në botë. Pjesa perëndimore mbyllet nga Andet, ndërsa pjesa lindore mbyllet nga rrafshnalta braziliane. Pjesa jugore dhe jugperëndimore është më e përthyer dhe ka plot gjire, ishuj dhe gadishuj të vegjël. Ishujt më të mëdhenj janë Toka e Zjarrtë dhe Falklandet; gjiri më i madh është La-Plata; ndërsa Ngushtica e Mgelanit shtrihet mes Tokës së Zjarrtë dhe Patagonisë. Në pjesën jugperëndimore, bregdeti përbëhet nga fjordet e Kilit.

Relievi i Amerikës së Jugut përbëhet nga tri njësi kryesore, Andet në perëndim; rrafshnalta e Brazilit dhe ajo e Guajanës në lindje dhe rrafshnalta e Patagonisë në jug; si dhe ultësitat qendrore mes tyre.

Andet janë male të reja, me shumë vullkane aktive

dhe të shuara. Ato lidhen me Kordilieret në Amerikën e Veriut dhe shtrirja e tyre vazhdon në bregun perëndimor të kontinentit, në një gjatësi rreth 9000 km. Arrijnë lartësinë afër 7000 m. Këto male përbëjnë një ndarje natyrore ndërmjet pellgjeve të Oqeanit Paqësor dhe atij Atlantik. Andet lëshohen me pjerrësi të madhe drejt Oqeanit Paqësor, ndërsa në lindje lëshohen në mënyrë graduale. Akonkagua është maja më e lartë e Andeve në Amerikën-e Jugut, me 6962 m lartësi mbidetare.

1 Harta fiziko-gjeografike e Amerikës së Jugut

Detyrë

Në hartën e murit ose në atlas, gjeni format e relievit që u cekën më sipër.

2 Pamje nga shtrirja e Andeve

A e dini se...

Afër brigjeve të Oqeanit Paqësor gjendet shkretëtira shkëmbore Atakama. Është pak e populluar dhe ndodhet në Andet e larta të Kilit. Kjo shkretëtirë e vogël është vend i ftohtë dhe një nga shkretëtitrat në Tokë ku nuk bie shi. Është gati 260 km e gjerë dhe rreth 1600 km e gjatë. Peizazhi është krejtësisht shkretinor dhe i mbuluar me liqene të vogla boraksi, mbetje rrjedhash llave dhe depozitimesh të kripura.

3 Shkretëtira Atakama, Kili (majtas: pamje ranore; djathtas: pamje shkëmbore)

4 Mali Roraima

Rrafshnalta e Brazilit është tokë e vjetër dhe shtrihet në pjesën lindore të Amerikës së Jugut. Përgjatë brigjeve të Oqeanit Atlantik është e rrëpirë dhe më e lartë, ndërsa duke shkuar më në brendi, lartësia zbret shkallë-shkallë. Lartësia mesatare është 700-800 m. Është shumë e përshtatshme për jetesë dhe ka përqendrim të madh të popullsisë. Karakterizohet nga toka të mira punuese dhe kullosa për blegtori.

Rrafshnalta e Guajanës dallohet për formacionet e vjetra gjeologjike, që shtrihen në pjesën veri-re të Ultësirës së Amazonës, në brezin ekuatorial. Është shumë e dendur me pyje. Pika më e lartë në këtë rrafshnaltë është mali Roraima (2810 m) dhe ka pamje piktoreske.

Rrafshnalta e Patagonisë shtrihet krejt në jug të kontinentit. Pjesa më e lartë e saj gjendet rrëzë maleve Ande, ndërsa zbret duke shkuar në drejtim të Oqeanit Atlantik.

Ultësira e Amazonës shtrihet në të dyja anët e ekuatorit, nga Andet në perëndim deri në brigjet e Atlantikut në lindje. Në veri kufizohet me rrafshnaltën e Guajanës, ndërsa në jug me rrafshnaltën e Brazilit. Kjo ultësirë lidhet edhe me ultësirën e Orinokos në veri dhe ultësirën e Gran-Çakos në jug. Në veri të kontinentit, përreth lumit Orinoko, shtrihet ultësira e Orinokos. Ndërsa në jug shtrihen ultësirat e Gran-Çakos dhe La-Platës.

Klima

Karakteristikat klimatike të Amerikës së Jugut janë të lidhura ngushtë me brezat klimatikë. Për shkak se nëpër Amerikën e Jugut kalon Ekuatori, pjesa më e madhe e kontinentit karakterizohet nga klima ekuatoriale, tropikale dhe subtropikale, ndërsa një pjesë e vogël, nga klima e butë mesatare.

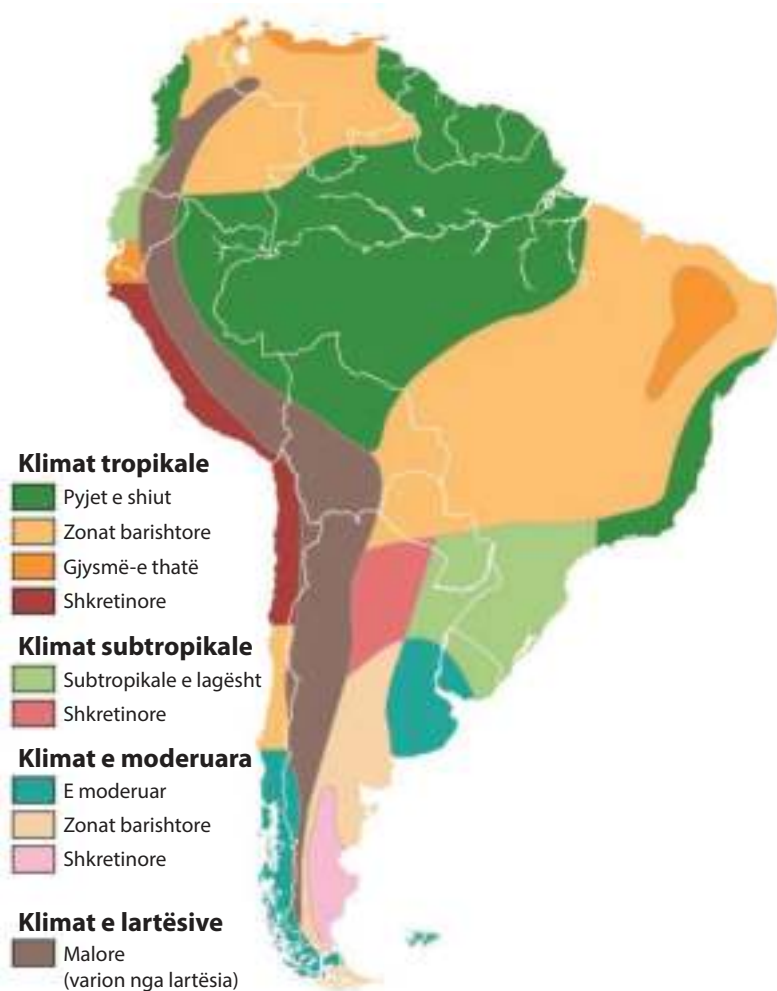
Në ultësirën e Amazonës, në të dyja anët e ekuatorit, dominon klima ekuatoriale, me verë të përhershme dhe reshje të shumta gjatë gjithë vitit (mbi 2000 mm). Më në veri dhe jug të zonës me klimë ekuatoriale, përkatësisht rreth lumit Orinoko dhe në rrafshnaltën e Brazilit mbizotëron klima e nxehtë tropikale, me reshje më të pakta se brezi ekuatorial. Më në jug të rrafshnaltës së Brazilit, klima kalon në subtropikale, me reshje të pakta. Në jug të kontinentit (në rrafshnaltën e Patagonisë) dallojmë klimën mesatare, e cila është nën ndikimin e rrymave të ftohta detare nga jugu. Mbi veçoritë klimatike të Amerikës së Jugut, ndikim të madh kanë masivet malore; duke shkuar në lartësi më të mëdha mbidetare, klima ndryshon nga kontinentale në klimë tipike malore. Përgjatë brigjeve të ngushta të Oqeanit Paqësor vërehen tipare të klimës oqeanike. Në Amerikën e Jugut, klima shkretinore është tip i veçantë klimatik, që paraqitet në pjesën perëndimore, më saktë në pjesën veriore të shtetit të Kilit. E tillë është shkretëtira Atakama.

Karakteristikat hidrografike

Andet kanë ndikuar që pjesa më e madhe ujërave rrjedhës të shkojnë në drejtim të oqeanit Atlantik dhe shumë më pak në drejtim të Oqeanit Paqësor. Një pjesë e vogël e territorit të Andeve zihet nga pellgje të brendshme endoreike. Në pellgun e Oqeanit Paqësor, lumenjtë janë të shpejtë dhe të shkurtër. Në pellgun e Oqeanit Atlantik rrjedh një numër i madh lumenjsh, si: Amazona, Orinoko, Parana, Tokantins, San-Francisku etj.

5 Ultësira e Amazonës

6 Shtrirja e tipave klimatikë dhe vegjetacionit në Amerikën e Jugut

Detyrë

Analizoni hartën klimatike të Amerikës së Jugut dhe gjeni shpërndarjen e tipave klimatikë.

7 Pamje ajrore e lumit Amazonë

A e dini se...

Amazona është njëri ndër lumenjtë më të mëdhenj në botë. Buron në Ande, në lartësi rreth 5000 m dhe derdhet në Oqeanin Atlantik, me një deltë të madhe. Është 6400 km i gjatë. Sipërfaqja e pellgut është 7,2 milionë km². Quhet “lumë-det”, pasi gjerësia e lumit në rrjedhën mesatare arrin rreth 20 km, ndërsa në derdhje arrin gati 80 km. Në Amazonë derdhen afërsisht 500 lumenj, 20 prej të cilëve janë më të gjatë se 1500 km. Më të mëdhenj janë Madeira dhe Rio-Negro. Amazona ka dy maksimume të nivelit të ujit. Niveli më i lartë arrihet në maj, kur nga rrjedhat jugore derdhen sasi të mëdha uji. Atëherë përmblyten sipërfaqe të mëdha rrafshinash.

A e dini se...

Orinoko është një lumë që buron nga rrafshnaltat e Guajanës dhe rrjedh nëpër Venezuelë e Kolumbi. Kalon nëpër rrafshina me bar të lartë dhe me një deltë të madhe, dhe derdhet në Oqeanin Atlantik. Është 2500 km i gjatë. Në rrjedhën e sipërme të Orinokos gjendet lumi Kasikjare, i cili lidh me bifurkacion (pirunim) lumenjtë Amazonë dhe Orinoko. Në basenin e Orinokos, në lumin Çurun, gjendet Ujëvara e Engjëllit, e cila është më e larta në botë, me një lartësi prej 1054 m.

8 Pamje nga ujvara Engjëll

9 Liqeni Titikaka, Bolivi

Liqenet – Në Amerikën e Jugut nuk ekzistojnë liqene të mëdha natyrore. Në Ande gjenden një numër i madh liqenesh akullnajore, ku më i njohuri është liqeni Titikaka.

Bota bimore dhe shtazore në Amerikën e Jugut lidhet me veçoritë klimatike dhe hidrografike të vendit. Faktorët klimatikë kanë mundësuar praninë e brezave të ndryshëm vegjetativë. Në rajonin e ekuatorit, për shkak të nxehtësisë dhe lagështisë, janë zhvilluar pyje të dendura dhe të pakalueshme, të cilat quhen **selvase**. Pyjet e pashkelura përbëhen nga shumë kate bimësh, midis të cilave ato që kërkojnë dritë, arrijnë lartësi edhe mbi 50 m.

Në veri dhe në jug të selvaseve të Amazonës shtrihen krahina me bar të lartë (si savanat në Afrikë). Ato në basinin e lumit Orinoko quhen **lanose**, ndërsa në rrafshnaltën e Brazilit quhen **kampose**. Këto rajone me bar të lartë shtrihen deri tek ultësira e Gran-Çakos.

10 Pamje nga pyjet e pashkelura

11 Pampase

Në ultësirat e rrjedhës së poshtme të lumit Parana deri te rrafshnalta e Patagonisë shfaqen rajone të mëdha barishtesh stepore, të cilat quhen **pampase**. Në pjesët e skajshme jugore të Patagonisë gjenden sipërfaqet me barishte të ulëta.

Në Amerikën e Jugut gjenden lloje të ndryshme kafshësh. Më karakteristike për kontinentin janë lamat. Në Amazonë gjenden majmunët, lloje të ndryshme zogjsh, posaçërisht papagalli, zvarranikë të llojllojshëm, ndër të cilët edhe gjarpri më i madh në botë, anakonda. Në pyjet e dendura, të pashkelura të Amazonës, të ashtuquajtura selvase, shtazët më të përhapura janë zvarranikët, zogjtë etj. Nuk ka prezencë të kafshëve të mëdha si në Afrikë. Arsyeja për këtë mungesë është pylli i dendur dhe rrjeti i lumenjve, i cili për shkak të territorit të rrafshët, shpesh shkakton vërshimin në shumë territore.

12 Lama në Ande, Peru

13 Papagalli, Amazona

Në **kampose** dhe **lanose** gjenden kafshë të ndryshme barngrënëse, si antilopa dhe lama, ndërsa në pyje, prej bishave haset ariu jugamerikan, jaguari, puma dhe çakalli.

Në kampose dhe në pampase rriten gjithashtu edhe një numër i madh kafshësh shtëpiake, si gjedhët, delet dhe derrat.

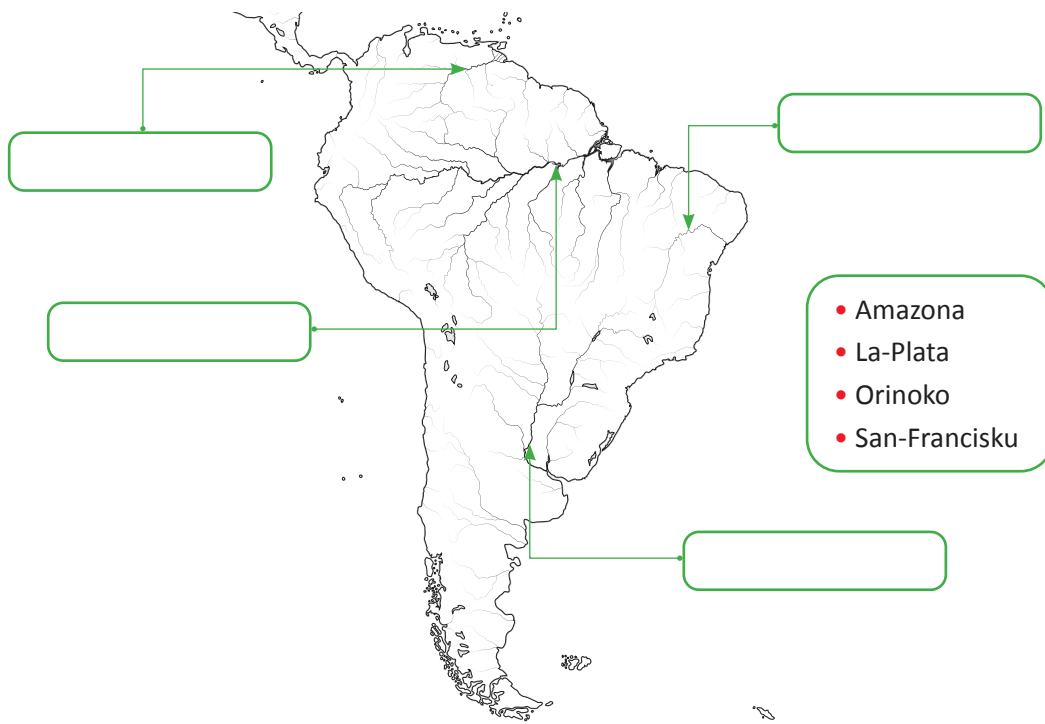
Pyetje dhe detyra

1 Vendorsni në hartë, shkronjat që u korrespondojnë elementeve gjeografike të mëposhtme:

- a) me shkronjën A shënoni Andet;
- b) me shkronjën B shënoni ultësirën e Amazonës;
- c) me shkronjën C shënoni rrafshnaltën e Brazilit;
- d) me shkronjën D shënoni rrafshnaltën e Patagonisë.

2 Vendorsni emrat e lumenjve në hartën hidrografike të Amerikës së Jugut.

3 Plotësoni fjalitë:

- a) Pyjet ekuatoriale që shtrihen në ultësirën e Amazonës, quhen ndryshe _____.
- b) Barishtet e larta që rriten në rrafshnaltën e Brazilit, quhen ndryshe _____.
- c) Barishtet e larta që rriten rreth lumit Orinoko, quhen ndryshe _____.
- d) Barishtet stepore që rriten në rrafshnaltën e Patagonisë, quhen ndryshe _____.

Nxënësi/jja:

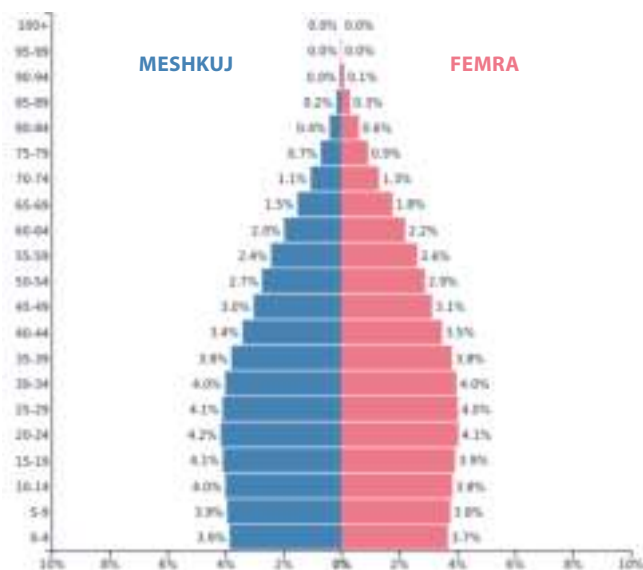
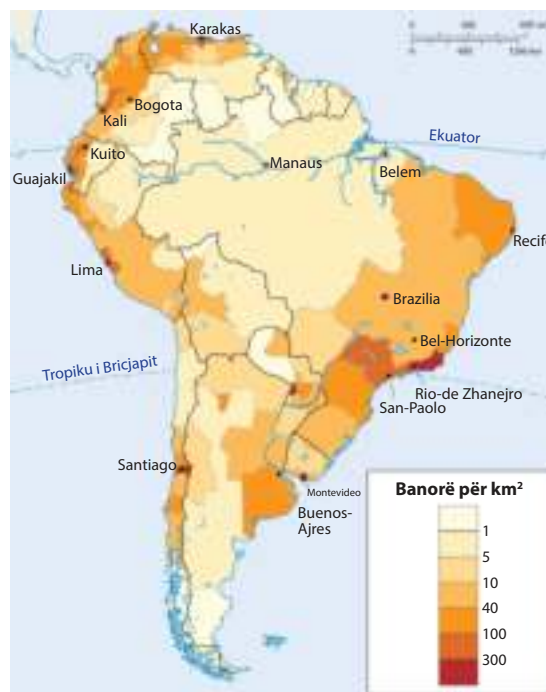
- diskuton përbërjen etnike, racore, gjuhësore dhe fetare të popullsisë së Amerikës së Jugut;
- identifikon pasuritë minerare dhe burimet e tjera natyrore të Amerikës së Jugut;
- vlerëson rolin e burimeve natyrore në zhvillimin ekonomik të shteteve të Amerikës së Jugut.

Fjalë kyçe

- kolonizimi evropian
- latinët
- inkët
- përzierje racore
- burimet natyrore
- degët ekonomike

Popullsia e Amerikës së Jugut

Në Amerikën e Jugut jetojnë mbi 440 milionë banorë (2023) në një sipërfaqe rreth 17,7 milionë km². Shteti më i madh është Brazili, si për nga popullsia, ashtu edhe për nga sipërfaqja. Në Brazil jeton gati gjysma e popullsisë së këtij kontinenti. Dendësia mesatare është rreth 25 banorë/km². Ajo ndryshon dukshëm në varësi të pozitës gjeografike dhe kushteve natyrore. Pjesa më e madhe e popullsisë është e përqendruar në viset bregdetare të Oqeanit Atlantik, në fushën e La-Platës, rrafshnaltën e Brazilit dhe viset bregdetare të Oqeanit Paqësor. Disa nga viset e këtij kontinenti janë shumë më pak të banuara, si për shembull, fusha e Amazonës, Patagonia, Andet dhe rrafshnaltat e Guajanës. Shtimi natyror ka qenë i lartë, por në dekadën e fundit ka shënuar rënie të vazhdueshme, si rezultat i përmirësimit të kushteve shëndetësore, ekonomike dhe sociale. Shtimi natyror është rreth 9 për mijë dhe mosha mesatare e popullsisë është rreth 32 vjeç. Me rënien e ritmit të lindjeve, ka filluar të ndryshojë edhe struktura e popullsisë sipas moshës, çka vërehet qartë edhe te ngushtimi i bazës së piramidës së popullsisë.

1 Harta politike e Amerikës së Jugut**2** Piramida e popullsisë së Amerikës së Jugut**3** Dendësia e popullsisë në Amerikën e Jugut

Në qytete jeton rreth 85% e popullsisë. Dallohen disa qytete të mëdha milionëshe, si: San-Paulo, Rio-de-Zhanejro, San-Salvador, Buenos-Ajres, Karakas, Lima, Bogota, Kuito, Montevideo etj.

4 Rio-de-Zhanejro (Brazil)

5 Buenos-Ajres (Argjentinë)

Tabela. Të dhënat për shtetet e Amerikës së Jugut

Nr.	Shteti	Popullsia (2023)	Sipërfaqja në km ²	Dendësia (b/km ²)	Kryeqyteti
1	Brazili	216 792 191	8 510 821	25	Brazilia
2	Kolumbia	52 416 790	1 109 500	47	Bogota
3	Argjentina	46 364 060	2 780 400	16	Buenos-Ajres
4	Peru	34 282 464	1 285 218	26	Lima
5	Venezuela	28 216 133	882 050	32	Karakas
6	Kili	19 577 715	743 532	26	Santiago
7	Ekuadori	18 410 139	256 370	71	Kuito
8	Bolivia	12 127 022	1 098 591	11	La-Paz
9	Trinidad e Tobago	1 412 050	5 130	275	Port-of-Spain
10	Paraguai	7 381 427	406 572	18	Asunsion
11	Uruguai	3 507 120	175 020	20	Montevideo
12	Guajana	797 120	214 999	3	Xhorxhtaun
13	Surinami	601 430	163 820	3	Paramaribo
14	Guajana Franceze	321 516	83 534	3	Kajeni
15	Ishujt Falkland	3 782	12 173	0.3	Stanlei
	Gjithsej	442 210 959	17 727 730	25	

Veçoritë shoqërore

Banorët autoktonë që kanë jetuar në Amerikën e Jugut ishin indianët. Një nga fiset më të vjetra të indianëve ishin inkët, që kanë jetuar kryesisht në malet Ande apo në territorin e Perusë së sotme. Ata kishin zhvillim të lartë kulturor për kohën, si dhe një qytetërim që, për atë kohë, mund të krahasohet me atë të evropianëve. Janë marrë me bujqësi, duke përdorur qysh atëherë plehërimin dhe ujitjen e tokave që siguronin ushqimin e popullsisë. Njihen edhe si punues të mirë të tarracave bujqësore në shpatet e Andeve. Gjithashtu, njiheshin edhe si përpunues të bakrit, pëlhurës, të ndërtimit të rrugëve etj.

6 Gërmadhat e vendbanimeve të vjetra të inkëve, territori dhe jeta e tyre

Pas zbulimit të Amerikës, këto rajone nisën të kolonizoheshin nga evropianët. Kolonët e parë ishin spanjollët dhe portugezët, ndërsa më vonë erdhën italianët, gjermanët, sllavët, aziatikët etj. Me fillimin e kolonizimit dhe ndikimin e kulturës evropiane, ndryshoi edhe përbërja e racave dhe popujve. Sot, në këtë kontinent jetojnë disa grupe popujsh, si: indianët (popullsia vendase), evropianët (kreolët - pasardhësit e spanjollëve), zezakët (pasardhësit e skllavëve nga Afrika), si dhe grupet e përziera: mestisët (indianët me të bardhët), mulatët (të bardhët me zezakët) dhe zambosët (indianët me zezakët). Në pjesën më të madhe të shteteve të Amerikës së Jugut flitet gjuha spanjolle. Gjuha portugeze flitet në Brazil, anglishtja dhe frëngjishtja në shtetin e Guajanës dhe gjermanishtja në shtetin e Surinamit. Besimi fetar më i përhapur është ai katolik me rreth 87%, ndërsa në përqindje më të vogël janë ai protestant, ortodoks dhe një pjesë e vogël nuk ndjek asnjë besim.

7 Përhapja e grupeve etnike të popullsisë në Amerikën e Jugut

8 Përhapja e gjuhëve në Amerikën e Jugut

Zhvillimi ekonomik

Pasuritë natyrore në Amerikën e Jugut janë të shumta dhe të llojlojshme, por shkalla e zhvillimit ekonomik është shumë më e ulët krahasuar me vendet e Amerikës së Veriut, si SHBA-ja dhe Kanadaja. Kjo mospërputhje mes pasurive të shumta dhe shkallës së ulët të zhvillimit ekonomik, është shkaktuar nga ngjarjet shoqërore-ekonomike, marrëdhëniet feudalo-skllavopronare të zbatuara nga kolonizatorët spanjollë e portugezë etj. Amerika e Jugut, edhe sot e kësaj dite, dallohet për tipare koloniale dhe dallime e kundërthënie të theksuara sociale. Si rezultat, ky kontinent mbetet eksportues i lëndëve të para bujqësore, burimeve minerale dhe energjetike.

8 Terminali i naftës, porti i Hozesë, Venezuelë

9 Miniera e Cerro Verde-s, Peru

Amerika e Jugut është e pasur me: naftë, gaz natyror, qymyr, hekur, ar, argjend, diamant, boksitë, bakër, kallaj, plumb, zink, mangan, pyje, kullosa, pasuri ujore dhe toka pjellore. Brazili, Venezuela, Peruja, Surinami dhe Guajana shquhen për rezervat e hekurit dhe boksitëve. Kili, Peruja dhe Argjentina dallohen për pasuritë e bakrit, ndërsa Brazili, Peruja, Bolivia dhe Argjentina dallohen për rezervat e plumbit dhe zinkut. Ari dhe argjendi, më së shumti gjenden në Brazil dhe Peru. Rrëzë Andeve, rrafshnaltës qendrore dhe asaj të Patagonisë gjenden rezervat më të mëdha të naftës, gazit natyror dhe qymyrit. Venezuela ka rezervat më të mëdha dhe është prodhuesi dhe eksportuesi më i madh i naftës në Amerikën e Jugut.

10 Një bari në rrafshnaltën boliviane

Veprimtaria kryesore ekonomike në këtë kontinent është **bujqësia**, e cila ende nuk i plotëson nevojat e popullsisë me ushqim. Bujqësia është kryesisht ekstensive sa i takon mbulimit të nevojave të popullsisë vendase, ndërsa plantacionet i shërbejnë kryesisht eksportit. Prodhimtaria bujqësore është e varur shumë nga kushtet klimatike. Në plantacionet e viseve tropikale kultivohen kallamsheqeri, kakaoja, bananet dhe ananasi. Në bregdetin e Brazilit dominon kultivimi i kafesë, ndërsa në brendësi, pambuku dhe duhani. Kultivohen edhe kultura të tjera, si: orizi, ananasi, gruri, misri etj.

Blegtoria është degë e rëndësishme e ekonomisë dhe është e zhvilluar kryesisht në rajonet me sipërfaqe më të mëdha me kullosa. Rriten gjedhët dhe delet, ndërsa në viset kodrinore edhe lama. Brazili, Argjentina dhe Uruguai janë prodhuesit dhe eksportuesit më të mëdhenj të prodhimeve blegtorale.

Ky kontinent ka dalje në dy oqeane (Atlantik dhe Paqësor), andaj edhe e kanë të zhvilluar **peshkatarinë**. Peruja dhe Kili zënë vendin e parë për eksportin e peshkut në botë.

Industria është degë e re. Kryesisht është zhvilluar xehetaria, metalurgjia, industria kimike, tekstile, ushqimore, e drurit etj. Brazili, Argjentina, Venezuela dhe Kili janë shtetet më të zhvilluara industriale.

11 Fermë rritjeje lopësh në Goja, Brazil

Pyetje dhe detyra

1 Cilat janë dy shtetet e vetme në Amerikën e Jugut, që nuk kanë dalje në det apo oqean?

- a) Kolumbia dhe Venezuela.
- b) Bolivia dhe Paraguai.
- c) Kili dhe Peruja.
- d) Brazili dhe Argjentina.

2 Nocionet “shteti më i madh”, “gjuha portugeze”, “karnavalet” lidhen me cilin nga këto shtete të Amerikës së Jugut:

- a) Argjentinën;
- b) Brazilin;
- c) Kilin;
- d) Kolumbinë.

3 Vendi i paraqitur në fotografi paraqet një nga peizazhet kulturore në kontinentin e Amerikës.

Civilizimin e cilës etni indigjene (vendase) paraqet peizazhi në fotografi?

- a) eskimezëve
- b) actekëve
- c) inkëve
- d) majëve

Fjalë kyçe

- ▶ rrafshnalta e Brazilit
- ▶ pampaset
- ▶ mestisët
- ▶ vendi i kafesë
- ▶ Rio-de-Zhaneiro
- ▶ Buenos-Ajres
- ▶ gauçët

Nxënësi/ja:

- *përcakton pozitën gjeografike, kufijtë dhe madhësinë e Brazilit dhe Argjentinës;*
- *analizon përbërjen e strukturave të popullsisë së Brazilit dhe të Argjentinës;*
- *shpjegon specifikat e zhvillimit ekonomik të Brazilit dhe Argjentinës.*

Pozita gjeografike dhe kushtet natyrore

Brazili përfshin pjesën qendrore dhe lindore të Amerikës së Jugut. Kryeqyteti është Brazilia. Sipërfaqja arrin rreth 8,5 milionë km². Kufizohet me Argjentinën, Bolivinë, Kolumbinë, Guajanën Franceze, Guajanën, Paraguain, Perunë, Surinamin, Uruguain dhe Venezuelën. Vendi ka një vijë bregdetare pothuajse 7500 km të gjatë në Oqeanin Atlantik.

- Lloji i qeverisjes: Republika federale presidenciale
- Kryeqyteti: Brazilia
- Monedha: Reali brazilian (BRL)
- Popullsia (2023): 216 792 191
- Dendësia: 25 banorë/km²
- Sipërfaqja e përgjithshme: 8 510 821 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 320 m
- Pika më e ulët: Oqeani Atlantik 0 m
- Pika më e lartë: Pico-da-Neblina 5959 m

Detyrë

Përshkruani disa nga veçoritë e shtetit të Brazilit.

Pjesën qendrore, lindore dhe jugore e zë rrafshnalta e Brazilit, ndërsa ultësira e Amazonit pjesën veriore. Klima në veriperëndim është e lagësht dhe ekuatoriale, ndërsa në juglindje subtropikale. Lumenjtë kryesorë janë Amazona, San-Francisku dhe Parana. Ultësira e Amazonës është mbuluar me pyje ekuatoriale (selvaset). Në rrafshnaltat dhe në ultësitrat në jug janë të pranishme sipërfaqet e barishteve të larta (kamposet).

Popullsia dhe zhvillimi ekonomik

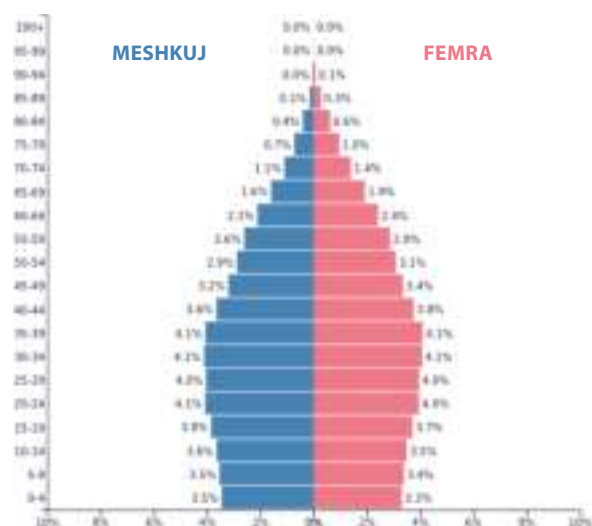
Në Brazil jeton afro gjysma e popullsisë së Amerikës së Jugut (rreth 49%). Dendësia mesatare e popullsisë është rreth 25 banorë/km², por kjo dendësi ndryshon shumë mes viseve bregdetare dhe pjesës së brendshme të Amazonës. Në zonën bregdetare është përqendruar pjesa më e madhe e popullsisë. Në të gjenden qytetet më të mëdha si: Rio-de-Zhaneiro, San-Paolo etj., ndërsa pjesa e Amazonës është shumë pak e banuar. Për shpërndarjen e popullsisë edhe në viset e brendshme u ndërtuan qytete, si Brazilia, e cila u bë kryeqyteti i Brazilit. Shtimi natyror ka qenë i lartë, por vitet e fundit ka një rënie të vazhdueshme (në vitin 2020 ishte rreth 7 për mijë). Kjo vërehet edhe në ngushtimin

e bazës së piramidës së popullsisë. Moshja mesatare e popullsisë është rreth 33 vjeç. Në qytete jeton rreth 80% e popullsisë. Qytetet kanë zhvillim shumë të shpejtë, por varfëria në lagjet periferike është e dukshme. Pjesën më të madhe të popullsisë e përbën popullsia e bardhë (rreth 47%), pastaj mulatët (rreth 43%), negroidët (rreth 7%); pasardhësit e indianëve janë shumë të paktë (0.4%) dhe të tjerët janë mestisët dhe zambosët. Më i përhapur është besimi fetar katolik (64%), pastaj ai protestant (22%) dhe të tjerat me përqindje më të ulët. Gjuha zyrtare është portugalishtja.

Pasuritë e shumta që ka Brazili, kanë mundësuar një zhvillim më të lartë ekonomik dhe industrial gjatë viteve të fundit. Ky shtet është i pasur me minerale. Përveç hekurit, ka rezerva të konsiderueshme edhe në boksitë, krom, nikel, kallaj, ar, diamant etj. Zhvillimi **industrial** është i mbështetur në prodhimin e energjisë nga termocentralet (me qymyr mjaft cilësor) dhe hidroenergjisë nga lumenjtë. Pasuri tjetër shumë e rëndësishme për zhvillimin ekonomik të Brazilit, janë edhe tokat e shumta pjellore dhe pyjet, që dallohen për drurin e kauçukut dhe lloje të tjera të çmuara që shërbejnë për eksport. Pyjet e shumta janë të pasura edhe me lloje të rëndësishme bimësh, që shërbejnë si lëndë e parë për industrinë farmaceutike.

Sipërfaqet e mëdha me toka pjellore kanë mundësuar zhvillimin e **bujqësisë** me këto kultura kryesore bujqësore: kafeja (ndër prodhuesit më të mëdhenj në botë), orizi, kallamsheqeri, duhani, soja, kakaoja, piperi, banania, limoni, portokalli dhe fruta të tjera tropikale dhe subtropikale.

Sipërfaqet me kullosa, sidomos në pllajën e Brazilit, kanë mundësuar zhvillimin e **blegtorisë**, ku më së shumti rriten gjedhët dhe delet. Për numrin e madh të gjedhëve, Brazili zë vendin e dytë në botë dhe dallohet për prodhimin e qumështit (vendin e katërt në botë) dhe të mishit.

1 Piramida e popullsisë së Brazilit

2 Dendësia e popullsisë në Brazil

3 Plantacion kafeje në shtetin Minas Gerais - Brazil

4 Miniera e hekurit Karahas, më e madhja në botë

5 Fabrika industriale prodhuese në Brazilin jugor

Detyrë

Gjeni shtetet me të cilat kufizohet Argjentina.

Industria është kryesisht e re, por me një zhvillim të hovshëm, bazuar në burimet natyrore. Njihet për industrinë e nxjerrjes dhe shkrirjes së metaleve dhe, në Amerikën e Jugut dallohet për prodhimin e hekurit, magnezit, çelikut, energjisë elektrike, makinave, prodhimeve kimike, tekstile, ushqimore etj. Rajoni industrial më i zhvilluar është ai në juglindje, që formon trekëndëshin Rio-de-Zhaneiro–San-Paulo–Belo-Horizonte.

Transporti është në zhvillim e sipër dhe ka mungesa të rrugëve bashkëkohore, sidomos në pjesën e brendshme të shtetit. Rrjeti më i dendur rrugor gjendet në pjesën gjatë brigjeve të Oqeanit Atlantik. Ka të zhvilluar edhe transportin hekurudhor, ujqor e ajror.

ARGJENTINA

Pozita gjeografike dhe kushtet natyrore

Argjentina gjendet në pjesën jugore të Amerikës së Jugut. Në veri kufizohet me Bolivinë dhe Paraguain, në verilindje me Brazilin, në lindje me Uruguain dhe Oqeanin Atlantik, në perëndim me Kilin. Vendi i ndan kufijtë detarë me Ishujt Falkland (Mbretëria e Bashkuar). Ka një sipërfaqe rreth 2,7 milionë km².

- Lloji i qeverisjes: Republikë presidenciale
- Kryeqyteti: Buenos-Ajres
- Monedha: Peso argjentinase (ARS)
- Popullsia (2023): 46 364 060
- Dendësia: 16 banorë/km²
- Sipërfaqja e përgjithshme: 2 780 400 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 595 m
- Pika më e ulët: Laguna-del-Carbon -105 m
- Pika më e lartë: Akonkagua 6962 m

Kryeqyteti është Buenos-Ajres. Pjesa më e madhe e territorit është në ultësira si ato të Gran-Çakos dhe Paranës. Në perëndim shtrihen Andet dhe në jug, rrafshnalta e Patagonisë. Klima e Argjentinës përbëhet nga disa tipa klimatikë. Në Ande mbizotëron klima malore, në ultësirën e Gran-Çakos klima tropikale, në ultësirën La-Plata mbizotëron klima subtropikale, ndërsa në jug në Patagonisë, klima mesatare kontinentale. Lumenjtë më të rëndësishëm janë: Parana, Salado dhe Uruguai.

Popullsia dhe zhvillimi ekonomik

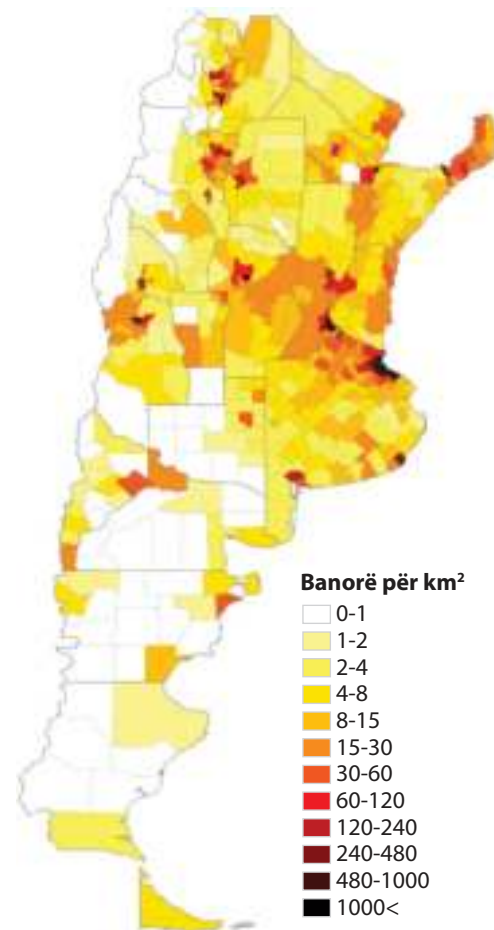
Në Argjentinë jetojnë rreth 46 milion banorë, në një sipërfaqe prej 2,7 milionë km². Dendësia mesatare e popullsisë është rreth 16 banorë/km². Pjesa verilindore dhe veriore ka një dendësi më të madhe të popullsisë, ndërsa pjesa jugore (zona e Patagonisë) është pothuajse e pabanuar. Ka shtim natyror rreth 9 për mijë, me moshë mesatare rreth 31 vjeç, ku popullsia urbane është mbi 92%. Qytetet më të mëdha janë: Buenos-Ajres, Kordoba, Rozario, Mendoza etj. Pjesën më të madhe të popullsisë (rreth 86%) e përbëjnë evropianët, që janë kryesisht pasardhës të kolonëve spanjollë, ndërsa pjesa tjetër përbëhet nga indianët dhe mestisët. Gjuha zyrtare është spanjishtja dhe besimi fetar më i përhapur është ai katolik.

Pasuritë natyrore nuk janë shumë të mëdha; ka pasuri në naftë, qymyr, hekur, kallaj, zink, plumb, argjend etj.; gjithashtu është e pasur edhe me kullosa, toka pjellore dhe pasuri ujore.

Bujqësia është aktiviteti kryesor ekonomik dhe mbizotërohet nga pronarët e mëdhenj të tokave. Misri dhe gruri kultivohen në parcela të mëdha. Në pjesën më veriore kultivohen duhani, kallamsheqeri dhe agrumet. Ndër kulturat e tjera mund të përmendim pambukun, lulediellin, bananet, orizin etj.

Sipërfaqet e mëdha me kullosa dhe livadhe (rreth 52%) kanë mundësuar zhvillimin e **blegtorisë**. Argjentina njihet për rritjen e deleve, derrave dhe gjedhëve. Ajo njihet në botë për prodhimin dhe eksportimin e mishit, lëkurës dhe leshit. Ka gjithashtu sipërfaqe të konsiderueshme me pyje (rreth 22%) dhe kjo ka ndikuar edhe në zhvillimin e **pylltarisë**.

Ndër degët më të zhvilluara të **industrisë** janë: energjetika, metalurgjia, industria e makinave, kimike, tekstile dhe ushqimore. Ka **transportin** më të zhvilluar në krahasim me vendet e tjera të Amerikës Latine, ku përfshihen të gjitha llojet e transportit, si: rrugor, hekurudhor, detar e ajror.

1 Dendësia e popullsisë në Argjentinë

A e dini se...

Ishujt Falkland janë një arkipelag në Atlantikun Jugor, i cili gjendet rreth 500 km nga brigjet e Argjentinës dhe 940 km në veri të Territorit Antarktik Britanik. Ato përbëhen nga dy ishuj kryesorë: Falklandi Lindor dhe Falklandi Perëndimor, bashkë me 776 ishuj më të vegjël. Në vitin 2022, Kosova ka dërguar me mision Forcat e Sigurisë së Kosovës, në mbështetje të paqes në Ishujt Falkland, në bashkëpunim me Mbretërinë e Bashkuar.

Pyetje dhe detyra

- 1 Në atlaset tuaja, përcaktoni me laps vendndodhjet e Brazilit dhe Argjentinës.
- 2 Hulumtoni në internet për informacione që tregojnë për mosmarrëveshjet mes Argjentinës dhe Britanisë së Madhe për ishujt Falkland. Diskutoni rreth këtyre informacioneve në klasë.
- 3 Për cilat lloje plantacionesh të kulturave bujqësore është i njohur Brazili, dhe me cilën kulturë bujqësore zë vendin e parë në botë?

USHTRIM PËR PËRFORCIMIN E REZULTATEVE – KONTINENTI I AMERIKËS

Rezultatet e të nxënit:

Në përfundim të kësaj pune praktike, nxënësi/ja:

- përcakton në hartë kontinentin e Amerikës;
- lokalizon (emërton e ngjyros) format kryesore të relievit dhe hidrografisë së kontinentit të Amerikës;
- lokalizon dhe emërton qendrat më të rëndësishme urbane dhe ekonomike të kontinentit të Amerikës;
- vlerëson dhe respekton diversitetin fizik, social, kulturor dhe ekonomik të kontinentit të Amerikës;
- shfaq kureshtje për zhvillimet demografike dhe ekonomike të këtyre rajoneve.

Koha dhe vendi i zhvillimit të punës praktike:

45 minuta; në klasë.

Materialet burimore:

Teksti mësimor, informacione dhe harta të siguruara nga interneti apo enciklopedi të ndryshme, si dhe materiale të tjera të rekomanduara nga mësuesi/ja.

Mjetet e punës:

Harta memece, atlas gjeografik, teksti mësimor, lapsa me ngjyrë.

Metodologjia që do të përdoret:

Punë individuale (ngjyrosje dhe emërtim i hartës memece), punë në grupe (diskutim, shkëmbim mendimesh).

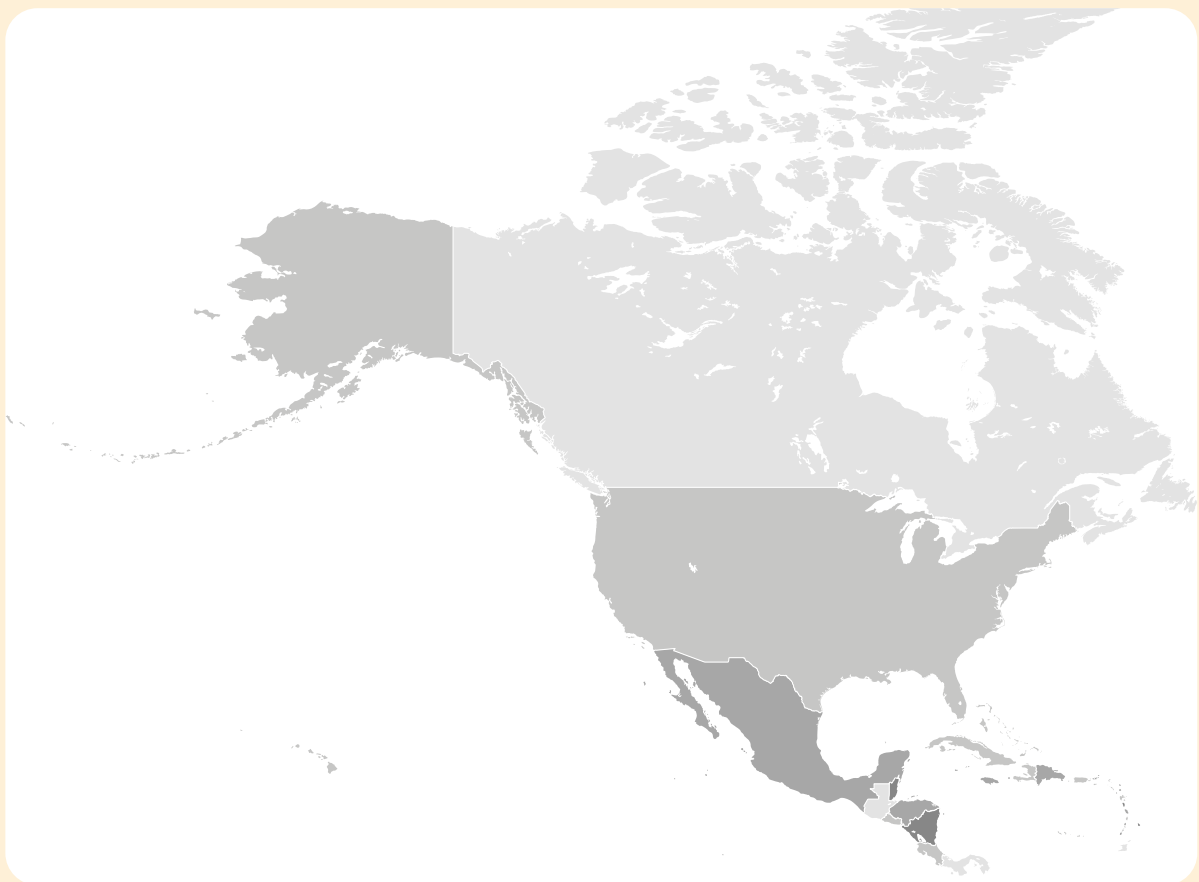
Puna përgatitore:

- Për realizimin e kësaj pune praktike, nxënësit duhet të mbështeten në njohuritë e marra për veçoritë fiziko-gjeografike dhe shoqërore-ekonomike të kontinentit të Amerikës.
- Mësuesi/ja i orienton nxënësit për të hulumtuar dhe për të përzgjedhur nga burime të ndryshme (internet, enciklopedi, harta etj.), informacione në lidhje me veçoritë fiziko-gjeografike dhe shoqërore-ekonomike të kontinentit të Amerikës.

Hapat që do të ndiqni gjatë zhvillimit të orës së punës praktike

1. Përcaktoni në hartën e paraqitur në klasë, kontinentin e Amerikës.
2. Lokalizoni dhe emërtoni në hartën memece, rajonet e kontinentit të Amerikës.
3. Lokalizoni në hartën e paraqitur në klasë, shtetet e secilit rajon.
4. Lokalizoni, emërtoni dhe ngjyrosni në hartën memece, format kryesore të relievit (ultësirat, malet, rrafshnaltat, pllajat, shkretëtirat, ultësirat etj., e secilit rajon.
5. Lokalizoni dhe emërtoni në hartën memece, hidrografinë e secilit rajon (detet, liqenet, rrjedhat kryesore lumore etj.).
6. Lokalizoni dhe emërtoni në hartën memece, qendrat më të rëndësishme urbane dhe ekonomike të secilit rajon.

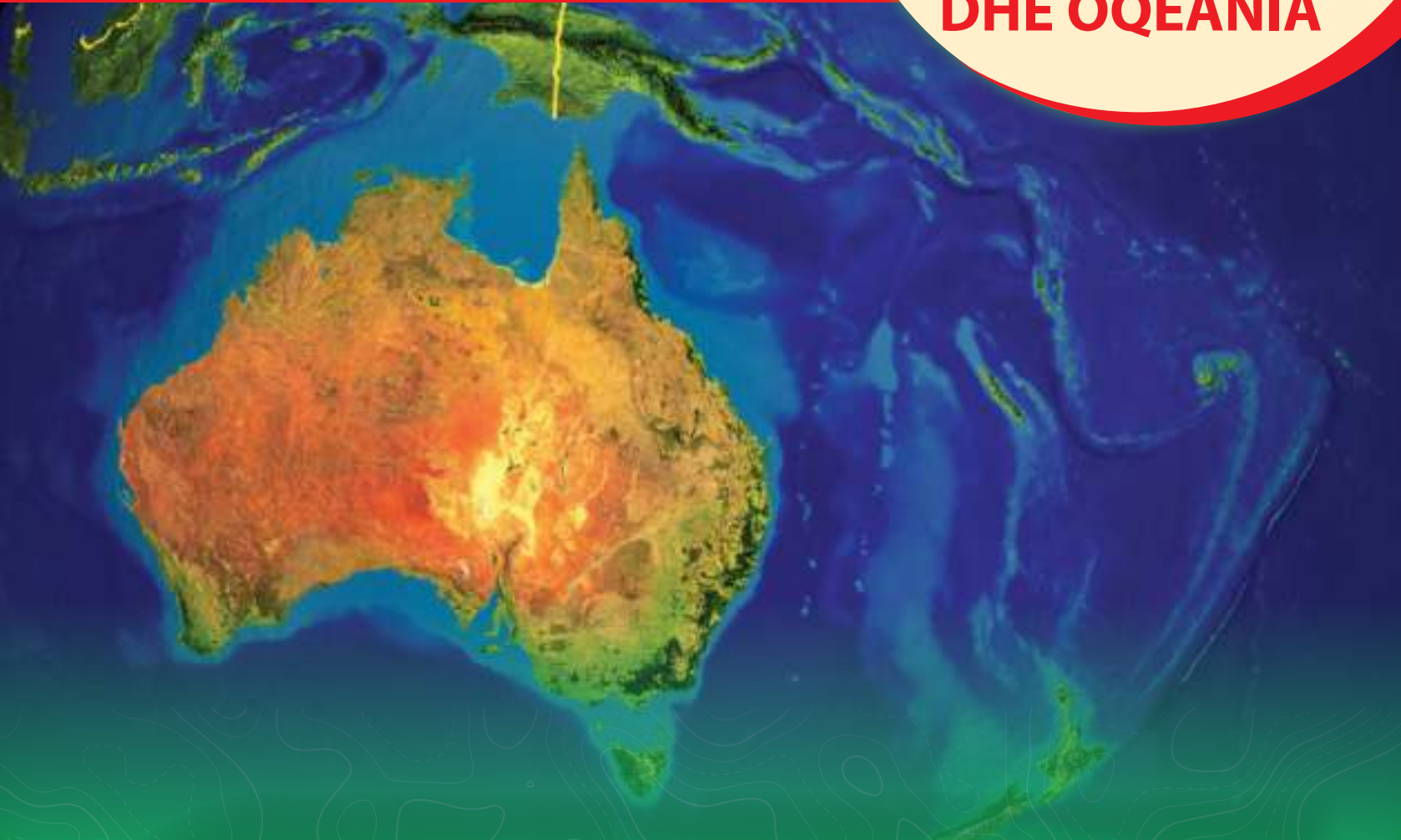

TEMA 4: KONTINENTI I AUSTRALISË DHE OQEANIA

- Australia, si kontinent i veçantë dhe i largët, paraqet një ndarje të hershme nga kontinentet e tjera. Si rezultat, ky kontinent është mjaft specifik në të gjitha aspektet, qofshin ato natyrore apo socio-ekonomike. Dallohet sidomos në aspektin e botës së gjallë për llojllojshmëri të madhe bimësh dhe kafshësh endemike, kontrastesh të relievit, klimës dhe përqendrimit të popullsisë.
- Është zbuluar shumë vonë nga evropianët dhe për një kohë të gjatë ishte koloni e një mbretërie të madhe të Evropës. Këtë kontinent e bëjnë mjaft atraktive bukuritë e rralla natyrore dhe zbulimi i pasurive natyrore.
- Në këtë pjesë trajtohet si njësi e veçantë numri i madh i grup-ishujve të Oqeanit Paqësor që njihen me emrin e veçantë Oqeani. Karakteristikë e tyre dalluese është posaçërisht shkaku i krijimit të tyre, shtrirja e tyre në Oqeanin Paqësor, dallimet klimatike, botës së gjallë, grupeve etnike të popullsisë e po ashtu edhe zhvillimi ekonomik.
- Përmes këtyre përmbajtjeve mësimore, nxënësi/ja synon t'i arrijë rezultatet e të nxënimit që janë të përcaktuara. Ai/ajo do të jetë në gjendje të dijë, njohë, përshkruajë dhe të bëjë krahasime, dallime të ndryshme, të gjykojë, analizojë, vlerësojë e interpretojë të gjitha proceset, qofshin ato natyrore apo socio-ekonomike, kulturore-historike e politike.
- Bazuar në rezultatet e të nxënimit, kontinenti i Australisë dhe Oqeania janë përmbledhur në 4 njësi mësimore.

Nxënësi/ja:

- *përcakton pozitën gjeografike të Australisë në hemisferën jugore të rruzullit tokësor;*
- *përshkruan historinë e zbulimit dhe emërimit të Australisë nga evropianët;*
- *analizon përthyeshmërinë bregdetare të kontinentit të Australisë.*

Fjalë kyçe

- ▶ "tokë e re"
- ▶ "terra australis"
- ▶ Oqeani Paqësor
- ▶ Oqeani Indian
- ▶ hemisfera jugore
- ▶ Tasmania
- ▶ barriera e madhe e koraleve

Australia është kontinenti më i vogël në botë, me sipërfaqe rreth 7,7 milionë km². Madje, ky kontinent është më i vogël edhe se territoret e disa shteteve të mëdha, si: Rusia, Kina, Kanadaja, SHBA-ja apo Brazili. Australia është kontinent-shtet dhe gjendet në jug të globit. Është e rrethuar nga ujërat e Oqeanit Paqësor dhe atij Indian. Më afër është me juglindjen e Azisë, me të cilën lidhet ndërmjet ishujve dhe deteve të shumta. Me kontinentet e tjera, përveç Azisë, gjendet në largësi më shumë se 10 mijë km. Pika më ekstreme veriore është Kepi Jork, ndërsa ajo më jugore është Kepi Vilson; në lindje është Kepi Bajron, në perëndim është Kepi Stip-Point. Gjatësia veri-jug është rreth 3200 km, ndërsa ajo lindje-perëndim ka gjatësi rreth 4100 km.

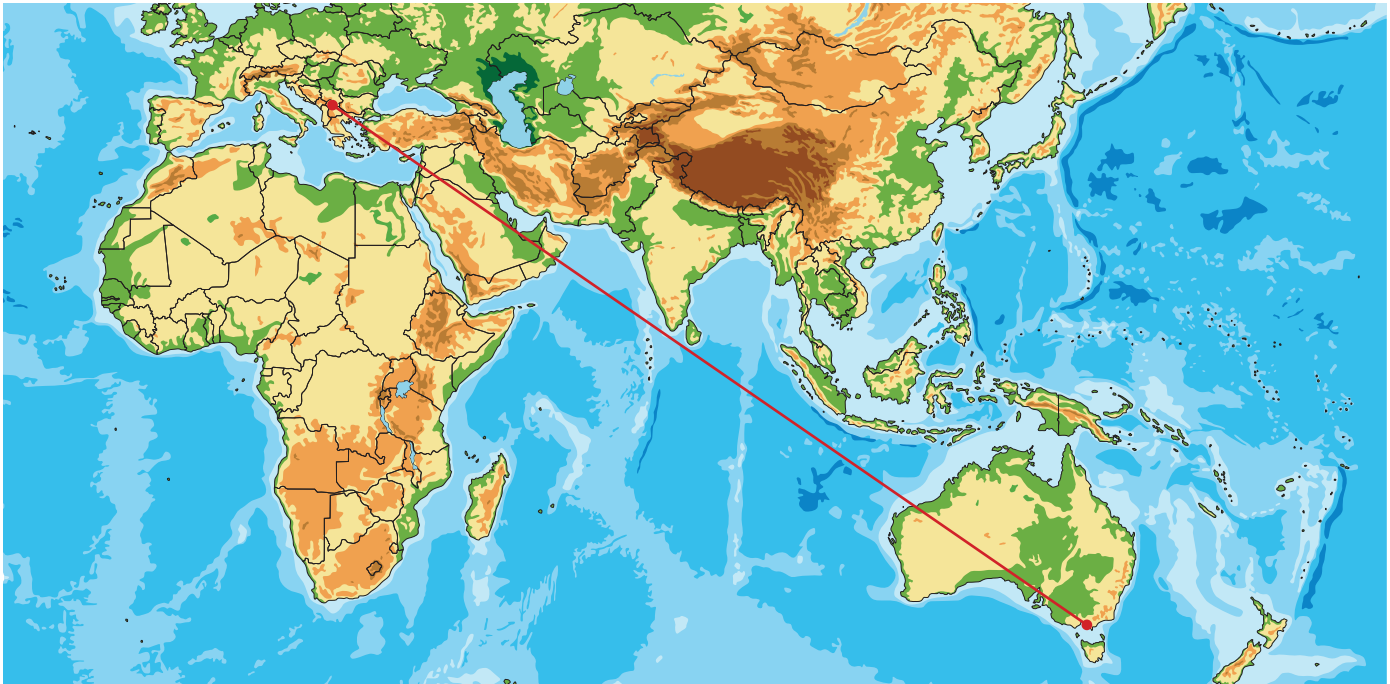

1 Pozita e Australisë

Detyrë

Bëni përcaktimin e Australisë në hartë dhe analizoni pozitën e saj ndaj kontinenteve të tjera.

Për shkak të pozitës së saj periferike, shtrirjes së saj midis Oqeanit Paqësor dhe Oqeanit Indian, largësisë së madhe, Australia ka qenë e panjohur dhe e pastudiuar për një kohë të gjatë. Prej Azisë, atë e ndan një numër i madh ishujsh e detesh, brenda një largësie prej 3300 km. Për Evropën, Australia është pjesa më e largët e botës, me një distancë prej 20 mijë km (nëpërmjet kanalit të Suezit). Largësia Prishtinë-Melburn është 15 301,6 km. Kjo ishte një ndër arsyet pse ky kontinent u njoh shumë vonë prej evropianëve. Holandezët ishin të parët që arritën në Australi. Në vitin 1616, detari i njohur, Dirk Hartog, lundroi nëpër pjesët perëndimore të Australisë, ku u befasua nga madhësia tokësore, bregdeti i rrëpirë dhe i papërshtatshëm, si dhe peizazhi shkretinor e i rrafshët. Pjesën e kontinentit që zbuloi, e quajti **Holanda e Re**. Në hulumtimet që bëri duke lundruar rreth bregdetit

të Australisë holandezi tjetër, Abel Tasmani, arriti në Ishullin Van-Dimens-Land. Më vonë, në shenjë mirënjohjeje dhe respekti ndaj tij për eksplorimet e bëra, ajo tokë u quajt **Tasmani**. Në vitin 1770, britaniku Xhejms Kuk, me ekspeditën e tij u ndal për njëfarë kohe në kontinentin e ri. Rajoni ku ai qëndroi, u njoh si Uells i Jugor i Ri. Në periudhën 1801-1803, britaniku tjetër, Methju Flinders, dëshmoi se kjo tokë e madhe është kontinent dhe se rajonet Holanda e Re dhe Uells i Jugor i Ri janë pjesë të tij. Ai e quan **Australi** për të parën herë tokën e madhe “midis katër deteve dhe dy oqeanëve”, nga latinishtja “*terra australis*”, që do të thotë tokë e jugut.

Australia është e rrethuar nga ujërat e Oqeanit Paqësor në lindje dhe Oqeanit Indian në perëndim e jug, por vija bregdetare nuk është shumë e përthyer, sidomos pjesa lindore dhe perëndimore. Më të përthyera janë pjesa veriore dhe jugore. Në pjesën veriore dallojmë tre gadishuj të mëdhenj, gadishulli Kimberli, Toka e Arnhemit në mes dhe gadishulli i Jorkut; mes këtyre të fundit gjendet Gjiri i Karpentarisë (më i madhi në veri). Në pjesën jugore gjendet Gjiri i madh i Australisë; në juglindje ishulli më i madh, Tasmania, që ndahet prej Australisë nga ngushtica Bas. Në pjesën verilindore, në një gjatësi 2000 km, shtrihet Barriera e Madhe Koralore. Pjesa më e përshtatshme e Australisë për lidhje komunikative detare është pjesa juglindore dhe perëndimore. Si rezultat, në atë pjesë të bregdetit janë ngritur shumë porte, si: Sidnei (porti i parë në Australi) dhe Brisbeni në juglindje, Adelaida dhe Melburni në jug, Perthi në perëndim, Darvini në veri etj.

Pavarësisht pozitës periferike dhe largësisë së madhe nga kontinentet e tjera, sot pozita gjeografike e Australisë është më e përshtatshme, si rezultat i zhvillimit ekonomik dhe komunikacionit detar e atij ajror. Ajo lidhet më së miri në rrugë detare me Azinë përmes Arkipelagut të Malajit, me Amerikën, Afrikën dhe Evropën përmes Oqeanit Paqësor dhe Indian.

Pyetje dhe detyra

- 1 Cilat ishin arsyet e zbulimit të vonshëm të kontinentit të Australisë?
- 2 Përshkruani pozitën gjeografike të Australisë.
- 3 Në hartën e murit ose në atlas, gjeni format e përthyeshmërisë bregdetare të këtij kontinenti.

Fjalë kyçe

- ▶ kordilieret australiane
- ▶ Kosiushko
- ▶ shkretëtirat
- ▶ brezi i nxehtë
- ▶ Murrei
- ▶ liqene të kripura
- ▶ florë dhe faunë endemike

Nxënësi/ja:

- *dallon format kryesore të relievit në kontinentin e Australisë;*
- *analizon faktorët klimatikë dhe ndikimin e tyre në ndryshimet klimatike dhe hidrologjike të Australisë;*
- *arsyeton numrin e madh të llojeve endemike të botës bimore dhe shtazore në Australi.*

Me pozitën e saj në mes të oqeanëve, Australia ka një bregdet të rrëpirë dhe pak të zhvilluar, të papërshtatshëm dhe jokomunikues mes detit dhe kontinentit. Në pjesën verilindore të Australisë shtrihet Barriera e Madhe e Rifeve, sistemi më i madh i koraleve në botë, me një gjatësi rreth 2000 km. Kjo barrierë gjigande koralore ndikon negativisht në lidhjen e bregdetit me Detin e Koraleve.

1 Harta fiziko-gjeografike e Australisë

Barriera e Madhe e Rifeve

Australia karakterizohet nga relievi i ulët, i rrafshët. Në të dallohen Rrafshnalta Perëndimore e Australisë, Kordilieret e Australisë në lindje dhe Ultësira Qendrore midis tyre.

Rrafshnalta Perëndimore e Australisë është tërësia më e madhe gjeografike, që zë gati gjysmën e kontinentit. Shtrihet nga Oqeani Indian në perëndim deri tek Ultësira Qendrore në brendësi të kontinentit, në një lartësi mbidetare 400-600 m. Vetëm pjesët periferike ngrihen në formën e masiveve kodrinoro-malore dhe shkojnë mbi 1200 m. Në pjesën qendrore të kësaj rrafshnalte shtrihen tri shkretëtira të njohura: Shkretëtira e Madhe Ranore, Shkretëtira e Madhe Viktoria dhe Shkretëtira e Gibsonit.

2 Barriera e Madhe e Rifeve

3 Uluru (Shkëmbi Ajers)

Kordilieret e Australisë janë një sistem malor që ndodhen në pjesën lindore, me një shtrirje rreth 3000 km në formë harku, nga gadishulli Jork në veri deri në bregdetin juglindor të Australisë. Në veri, vargmali (që ndryshe quhet edhe Kreshtat e Mëdha Ujëndarëse) është më i ulët. Maja më e lartë është Bartëll-Freri (1617 m). Ndërsa në jug, malet janë më të larta dhe arrijnë lartësinë deri në 2228 m (mali Kosiushko) dhe ndryshe quhen edhe **Alpet e Australisë**. Këto male kanë shumë tipare të përbashkëta me malet Urale të Evropës, si në lartësi, edhe në shtrirjen meridionale. Këto male paraqesin jo vetëm barrierë relievore, por edhe klimatike, hidrografike, mjedisore midis anës së kthyer nga bregdeti dhe brendësisë së kontinentit.

Ullësira Qendrore e Australisë shtrihet midis Pllajës Perëndimore dhe Maleve të Australisë Lindore. Në veri kufizohet me Gjirin e Karpentarisë e në jug me Gjirin e Madh të Australisë. Është njësi më e ulët gjeografike, me lartësi që nuk i kalon 200 m, ndërsa pjesët më të ulëta janë rreth liqenit Ejri, me -12 m në nivelin e detit.

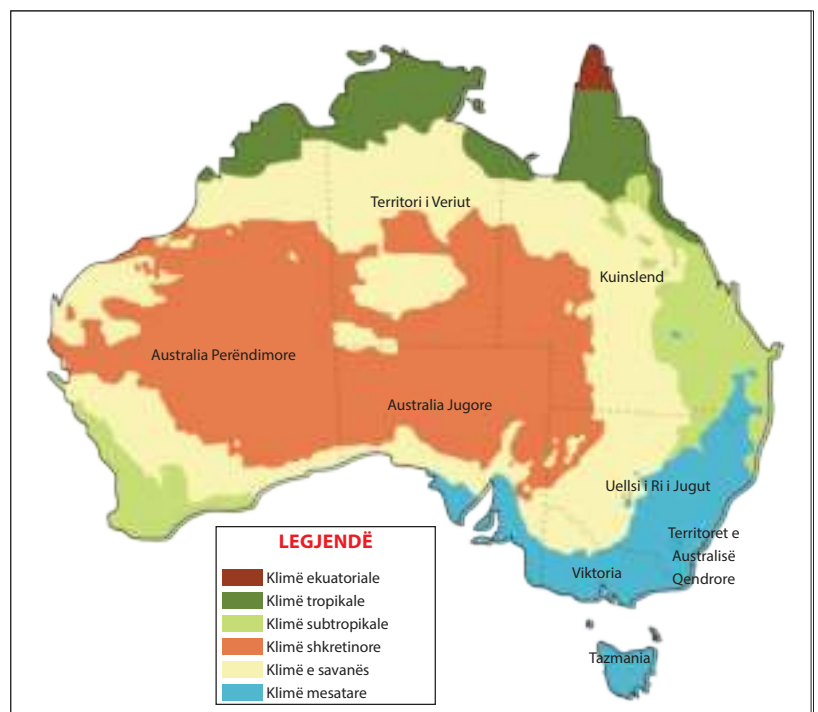
Klima në Australi është e shumëllojshme. Këtu ndikon shtrirja e saj gjeografike (në gjerësinë jugore mes 10° dhe 40°), pozita mes dy masave të mëdha oqeanike, Paqësorit dhe Indianit, si dhe relievi i lartë në periferitë kontinentale.

Në pjesët veriore mbizotëron klimë subekuatoriale, me temperatura të larta gjatë gjithë vitit. Rajoni është nën ndikimin e musonit verior (nëntor-prill) me reshje 1000-2000 mm në vit dhe paraqet zonën me më shumë reshje në kontinentin e Australisë. Në brezin lindor të gadishullit Jork, sasia e reshjeve arrin mbi 2000 mm.

Më në jug, shtrihet brezi tropikal, me temperatura të larta dhe sasi të mëdha reshjesh. Ky brez është nën ndikimin e erërave pasate (alizetë) ku sasia e reshjeve arrin deri në 2000 mm.

Në pjesën qendrore të Australisë mbizotëron klima e nxehtë dhe e thatë gjysmëshkretinore dhe shkretinore. Kjo klimë ka shtrirjen më të madhe në Australi. Faktorët që ndikojnë në këtë lloj klime janë largësia më e madhe nga Oqeanet dhe barriera malore e Kordilievave të Australisë,

Detyrë
Analizoni hartën e zonave klimatike dhe diskutoni rreth karakteristikave të tipave klimatikë.

4 Harta e zonave klimatike

Detyrë

Gjeni në hartën e murit ose në atlas, lumenjtë dhe liqenet.

të cilat nuk lejojnë depërtimin e ajrit të lagësht në brendësi të kontinentit. Duke shkuar më në brendësi të kontinentit, vërehet mungesa e lagështirës, temperaturat janë më të larta dhe arrijnë deri në 50°C në stinën e verës. Në pjesën më të madhe të brendësisë së kontinentit, sasia e reshjeve nuk është më e madhe se 250 mm. Në jug të kontinentit të Australisë dhe në ishullin e Tasmanisë mbizotëron klima mesatare, e cila është klima më e përshtatshme dhe më e shëndetshme për jetesë në Australi. Reshjet sillen nga 500 deri në 2000 mm dhe temperaturat janë më të ulëta se në pjesët e tjera të kontinentit.

5 Harta e fizike e Australisë

Hidrografia e Australisë është e varfër. Për shkak të tokës së thatë dhe reshjeve të pakta, edhe lumenjtë në Australi janë të pakët. Më të njohur janë Murrei me degën e vet Darling, në juglindje dhe lumenjtë Gilbert e Miçell në Australinë veriore. Lumi Murrei buron në malet juglindore, ka gjatësi rreth 1630 km dhe është i vetmi lumë që ka sasi të konsiderueshme uji edhe gjatë stinës së thatë. Murrei njihet edhe si Nili i Australisë, sepse i jep jetë dhe gjallëri kësaj hapësire.

Të gjithë lumenjtë e tjerë janë të shkurtër. Ata derdhen në dete dhe në disa liqene të kripura që gjenden në brendësi të kontinentit të Australinë. Prej më të njohurve është liqeni Ejri, i cili është një pellg i kripur endoreik. Bota bimore dhe shtazore e kontinentit të Australisë është shumë e veçantë. Ndarja e hershme e Australisë nga kontinentet e tjera, ka bërë që ky kontinent të

dallohet për llojin dhe numrin e madh të bimëve dhe kafshëve endemike. Nga 10 mijë lloje bimësh, 7500 janë endemike. Variantet e shumta të eukalpiteve dhe akacieve janë lloje bimësh që gjenden vetëm aty. Viset veriore, përkatësisht gadishulli Jork që është nën ndikimin e lagështisë së madhe, kanë bimësi të vrullshme dhe të shumëllojshme, e përfaqësuar nga pyjet tropikale. Në jug të tyre dhe në viset lindore bregdetare, ato zëvendësohen me pyje të dendura. Këto të fundit dallojnë nga pyjet tropikale, sepse mbizotërojnë eukaliptet dhe janë më të varfra në llojshmëri.

6 Drurë eukalipti

7 Shkurre kaçubë

Duke shkuar më në brendësi të kontinentit, pyjet zëvendësohen nga savanat. Përhapja më e madhe e savanave është në pjesën veriore të Australisë. Në këto vise, bimësia përfaqësohet nga një lloj shkurreje që quhet **kaçubë**. Këto janë bimë të shkurtra dhe të pazhvilluara, me gjethe të vogla, të përshtatura për thatësinë dhe temperaturat e larta. Një pjesë e kontinentit të Australisë është pa bimësi – ky është rajoni tipik shkretinor, ku rëra dhe shkëmbinjte janë elemente kryesore të peizazhit. Pjesa juglindore e Australisë është me bimësi mesdhetare; aty rriten pyjet e eukalipteve me gjelbërim të përhershëm. Bota shtazore në kontinentin e Australisë përbëhet nga kafshë të veçanta, si: kangurët dhe koalat, qeni i egër dingo, zogjtë emu etj. Ka edhe një numër të madh zvarranikësh, si: gjarpërinjtë, krokodilët etj.

8 Kangurët

9 Pamje shkretinore

10 Koalat

11 Qeni i egër dingo

10 Zogjtë emu

Pyetje dhe detyra

- 1 Përshkruani tri llojet kryesore të formave të relievit të Australisë.
- 2 Cilët faktorë kanë ndikuar në shumëllojshmërinë e klimës së Australisë? Tregoni cili tip klimatik është më i përshtatshëm për jetën dhe pse.
- 3 Pse lumi Murrei quhet ndryshe edhe Nili i Australisë?
- 4 Tregoni shtrirjen e zonave të bimësisë në Australi.
- 5 Cilat kafshë endemike njihen si simbol i Australisë?

Nxënësi/jja:

- përshkruan mënyrën e popullimit të Australisë nga evropianët dhe aziatikët;
- dallon strukturat kryesore të popullsisë së Australisë;
- identifikon resurset natyrore dhe degët kryesore ekonomike të Australisë;
- përcakton ndarjen rajonale të kontinentit të Australisë.

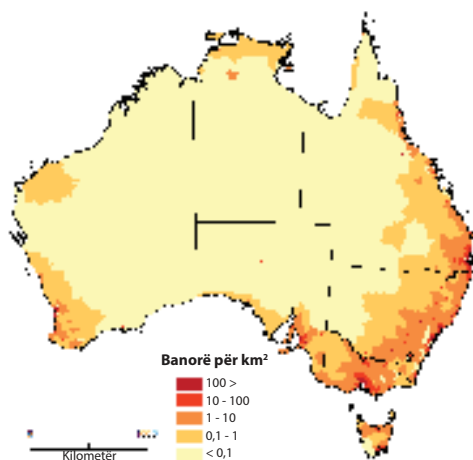
- Lloji i qeverisjes: Demokraci parlamentare federale, nën një monarki kushtetuese (Komonuelthi britanik)
- Kryeqyteti: Kanberra
- Monedha: Dollari australian (AUD)
- Popullsia (2023): 25 499 881 (54th)
- Dendësia: 3,3 banorë/km²
- Sipërfaqja e përgjithshme: 7 741 220 km²
- Lartësia mesatare mbidetare: 330 m
- Pika më e ulët: Liqeni Eyre – 15 m
- Pika më e lartë: Mali Kosiushko 2228 m

Fjalë kyçe

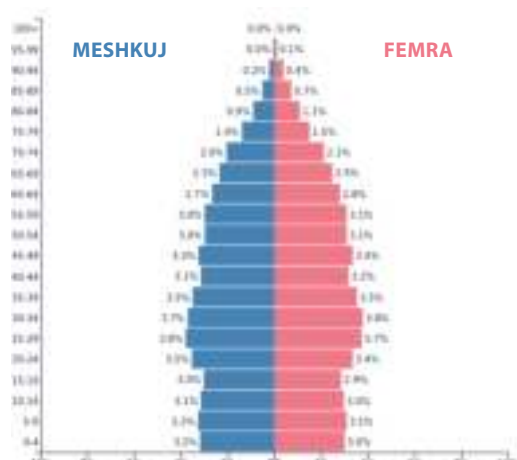
- ▶ kolonizimi evropian
- ▶ aborigjenët
- ▶ të bardhët
- ▶ pasuritë minerale
- ▶ delet merinos
- ▶ zhvillim i lartë industrial

Popullsia dhe veçoritë shoqërore të Australisë

Në Australi jetojnë rreth 26 milionë banorë. Është kontinenti me numrin më të vogël të popullsisë. Ka sipërfaqe afro 7,7 milionë km² dhe dendësia mesatare e popullsisë (rreth 3,3 b/km²) është më e vogël në krahasim me kontinentet e tjera. Shpërndarja e popullsisë nuk është e njëjtë. Pjesa më e madhe e popullsisë është e përqendruar në pjesën lindore dhe juglindore, ndërsa pjesët e tjera janë të pabanuara apo fare pak të banuara. Pjesa juglindore ka dendësi mbi 100 banorë/km², ndërsa pjesa qendrore (zona shkretinore) ka dendësi nën 1 banor/km².

1 Dendësia e popullsisë së Australisë

2 Piramida e popullsisë së Australisë

3 Kryeqyteti Kanberra

4 Sidnei

Shtimi natyror i popullsisë është i ulët (rreth 11 për mijë). Moshë mesatare e popullsisë është rreth 38 vjeç dhe dominojnë grup-moshat e mesme (25-64 vjeç) me mbi 52%. Pjesa më e madhe e popullsisë (rreth 86%) jeton në qytete, ku dallohen disa metropole të mëdha milionëshe, si: Sidnei, Melburni, Brisbeni, Perthi, Adelaida etj. Kryeqyteti i Australisë është Kanberra, një nga qytetet më të gjelbra në vend. Australianët e quajnë kryeqyteti pyjor.

Gjuha zyrtare është gjuha angleze. Ka një shumëllojshmëri besimesh fetare: protestant (23%), katolik (22%), anglikan (13%), besimet animiste të popullsisë vendase, pastaj në përqindje më të vogël janë pjesëtarët e besimit islam, hindu, budist etj.

Ka një shumëllojshmëri grupesh etnike, si: anglezët (26%), australianët (25%), irlandezët (7%), skocezët (7%), italianët, gjermanët, kinezët, indianët, grekët etj.

Në vitin 1770, eksploratori anglez, Xhejms Kuk, zbuloi brigjet lindore të Australisë dhe i shpalli toka të Kurorës Britanike. Në vitin 1788 u ngrit vendbanimi i parë anglez në Sidnein e sotëm. Para mbërritjes së evropianëve, në këtë kontinent jetonte popullsia vendase, **australidët (aborigjenët)**, që mendohet se kishin ardhur nga Azia përmes Arkipelagut të Malajit. Ata jetonin të izoluar dhe merreshin kryesisht me peshkim, gjueti dhe mbledhjen e frutave. Bënin jetë primitive dhe mendohet se i takojnë një race të veçantë. Gjatë shekullit XVIII, në kohën e mbërritjes së evropianëve, mendohet se numri i tyre ishte rreth 350 mijë banorë. Ky numër është zvogëluar vazhdimisht dhe sot mendohet të jenë rreth 40 mijë banorë aborigjenë. Qeveria australiane ka investuar shumë në sistemimin e tyre duke u siguruar edhe banesa falas, por ata përsëri janë kthyer në mënyrën e tyre tradicionale të jetës.

Pas zbulimit të Australisë, ardhja e evropianëve ishte shumë e ngadalshme. Fillimisht, aty u vendosën të dënuarit, të internuarit, rojat e tyre, ata që kërkonin punë, aventurierët, studiuesit etj. Ardhjet e mëdha të evropianëve dhe lëvizjet masive migratore u bënë në shekullin XIX, kur u zbuluan rezervat e arit dhe mineraleve të tjera.

5 Pamje nga një minierë ari, Australi

6 Një ritual aborigjen në Australi

Pasuritë natyrore dhe ekonomia e Australisë

Kontinenti i Australisë ka një shumëllojshmëri pasurish natyrore, si: rezervat e larmishme të mineraleve, sipërfaqet e mëdha me kullosa, pyje, dalja në dete etj. Pasuritë e shumta nëntokësore ishin edhe shkaku i ardhjes së evropianëve në këtë kontinent. Për **boksitet dhe prodhimin e aluminit**, Australia zë vendin e parë në botë, për prodhimin e **arit** zë vendin e dytë (pas Kinës), për rezerva **hekuri, plumbi dhe zinku** vendin e dytë në botë, për rezerva **qymyrguri** vendin e gjashtë në botë. Është e pasur edhe me rezerva naftë, bakri, argjendi, nikeli, uraniumi etj. Zhvillimi ekonomik i Australisë ishte i ulët nga periudha e kolonizimit e deri në Luftën e Dytë Botërore, ku kryesisht dominonin degët e bujqësisë. Pas L.II.B, ekonomia e Australisë njohu një hov të lartë zhvillimi, bazuar në sektorin minerar, atë energjetik, fuqinë punëtore të kualifikuar, përdorimin e teknologjisë bashkëkohore etj.

Bujqësia është një nga degët më të rëndësishme dhe deri në Luftën e Dytë Botërore ishte vend tipik agrar. Vetëm 6% e sipërfaqes është tokë e punueshme dhe në bujqësi është e punësuar rreth 4% e popullsisë. Bujqësia karakterizohet nga një shkallë e lartë mekanizimi, plehërimi, ujitjeje, përdorimi të farërave cilësore dhe nga rendimente të larta. Dallohet për prodhime agrikulture, si: gruri, elbi, kallamsheqeri, frutat, pambuku, duhani, gjedhët, delet, shpendët etj. Ka prodhimtari të lartë drithërash, sidomos të grurit, dhe është ndër eksportuesit më të mëdhenj të grurit dhe miellit. Rajoni më i madh i kultivimit të grurit është rajoni jugperëndimor dhe pellgu i Murreit. Dega më e vjetër dhe më e rëndësishme e bujqësisë është **blegtoria**. Australia dallohet në nivel botëror për rritjen e deleve (**raca merinos**) dhe zë vendin e dytë në botë pas Kinës. Për prodhimin dhe eksportin e leshit, zë vendin e parë në botë, ndërsa për eksportin e mishit është e dyta, pas Argjentinës.

7 Pellgu i Murreit – kultivimi i drithërave

8 Blegtoria në Australi

Industria është degë kryesore ekonomike, mbështetur në pasuritë e mëdha dhe të shumëllojshme të mineraleve, burimet energjetike dhe fuqinë punëtore të kualifikuar. Burimet kryesore energjetike që kanë ndikuar në zhvillimin e industrisë janë energjia termike (90%) dhe energjia hidrike (10%). Degët kryesore të industrisë janë: metalurgjia e zezë dhe me ngjyra, industria e makinave, ajo kimike, ushqimore, tekstile etj. Me zhvillimin e këtyre degëve, Australia ka arritur të jetë ndër prodhueset më të mëdha të çelikut dhe gizes, me 12-13 milionë tonë në vit. Pastaj njihet për prodhimin e automobilave, acidit sulfurik, sodës kaustike, materialeve plastike, veshjeve prej pambuku e leshi, stofrat etj. Në industrinë ushqimore dallohet për prodhimin e qumështit, mishit, sheqerit, grurit etj. Zonat më të njohura industriale janë: Nju-Kasëlli i Madh, Broken-Hilli, Melburni, Sidnei, Perthi, Kanberra, Adelaida etj.

9 Prodhi i çelikut në Australi

Transporti luan një rol të rëndësishëm në ekonominë e Australisë. Ka të zhvilluara të gjitha llojet e transportit, si: hekurudhor, automobilistik, detar dhe ajror. Pjesa juglindore e Australisë ka rrjetin më të zhvilluar të transportit hekurudhor dhe automobilistik. Hekurudha më e gjatë është ajo transkontinentale, që lidh lindjen me perëndimin, përkatësisht Brisbenin me Perthin, me gjatësi rreth 5600 km. Australia është shtet federal dhe përbëhet nga gjashtë shtete dhe dy territore.

Ndarja rajonale e Australisë

Australia është federatë e përbërë nga disa shtete dhe territore, që rrjedhin si bashkim i ish-kolonive britanike. Përbëhet nga gjashtë shtete, tri territore të brendshme dhe shtatë territore të jashtme.

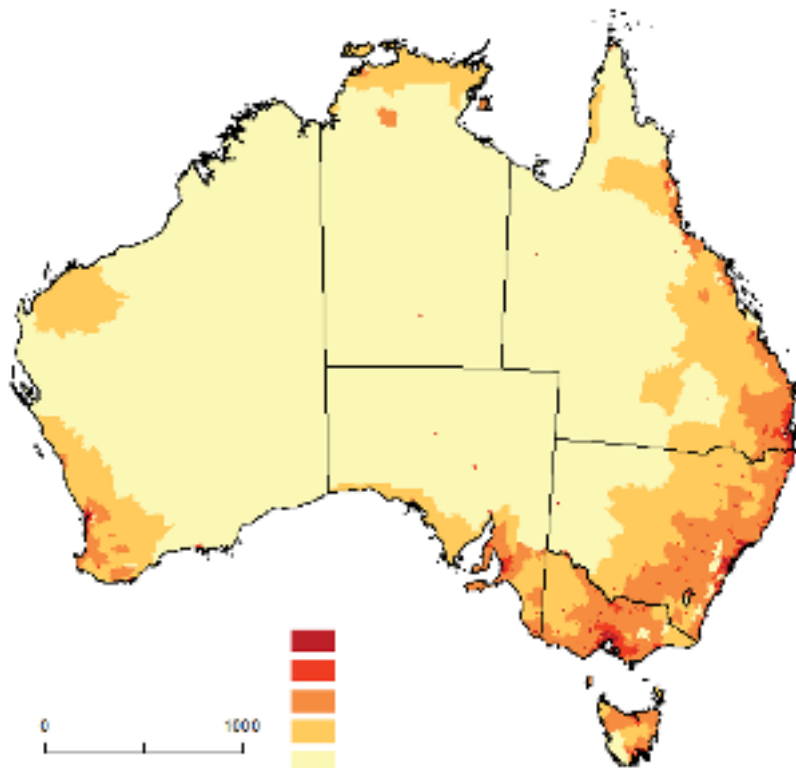
Gjashtë shtetet e Australisë janë: Uells i Ri Jugor (Sidnei), Viktoria (Melburn), Kuinslandi (Brisben), Australia Jugore (Adelaide), Australia Perëndimore (Perth), Tasmania (Hobart).

10 Ndarja rajonale dhe shtetet e Australisë

Pyetje dhe detyra

- 1** Bazuar në hartën e dhënë, përshkruani shpërndarjen dhe dendësinë e popullsisë së Australisë.

- 2** Cilat janë grupet kryesore etnike të popullsisë në Australi?
- 3** Çfarë ka ndikuar në zhvillimin e hovshëm ekonomik dhe industrial të Australisë?
- 4** Për cilat lloje të prodhimeve bujqësore dhe industriale njihet Australia?
- 5** Bazuar në veçoritë natyrore dhe shoqërore të Australisë, tregoni gjashtë rajonet e kontinentit.

Nxënësi/ja:

- *dallon tri grupet kryesore të ishujve të Oqeanisë;*
- *tregon mënyrën e formimit të ishujve të Oqeanisë;*
- *përcakton llojet e klimës dhe vegjetacionit në ishujt e Oqeanisë;*
- *analizon karakteristikat e popullsisë dhe zhvillimit ekonomik të Oqeanisë.*

Fjalë kyçe

- ▶ Mikronezia
- ▶ ishuj vullkanikë dhe koralorë
- ▶ klimë oqeanike
- ▶ papuanët
- ▶ polinezianët
- ▶ aziatikët
- ▶ bimë tropikale
- ▶ turizmi

Numri i madh i ishujve në Oqeanin Paqësor, midis tropikut të veriut dhe tropikut të jugut, njihet me emrin e përbashkët **Oqeani**. Këta ishuj gjenden mes ishujve Havai në veri dhe Zelandës së Re në jug. Kufi lindor janë ishujt Tuamotu, ndërsa kufi perëndimor, ishujt Mariane. Këta ishuj zënë një sipërfaqe rreth 1,2 milionë km² dhe në gjithë rajonin jetojnë afro 17 milionë banorë.

1 Rajonet e Oqeanisë

Në formimin e këtyre ishujve kanë ndikuar shkaqe të ndryshme gjeologjike. Disa nga ishujt më të mëdhenj, si: Guinea e Re dhe Zelandë e Re, janë krijuar me shkëputje tektonike. Një numër tjetër ishujsh kanë prejardhje vullkanike, ndërsa disa të tjerë janë formuar prej koraleve. Relievi i këtyre ishujve është kryesisht malor; maja më e lartë (Punçak-Xhaja, 4884 m) gjendet në Malet e Borës të Guinesë së Re. Ultësirat shtrihen përgjatë rrjedhës së lumenjve, kryesisht në Zelandën e Re dhe Guinenë e Re.

Shtirja e ishujve në të dyja anët e ekuatorit, ka bërë që klima të jetë kryesisht tropikale. Vetëm Zelandë e Re shtrihet në gjerësi më të mëdha gjeografike, ku klima është mesatare. Në shumicën e ishujve që gjenden në brezin e nxehtësisë, mbizotëron klimë e nxehtë, me temperatura të larta gjatë gjithë vitit dhe me reshje të shumta. Kjo lloj klime ka ndikuar që bota bimore të jetë e pasur dhe e shumëllojshme. Pyjet janë të

dendura dhe të ngjashme me ato të Amazonës. Lumenjtë janë të shkurtër dhe të pasur me ujë. E tërë Oqeania ndahet në tri grupe të mëdha ishujsh: Melanezia, Mikronezia dhe Polinezia. Shpesh, në literaturën gjeografike, Oqeanisë i shtohet edhe një grup i katërt, **Australazia** (ku përfshihen Australia, Zelanda e Re, Guineja e Re dhe ishujt ngjitur), rajon që i mbivendoset Melanezisë.

Si grup ishujsh, **Melanezia** e ka marrë emrin nga greqishtja *melas* (i zi) dhe *nisos* (ishull) dhe është quajtur kështu për shkak të ngjyrës së errët të lëkurës së vendasve. Janë ishujt më të mëdhenj të Oqeanisë dhe quhen ishuj kontinentalë. Në veri është Guineja e Re, në pjesën qendrore ishujt Solomon, Hebridet e Reja, Kaledonia e Re, Fixhi dhe në jug Norfolk. Krejt në jug të këtyre ishujve gjendet Zelanda e Re.

Mikronezia përbëhet nga një numër shumë i madh ishujsh të vegjël, të shpërndarë në pjesën perëndimore dhe veriperëndimore të Oqeanit Paqësor. Ishujt shtrihen në grupe, siç janë: ishujt Mariane, Karoline, Marshall, Gilbert etj.

Polinezia shtrihet në lindje të Melanezisë dhe Mikronezisë. Këta ishuj janë formuar nga aktiviteti vullkanik dhe nga koralet, dhe ka ende vullkane aktive. Ishujt më të njohur janë ishujt Havai (pjesë e SHBA-së) në veri, Polinezia Franceze, ishujt Kuk, Samoa etj.

Detyrë

Gjeni në hartën e murit ose në atlas ato që u cekën më sipër.

Popullsia

Në Oqeani jetojnë mbi 17 milionë banorë dhe dendësia mesatare është rreth 22 banorë/km². Pjesa më e madhe popullsisë (rreth 65%) jeton në Melanezi. Në Zelandën e Re jeton rreth 27% e popullsisë së Oqeanisë, ndërsa Mikronezia dhe Polinezia kanë numrin më të vogël të popullsisë, rreth 8%. Popullsia e Oqeanisë ka shkallë të lartë shtimi natyror, ku dallohet Melanezia me rreth 19 për mijë. Shkalla e urbanizimit është e ulët (19,2% në Melanezi), me përjashtim të Zelandës së Re, e cila ka shkallë

2 Papuazët – popullsia autoktone në Guinenë e Re

më të lartë të urbanizimit (rreth 86%). Oqeania karakterizohet nga niveli i ulët i shkollimit dhe shkalla e lartë e analfabetizmit. Gjuhë zyrtare janë anglishtja, frëngjishtja dhe gjuhët vendase. Ka përzierje popujsh mes popullsisë vendase dhe të të ardhurve. Popullsia vendase që jeton në këto rajone përbëhet nga: papuazët, melanezianët, mikronezianët, polenizianët, maorët etj. Popullsia e ardhur përbëhet nga popullata të shpërngulura prej Azisë, Evropës dhe Amerikës. Popullsia vendase ka shkallë të ulët zhvillimi ekonomik e social dhe merret kryesisht me bujqësi ekstensive dhe peshkim. Ata dallohen për ngjyrën e errët të lëkurës dhe flokët kaçurrela, sidomos papuazët. Popujt e ardhur jetojnë në pjesë të ndryshme të Oqeanisë. Britanikët përbëjnë pjesën më të madhe të popullsisë së Zelandës së Re, ndërsa francezët përbëjnë shumicën e popullsisë në Kaledoninë e Re. Pjesa më e madhe e popullsisë në ishujt Havai përbëhet nga amerikanët. Në Oqeani jeton edhe një pjesë e konsiderueshme popullatash aziatike, si: kinezët, japonezët, koreanët, vietnamezët, filipinasit, indianët etj.

Për shkak të pozitës gjeografike, Oqeania ka rëndësi të veçantë në aspektin ekonomik, politik, komunikativ dhe ushtarak. Si rezultat, shumë ishuj janë koloni e shteteve të zhvilluara, si: Francës, Britanisë së Madhe, SHBA-së, Japonisë etj.

Veçoritë ekonomike

Zhvillimi ekonomik i Oqeanisë është i orientuar kryesisht në veprimtaritë agrikulturore. Në shumë nga ishujt e këtij rajoni janë ngritur plantacione bujqësore të specializuara në kultivimin e bimëve tropikale, bazuar në këtë tip të klimës. Kultivohen palma e kokosit, kallamsheqeri, bananet, kafeja, kauçuku, kakaoja etj. Gjithashtu, kultivohet edhe gruri, sidomos në Zelandën e Re, dhe orizi, më së shumti në Guinenë e Re. Blegtoria është degë shumë e rëndësishme e agrikulturës, sidomos në Zelandën e Re, e cila zë vendin e parë në botë për numrin më të madh të deleve. Dallohet për prodhimin e gjalpit, mishit dhe leshit.

3 Blegtoria në Zelandën e Re

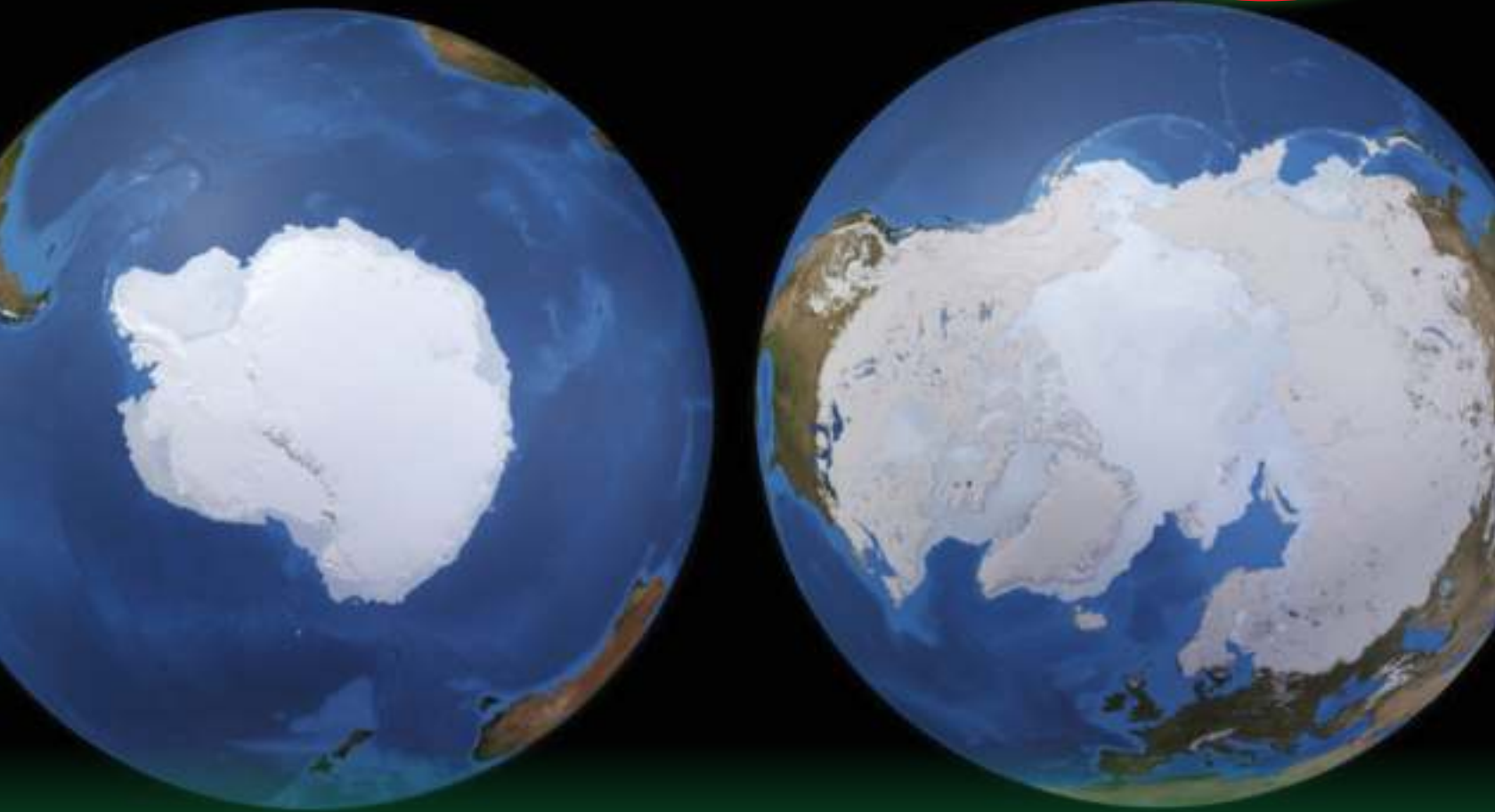
4 Prodhimi i gjalpë në Zelandën e Re

Shtetet më të zhvilluara të këtij rajoni janë: Zelandë e Re, Havai dhe Kaledonia e Re. Këto shtete kanë shkallë të lartë zhvillimi industrial. Industria e tyre është e bazuar në burimet natyrore nëntokësore, si: ari, argjendi, nikeli, hekuri, kromi, kobalti, nafta etj. Degët më të zhvilluara të industrisë janë ato të industrisë së lehtë, por kohëve të fundit ka njohur zhvillim edhe industria e rëndë. Dominon industria ushqimore dhe tekstile, ndërsa industria e drurit është zhvilluar bazuar në pasuritë pyjore të këtij rajoni.

Pyetje dhe detyra

- 1** Analizoni dhe përcaktoni ndarjen dhe grupimin e ishujve të Oqeanisë.
- 2** Përshkruani mënyrën e formimit të ishujve të Oqeanisë.
- 3** Përcaktoni grupet kryesore etnike të popullsisë së ishujve të Oqeanisë.
- 4** Cili nga shtetet e Oqeanisë është më i zhvilluar dhe për çfarë dallohet?

TEMA 5: VISET POLARE (Arktiku dhe Antarktida)

- Viset polare veçohen për gjerësinë e madhe gjeografike, specifikat e veçanta klimatike, botën e varfër bimore dhe shtazore dhe rrallësinë e popullsisë banuese. Përkundër këtyre karakteristikave gjeografike të veçanta, ato paraqesin një interesim të madh në hulumtimet shkencore, udhëtimet turistike e posaçërisht në zbulimin e pasurive të mëdha nëntokësore që zotërojnë këto hapësira.
- Përmes këtyre përmbajtjeve mësimore, nxënësi/ja synon t'i arrijë rezultatet e të nxënës që janë të përcaktuara. Ai/ajo do të jetë në gjendje të dijë, njohë, përshkruajë dhe të bëjë krahasime, dallime të ndryshme, të gjykojë, analizojë, vlerësojë e interpretojë të gjitha proceset e veçanta natyrore në këto hapësira gjeografike e, përmbledhtas, ato ekonomike e sociale.
- Bazuar në rezultatet e të nxënës, viset polare janë përmbledhur në 2 njësi mësimore.

Fjalë kyçe

- ▶ krahinat polare
- ▶ arktik
- ▶ antarktik
- ▶ klimë e ftohtë
- ▶ bimësi e varfër
- ▶ vise rrallë të banuara
- ▶ rezerva të mëdha minerare

Nxënësi/ja:

- përcakton pozitën gjeografike të dy krahinave polare në rruzullin tokësor;
- analizon kushtet klimatike, si faktor kryesor në përhapjen e ujërave rrjedhëse dhe vegjetacionit;
- vlerëson rëndësinë e krahinave polare në komunikacionin detar dhe ajror, si dhe burimet minerare;
- analizon karakteristikat demografike të popullsisë së këtyre viseve;
- tregon rëndësinë e pasurive nëntokësore që gjenden në këto hapësira.

Viset polare përfshijnë sipërfaqet tokësore që shtrihen rreth Polit të Veriut dhe Polit të Jugut. Viset që shtrihen rreth Polit të Veriut quhen **Arktik**, kurse ato që shtrihen rreth Polit të Jugut quhen **Antarktik**.

Viset polare përbëjnë një pjesë të mirë të sipërfaqes tokësore, rreth 38 milionë km², tri herë më shumë se Evropa. Për shkak të temperaturave ekstremisht të ulëta, këto vise janë të mbuluara gjithmonë me akull. Për rrjedhojë, këto territore janë shumë rrallë të banuara dhe pak të njohura. Por sot, ato paraqesin rëndësi të madhe për kërkime shkencore, si: ato gjeografike, biologjike, gjeofizike, ushtarake etj.

Arktiku – veçoritë e përgjithshme gjeografike

Arktik quhet pjesa më veriore polare e Tokës. Përfshin Oqeanin e Ngrirë të Veriut, ishujt që shtrihen në të dhe disa pjesë të Evropës dhe Amerikës Veriore, me një territor prej 25 milionë km², nga i cili tri të pestat janë sipërfaqe ujore. Klima është polare dhe e ashpër. Në dimër, temperatura arrin - 40°C, ndërsa në verë 0-10°C. Reshjet janë të pakta dhe në formë dëbore. Temperatura e ujit është rreth -1°C. Për këtë shkak, sipërfaqja është me akull.

Flora dhe fauna

Sipërfaqet tokësore pa akull janë në tundra, ku ekziston një botë e varfër bimore, si: likene, myshqe e barishte të rralla. Bota detare është e pasur me lloje të ndryshme peshqish. Nga kafshët e mëdha gjenden: foka, ariu i bardhë, dhelpra polare, lepuri polar dhe zogj të ndryshëm.

Arktiku është fare pak i banuar. Aty jetojnë vetëm grupe të rralla eskimezësh, të cilët merren me peshkim dhe me ruajtjen e renave (ndryshe, *irvasë* ose *karibu*) – drerëve të veriut.

3 Drerët e veriut

4 Lepuri polar

5 Ariu polar

6 Dhelpra arktike

Si pjesa më veriore e planetit, Arktiku ka qenë shumë pak i njohur. Përpjekjet më të mëdha për t'i njohur këto vise u bënë në shekujt XVI-XIX. Gjatë kësaj periudhe u organizuan disa ekspedita, por në vitin 1909 amerikanë, Robert Peari, udhëhoqi një ekspeditë, për të cilën pretendoi se ishte e pari që kishte shkelur në Polin e Veriut.

Pozita gjeografike dhe kushtet klimatike kanë ndikuar që këto hapësira të jenë të papërshtatshme për jetesë. Arktiku është pothuajse i pabanuar, hiq disa grupe të vogla popullsie që u janë përshtatur kushteve ekstreme të motit të ftohtë. Në Amerikën Veriore dhe Groenlandë jetojnë eskimezët, në pjesën evropiane jetojnë laponët dhe në pjesën ruse jakutët, tunguzët etj. Këta popuj jetojnë në disa ishuj të Arktikut ku, megjithatë, ndihet ndikimi i rrymave të nxehta. Ajo pak popullsi që jeton në këto vise, merret kryesisht me rritjen e drerëve, gjueti dhe peshkim.

Kohëve të fundit, kjo pjesë ka filluar të bëhet e rëndësishme, për shkak të kërkimeve shkencore dhe pasurive natyrore të gazit, naftës, qymyrit, hekurit dhe metaleve të tjera.

6 Robert Edwin Peary

7 Harta e Antarktikut

Bota bimore dhe shtazore

Janë të pranishme disa likene dhe myshqe, ndërsa bota shtazore është më e pasur dhe më e shumëllojshme. Më karakteristike për këtë pjesë të botës janë pinguinët, të cilët jetojnë në koloni në pjesët bregdetare të kontinentit. Në krahasim me pjesën tokësore, në ujërat e Antarktikut jetojnë kafshë të shumëllojshme detare, si pinguinët, ndërsa më karakteristike janë balenat.

8 Pinguinët e Antarktikut

9 Balenat e Antarktikut

Antarktida është kontinenti i fundit që u zbulua. Kjo për shkak të largësisë nga bota tjetër dhe kushteve të vështira natyrore. I pari që ka arritur në Antarktik është norvegjezi, Roald Amundsen, në vitin 1911. Kontinenti nuk ka kushte për jetesë, ndaj s'ka vendbanime dhe as banorë të përhershëm. Aty janë vendosur disa ngulime të përkohshme dhe të improvizuara, që shërbejnë për gjuajtën e balenave dhe për ekspedita shkencore. Ka mbi 50 stacione kërkimore-shkencore, ku qëndrojnë përkohësisht shkencëtarët dhe studiuesit. Hulumtimet janë të orientuara në veçorinë fiziko-geografike, gjeofizike e biologjike të kontinentit. Nga studimet e zhvilluara deri tani, është konstatuar se në këtë kontinent ka rezerva qymyrguri, nafte, kromi, kobalti, kallaji, plumbi etj.

Pyetje dhe detyra

- 1 Tregoni dallimet kryesore mes Arktikut dhe Antarktidës.
- 2 Numëroni disa nga veçoritë kryesore natyrore të këtyre viseve.
- 3 Dalloni llojet e botës bimore dhe shtazore që jetojnë në këto vise.
- 4 Për cilat lloje të pasurive nëntokësore janë të njohura viset polare?

TEMA: USHTRIM NË PËRFORCIM TË REZULTATEVE – AUSTRALIA DHE OQEANIA; VISET POLARE

Rezultatet e të nxënës:

Në përfundim të kësaj pune praktike, nxënësi/ja:

- përkufizon në hartën memece kontinentin e Australisë;
- përcakton në hartën memece tri grupet e ishujve të Oqeanisë;
- përcakton në hartën memece viset polare – Arktikun dhe Antarktikun;
- lokalizon (emërton e ngjyros) format kryesore të relievit dhe hidrografisë së kontinentit të Australisë;
- lokalizon dhe emërton qendrat më të rëndësishme urbane dhe ekonomike të kontinentit të Australisë;
- vlerëson shumëllojshmërinë e popujve, racave, zhvillimeve sociale e kulturore të kontinentit të Australisë, Oqeanisë dhe viseve polare;
- shfaq kureshtje për zhvillimet ekonomike të Australisë, Oqeanisë dhe viseve polare.

Koha dhe vendi i zhvillimit të punës praktike:

45 minuta; në klasë.

Materialet burimore:

Teksti mësimor, informacione dhe harta të siguruara nga interneti apo enciklopedi të ndryshme, si dhe materiale të tjera të rekomanduara nga mësuesi/ja.

Mjetet e punës:

Harta memece, atlas gjeografik, teksti mësimor, lapsa me ngjyrë.

Metodologjia që do të përdoret:

Punë individuale (ngjyrosje dhe emërtim i hartës memece), punë në grup (diskutim, shkëmbim mendimesh).

Puna përgatitore:

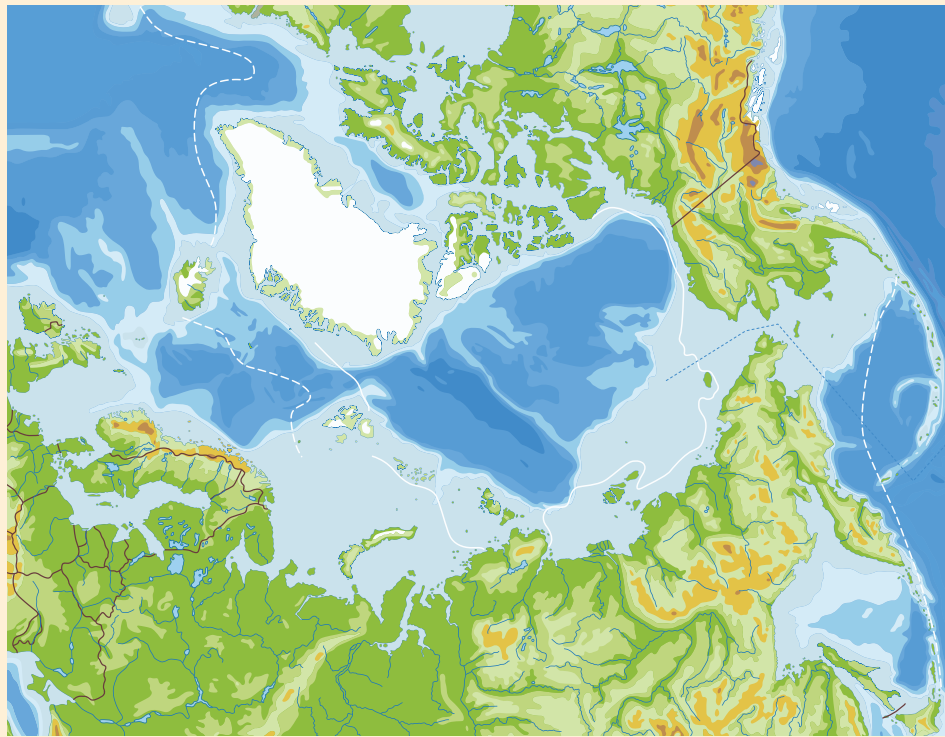
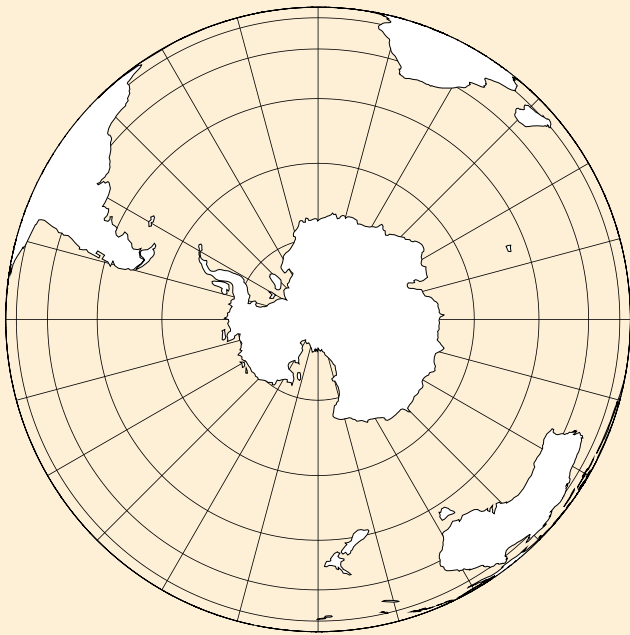
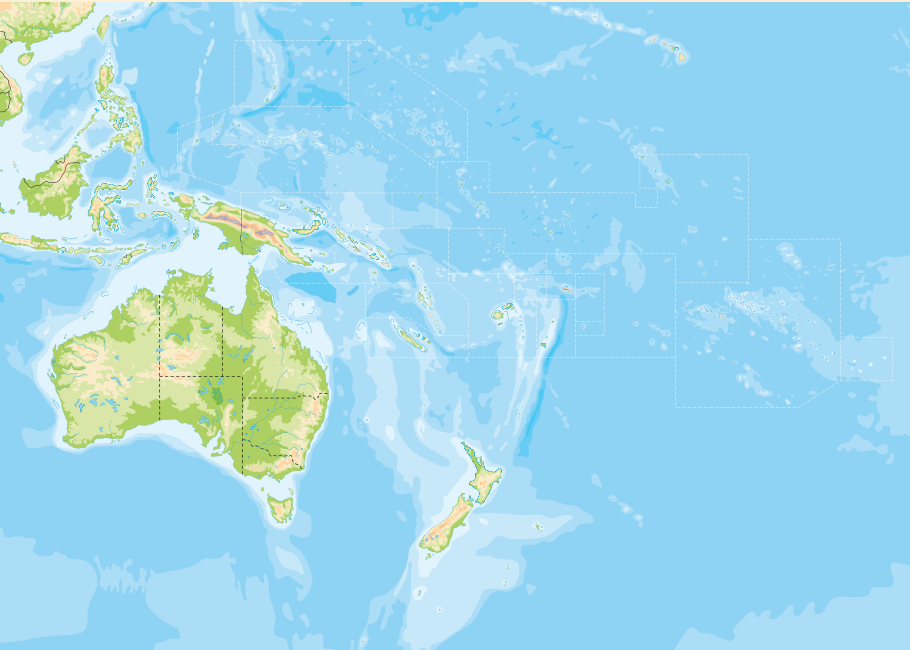
Për realizimin e kësaj pune praktike, nxënësit duhet të mbështeten në njohuritë e marra për veçoritë fiziko-gjeografike dhe shoqërore-ekonomike të kontinentit të Australisë dhe të Oqeanisë dhe viseve polare.

Mësuesi/ja i orienton dhe ndihmon nxënësit të hulumtojnë dhe të përzgjedhin nga burime të ndryshme (internet, enciklopedi, harta etj.), informacione në lidhje me veçoritë fiziko-gjeografike dhe shoqërore-ekonomike të kontinentit të Australisë, Oqeanisë dhe viseve polare.

Hapat që do të ndiqni gjatë zhvillimit të orës së punës praktike

1. Përkufizoni në hartën memece kontinentin e Australisë dhe Oqeaninë e viseve polare, si dhe emërtoni ndarjen rajonale të kontinentit të Australisë, grupet e ishujve të Oqeanisë dhe territoret e viseve polare. (Të përdoret harta memece 1,3,4,5.)
2. Lokalizoni, emërtoni dhe ngjyrosni në hartën memece format kryesore të relievit (ultësirat, malet, rrafshnaltat, shkretëtirat etj., të Australisë. (Të përdoret harta memece 1.)
3. Dalloni grupet kryesore etnike, racore, fetare dhe gjuhësore të kontinentit të Australisë, Oqeanisë dhe viseve polare.
4. Lokalizoni dhe emërtoni në hartën memece, qendrat më të rëndësishme urbane dhe ekonomike të Australisë. (Të përdoret harta memece 2.)

TEMA 6: PROCESET DHE TIPARET GLOBALE SHOQËRORE- EKONOMIKE DHE MJEDISORE

- Zhvillimi i shpejtë shoqëror dhe ekonomik në nivel botëror ka ndikuar në shfaqjen e shumë proceseve globale. Rritja e shpejtë e numrit të popullsisë së botës, sidomos në dekadat e fundit, është përcjellë me shumë efekte, si: në sigurimin e ushqimit, rritjen e qyteteve, shfrytëzimin e burimeve natyrore, ndotje të mjedisit etj. Gjithashtu, migrimet e popullsisë janë intensifikuar shumë kohët e fundit dhe ato paraqesin një ndikim të madh në aspektin ekonomik e social. E veçanta e këtyre proceseve është se ekzistojnë dallime të theksuara në nivel global sa u përket migrameve, rritjes së popullsisë, zhvillimit ekonomik e teknologjik.
- Në njësitë paraprake, nxënësi/ja ka marrë njohuri për hapësirat e ndryshme të rruzullit tokësor dhe, bazuar në këto njohuri, ai/ajo do të jetë në gjendje të dijë, njohë, përshkruajë dhe bëjë krahasime, dallime të ndryshme, të gjykojë, analizojë, vlerësojë e interpretojë të gjitha proceset dhe tiparet globale shoqërore-ekonomike dhe mjedisore.
- Bazuar në rezultatet e të nxënit, proceset dhe tiparet globale shoqërore-ekonomike dhe mjedisore janë përmbledhur në 3 njësi mësimore.

Fjalë kyçe

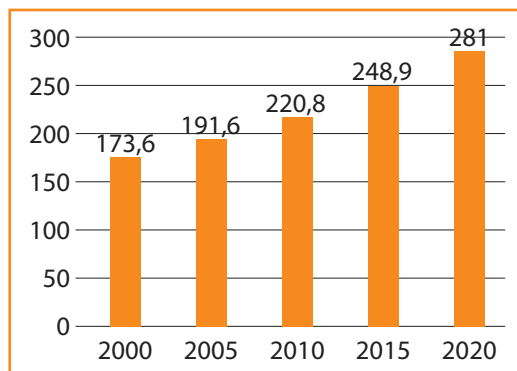
- migrim
- imigrim
- emigrim
- rritja e popullsisë
- dendësia e popullsisë
- shkaqet e rritjes së popullsisë
- mbipopullim

Nxënësi/ja:

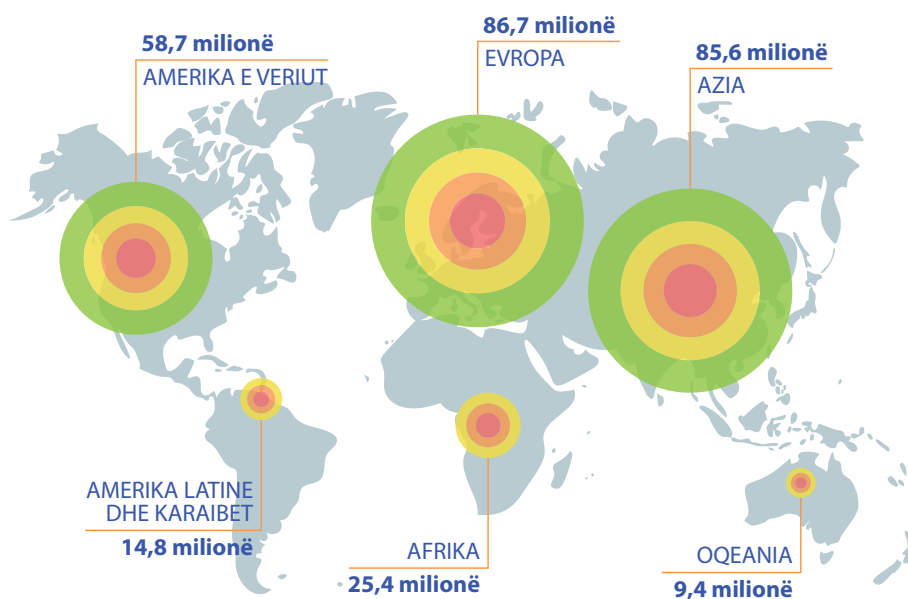
- dallon faktorët që ndikojnë në migrimin e popullsisë sipas vendit dhe kohës;
- debaton problematikat e rritjes globale të popullsisë;
- identifikon rajonet e mbipopulluara dhe faktorët që ndikojnë në përqendrimin e madh të popullsisë.

Migrimet e popullsisë

Migrimet e popullsisë kanë ekzistuar gjatë gjithë shoqërisë njerëzore, por kohët e fundit janë rritur shumë. Migrimet e mëdha të popullsisë janë të ndërlidhura me zhvillimin e përgjithshëm ekonomik-social e sidomos me zhvillimin e lartë të transportit. Në aspektin politik, migrimet mund të jenë të brendshme (lëvizjet brenda shtetit) dhe të jashtme (lëvizjet jashtë shtetit). Dy dekadat e fundit kishte një rritje shumë të madhe të migrimit të njerëzve mes shteteve dhe kontinenteve të ndryshme në nivel botëror. Në vitin 2000, rreth 173 milionë njerëz kanë migruar në vende të ndryshme, ndërsa në vitin 2020 ky numër ishte mbi 280 milionë.

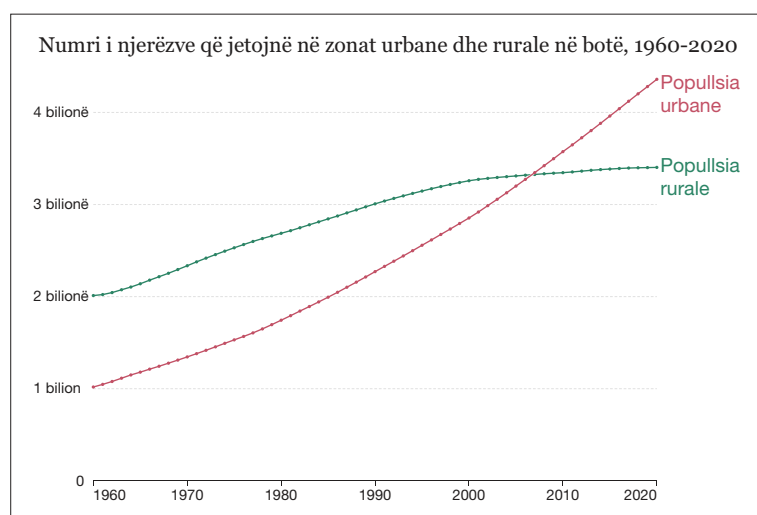
1 Migrimi ndërkombëtar në botë (në milionë)

2 Migrimi sipas kontinenteve

Numri më i madh i migrimeve është në kontinentin e Azisë dhe Evropës me mbi 80 milionë imigrantë gjatë vitit 2020. Përveç migrimeve të jashtme, edhe migrimet e brendshme (brenda shtetit) janë rritur shumë kohët e fundit. Vlen të përmendet migrimi nga fshati në drejtim të qytetit. Ky lloj migrimi ka ndikuar dukshëm në rritjen e popullsisë urbane. Si rezultat, sot në botë kemi më shumë njerëz që jetojnë në qytet se në fshat. Në vitet '60, pjesa më e madhe e popullsisë së botës jetonte në fshat. Atëherë bota kishte rreth 3 miliardë banorë, ku rreth 2 miliardë prej tyre jetonin në fshat, ndërsa në qytet vetëm 1 miliardë. Migrimet e vazhdueshme drejt qyteteve kanë ndikuar në të atillë mënyrë, që sot të kemi numrin më të madh të popullsisë urbane në botë. Kohët e fundit, pothuajse gjithë vendet e botës përballen me migrimin e njerëzve. Shkuarja e njerëzve nga një vendbanim apo shtet quhet **emigrim**, ndërsa ardhja në një vendbanim apo shtet quhet **imigrim**. Faktorët që ndikojnë në migrimin e popullsisë janë të ndryshme. Në varësi të këtyre faktorëve, kemi migrime vullnetare apo të dhunshme.

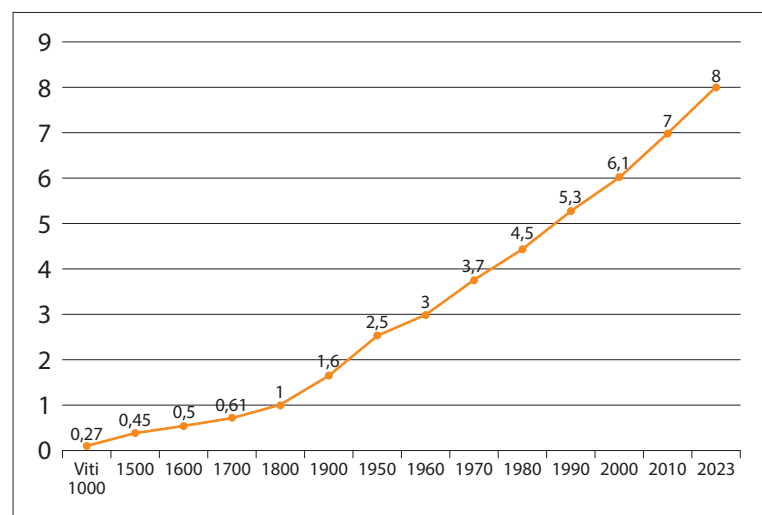
Shkaqet kryesore të migrimit të jashtëm janë: ekonomike, arsimore, politike, familjare, fetare, mjedisore etj. Në disa raste, shkaqet lidhen me faktorë natyrorë si tërmetet, thatësira etj. Migrantët ndërkombëtarë shpeshherë mund të jenë refugjatë ose azilkërkues që ikin nga lufta, diskriminimi politik, fetar, racor etj. Vlerësohet se mbi 3% e popullsisë së botës janë migrantë, ku dallohen Shtetet e Bashkuara të Amerikës që kanë numrin më të madh të emigrantëve. Shtetet dhe rajonet e pazhvilluara kanë më shumë emigrim popullsie, si Azia, Amerika Latine dhe Afrika; ndërsa shtetet dhe rajonet e zhvilluara kanë më tepër imigrim popullsie, si Amerika Veriore, Evropa dhe Australia.

3 Popullsia urbane dhe rurale gjatë viteve

Shkaqet e rritjes së popullsisë në botë

Popullsia e botës ka shënuar kryesisht rritje të vazhdueshme që nga fillimet e njerëzimit. Gjurmët e hershme të shfaqjes së njeriut të parë në tokë janë gjetur në rajonin e Afrikës Lindore, rreth 2 milion vjet më parë. Me zhvillimin e shoqërisë njerëzore dhe zbulimin e tokave dhe kontinenteve të reja, rritet numri dhe shpërndarja e popullsisë në gjithë planetin. Vlen të theksohet se, për një periudhë të gjatë kohore, popullsia e botës nuk kishte rritje të theksuar. Prej periudhave të hershme e deri në revolucionin industrial, popullsia e botës nuk njohu rritje të ndjeshme, për shkak të shkallës së ulët të zhvillimit të shoqërisë njerëzore dhe shkallës së lartë të natalitetit dhe mortalitetit.

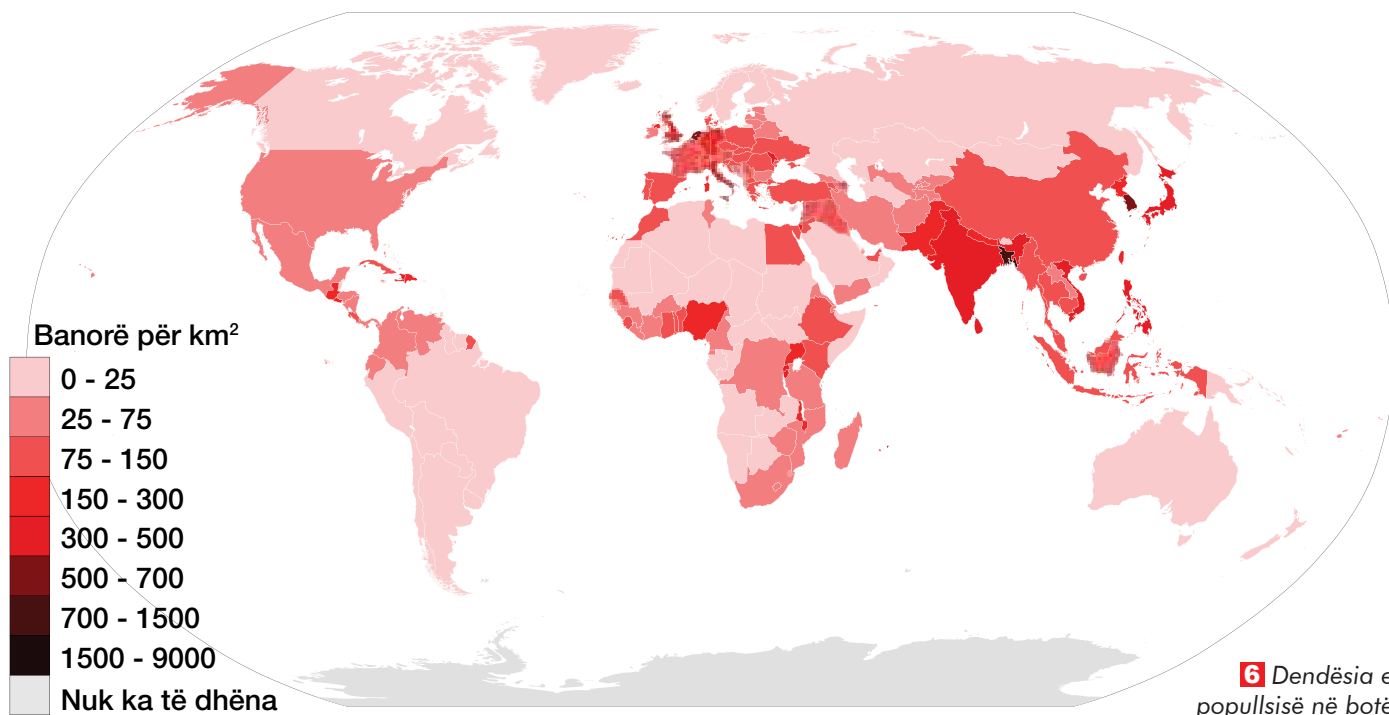
4 Rritja e popullsisë së botës sipas viteve

5 Udhëtarë në një terminal treni në Mumbai

Numri i lartë i lindjeve në njërin anë dhe numri i lartë i vdekjeve në anën tjetër kanë kushtëzuar shtim të ulët natyror e, në disa periudha kohore, edhe shtim negativ natyror. Rritja e vullshme e popullsisë së botës nisi në shek. XIX, me zhvillimin e revolucionit industrial. Gjatë shek. XX, sidomos pas vitit 1950, popullsia e botës pati rritje aq të shpejtë, sa që kjo periudhë njihet me emrin “bumi demografik”. Në vitin 1950, popullsia e botës ishte 2.5 miliardë, ndërsa në vitin 2023 i kaloi 8 miliardë banorë. Për 73 vite, popullsia në botë u rrit me 5.5 miliardë banorë, një rritje mesatarisht rreth 75 milionë banorë në vit.

Faktorët që kanë ndikuar në rritjen e shpejtë të popullsisë së botës janë faktorët ekonomiko-shoqërorë, si dhe faktorët biologjikë që kanë të bëjnë me shkallën e lindshmërisë dhe vdekshmërisë. Varësisht nga ndikimi i këtyre faktorëve, rritja e popullsisë ndryshon mes rajoneve të ndryshme të botës. Dallimi më i madh është mes rajoneve të zhvilluara dhe atyre të pazhvilluara. Në vendet e zhvilluara, (në Amerikën e Veriut, Evropë, Japoni), shtimi natyror i popullsisë është i ulët e, në shumë raste, ka edhe pakësim të popullsisë. Kjo për faktin se këto vende kanë standard të lartë jetese dhe shkallë të ulët lindshmërie. Në vendet e pazhvilluara (në Azi, Afrikë etj.), rritja e popullsisë është shumë më e lartë, për shkak të shkallës së lartë të lindshmërisë. Në nivel botëror, shtimi natyror mesatar i popullsisë është rreth 15 për mijë, që do të thotë se për çdo 1000 banorë, popullsia rritet me 15 njerëz në vit.

Problemet botërore të rritjes së popullsisë

Rritja e shpejtë e popullsisë së botës është përcjellë edhe me probleme të shumta dhe të llojllojshme. Problemet e rritjes së popullsisë janë të ndërlidhura me shumë fusha si: shfrytëzimi jo-racional i burimeve natyrore, zhvillimi i pabarabartë ekonomik dhe social mes rajoneve, rritja e vazhdueshme e kërkesave për burime energjitike, rritja e kërkesave për ushqim, rritja e popullsisë urbane dhe zgjerimi i qyteteve etj. Të gjitha këto kanë ndikuar edhe në degradimin e mjedisit, çka po paraqet një sfidë për të gjitha vendet në nivel global. Shpërndarja e popullsisë në planet nuk është e barabartë. Në disa rajone të Azisë, Evropës dhe Amerikës së Veriut, për shkak të zhvillimit të lartë ekonomiko-social dhe kushteve më të mira të jetesës, dendësia e popullsisë është shumë e lartë. Në to janë ndërtuar qytete të mëdha milionëshe dhe njihen edhe si rajone të mbipopulluara të botës. Presioni i rritjes së popullsisë mbi burimet natyrore është i lartë dhe me pasoja. Kjo po paraqet probleme në menaxhimin efikas të hapësirave, po krijon mungesa në ujë, në burime energjitike, po sjell ndotje të ajrit etj.

Pyetje dhe detyra

- 1 Dalloni rajonet me shkallë të lartë migrimi në botë.
- 2 Analizoni rritjen e popullsisë së botës sipas periudhave të ndryshme kohore.
- 3 Përshkruani problemet e rritjes së popullsisë.
- 4 Evidentoni në hartë rajonet me dendësinë më të madhe të popullsisë.

Nxënësi/ja:

- *analizon faktorët e globalizimit të ekonomisë botërore në zhvillimin e gjithanshëm ekonomik;*
- *bën diferencimin e rajoneve të ndryshme ekonomike sipas shkallës së zhvillimit të tyre;*
- *shpreh pabarazinë e zhvillimit ekonomik mes shteteve dhe rajoneve të ndryshme të botës.*

Faktorët e globalizimit të ekonomisë

“Globalizimi” i referohet ndërlidhjes midis vendeve me anë të marrëdhënieve të ndryshme, nga biznesi, gjeopolitika dhe teknologjia tek udhëtimet, kultura dhe media. Globalizimi është proces i integritimit që mundësohet nga shkëmbimi i informacionit, produkteve, ideve dhe aspekteve të tjera kulturore në mbarë botën. Globalizimi sot ka përfshirë pothuaj të gjitha fushat e jetës shoqërore dhe është përhapur gati në të gjitha rajonet e botës. Karakteristikë e përbashkët e globalizimit është rritja e marrëdhënieve përmes kufijve shtetërorë dhe rajonalë. Globalizimi ka filluar në shek. XIX dhe përfshin disa segmente, siç janë: globalizimi i ekonomisë, kulturës, telekomunikimit, i investimeve, i shërbimeve dhe teknologjisë së informacionit etj.

Karakteristikë e zhvillimit aktual ekonomik është dallimi i theksuar mes vendeve dhe rajoneve të ndryshme të botës. Ky dallim është më i theksuar mes vendeve të zhvilluara dhe atyre më pak të zhvilluara. Këto diferenca dhe dallime paraqesin një sfidë të veçantë në nivel global. Globalizimi i ekonomisë shfaqet përmes bashkëpunimit global me qëllim të përmirësimit të jetesës së njerëzve duke ndikuar në: rritjen e punësimit, sigurimin e strehimit, ushqimin, shërbimet shëndetësore, sigurimin e ujit të pastër, shkollimit, transportit etj.

Dy nga problemet kryesore që kërkojnë vëmendje më të madhe në nivel global janë: problemet mjedisore dhe pabarazia e theksuar (pabarazia mes vendeve të pasura dhe të varfra, zonave urbane dhe rurale, të pasurve dhe të varfërve, pabarazia gjinore etj.).

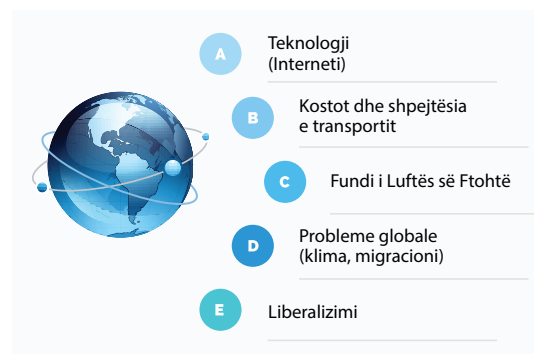
Në fushën e mjedisit, kemi disa probleme të theksuara që e karakterizojnë botën si: ngrohja globale, ndotja e ujërave, shfrytëzimi i ujërave ndërkontinentale, shkrirja e akullnajave, dëmtimi i shtresës së ozonit, shpyllëzimi etj. Të gjitha këto probleme janë globale dhe kërkojnë një bashkëpunim të ngushtë mes shteteve dhe rajoneve të ndryshme të botës, si në aspektin ekonomik, social, kulturor e politik.

Në aspektin kulturor dhe shoqëror, globalizimi paraqitet përmes shkëmbimit të kulturave, udhëtimeve e turizmit, ngjarjeve të shumta kulturore, sportive, artistike në nivel global. Në periudhat e mëhershme para globalizimit, hapësira shoqërore dhe kulturore ishte shumë më e kufizuar brenda një rrethi të ngushtë si familja apo fqinjësia, ndërsa sot kjo hapësirë është shumë më e madhe, sidomos me zhvillimin e teknologjive të komunikimit.

Në aspektin teknologjik, globalizimi shprehet në zhvillimin

Fjalë kyçe

- ▶ globalizimi
- ▶ faktorët e globalizimit
- ▶ llojet e globalizimit
- ▶ vendet e zhvilluara
- ▶ vende në zhvillim

1 Llojet e globalizimit**2** Shkaqet e globalizimit

e infrastrukturës globale të telekomunikacionit. Sa i takon globalizimit në aspektin politik, ai lidhet me probleme globale që i tejkalojnë kufijtë shtetërorë, si: ekonomia, mjedisi, papunësia, tranzicioni, emigracioni, trafikimi i qenieve njerëzore etj.

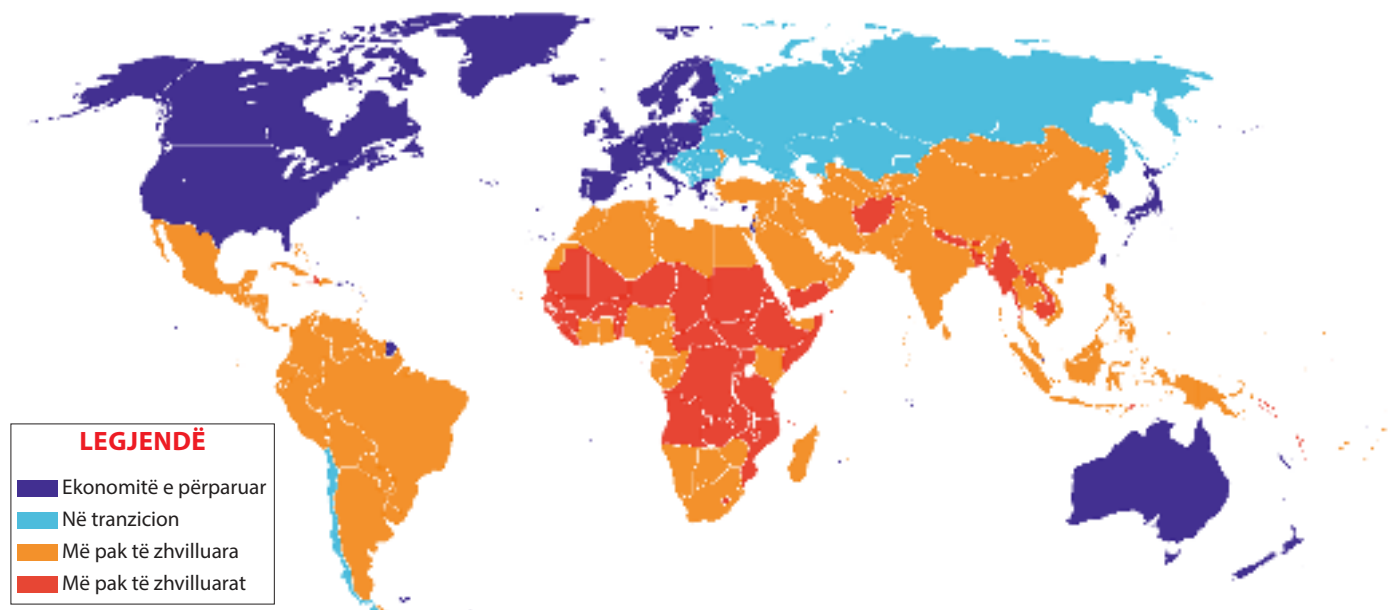
Në dekadat e fundit, procesi i globalizimit është përshpejtuar edhe më tepër. Në këtë proces ndikojnë një sërë faktorësh, që lidhen me rritjen dhe përmirësimin e tregtisë, rritjen e kapitalit, punësimit, transportit, përmirësimin e teknologjisë etj.

Diferencimi i zhvillimit ekonomik

Vendet në botë kanë shkallë të ndryshme zhvillimi ekonomik, për shkak të specifikave të kushteve natyrore, ndikimit të faktorëve historiko-shoqërore, organizimit politik, politikave ekonomike që ndjekin, zhvillimit të teknologjisë etj. Vendet që kanë veçori të njëjta ose të përafërta në zhvillimin ekonomik të tyre, mund të grupohen në rajone ekonomike.

Bazuar në nivelin e zhvillimit ekonomik në shkallë botërore, vendet ndahen në: *vende të zhvilluara* dhe *vende në zhvillim*. Ato ndryshojnë midis tyre nga:

- punësimi sipas sektorëve (në vendet e zhvilluara, sektori i prodhimit të mallrave të gatshme dhe ai i shërbimeve kanë numrin më të madh të të punësuarve);
- konsumi i energjisë (në vendet e zhvilluara është i lartë, ndërsa në vendet në zhvillim është shumë më i ulët);
- zhvillimi teknologjik (në vendet e zhvilluara është mjaft i lartë);
- përdorimi i pajisjeve elektroshtëpiake dhe i automjeteve (në vendet e zhvilluara, përdorimi i tyre është më i gjerë se sa në vendet në zhvillim);
- të ardhurat për banor dhe niveli i jetesës së popullsisë (vendet e zhvilluara kanë nivel të lartë jetese, ritëm të ulët shtimi popullsisë dhe rritje të jetëgjatësisë);
- niveli arsimor dhe kulturor i popullsisë (në vendet e zhvilluara është më i lartë se ai në vendet në zhvillim).

Pyetje dhe detyra

- 1 Analizoni shkaqet e globalizimit.
- 2 Dalloni llojet e globalizimit.
- 3 Identifikoni në hartë vendet e zhvilluara dhe ato në zhvillim.

Nxënësi/ja:

- *analizon mënyrën e shfrytëzimit të burimeve natyrore dhe ndikimin e këtij shfrytëzimi në mjedisin jetësor;*
- *shfaq problematikat e rritjes globale të popullsisë dhe nevojës për konsum më të gjerë;*
- *jep shembuj rreth mënyrës së ruajtjes së baraspeshës mes shfrytëzimit të pasurive natyrore dhe ruajtjes së normave mjedisore.*

Fjalë kyçe

- ▶ globalizimi
- ▶ faktorët e globalizimit
- ▶ llojet e globalizimit
- ▶ vendet e zhvilluara
- ▶ vende në zhvillim

Shfrytëzimi i pasurive natyrore krahas rritjes së popullsisë

Pasuritë natyrore janë përbërës të mjedisit natyror që mund të përdoren nga njerëzit, qoftë drejtpërdrejt ose indirekt, dhe për këtë arsye janë me vlerë të veçantë për shoqërinë. Pasuritë natyrore ndahen në dy lloje:

1. *Biotike.* Këto merren nga biosfera (material i gjallë dhe organik), si bota e gjallë bimë e shtazore, dhe materialet që mund të merren prej tyre. Lëndët djegëse si qymyri dhe nafta përfshihen gjithashtu në këtë kategori, sepse ato formohen nga lënda e kalbur organike;
2. *Abiotike.* Janë burime që merren nga materiale jo-të gjalla (inorganike). Shembuj të burimeve abiotike përfshijnë tokën, ujin, ajrin, metalet e rënda, përfshi xeherorët si ari, hekuri, bakri, argjendi, etj.

Burimet natyrore mund të jenë të ripërtëritshme dhe të paripërtëritshme:

1. *Burimet e ripërtëritshme.* Disa nga këto burime, si rrezet e diellit, ajri, era, uji, etj. janë të pashtershme dhe në to nuk ndikon shumë konsumi njerëzor. Këto burime janë të rinovueshme, për aq kohë sa rikuperimi është më i shpejtë se shkalla e konsumit apo shfrytëzimit.
2. *Burimet e paripërtëritshme.* Këto formohen ngadalë ose nuk formohen natyrshëm në mjedis. Mineralet janë burimi më i zakonshëm i përfshirë në këtë kategori. Burimet janë të parinovueshme, kur shkalla e konsumit apo shfrytëzimit të tyre e tejkalon shkallën e rikuperimit.

Përhapja dhe shfrytëzimi i burimeve natyrore në botë nuk është i barabartë. Rritja e shpejtë e popullsisë, si dhe zhvillimi ekonomik e teknologjik kanë ndikuar në rritjen e shfrytëzimit të pasurive natyrore. Vende të tilla si Shtetet e Bashkuara të Amerikës, India, Rusia, Kina etj., kanë realizuar shfrytëzim më të madh të pasurive natyrore. Rritja e vazhdueshme e popullsisë ka ndryshuar në mënyrë shumë të shpejtë ekosistemet e Tokës, duke i shndërruar pyjet, kullotat dhe zonat e tjera të shkretëtirës në ferma, kullota për bagëti, toka për shfrytëzimin e drurit, miniera dhe vendbanime.

1 Bujqësi intensive dhe ferma të mëdha

2 Shpyllëzimi i sipërfaqeve pyjore

Aktualisht, njerëzit po përdorin afro 75% të sipërfaqes së tokës, me përjashtim të Arktikut dhe Antarktidës. Zhvillimi i bujqësisë dhe i blegtorisë intensive - ferma në shkallë të gjerë - kanë ndikuar në degradimin e tokës, përdorimin e paqëndrueshëm të ujit, humbjen e biodiversitetit dhe prodhimin e mbetjeve. Ndërsa popullsia e botës vazhdon të rritet, po ashtu do të rritet edhe kërkesa për ushqime me burime intensive, si produktet shtazore. Kërkesa për mish parashikohet të rritet 88% ndërmjet viteve 2010 dhe 2050. Ky konsum i lartë paraqet problem për frenimin e emetimeve të gazeve serrë në bujqësi dhe parandalimin e shndërrimit të pyjeve të mbetura në tokë bujqësore. Gjatë viteve 2015-2020, bota humbi rreth 10 milionë hektarë pyje çdo vit. Shpyllëzimi është një dukuri mjaft e theksuar vitet e fundit dhe kjo paraqet një problem serioz në ndotjen e ajrit, ujit dhe tokës. Rritja e shpejtë e popullsisë ka ndikuar që sot miliona njerëz të kenë mungesë të ujit të pijshëm.

Shfrytëzimi racional i pasurive natyrore dhe mbrojtja e mjedisit

Rritja e vazhdueshme e popullsisë dhe kërkesave për konsum ka ndikuar dukshëm edhe në rritjen e përdorimit të pasurive natyrore në mbarë botën. Kjo po paraqet një problem global, për shkak të zvogëlimit të vazhdueshëm të këtyre pasurive dhe degradimit të mjedisit. Sot vendet e ndryshme të botës janë orientuar drejt shfrytëzimit racional të pasurive natyrore dhe mbrojtjes së mjedisit. Kjo ka të bëjë me konceptin e *zhvillimit të qëndrueshëm*, që nënkupton shfrytëzimin e pasurive natyrore për të plotësuar nevojat e tashme të popullsisë pa dëmtonuar aftësitë e brezave të ardhshëm për të plotësuar nevojat e tyre. Ruajta e burimeve natyrore nga shkatërrimi (shpyllëzimi, mbishfrytëzimi i pasurive të paripërtëritshme etj.) apo nga ndotja (e ujërave, e tokës dhe e ajrit), ka rëndësi themelore jo vetëm për ne sot, por edhe për brezat e ardhshëm, pasi do t'u siguronte atyre kushtet e nevojshme për të jetuar. Domosdoshmëria e gjetjes së politikave efikase për të rregulluar këto raporte midis së tashmes dhe të ardhmes përbën një sfidë të rëndësishme për të gjithë ne.

3 Prodhimi i energjisë nga uji

4 Prodhimi i energjisë nga dielli

Për të siguruar një zhvillim të qëndrueshëm ekonomik, shoqëria njerëzore gjithnjë e më tepër po e drejton vëmendjen në përdorimin e burimeve të ripërtëritshme, si: uji (energji hidrike), dielli (energji diellore), era (energji eolike) dhe energji gjeotermale.

Energjia e ujit është përdorur qysh nga periudhat e hershme të njerëzimit. Rreth 1000 vjet më parë, në Angli, Francë dhe Spanjë përdorshin mullinjtë që rrotulloheshin nga energjia e krijuar prej baticave. Sot një përdorim të gjerë ka hidroenergji, e cila prodhohet në hidrocentralet e ndërtuara përgjatë luginave të lumenjve.

Energjia diellore shfrytëzohet për ndriçim dhe ngrohje nëpërmjet përdorimit të paneleve diellore. Përdoret vetëm një pjesë e saj, sepse pjesa tjetër filtrohet nga atmosfera. Ajo mund të shfrytëzohet vetëm gjatë ditëve të kthjellëta.

Energjia e erës, e cila kohë më parë shfrytëzohej për lundrimin e anijeve, për ndërtimin e mullinjve me erë etj., sot përdoret për ndriçim në disa vende të Evropës, kryesisht në Gjermani dhe Danimarkë. Ky përdorim është i mundshëm vetëm në vendet ku shpejtësia e erës është e madhe dhe ku drejtimi i sajë nuk ndryshon për intervale kohë të gjata.

Energjia gjeotermale përdoret kryesisht në vendet me aktivitet vullkanik, sepse prodhimi i saj është i lidhur me shfrytëzimin e ujërave të ngrohta që vijnë nga zona nën litosferë. Ndër to dallohet Islanda, e cila një pjesë të mirë të energjisë që përdoret për ngrohje e siguron nëpërmjet shfrytëzimit të gejzerëve.

5 Prodhimi i energjisë nga era

6 Energjia gjeotermale

Pyetje dhe detyra

- 1** Identifikoni burimet e ripërtëritshme dhe të paripërtëritshme.
- 2** Analizoni lidhjen mes rritjes së popullsisë dhe përdorimit të pasurive natyrore.
- 3** Shpjegoni kuptimin e konceptit “zhvillim i qëndrueshëm”.
- 4** Hulumtoni rreth përdorimit të energjisë së ujit, diellit dhe erës në Kosovë.

FJALOR SHPJEGUES

A

Abel Tasmani – eksplorator holandez që zbuloi ishullin Tasmani në jug të Australisë.

akullnajë – masë e madhe akulli mbi kontinente ose oqeanë, e formuar gjatë një periudhe të gjatë kohe, ku reshjet e borës janë më të mëdha se shkrirjet.

alga – bimësi e shumëllojshme ujore, një- ose shumë-qelizore, që përmban klorofil.

alpe – male të larta me shpate shumë të pjerrëta e me lugina akullnajore në formë govate.

anglikan – besim fetar i krishterë në Australi.

arkipelag – grup ishujsh në det, në afërsi me njëri-tjetrin.

arktik – zona e gjerësive të mëdha gjeografike, mbi 66° 34' të hemisferës së veriut, ku dielli nuk perëndon që nga solstici i verës (22 qershor) dhe nuk lind që nga solstici i dimrit (22 dhjetor).

artezian – ujëra nëntokësore nën shtypje hidrostatike.

aluvial – lëndë (baltë, rërë ose zhavorr) e bartur nga lumenjtë në grykëderdhjen e tyre.

agru – fruta mesdhetare, si: limoni, mandarina, portokalli etj.

B

beduinë – blegtorë arabë, nomadë dhe gjysmënomadë.

bifurkacion – dukuri natyrore, kur një lumë degëzohet dhe uji derdhet në dy gotulla të ndryshme.

brez tropikal – brezi i tokës ndërmjet paraleleve 23° 32' të dy hemisferave.

burim termal – dalje natyrale në sipërfaqe e ujërave nëntokësore, të cilat kanë temperaturë të lartë mbi 21 °C dhe shpesh janë të pasura me minerale.

busull – pajisje që shërben për orientim në hapësirë.

bilanc tregtar – barazim i të hyrave dhe të dalave në tregti.

C

ciklon – masë ajri që bën lëvizje rrethore, në drejtim të kundërt të akrepave të orës, në hemisferën e veriut dhe anasjelltas në hemisferën e jugut.

cunam – dallgë e madhe në det, që formohet nga tërmetet në fundin e oqeanit.

D

deltë – formë akumulative në grykëderdhje të lumenjve në dete, oqeanë apo edhe në liqene.

dendësi – numri mesatar i popullsisë në 1 km² në një vend.

diskriminim racor – ndarje, dallim, përkufizim i të drejtave të njeriut sipas ngjyrës.

dunë – kodrinë me rërë në shkretëtira.

E

eskimezë – popull i racës së verdhë mongole në Amerikën Veriore.

eksport – mallra të një vendi që shiten në tregjet jashtë vendit.

estuar – gotull, grykëderdhja e një lumi në det, në formë të gërmës "V".

Evroazia – masa kontinentale që përbëhet nga Azia dhe Evropa.

F

fermë – pronë e madhe bujqësore.

florë – tërësia e llojeve bimore në një territor të caktuar, të cilat përbëjnë një bashkësi bimore, një habitat ose një ekosistem të caktuar.

flotë detare – grup anijesh që i takon një shteti.

G

gadishull – pjesë e zgjatur e tokës, e futur në det apo liqen dhe e rrethuar nga të tria anët me ujë.

Golfstrim – rryma oqeanike më e rëndësishme në botë. Formohet në gjirin e Meksikës. Lëviz drejt verilindjes, drejt Atlantikut verior, duke çuar një masë të madhe uji të ngrohtë, e cila ndikon shumë në zbutjen e klimës së Evropës Veriperëndimore.

H

habub (arab. stuhi pluhuri) – erë e fuqishme me karakter stuhie në Sudan. Fryn gjatë verës dhe bart masa të mëdha pluhuri, deri në lartësinë prej disa mijëra metrash, dhe që arrin shpejtësi deri 55 km/orë.

hark ishullor – varg ishujsh në formë harku, të vendosur përgjatë çarjeve të thella të kores së tokës.

heterogjen – i ndryshëm, që ka prejardhje të ndryshme.

homogjen – që ka prejardhje të njëjtë.

I

imigrim – ardhje, vendosje e popullsisë në vendbanim të ri, të huaj.

import – sjellja, futja e prodhimeve të ndryshme të huaja në vend.

ishull – tërësi e masës tokësore në dete, oqeanë, që është e rrethuar nga të gjitha anët me ujë.

K

kafë – bimë në formë shkurreje.

klimë – tërësia e karakteristikave meteorologjike të një rajoni të dhënë.

kolonizim – vendosje në toka të huaja.

Komonuelthi Britanik – shtete të pavarura, të lidhura me Kurorën britanike për shkak të historisë së pushtimeve dhe zotërimeve territoriale të Mbretërisë së Bashkuar në të shkuarën.

korale – organizma që jetojnë në koloni në detet ndërtropikale, ndërmjet gjerësive gjeografike veriore dhe jugore 30°. Koralet mund të rriten vetëm në ujërat e pastra, të oksigjenuara e të pasura me lëndë ushqyese organike.

kreol – pasardhës i spanjollëve dhe portugezëve të ardhur në Amerikën Latine.

kryeqytet – qendra më kryesore e vendit, ku janë përqendruar institucionet më të rëndësishme politike, legjislativë, ekzekutive, qendrore, si dhe ato kulturore, arsimore, politike.

kserofite – lloje bimësh që jetojnë në vende të thata.

L

lagunë – hapësirë ujore, e mbyllur dhe e cekët në zonën bregdetare, që komunikon me detin, e formuar nga izolimi prej detit, prej kordonëve ranore a gjireve apo grykëderdhjeve lumore.

lëndë e parë minerare – lëndë minerare të nxjerra nga thellësia e tokës ose nga mbitoka (në miniera të hapura), përdorimi i mëtejshëm i të cilave kërkon përpunim.

Liga Arabe – është organizatë politike e shteteve arabe.

likene – organizma primitivë, rezultat i simbiozës së një lloj kërpudhe me një lloj alge. Janë të tipave e ngjyrave të ndryshme. Gjenden në sipërfaqen e shkëmbinjve, mbi trungjet e pemëve etj.

liqen – thellim në sipërfaqen e tokës, i mbushur me ujë.

lumë – ujërat që rrjedhin në një shtrat të caktuar, drejt detit, një liqeni apo një lumi tjetër kryesor. Lumi më i gjatë në botë është Nili (6671 km), pastaj vjen Amazona (6280 km).

M

makje – vegjetacion mesdhetar i drurëve-shkurre, me gjatësi 1,5-2,5 m, rrallë edhe 3-4 m, me gjelbërim gjatë tërë vitit.

mermer – gëlqeror i ri, i kristalizuar, që përdoret gjerësisht për qëllime dekorative.

metale të rënda – metale plumbi, merkuri, zinku, kadmiumi etj.

metalurgji – tërësia e proceseve dhe teknikave të nxjerrjes së metaleve nga shkiritja e mineraleve, përpunimi e trajtimi i tyre për të përfituar lëndë të parë të përpunuar.

metalurgji me ngjyra – tërësia e proceseve dhe e teknikave të nxjerrjes së metaleve (bakrit, zinkut, plumbit, boksitëve, mineraleve të rralla metalike etj.) nga shkiritja e mineralit, përpunimi dhe trajtimi i tyre.

metalurgji e zezë – tërësia e proceseve dhe e teknikave të nxjerrjes së metaleve (çelik, gizë, hekur, krom) nga shkiritja e mineralit, përpunimi dhe trajtimi i tyre.

metro – transport publik hekurudhor në qytetet metropolitane.

metis – grup etnik, përzierje e indianëve me të bardhët (mestis në Amerikën Latine).

metropol – qytet me miliona banorë, qendër e rëndësishme e rajonit të një vendi.

mulat – grup etnik, përzierje e të bardhëve dhe zezakëve (melez në Amerikën Latine).

N

nomadë – banorë endacakë, që nuk kanë vendbanim të caktuar.

ngushticë detare – rrugë e ngushtë detare që lidh dy dete.

O

oazë – vend me gjelbërim dhe ujë në shkretëtira.

oqean – gjithë mbështjellja ujore e Tokës; ose oqeani botëror me sipërfaqe 362 milionë km² ose mbi 71% e sipërfaqes së përgjithshme të globit. Thellësia mesatare është 4000 m.

Oqeani Arktik (Oqeani i Ngrirë i Veriut) - më i vogli, me sipërfaqe 13,1 milionë km², më i cekëti. Sipërfaqja është përgjithësisht e mbuluar nga masa akulli që notojnë (ajsbergë).

Oqeani Atlantik – oqeani i dytë për nga madhësia, pas Paqësorit, me sipërfaqe rreth 106,4 milionë km² dhe thellësi mesatare 3330 m.

Oqeani Indian – me sipërfaqe rreth 70,5 milionë km² dhe thellësi mesatare 3872 m.

Oqeani Paqësor – oqeani më i madh në botë, me një sipërfaqe rreth 165,2 milionë km², thellësi mesatare 4028 m dhe maksimalen 11 000 m (gropa e Marianeve, më e thella në botë).

P

pasatë – erë e përhershme, që fryn në gjerësitë gjeografike 30° drejt ekuatorit.

pampase – bashkësi bimore barishtesh të ulëta në Amerikën Latine.

piramida e moshave – shpërndarja e frekuencave të popullsisë tek një hapësirë e caktuar, e grupuar në mosha 1-, 5-, 10-vjeçare, me tregues të ndarë në gjini.

preri – bashkësi bimore kulturash të thata në Amerikën Latine.

plantacion – sipërfaqe të mëdha të mbjella me një kulturë.

polimetalike – metale që përmbajnë katër metale thelbësore (kobalt, nikel, bakër dhe mangan) në një mineral të vetëm. Të formuara gjatë miliona viteve nga precipitimi i metaleve nga uji i detit dhe uji i poreve të sedimentit, këto nyja qëndrojnë të palidhura me fundin e detit në thellësi.

R

rafineri – objekt industrial, ku bëhet pastrimi i naftës dhe përpunim i thellë i saj.

rezervat – territor i mbrojtur me ligj për florë, faunë, ujëra a grupe popullatash.

RR

rrjet lumor – lumi me degët e veta.

S

savanë – bashkësi bimore barishtesh të larta në viset tropikale.

sekt – grup besimtarësh, degë e ndarë prej një feje.

skrëb – lloje bimore në rajonet e thata, kryesisht ranore, tipike sidomos për Australinë.

stepë – sipërfaqe e mbuluar nga bari i ulët në viset e mesme kontinentale.

sunit – një nga dy degët kryesore, më e madhja, në besimin islam, që pranon mësimet e profetit Muhamed.

SH

shia – dega tjetër kryesore në besimin islam.

shkretëtirë – rajon me reshje të pakta dhe vegjetacion të rrallë ose që mungon fare.

T

tajfun – erë e fortë e viseve tropikale të Azisë Lindore dhe Juglindore.

tajga – bashkësi e pyjeve të larta halore në rajonet e ftohta klimatike, si në Kanada etj.

tropik – sipërfaqja e Tokës në dy gjerësitë gjeografike 23° 26’.

tornado – vorbulla të fuqishme ere, që shtrihen nga sipërfaqja e Tokës deri në bazën e reve që shkaktojnë stuhitë.

tundra – bashkësi bimore myshqesh, likenesh dhe barishtesh moçalike në viset polare.

transkontinentale – rrugë që shtrihet përgjatë gjithë kontinentit.

V

vade – luginë e thatë lumore në një zonë shkretinore ose gjysmëshkretinore, zakonisht pa rrjedhje ujore, por që ka rrjedhje për një kohë të kufizuar pas shirave intensive (p.sh. në Afrikën Veriore dhe Azinë Jugperëndimore).

vargmale – male të larta e të reja, që shtrihen në gjatësi prej disa dhjetëra ose qindra kilometrash pa ndërprerje.

U

uragan – erë e fortë tropikale në viset e Amerikës Qendrore dhe Veriore.

urbanizimi – procesi i rritjes dhe zgjerimit të popullatës urbane.

XH

xhungël – territore të gjera, me pyje të dendura. Aktualisht përdoret për çdo tip të pyjeve tropikale me nënpyll të dendur.

Z

zambosë – persona melezë nga prindërit me ngjyrë të zezë dhe indianë.

Referenca

Riza Çavolli, *Gjeografia regjionale e Azisë*, Prishtinë, 1998.

Musa Gashi, *Gjeografia regjionale e Afrikës*, Prishtinë, 1983.

Riza Çavolli, *Gjeografia regjionale e Amerikës, Australisë dhe Oqeanisë*, Prishtinë, 1983.

Nexhat Rexha, Nazif Gashi, *Gjeografia 8*, Prishtinë, 2014.

Bllagoja Markoski, *Gjeografia 7*, Shkup, 2010.

Bllagoja Markoski, *Gjeografia 8*, Shkup, 2010.

Grup autorësh, *Fjalor shpjegues i termave të gjeografisë* Akademia e Shkencave, Qendra e Studimeve Gjeografike, Tiranë, 2000.

Enciklopedia Britanike (<https://www.britannica.com>).

United Nations. *World Population Estimations* (<https://population.un.org/wpp/>).

Population Pyramid (<https://www.populationpyramid.net>).

World Maps (<https://worldinmaps.com/middleeast/>).

DreamsTime (<https://www.dreamstime.com>).